

ERDÉLYI MÚZEUM

XLVIII. KÖTET

1943. 1-4. FÜZET

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

KOLOZSVÁR, 1943

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

1

HA 3.133

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HÍRLAPTÁRA

ERDÉLYI MUZEUM

48.köt. 1943. 1-2.füz.

bor.,cl.,tj.,36 t.,1 mell.

Megj.:U.f. számozást elhagyva csak
a kötetszámozást jelöli
mell.: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Évkönyve az 1942.évre.

h:1 t.

Fv.

NJ

TARTALOM

Tanulmányok	Lap	Kisebb közlemények	Lap
<i>Borbély Andor</i> : Erdélyi városok képekönve 1736-ból — — —	197	<i>Arvay József</i> : Üver 92 — Kópárokja és társai — — — —	277
<i>Entz Géza</i> : A középkori székely művészet kérdései — — —	216	<i>Balassa Iván</i> : Vigyázzunk a helynevekre! 93 — Gaj~gajd~gac — — — — —	478
<i>Ferenczi István</i> : Csikkarcfalvi régiségek — — — — —	416	<i>Ifj. Csemegi József</i> : Egy Szamosújvár-környéki fa Krisztusszobor-töredék — — — — —	476
<i>György Lajos</i> : A Benigni-könyvtár — — — — —	1	<i>Gergely Béla</i> : A magyar áj alakváltozatai a rumén helynevekben 94 — Vörös fűzfa, vörös almafa 95 — Bat pe Iorga de Maniu 95 — Illeèrdő — —	96
<i>György Lajos</i> : Mátyás király és az erdélyi humanizmus — —	193	<i>Gyallay Domokos</i> : Üver — — —	479
<i>Herepei János</i> : Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövelele előtt — — — — —	345	<i>Herepei János</i> : Tárkányiék 279 — Újabb adatok az 1711. év előtti egyleveles nyomtatványokhoz 480 — Abrugyi György kolozsvári könyvkötő — — — — —	481
<i>Herepei János</i> : Újabb adatok a Régi Magyar Könyvtárhoz —	8	<i>Márton Gyula</i> : Az erdélyi népnyelvi térkép és előmunkálatai — — — — —	483
<i>Kristóf György</i> : Fadrusz Mátyás királya és Vörösmarty Szép Ilonkája — — — — —	227	<i>Musnai László</i> : Adatok az erdélyi színészet történetéhez — —	282
<i>László Gyula</i> : Erdély településtörténetének vázlata Szent István koráig — — — — —	371	<i>Pataki József</i> : Egy XVIII. századi rendelet a kolozsvári fürdőzésről — — — — —	487
<i>Makkai László</i> : Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben — — — — —	17	<i>Sándor Gábor</i> : Kik viseltek fekete szűrt a kolozsvári Hóstatban? — — — — —	97
<i>Mikó Imre</i> : A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt — — — — —	244	<i>Sulán Béla</i> : Kaptál piros csizmát? — — — — —	489
<i>Mozsolics Amália</i> : A hetedik gyermek kincsletása — — — — —	46	<i>Szta</i> : Egy adat a kolozsvári könyvkötészet történetéhez 98 — Ordományos, Zordományos 99 — Hegyesel 283 — Saul, Sál 234 — Illeèrdő 489 — A „vörös ficfa-“ és a „vörös almafa“-hoz 490 — Mylsid 490 — Révelly — — — — —	491
<i>Nagy Jenő</i> : Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón — — —	391	<i>V. M. Beszterce</i> egy újabban felfedezett városképe — — —	477
<i>Palotay Gertrud—Szabó T. Attila</i> : Adatok a mezősegi magyar hímzés ismeretéhez — — 78,	428		
<i>Székely Gyula</i> : A vállalati költségelmélet kérdéséhez — —	450		
<i>Tavaszy Sándor</i> : A két Apafi fejedelem — — — — —	53		
<i>Veress Endre</i> : Báthory István kapcsolata Beszterccével — —	406		
<i>Vita Zsigmond</i> : A Bethlen-kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században — — —	67		

Szemle	Lap	Lap	
<i>Balogh Artúr</i> : Új könyv a magyar alkotmányról — — —	494	<i>tiny Antal</i> 499 — Az újabb magyar történettudomány kérdéseihez — — — — —	518
<i>Entz Géza</i> : Erdélyi százok és magyarok — — — — —	509	Adattár	
<i>Györbíró Jenő</i> : A magyar katonai hírlapok és folyóiratok könyvészete — — — — —	101	<i>Deák Imre</i> : Pálffy János levelei Kazinczy Gáborhoz — — —	324
<i>György Lajos</i> : Tájékdéseink és a Kolozsvári Szemle jelentősége 135 — Szinnyei József emlékezete 285 — A Székelyföld kutatása — — — — —	287	<i>Debreczy Sándor</i> : A csomakőrösi szitaszövés — — — — —	142
<i>Jakó Zsigmond</i> : A nagyszebeni Szász Nemzeti Levéltár újabb munkássága — — — — —	103	<i>Gazda Ferenc</i> : Gróf Kemény József és Mike Sándor levelezése — — — — —	145
<i>Jakó Zsigmond—Entz Géza</i> : Beszámolók az erdélyi levéltárak jelenlegi állapotáról — — —	106	<i>József Dezső</i> : A nyikómenti gyermek magakészítette játékszerai	521
<i>Juhász István</i> : A huszonkét év újabb irodalma — — — — —	289	<i>Kelemen Lajos</i> : Orbán Balázs levele a „Székelyföld leírása“ ügyében — — — — —	320
<i>Kelemen Lajos</i> : Megjegyzések a Gerevich-emlékkönyv erdélyi anyagához — — — — —	114	<i>M. Nagy Ottó</i> : Gyarmathi Sámuel könyvei — — — — —	332
<i>Kovács István</i> : Erdély ősrégészeti repertóriumához — — — — —	110	<i>Szta</i> : Az í-zés állapota a bábonyi népnyelvben 342 — Ermind-szent településtörténetéhez —	538
<i>László Gyula</i> : Kovács Zoltán képeinek kiállítása 120 — A kolozsvári Múcsarnok megnyitó kiállításának tanulságai — —	299	<i>Vita Zsigmond</i> : Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben 185 — Körösi Csoma Sándor levelei Csorja Ferenchez — — — — —	541
<i>Marosi Péter</i> : A kolozsvári finnnapok — — — — —	315	A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály hivatalos közleményei	
<i>Márton Gyula</i> : A rumén-magyar nyelvi hatás kérdéséhez — —	123	<i>Az E. M. E. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály szervezete és ügyrendje — —</i>	546
<i>Mikó Imre</i> : Adatok „A huszonkét év újabb irodalmá“-hoz	506	Képek	
<i>Nagy Géza</i> : Évi közgyűlésünk 133 — A beszercei vándor-gyűlés — — — — —	496	A csíkelnei Szent János templom déli kapuja (IV) — — —	216
<i>Sulán Béla</i> : Magyar anyag svájci néprajzi gyűjteményekben —	515	A csíkmenasági szentély boltozata (IV) — — — — —	216
<i>Szabó T. Attila</i> : Újító régieskedés 139 — Gergely Béla sírjánál 286 — Kannisto Artúr —	492	A csíkmindszenti templom szentélye (III) — — — — —	216
<i>Szombathy Viktor</i> : A SZMKE közművelődési munkája a Fel-földön — — — — —	501	A csíkszentgyörgyi templom szentélye belülről (III) — — —	216
<i>Szta</i> : Seprődi János és tudományos hagyatéka 137 — Valen-		A csíkszentgyörgyi templom szentélye kívülről (II) — — —	216
		A csíkszeredai várkastély alaprajza (21) — — — — —	208

	Lap		Lap
A gelencei templom alaprajza —	219	Erdély elnéptelenedése a vaskor	
A gelencei templom belseje és sek-		kezdetétől a honfoglalásig —	376
restye-bejárója (I) — — —	216	Erdély települése a népvándorlás	
A jánosfalvi templom évszámos		és a honfoglalás korában —	376
gyámköve (III) — — —	216	Erdélyi városok képeskönyvének	
A jánosfalvi templom szentélye		mutatója (térkép) — — —	206
(VI) — — — — —	216	Feketelaki párnavég- és derekalj-	
A karcfalvi szentségfülke (III)	216	vég-hímzések (12, 14—17) —	440
A kézdiszentléleki vártemplom		Fogarasz várának alaprajza (18)	208
(II) — — — — —	216	Gergely (Gertheisz) Béla arcképe	287
A kolozsvári ref. kollégium „nagy-		Gyulafehérvár látképe és várá-	
kúriá"-jának Farkas-utca felőli		nak alaprajza (3, 4) — —	208
kőfala (2 kép) — — — —	352	Kannisto Artúr arcképe — —	492
A marosszentgyörgyi templom		Kolozsvár látképe és alaprajza	
(II) — — — — —	216	(5, 6) — — — — —	208
A marosvásárhelyi vártemplom		Kolozsvár 1734. évi látképének	
nyugati kapujának részlete —	216	Farkas-utcai részlete — —	352
A Mezőség felső részének térkép-		Marosvásárhely látképe (16) —	208
vázlata — — — — —	443	Medgyes látképe és alaprajza (13,	
A nyikómenti gyermek játéksze-		14) — — — — —	208
rei (1—39) — — — —	522—536	Mezőveresegyházi párnavég-hím-	
A szamosújvári vár látképe és		zések (41—45) — — — —	440
alaprajza (20) — — — —	208	Nagydevecseri hímzések (18—31)	440
A szárhegyi templom (V) — —	216	Nagyszeben látképe és alaprajza	
A Szent László-legenda a gelencei		(1, 2) — — — — —	208
templom falán (I) — — —	216	Páldi Székely István fametszete a	
Apanagyfalusi párnavég-hímzések		Farkas-utcáról az 1760-as évek-	
(37—38) — — — — —	440	ből — — — — —	352
Az altorjai róm. kat. templom ro-		Pujoni párnavég-hímzés (42) —	80
mánkori bejárója (IV) — —	216	Sajóudvarhelyi párnavég-hímzések	
Bálványosváralji párnavég-hím-		(39—40) — — — — —	440
zések (35—36) — — — —	440	Segesvár látképe és alaprajza (9,	
Beszterce látképe, alaprajza (11,		10) — — — — —	208
12) — — — — —	208	Szamosújvár látképe (9) — —	208
Beszterce mult század közepe tá-		Szásznyíresi párnavég-hímzések	
járól való képe — — — —	476	(32—40) — — — — —	440
Brassó látképe és alaprajza (7,		Szászsebes látképe (15) — —	208
8) — — — — —	208	Székelyudvarhely látképe (17) —	208
Búzai hímzések (1—11, 13) —	440	Szépkenyerűszentmártoni hímzé-	
Csomakőrösi szitakészítők — —	144	sek (1—29) — — — — —	80
Csomakőrösi szitaszövő szerszá-		Szinnyei József arcképe — — —	286
mok — — — — —	144	Vicei hímzések (30—41) — —	80
Egy Szamosújvár-vidéki Krisztus-			
szobor-töredék — — — —	476		
Erdély települése az őskortól a			
bronzkor végéig — — —	376		
Erdély települése a vaskor kez-			
detétől a római hódításig —	376		

Melléklet

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület évkönyve az 1942. évre (az 1. füzet végén, 1—64. l.)

2100
MF 3.13

ERDÉLYI MÚZEUM

XLVIII. KÖTET

1943. 1. FÜZET

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

KOLOZSVÁR, 1943

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

TRANSILVANISCHES MUSEUM

MUSÉE DE TRANSYLVANIE

Szerkesztőség — Redaktion — Rédaction:

Kolozsvár (Hungaria) Király-utca 14.

Telefon: 25-91.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának közlönye. — Megjelenik negyedévenként. Előfizetési ára évi 16 pengő. A két szakosztály tagjai tagilletményként, az Egyesület többi tagjai 8 pengő kedvezményes előfizetési áron kapják. — Postatakarék-pénztári csekk számla: 31.851.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>György Lajos</i> : A Benigni-könyvtár — — — — —	1
<i>Herepei János</i> : Újabb adatok a Régi Magyar Könyvtárhoz — — — — —	8
<i>Makkai László</i> : Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben — — — — —	17
<i>Mozsolics Amália</i> : A hetedik gyermek kincsletése — — — — —	46
<i>Tavaszy Sándor</i> : A két Apafi fejedelem — — — — —	53
<i>Vita Zsigmond</i> : A Bethlen-kollégiumi színjátás a XVII. és XVIII. században	67
<i>Palotay Gertrud</i> — <i>Szabó T. Attila</i> : Adatok a mezőségi kézimunka ismeretéhez	78

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Arvay József: Üver 92 — *Balassa Iván*: Vigyázzunk a helynevekre 93 — *Gergely Béla*: A magyar új alakváltozatai a rumén helynevekben. Vörös fűzfa, vörös almafa. Bat pe Iorga de Maniu. Illeördő 94 — *Sándor Gábor*: Kik viseltek fekete-szűrt a kolozsvári Hóstatban? — *Szta*: Egy adat a kolozsvári könyvkötészet történetéhez. Ordományos, Zordományos 98.

SZEMLE

Györfő József: A magyar katonai hírlapok és folyóiratok könyvészete 101 — *Jakó Zsigmond*: A nagyszebeni Szász Nemzeti Levéltár újabb munkássága 103 — *Jakó Zsigmond*—*Entz Géza*: Beszámoló az erdélyi levéltárak jelenlegi állapotáról 106 — *Kovács István*: Erdély ősrégészeti repertoriumához 110 — *Kelemen Lajos*: Megjegyzések a Gerevich-émlékkönyv erdélyi anyagához 114 — *László Gyula*: Kovács Zoltán képeinek kiállítása 120 — *Márton Gyula*: A román-magyar nyelvi hatás kérdéséhez 123 — *Nagy Géza*: Évi közgyűlésünk 133 — *György Lajos*: Tájékoztatóink és a Kolozsvári Szemle jelentősége 135 — *Szta*: Seprődi János és tudományos hagyatéka 137 — *Szabó T. Attila*: Újító régieskedés 139.

ADATTÁR

Debreczy Sándor: A csomakőrösi szitaszöveg 142 — *Gazda Ferenc*: Gróf Kemény József és Mike Sándor levelezése 146 — *Vita Zsigmond*: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben 185.

MELLÉKLET

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1942. évre

A Benigni-könyvtár

Adatok a kolozsvári Egyetemi Könyvtár történetéhez

A kolozsvári tudományegyetem felállításáról és szervezéséről intézkedő 1872. évi XIX. t. c. egyúttal a kolozsvári Egyetemi Könyvtár alapító levelének is tekinthető. Az egyetem 70 éves jubileuma tehát az egyetem Könyvtárának is ünnepi évfordulója.* E mellett szótlanul nem mehet el az Erdélyi Múzeum könyvtára, hanem indítatva érzi magát, hogy az együtt átélt idők ragaszkodásával üdvözölje a nálánál egy jó évtizeddel fiatalabb testvérintézményt, amelyet annak idején ő segített át az elindulás nehézségein, s ugyanakkor Szakosztályunk is alkalmat vesz, hogy emlékezetet szenteljen e legjelentősebb egyetemi szervnek; futó pillantást vetve keletkezésének még pontosan meg nem világított mozzanataira.

Csak gyér adatok tájékoztatnak az Egyetemi Könyvtár kezdeteiről. A legelső adat arról szól, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak az Erdélyi Múzeum-Egylettel kötött és 1872. augusztus 29-én életbelépett szerződése a hetven évvel ezelőtt megnyílt egyetemnek a múzeumi könyvtárban, amelynek állománya abban az időben 30.408 kötetből állott, az akkori viszonyokhoz mérten gazdag és kielégítően felszerelt könyvtári bocsátott használatára. Tudni kell azonban, hogy az Egyetemi Könyvtár tulajdonképpen akkor még nem működött, csak névleg volt meg azokban az állami jellegű gyűjteményekben, melyeket részére a kormány-intézkedés kijelölt. A tulajdonjogilag biztosított könyvgyűjtemények alkalmas helyiség hiánya miatt egyelőre használaton kívül állottak, s különböző helyeken várakoztak új életformájukra. Arról is van tudomásunk és feljegyzésünk, hogy az egyetem tanárai és hallgatói kezdetben a gr. Bethlen Sándor bel-farkas-utcai házában (a mai gr. Nemes-féle ház) udvari földszintjén elhelyezett múzeumi könyvtárt és a hagyományainál fogva főtanodai jellegű Lyceum-könyvtárt látogatták. Ma sem lehet, s akkor sem lehetett intézményeket máról holnapra hirtelen elővarázsolni, de az bizonyos, hogy az illetékes tényezők kezdettől fogva gondoltak a legnélkülözhetetlenebb tudományos tényezők közé tartozó könyvtár kérdésének elrendezésére. Már az alapításkor az egyetem és az Egyetemi Könyvtár részére a Farkas-utcában a mai egyetemi épület helyén állott egykori jezsuita kollégiumot szemelték ki. De ez a kétemeletes ódon és rozoga épület, mely a Mária Terézia-féle katolikus tanulmányi alap birtokából 1829-ben került az ország tulajdonába, az egyetem megnyitása idejében még a gubernium és a királyi bizottság székhelyéül szolgált. Két esztendőbe telt, míg a főkormányiszéki levéltár

* Az egyetem 1942 őszén tartotta országos jellegű ünnepség keretében alapítása hetvenedik évfordulóját. — Ezt az előadást a szerző a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály 1942. december 9-én tartott szakülésén olvasta fel.

Pestre költözött, s a megürült helyiségekbe, a hatalmas épületnek a keskeny Király-utczára néző, ötablakos földszintjére a múzeumi könyvtár a Bethlen-házból áthurcolkodhatott s az Egyetemi Könyvtár raktárilag kezelt gyűjteményei is 1874. szeptember havában ugyanott néhány évtizedre berendezkedhettek.

Az Egyetemi Könyvtár saját birtokállományával tulajdonképpen működését tehát 1874. október 1-én kezdette meg; ekkor Szabó Károly igazgató az egyetlen segítségére bocsátott tisztviselővel, Böhm Mihállyal, hozzálátott az egyetem részére kijelölt különféle könyvgyűjtemények átszállításához, elhelyezéséhez és katalogizálásához. Ismerjük Szabó Károly beszámolójából, hogy az Egyetemi Könyvtár első tízezres állományának szak szerinti felállítása, a fűtetlen helyiségek szigorúságával dacolva, egy tél alatt 1875 tavaszára el is készült.

A könyvtár gyarapodásáról az egyetemi Acta-k 1872 óta a mindenkorai igazgatók jelentései alapján pontos adatokat közölnek. Ezekből az Egyetemi Könyvtár életének minden mozzanata évről évre nyomon követhető és hézagtalanul figyelemmel kísérhető. Annál sűrűbb homály fedí annak az alapanyagnak az eredetét és mennyiségét, melyből az Egyetemi Könyvtár még a rendszeres fejlesztés kezdete előtt megalakult. Erről az első rektori beszámoló, Berde Áronnak 1873. évi október 12-i jelentése, nagy általánosságban csak annyit mond, hogy a Benigni-féle hagyaték, a volt kir. jogakadémia és az orvossebészeti tanintézet könyvtára, továbbá a kir. főkormányiszéki levéltárbeli könyvgyűjtemény „az egyetem tulajdonába átadatni rendeltetett”.¹ Más forrásokból is az intézkedések közelebbi megjelölése nélkül csupán annyi állapítható meg, hogy az Egyetemi Könyvtár tulajdonjogot nyert a Lyceum-könyvtárban őrzött Benigni-hagyatékra (6839 kötet) és a régi jogakadémia könyveire (1639 kötet), ezenkívül az orvossebészeti intézet még ki nem derített mennyiségű könyvtárára és a főkormányiszék levéltárának 3085 kötetből álló könyvajándékára.

Ezek közül legtekintélyesebb volt a Benigni-hagyaték, úgy hogy nyilván ez tekinthető az Egyetemi Könyvtár tulajdonképpeni alaprétegének. Hogy mi is volt ez a Benigni-gyűjtemény, arról mind a mai napig igen hiányos és részben téves feljegyzések² forognak közkezen, ezért szükségesnek látszik e könyvtár adatainak pontos feltárása a kormányiszéki levéltár és a Lyceum-könyvtár eddig felhasználatlan magyar, latin és német nyelvű iratai alapján; ezek minden részletre kiterjedő tájékoztatást adnak s az egykori könyvtári ügykezelés szempontjából is igen jellemző adatokat nyújtanak.

Ez a könyvgyűjtemény annak az Ausztriában született mildenbergi Benigni Józsefnek (1782—1819) a nevét viseli, aki 1802-ben Bécsből került Erdélybe, s annyira megszerette ezt a földet, hogy minden szellemi készültségét új hazájának történelmi-földrajzi kutatására és feldolgozására fordította. Közel negyven esztendeig a katonai ügyvitelt szolgálta, s ennek az időnek jó részét az erdélyi katonai főparancsnoksághoz való beosztásban

¹ Acta. Fasc. I. Kolozsvártt, 1873. 12—13.

² A kolozsvári m. kir. Ferenc József-Tudomány-Egyetem könyvtárának szak-címjegyzéke. I. köt. Kolozsvár, 1894. V. 1. — Márki Sándor: A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem története. 1922. 36. Vö. Trausch, I, 102.

mint főhadvezérségi titkár Nagyszebenben töltötte. Nyugalomba vonulása után életének utolsó másfél évtizedét szintén Nagyszebenben, teljesen a tudományos munkának és a szerkesztésnek szentelte.³ Természetesen az osztrák öszmonarchia szemléletében élt, s így történelmi studiumai ellenére sem lehetett sok megértése Erdély szabadság-törekvései iránt; 1849. március 11-én, amikor Bem hadai elfoglalták Nagyszebent, az íróasztal és a könyvek között töltött életét puskagolyó oltotta ki. Halála — mint látni fogjuk — udvari körökben is részvétet keltett a ritka képzettségű katonahivatalnok iránt, aki igen derék összefoglaló munkákban dolgozta fel, — magától értetődően német nyelven — Erdély statisztikáját, történelmét és földrajzát. Az erdélyi nagyfejedelemségről készített rövid földleírása az alsóbb iskolák számára Kolozsvárt 1835-ben magyarul is megjelent. Tudós nevének messzibb tájakon is becsülete volt, amint ezt az Ersch és Gruber-féle — 167 köteté ellenére is befejezetlen — Encyklopédiából látjuk, amelyben ő írta meg az Erdély történelmi multjáról és földrajzi viszonyairól szóló cikkeket. Másfél évtizedig (1836—1849) szerkesztette a *Siebenbürger Bote* című nagyszebeni hírlapot és hét esztendeig irányította a *Transsilvania* című honismertető folyóiratot (1833—1838), ezenkívül hét évfolyamát adta ki a *Siebenbürgischer Volkskalender* nek (1843—1849); ez mind arra mutat, hogy Benigni József mozgékony, igen tevékeny, széles érdeklődési körű, a hasznos munkát kereső és a közműveltség kérdései iránt is fogékony szellem volt.

Terjedelmes és szorgalmas erdélyi vonatkozású munkássága a „hálás utókor”-tól mindenesetre többet érdemelt volna Trausch bio- és bibliografikus munkájában található egyetlen lexikális megőrkítésnél.⁴ Adatai innen kerültek bele a *Szent István-Társulat Egyetemes Magyar Encyclopaedia*-jába (1868. VI, 98.) és Szinyei írói névtárába (I, 848—50.), de sem az egyik, sem a másik nem tud róla, név sem említi, hogy Benigni József tudományos életének háttérben tekintélyes magánkönyvtár is szerepel; pedig éppen ez a gyűjtemény kapcsolja őt emlékeztetesebben hozzánk és az Egyetemi Könyvtárhoz.

A hivatalos előzményeket nem ismerjük, csak azt a végső döntést tudjuk, hogy a cs. k. apostoli felség 1855. június 11-i legmagasabb elhatározásával jóváhagyta mildenbergi Benigni József hátrahagyott könyvgyűjteményének a megvásárlását s erre a célra az államkincstárból 4500 forintot engedélyezett. A további rendelkezés úgy szólt, hogy az így megvásárolt Benigni-könyvtár háromfelé osztassék: egy részét tulajdonjogilag kapja meg a nagyszebeni jogakadémia, másik részét az ugyancsak nagyszebeni katolikus gimnázium vegye birtokába, és a harmadik, legnagyobb rész pedig a nyilvános és tartományi könyvtárként kezelt kolozsvári Lyceum-könyvtárban („der öffentlichen als Landesbibliothek behandelten Lycealbibliothek zu Klausenburg”) helyeztessék el a kincstár tulajdonjogának fenn tartásával („mit Vorbehalt der aerarischen Eigenschaft”). A rendelet a jogakadémiának és a gimnáziumnak szánt könyveket külön jegyzékbe fog-

³ Benigninek a szabadságharc korabeli szerepére nézve l. Kövári László: *Erdély története 1848-49-ben*. Pest, 1861. 53.

⁴ *Schriftsteller-Lexikon* 1868. I, 102.

lalta, a Lyceum-könyvtárba utalt könyvállományt pedig 7 füzetből álló katalógusban sorolta fel.

E rendelet végrehajtására, azaz a könyvgyűjtemények átadására és átvételére 1855. október 18-án 22.876. sz. alatt kelt jóváhagyással a gubernium egyik főtisztviselőjének elnöklete alatt egy vegyes bizottság alakult a szebeni kerületi törvényszéknek, mint a kiskorú Benigni-örökösök gyámhatóságának egy kiküldöttjéből, a Benigni-örökösök meghatalmazottjából, továbbá a cs. k. jogakadémia és a katolikus gimnázium igazgatóiból. Az átadási, illetőleg átvételi jegyzőkönyvek szerint a jogakadémia és a gimnázium a számukra kijelölt könyveket 1855. október 24-én birtokukba vették. Ugyanakkor a bizottság elnöke a tulajdonjogra vonatkozó záradékkal a kolozsvári Lyceum-könyvtár részére is átvette a katalógusban felsorolt könyveket, s mivel azt kellett megállapítania, hogy némely művek hiányoznak vagy pedig csonkán vannak meg, 8 művet 20 kötetben és 17 füzetben pótolta a Benigni-örökösök tulajdonában maradt, a kincstár által meg nem vásárolt mintegy 2000 kötetes könyvállományból. Miután ez megtörtént, a gubernium segédhivatali igazgatósága a Lyceum-könyvtár részét 1855. november 15-én Thalmayer szebeni kereskedőre bízta, hogy szállítsa Kolozsvárra.

Mindennek elintézése után a gubernium 1855. november 17-én 23.712/2894. sz. alatt a kormányzó nevében értesítette *Haynald Lajos* akkori erdélyi püspököt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak 1855. július 27-én 10414. sz. alatt kiadott fenti rendelkezésének pontosan felsorolt részleteiről, s ezzel megkezdődött a Benigni-könyvtár átmeneti életének két-évtizedes gondozása. A püspök 1856. január 3-án jelezte *Vass József* piarista atyának, a Lyceum-könyvtár tudós örének, hogy legközelebb Nagyszebenből néhány láda könyv érkezik a könyvtár címére, ezeket majd elismervénnyel vegye át, de a ládákat érintetlenül helyezze őrizetbe s addig semmi szín alatt fel ne nyissa, míg erre tőle rendelkezést nem kap. A könyvtárőr 1856. január 27-én jelentette a püspöknek, hogy a 4500 forintot a kincstár által megvásárolt Benigni könyveknek az a része, amelyet a cs. kir. kormány a tulajdonjog fenntartásával a kolozsvári kat. Lyceum-könyvtárban szánt elhelyezni, 42 mázsát kitevő 16 ládában megérkezett Kolozsvárra és a Lyceum épületében helyeztetett el. Mivel a püspök csak nemrég volt kénytelen kioktatni a helytartótanácsot az erdélyi latin szertartású katolikus egyháznak a Lyceum-könyvtárra vonatkozó kétségtelen tulajdonjogáról, nem nagy örömmel fogadta a kétes jellegű adományt. A guberniumnak udvariasan megírta ugyan, hogy a könyveknek szívesen ad helyet, másfelől azonban szigorúan utasította a könyvtárőrt, hogy a Benigni-féle könyvek a Lyceum-könyvtár könyveivel össze ne keveredjenek, hanem gondosan elkülönített szekrényekben helyeztessenek el (1856. febr. 3).

Évek huzavonájába kerül, míg a szekrényeket a kincstár felállítja, — *Vass József* könyvtárőr 1858. április 26-án jelenti a püspöknek, hogy a szekrények készen állanak a könyveknek május havában megkezdhető elhelyezésére — s közben az a kérdés is elrendeződik, hogy a Benigni-féle letét részére egy ajtó nyitásával a II. emeleten levő Lyceum-könyvtár helyiségéhez kapcsolják a szomszédos gimnáziumi tantermet s a püspök intézkedéséből a szekrényekre ezt a feliratot helyezték el: „*Libri Benigniano-*

Aerariales“. Évekig tart a könyvek számbavételének herce-hurcája is. A 16 ládába csomagolt könyvek ugyanis útközben megsérültek, talán több el is vezett belőlük, mivel szállítás alatt felborultak, néhány láda csak kötéllel összekötve érkezett meg Kolozsvárra. A gubernium a püspököt, a püspök pedig Vass József könyvtárort sürgette a könyvállomány átnézésére és állapotáról gyors jelentéstételre, hogy a megállapított kár terhére írassék a szállítással megbízott Thalmayer kereskedőnek. Ez az epizód évekig húzódott. A hanyagság látszatába került könyvtárőr nagyon helyesen azzal védekezett, hogy mivel a ládákon nem volt feltüntetve a bennük foglalt könyvek száma és címjegyzéke, a számbavételt csak az összes könyvek teljes elrendezése és a kész állványokra sorakozásuk után tudja meg ejteni. Iratainkból nem tűnik ki, hogy mi lett vége a dolognak, csak annyi állapítható meg, hogy Thalmayer az 1855 végén eszközölt szállításáért a 100 frt 25 kr. költségét a kincstártól még 1858 közepén sem kapta meg.

Egyébként Vass József könyvtárőrsége idejében (1851-1859) mindössze annyi történt, hogy a külső körülmények nagy lassan elrendeződtek: a könyvek külön tereben végre könyvállványokra kerültek. Az erdélyi kir. főkormányzók az 1863. március 20-án tartott ülésében még mindig csak azzal foglalkozott (7783. t. 56. sz.), hogy a könyvtárőr nyolcvan ívből köttessen egy könyvlajstromot s ebben a Benigni-féle könyvek összeírását úgy eszközölje, „miszerint előbb írja meg az alapkönyvlajstromot, azután rendezze az összeírást tudomány szerint, és minden tudományszakot írjon be ábécé szerint, mert így egy merőben ábécé szerinti harmadik összeírás nélkülözhető leend.“ Szerencsére akadt egy olyan buzgó könyvtárőr, mint amilyen *Matusik János* piarista atya volt, aki 1863. július 27-i kelettel három kimutatást állított össze a Benigni-féle kincstári gyűjteménnyel érkezett jegyzékbe beírt, de onnan hiányzó 322 db. munkáról, továbbá a jegyzékben nem is említett vagy egészen más címen szereplő 66 db. könyvről, s végül arról a 97 csonka műről, melyeknek egyes kötetei hiányoztak. Bizonyos tehát, hogy gondatlanság az átvételben s felületesség a szállításban, ami az ilyen esetekben nem tartozik a kivételek közé, megkárosította a könyvtárt. Ugyancsak Matusik János fáradozásának köszönhető, hogy a Benigni-gyűjtemény végre rendbe jött és pontosan számbavétetett. A ma is meglevő 4 füzelből álló lajstrom szerint, melyet a helytartótanács mellékelte a nagyszebeni küldemény mellé, a Lyceum-könyvtárban letétbe szánt gyűjtemény 2800 műből állott. Matusik János két ízben is feldolgozta a Benigni-könyvtár darabszámát: először 1863. november 12-én 6677 kötetet állapított meg, azután 1865. november 30-án azt jelentette, hogy „az eddig hibásan 6677 darabból állónak tartott Benigni-féle cs. kir. kincstári könyvgyűjtemény számszerint 6838 darab.“ A Benigni-könyvtár állományául ezt a számot kell hitelesnek és véglegesnek elfogadnunk.

Egyrészt a kormányzók, másrészt a püspök sokat és állandóan nyugtalanította a könyvtárosok lelkiismeretét annak a kötelességüknek emlegetésével, hogy készítsék el a Benigni-féle könyvek tökéletes leltározását. Az erdélyi róm. kat. id. Bizottmány 1871. január 27-én 38. t. 29. sz. a. ismét megállapította a Benigni-féle könyvgyűjtemény szakjegyzékbe iktatásának hiányát, s ezért arra utasította *Ulár Pál* könyvtárort, hogy a Benigni-féle könyvgyűjtemény alapjegyzékét összeállítva, „igyekezzék azoknak rende-

zését teljességre vezetni". Ulár Pál jelentéséből aztán, melyet a könyvtár 1870/71. évi állapotáról a püspökhöz terjesztett föl, megtudjuk, hogy a Benigni-könyvek alapsor-jegyzékbe iktatása már a múlt évben megtörtént, „ez évben szakszerinti jegyzőkönyvbe beíratott, így a gyűjtemény teljesen rendezve és használatra készen áll”.

A Benigni-könyvtár végleges elrendezése éppen a legjobb időre esett, mert a következő évben megnyílt az egyetem, s 1873. február 22-én 4269 szám alatt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium értesítette az erdélyi róm. kat. id. Bizottmányt ő felségének február 14-én kelt „legmagasb elhatározmányáról“, amely megengedte, „hogy a kincstári alapból megvásárolt Benigni-féle könyvtárnak a kolozsvári RK Lyceumban elhelyezett, s mint kincstári tulajdon külön kezelt része a kolozsvári Egyetem tulajdonába bocsátassék s az ottani könyvtárba beosztassék.” Ennek folytán az id. Bizottmány 1873. február 27-én 132 t. 85. sz. a. felszólította *Várady Móric* gimn. igazgatót, mint a Lyceum-könyvtár gondnokát, hogy utasítsa Ulár Pál könyvtárort, lépjen érintkezésbe a kolozsvári kir. Egyetem részéről kiküldendő biztosokkal, s a meglevő katalógus szerint átadási és átvételi leltár mellett ezeknek a Benigni-féle könyvtárt szolgáltatassa át az államkincstár költségén készült szekrényekkel együtt. A könyvtárór 1874. november 20-i évi jelentésében olvassuk, hogy „a Benigni-féle gyűjtemény a mélt. erd. r. k. ideigl. Bizottság 1873. febr. 27. 132/t. 85. sz. a. kelt rendelkezése folytán a kolozsvári m. kir. tudományegyetemnek adatott át s azt az egyetemi könyvtárigazgató ngs. Szabó Károly egyetemi tanár úr 1874. aug. 20. hiány nélkül át is vette.” Ezt megerősíti a Lyceum-könyvtár levéltárában 26—1873/74. sz. a. található következő elismervény: „*Hogy a kolozsvári róm. kat. Lyceum-könyvtárában elhelyezve volt Benigni-féle könyvgyűjteményt Főtiszt. Schmidt Ágoston tanár és könyvtárnok úrtól az ezen könyvtárról szerkesztett és nekem átadott katalógus szerint tételtől tételre számba vévén, a kolozsvári m. kir. egyetemi könyvtára részére, minden legkisebb hiány nélkül általvettem, elismerem és bizonyítom. Kolozsvárt, 1874. augusztus 20-dikán. Szabó Károly m. p. a kolozsvári m. kir. egyetemi könyvtár igazgatója.*” Ugyanakkor az erdélyi róm. kat. Státus igazgatótanácsa és a minisztérium között tárgyalás indult meg abban az irányban, hogy a Lyceum-könyvtárnak hosszú évtizedeken át vásárolt orvostudományi könyvei az Egyetemi Könyvtárnak engedtessenek át. E tárgyalások befejezése után az erdélyi püspök, tekintettel arra, hogy a Benigni-féle gyűjtemény elvitelével és az orvos-sebészeti intézetnek az egyetem orvostudományi karába való beolvasztásával a könyvtár kapcsolata az állammal véget ért, 1873. június 25-én 1786. sz. a. megszüntette az egyetem tanárainak a Lyceum-könyvtár használatára vonatkozó kivételezett előjogait.

Inkább megemlékezésnek, mint kimerítő értekezésnek szánt előadásom világosságot akar deríteni a 70 év alatt félmilliósz állományúvá gyarapodott Egyetemi Könyvtárnak arra az első tízezres alaprétégére, mely a kormány-szék levéltárának 3085 kötetes ajándékán kívül a Lyceum-könyvtárban őrzött Benigni-könyvtárból, az orvos-sebészeti intézet könyveiből és a szintén a Benigni-hagyatékkal összefüggő jogakadémiai könyvtárból tevődött össze. A Benigni-könyvtár voltaképpen jelentéktelen mozzanat az Egyetemi

Könyvtár gazdag életében, de a kiindulásnál mindig ott fog szerepelni, ezért a történeti hitelesség érdekében is célszerű volt az eddigi pusztá adatot az előzmények és a körülmények ismeretével tartalmasabbá kiszélesíteni. A meglevő katalógusokból azt is meg lehet állapítani, hogy a Benignigyűjteményben olyan anyaghoz jutott az Egyetemi Könyvtár, amelynek hiánya igen érzékeny hátrányára lenne a mai tudományos kutatásnak. Ha nem ismernők mildenbergi Benigni József munkásságát és tudományos szellemét, könyvtárából akkor is megállapíthatnók, hogy elsősorban a történelmi és földrajzi ismeretkör foglalta le érdeklődését. Könyvtára annak a száz esztendőnek könyvterméséből gyűlt össze, mely a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig tartott. Így majdnem hiánytalanul képviselve van benne a felvilágosodás korának, a francia forradalom idejének, a napoleoni időknek és a szabadságharcok évtizedeinek német, francia, olasz, magyar, latin és részben angol nyelvű történetirodalma. Szintén hasonló teljességét találjuk a földrajzi szakirodalomnak, e században különösen gazdagon virágzó útleírásoknak. Ezenkívül még jelentékenyebb a német, francia nyelvű irodalmi, filozófiai és jogtudományi anyag. A 6838 kötetből álló 2800 mű nem esetlegesen összeverődött könyvhalmoz, hanem egy széles műveltségű tudós ember szakkönyvtára, mely akkor is figyelemre tarthatna számot, ha az egyetemet megalapító királyi kegy jóvoltából véletlenül nem éppen ez veti meg alapját a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak.

Természetesen ez az anyag ma már nincs az átvétel formájában együtt, hanem a többszöri átrendezés következtében szétesztődött, de megvan, s igen örvendetes, hogy könyvtárunk törzsanyagához tartozik. A háromnegyedszázados fennállásához közeledő Egyetemi Könyvtárt ez a mozzanat arra figyelmeztetheti, hogy multjának többi becses részletét is tisztázza az elkészítendő és hozzá méltó monográfia részére. Általában a könyvtártörténet egyike a legkevésbé művelt kutatási területnek, pedig könyvtáraink, ha megszólaltatnók, szellemiségünkről igen sok műveltségtörténeti anyagot tárnának elénk. Különösen vonatkoztható ez Erdélyre, ahol sűrűn sorakoznak egymás mellé az évszázados multú kollégiumi könyvtárak és becsesebbnél becsesebb magángyűjtemények, amelyekről eddig alig került nyilvánosságra valami érdemesebb adatközlés vagy tudományos jellegű feldolgozás. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának története is megírásra vár. Előadásom nemcsak megemlékezés akart lenni, hanem indítás is abban az irányban, hogy Szakosztályunk Erdély művelődési és szellemi multjának ezt az ágát is vegye művelés alá.

György Lajos

Újabb adatok a Régi Magyar Könyvtárhoz

1.

Aprónyomtatványok

A Magyar Könyvszemle 1912. évfolyamában közölt könyvjegy-szerű nyomtatvány¹ egyike a ritkább esetben megmaradt ilyenemű régi magyar vonatkozású nyomdai termékeknek. A következő sorokban három olyan exlibrist ismertetek, amely csupán csak mozgó betűkből és nyomdai díszekből szedetett ki. Előállítási koruk jócskán megelőzi a Magyar Könyvszemle 1680. évben készült könyvjegyét.

a)

[1616—17. Heidelberg]

Eft spes, vita, salus, requies & gloria Christus.

ANDREAE PRAGAI

Cui Deus immenſi det gaudia ſummus olympi.

A szöveg felett 18×11 cm méretben inda-, sárkányfej- és angyalka-motivumú fejléc. E könyvjegy, amelynek itt teljes szövegét közöltem, 63×12 cm nagyságú papirosszatag-alakúra van kézi ollóval körülvágva. Az ép állapotban levő eddig ismert egyik példánya a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárának exlibris-gyűjteményében van, a másik ugyanott *Keckermann* „Systema Systematvm“ című, Hanoviában 1613-ban megjelent munkájának első kötetébe az elülső órlap B. lapján van beragasztva.

E nyomtatványban megnevezett *Prágai András*, akinek származási helye (a sopronmegyei) Nemeskér község,² miután itthoni tanulását Sárospatakon befejezte,³ 1616. július 27-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre.⁴ Szenci Molnár Albert 1618 elején Oppenheimban megjelent *Secularis concio evangelica* című művének előszava szerint Prágai az 1617. évben is még Heidelbergben tanult.⁵ De hogy ott maradt-e a következő évekre is, vagy tovább bújdosott Marburg egyetemére, mint Németország második olyan főiskolájára, amelyet az akkori magyar kálvinista papjelöltek továbbtanulás céljából felkerestek, biztosan megállapítanom nem sikerült. Azonban abból a körülményből, hogy az 1616—17. években tartott három vitatkozását⁶ — mai

¹ MKSzele 1912: 154. s mell.; l. még *Herepei J.*: Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez (Kolozsvár, 1939.) 15.

² *Dézi Lajos*: Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. 75.

³ *Színnyei*: Magyar írók XI, 106.

⁴ Sárospataki Füzetek 1862: 562.

⁵ *Dézi*: i. m. 80.

⁶ EM. 1911: 350. és RMK. III/1: 351—355.

ismereteink szerint — több nem követte, feltételezzük, hogy mégis csak befejezte tanulmányait s 1618-ban már vissza is tért hazájába. Bárha 1628-ban már mint szerenési prédikátorral s Rákóczi György tekintélyes udvari papjával találkozunk,⁷ mégis valószínűbbnek tartom, hogy könyvjegyét könyvtára megalapításakor, vagyis külső országbeli bújdosása idején készítette. Az a körülmény pedig, hogy Kerckermann fentebb idézett könyvének préselt bőrkötése A * P/1616 superexlibris nyomatott, bizonyítja, hogy e mű még 1616-ban került Prágai András tulajdonába. Ezzel tehát az exlibris nyomtatási kora is meghatározottatott 1616, esetleg 1617-ben, míg a nyomtatás helyeül Heidelberg állapítható meg.

A *Szekely Nemzeti Múzeum* könyvtárában levő Mornayus Plessiacus Marlianus F. „Mysterium Iniquitatis seu Historia Papatvs“ című Salmurbán 1612-ben megjelent művének belső borító-lapján a fenti exlibrissel mindenben megegyező rongált könyvjegyet találtam; ebből azonban a név durván ki van vakarva. Arra való tekintettel, hogy e könyv pergament-kötéséről A * P/1617 superexlibris betűzhető ki, bizonyos, hogy ez a rongált könyvjegy is a Prágai Andrásé lehetett.

Általános szokása volt az akadémiát járt diákoknak, hogy odakünn vásárolgatták össze könyvtárak egyes darabjait; ezeknek száma azután hazatértükig legtöbbször egészen tekintélyesre növekedett.⁸ De ugyancsak külföldön köttették be könyveiket s ugyanakkor a bekötési táblába belenyomatták nevük kezdőbetűit és a megfelelő évszámot. Az előbb közölt példa azonban arra utal, hogy az ú. n. superexlibrisek, valamint az egyszerű kézi bejegyzések helyett és mellett szokásban volt a valóságos exlibrisek használata is. Minthogy pedig a művészi-kézzel külön erre a célra metszett dúcok, vagy lemezek költségeit a szerényebb anyagi javakkal rendelkező diákok nem tudták fedezni, helyettük egyikük-másikuk nyomdai szedéssel-nyomással előállított olesó könyvjegyet készítettett és ragasztott be könyvtárának kötetéibe. Ezzel azután tulajdonképpen már meg is határoztuk, hogy ilyen fajta nyomtatványaink inkább külföldön készültek. Minthogy pedig szövegük latin nyelvű, ennélfogva példányaik a Rég Magyar Könyvtár III. kötetéhez sorozhatók pótlékképpen.

b)

[1641. Leyda]

Eit Spes, Vita, Salus, Requies, & Gloria Christi

MATTHIAE GÖNCZI.

Cui DEUS immenſi det gaudia fummus Olympi.

E könyvjegy 65×135 cm méretű papirosszalagalakúra van kézi ollóval körülvágva. Ép állapotban levő egyik példánya a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárának exlibris-gyűjteményében van. Legújabbban egy másik példányát is megtaláltam az erdővidéki református egyházmegye könyvtárában Baróton, az 1639-ben Cantabrigiában nyomtatott „Expositio Epistolae D. Pauli Ad Colossenses“ című könyv címlapjának B. lapjára felragasztva. A körülnyírt papiros méretei 5.7×15.1 cm.

E nyomtatványban megnevezett *Gönczi Mátyás*, hazai tanulmányainak elvégzése után, 1640. június 16-én iratkozott be Franekera egyetemére,⁹ majd

⁷ RMK. I, 253.

⁸ *Herepei J.*: Bethlen G. kiválasztottjai. I. Szilvási K. M. (Kolozsvár, 1939) 17.

⁹ TörtTár. 1886: 605.

háromnegyed évi itt-tartózkodás után tovább bújdosva, 1641. március 30-án (harmine éves korában) vététt fel a leydai egyetem teológiai karára.¹⁰ Meddig tartott külföldet-járása, adatok hiányában meg nem állapíthatom, minthogy nevére legközelebb csak 1647–48-ban akadtam rá. Ekkor a mai abaújtornamegyei Fűzér lelkipásztora,¹¹ majd 1654-ben Felsőbányán pap s a nagybányai egyházvidék esperese.¹² De korhatározó erőt nem tulajdoníthatok e könyvjegy második sora alá egykorú kézírással jegyzett *Et Succesoris, Michaelis Dobrai* szavaknak sem. Ebből ugyanis mindössze csak annyi bizonyos, hogy e könyvjeggyel megjelölt könyv tulajdonosa Gönczi után Dobrai Mihály volt. Ennek nevével külföldön tartott egyik vitatkozásának címében találkozunk legelőbb, 1657. június 3-án Utrechtben.¹³ Minthogy pedig a leydai akadémiára 1661. december 7-én való beíratkozásakor csupán huszonkilenc esztendő volt,¹⁴ e könyv aligha került birtokába az előbb említett időpontnál sokkal korábban. Nyomatványunk keletkezési idejét azonban döntő erejű bizonyítékaival pontosan meghatározza a következőkben ismertetett könyvjegy.

c)

[1641. Leyda]

Eft Spes, Vita, Salus, Requies, & gloria Christi

MATTHIAE GÖNCZI,

Cui Deus Immenſi det gaudia ſummus Olympi.

E könyvjegy 19×8'2 cm. nagyságú papirosszalag-alakúra van kézi ollóval körülvágva. Ép állapotban levő egyetlen példánya a sepsiszentgyörgyi *Székelv Nemzeti Múzeum* könyvtárában van a „Ivstiniani Inſtitvtionvm Libri III“ (H. n., 1574.) című könyv címlapja B. levelének aljára felragasztva (Az exlibris második sora utólagosan két vízszintes vonással tintával kihuzatott). Nyomatványunk az előbb ismertetett könyvjegytől csupán csak a betűs a papiros méreteiben, továbbá az egyes betűk és jelek változatában tér el; egyebekben különben ugyanazon nyomda termékének tarthatjuk.

A bizonyítékok szerencsés találkozáſa következtében könnyen megállapíthatjuk e nyomtatvány, valamint a megelőző könyvjegy előállításának pontos idejét és helyét. Ugyanis e könyv elülső örlevelének A. lapján a lap felső szélén.....¹⁵ *Gönczi. Lugduno Batavor(um). Anno 1641. mense Quintili* bejegyzés olvasható. Ebből pedig — az egykori szokást tudva — az állapítható meg, hogy Gönczi Mátyás 1641. júliusában Leydában szerezte ezt a könyvet. E mellett azután még arra is következtethetünk, hogy exlibrisei a vásárlás időpontjában még nem voltak készen. Ezt meg az a körülmény bizonyítja, hogy a felragasztott könyvjegy alatt, átvilágítás mellett, az előbbi kézírással mindenben megegyező, szép, gondos vonásokkal papirosra vetett három sornyi terjedelmű szöveget betűzhetünk ki. Ezek a szavak pedig tartalomban teljesen megegyeznek azokkal, amelyeket Gönczi a könyvjegyre is rányomatott. Tehát világosabban szólva: a kézírásos exlibrist a nyomtatott könyvjegy elkészülése után ragasztotta le a tulajdonos. Máskü-

¹⁰ Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. XVI, 210.

¹¹ Magyar Prot. Egyháztört. Adattár XIII. évf. 13.

¹² RMK. III/1: 574.

¹³ Uo. III/1: 613.

¹⁴ Archiv XVI, 214.

¹⁵ Egy szó kiszakadva.

lönben ugyanis nem lett volna szüksége előbb kézírással beírni ugyanazt a szöveget, amelyet azután a kész nyomtatvánnyal amúgyis leragasztott.

De hogy e nyomtatványnak nem későbbben, hanem éppen az 1641. évben, közelebről meghatározva pedig 1641 második felében kellett készülnie, tanúság erre a könyv elülső örlevelének A. lapjára ismeretlen egyén által feljegyzett szöveg; e szerint ugyanis *Anno 1641 8 Debris. Jót kezemhez ez könyveczke mely én hozzám Gönczj Matyas Uram ajandeka. Lugdunumban való mulatozásakor.* Ebből azután az is következik, hogy Gönczinek 1641. december 8-a, vagyis az elajándékozás megtörténte előtt kellett e könyvjegyet a könyvbe beragasztania.

Erdemes megemlítenem, hogy mind *Prágai András*, mind pedig *Gönczi Mátyas* könyvjegyeinek szövegében a jelmondatok teljesen megegyeznek, holott egészen más országban s mintegy negyedszázadnyi időköz által elválasztva készültek. Ezt az egyezést azzal magyarázom, hogy e jelmondatok az ilyenfajta exlibriseknél hosszú időn keresztül általánosan használt, állandó szöveg-keret lehettek; ebbe azután a tulajdonos nevét egyszerűen csak belefoglalták.

2.

Az 1696. évi nagyszombati kiadású CORPUS JURIS HUNGARICI

Szabó Károly a Corpus Juris Hungarici 1696. évi nagyszombati kiadását ismertette,¹ több, mint harminc tőle ismert példányról emlékezik meg. Kétség nélkül elfogadhatjuk, hogy ennek a hatalmas és közhasználatos munkának mindenik kiadása a szokottnál is több példányszámban hagyhatta el a sajtót, sőt tovább menve, meg kell állapítanunk azt is, hogy az 1696. évszámmal ellátott példányok között is akadnak olyanok, amelyek nem mindenben egyeznek meg a Szabó Károlytól közölt leírással.² Nyomozásaim során összehasonlítottam a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában levő két példányt a Régi Magyar Könyvtárban foglalt leírással, valamint a tulajdonomban lévő darabbal. Bár a Szabó Károlytól ismertetett példányok betűtípusai és szövegtördelése előttem ismeretlen, ezért megfigyeléseim nem terjedhettek ki minden lényeges jelenségre, ennek ellenére összehasonlításom eredményeképpen így is érdekes megállapításra juthattam.³

Először is az első kötetet véve vizsgálat alá, azt tapasztaltam, hogy a SzNM. 1.-nél a címlap előtt még egy külső címlevél van, amely összesen csak a *CORPUS | JURIS | HUNGARICI* szöveget tartalmazza az A. levél közepén. Meg kell még említenem, hogy ez a külső címlap — a rendelkezésre álló példányok között — csakis a későbbi kiadásúakban található meg.

A tulajdonképpeni címlap szövege, betűi⁴ és nyomása a SzNM. 1 és 2. példányánál teljesen megegyeznek egymással, csupán csak annyi eltérés észlelhető, hogy a piros és fekete betűket nem egyszerre nyomván, a reá-

¹ RMK. II, 1845. sz.

² *Herepei J.*: Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kétéhez. Kolozsvár, 1939, 4—6.

³ A továbbiakban Szabó Károly leírását *RMK.*, a saját tulajdonomban levő példányt *HJ.*, a Székely Nemzeti Múzeum köteteit pedig *SzNM. 1.* és *SzNM 2.* jellel fogom jelölni.

⁴ Még a hibás betűk is, mint például a harmadik sor sántatalpú *H*-ja.

nyomás alkalmával nagyon csekély elcsuszás következett be. Különbösen szövegük mindenben megfelel a RMK-nak. Minthogy azonban az utóbbi leírása sorrelválasztást, valamint egyéb jellegzetes szedésbeli sajáttságot sem jelöl, ennél fogva biztosan meg sem tudjuk állapítani a kiadások azonosságát. Éppen ezért egybevetendőnek tartom a SzNM. 1 és 2. címlapjának szövegét a HJ-féle példánnyal, minthogy ez utóbbi a nyomdatechnikai lehetőségek szerint híven közölte.

E címlap betűiből határozottan megállapítható, hogy a SzNM. példányainak betűi nagyjában ugyanabból a készletből szedettek ki, mint amelyből a HJ. példány címlapja is készült, mégis lényeges eltérések is mutatkoznak. Ugyanis a SzNM. példányainál a 3. sorban a *SEU* dült betűkkel nyomtatott, a *Quae in* szavakat a 15. sorhoz tördelték hozzá, a 15. sorban *prioribus* kis kezdőbetűvel szedették, a 16. sor végéről a vessző hiányzik, külön 20. sort tördeltek *EJUSDEM REGNI* szavakból és a 21. sor végéről a vessző elmaradt. Az elválasztó rozetta-sor, UJ. 32 rozettájával ellentétben, 35 kis egységből, továbbá más formájú sorkezdő és záró nyomdai díszecskéből szedették össze. Az impresszum egész sora álló betűkkel nyomtatott, ugyanitt a *Hörmann* név után pont van és az *Anno* szó hiányzik. Még azt is megállapíthatjuk, hogy a SzNM. kötetének belső szedése is egymással teljes mértékben azonos, ellenben a HJ. példánytól a fenti különbségeken kívül még egyes címbetűkben és záródíszekben is eltér. Ezen kívül, bár szövegükben és betűtípusukban megegyeznek, tördelésük mégis sok változatot mutat. Különösen érdekes, hogy mind a három példány 136. lapját tévedésből 139. sorszámmal jelölték. Ez azután világosan arra utal, hogy az egyik szedést a másik lenyomott szöveg után szedték újra, gondolkodás nélkül, betűhíven. Ezen kívül megemlítem a SzNM. példányaiban előforduló záródísz is, amely levélmotívumok és dicsfény által övezett *IHS* betűcsoportot ábrázol. Lenyomata teljesen új, vagy csak kevéssé használt ón-dúc használatát sejteti. Együttal olyan nyomdai dísz is láthatunk benne, amely a kétségtelenül 1696. évi kiadásúnak megállapítható HJ. példányban nem fordul elő, pedig e nagy munkának, a régi nyomdai anyag korlátolt mennyisége miatt, a meglevő betű- és díszkészlettel teljes mértékben meg kellett mozgatnia.

A második kötetben hasonlóképpen találunk eltéréseket. Bárha a címlap betűi nagyjában megegyeznek egymással s a jelvényképpen használt koronás magyar címer is azonos fadúc lenyomata, mégis a HJ. példányhoz mérve, a címlapra vonatkozólag a következő észrevételeket tehetem: A SzNM. 2-nél az 5. sorban *ET* dült betűkkel, a 6. sorban pedig az *INCLYTI REGNI* hasonlóképpen dült betűkkel szedették. A 9. sor végén a SzNM. 2-nél nincsen pont. A 11. sorban mind a SzNM. 1., mind pedig a SzNM. 2. *Sesquimil-* felszóval végződik, míg a többi szótag a következő sorhoz tördeltetett. A 12. sorban a SzNM. 1. és 2.-ben a *Comitijs* betűkkel szedették ki. Az elválasztó rozettasor HJ-nél 55, a SzNM. 1-ben 37 (közöttük az ötödik eltérő típusú), a SzNM. 2-ben pedig 36 egységet tartalmaz. Végezetül pedig a SzNM. 2. impresszuma ez: *TYRNAVLĚ, Typis Academicis, per Leopoldum Berger, Anno M·DCC·XXXIV.* — Tehát a SzNM. 2 későbbi kibocsátási idejéről meggyőző már maga a címlap, amelyen az 1734. évszámot olvassuk.

A címlevél B. lapjára szedett szövegre vonatkozólag pedig megállapíthatom, hogy a SzNM. 1 szedése majdnem teljesen azonos a HJ példányával, csupán csak a fejléc és a lapszél-cím tördelése tér el tőle s egyezik meg a SzNM. 2 hasonló szedésével. A fejléc hibás összetétele azonban kétségtelenül bizonyítja, hogy benne mégis csak újabb szedést kell látnunk. — E kötet számozott lapjainak szövegrésze a SzNM. 1 és 2-nél egymással mindenben egyező (még a 16. lapnak tévedésből 15-tel való jelölése is ugyanaz!), de merőben eltér a HJ példány szedésétől. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy HJ II. kötete cl.+ $\frac{1}{2}$ sztl. lev.+604 lapot, míg a SzNM. 1 és 2. cl.+ $\frac{1}{2}$ sztl. lev.+680 lapot tartalmaz. Tehát a SzNM. példányainál a teljesen azonos belső szöveg mellé külön címlevél nyomtatott, mégpedig az egyik 1696, a másik 1734. évszámmal. Hogy a keménykötés esetleges nagyobb rongálódását elkerüljem, csupán csak a SzNM. 2-nél sikerült megállapítanom, hogy a címlevél ragasztott, míg nem a SzNM. 1 esetében azt sejtem, hogy ez az ív eredeti fogásával függ össze. — A RMK-ral való összehasonlítás kapcsán azt látom, hogy a SzNM. példányai attól is eltérnek. Ugyanis a RMK-ban a címlap szövegében *ET* helyett &, a *Quinto* szó pedig kis kezdőbetűvel szedetett. Ezen kívül a RMK leírása 604 lap terjedelműnek jelöli meg a kötet tartalmát a SzNM 680 lapszámával szemben.

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy az összehasonlított címlapok és kötetek mindegyike külön változatot képvisel.

A h a r m a d i k kötet azonban a SzNM. mindkét példányán nyomtatási évül már határozottan az 1734. évet mutatja. Bár típusára nézve csaknem egyezik a HJ példánnyal, mégis kivételt képez, hogy a SzNM. 11. sora *usque* szóval végződik⁵ s az *ad* szócska a 12. sor elejére tördeltetett. Továbbá a 12. sorban a *Sexcentefimum* szó után vessző (,) szedetett.⁶ A koronás magyar címer-jelkép alatt fonott díszekből képzett elválasztó vízszintesvonallal, alatta pedig a *TYRNAVLÆ, | Typis Academicis, per Leopoldum Josephum Berger, Annô M·DCC·XXXIV.* szöveg van. — A kötet lapszámozása minden megszakítás nélkül folytatja az előző kötet lapszámait 681-től 800-ig. Tehát 120 lapot tartalmaz, nagyjában megfelelően a RMK példányának, amely talán kezdő lapszámozással 124 levelet foglal magában. Ezzel szemben a HJ-féle példány cl.+ $\frac{1}{2}$ sztl. lev.+559 (helyesebben 556) lap terjedelmű. Igaz ugyan, hogy az a szöveg, amely HJ-nél a 125. lapon folytatólagosan tovább tördeltetett, a SzNM példányainál címlap nélkül, de lapalji kezdő szóval és újonnan kezdődő lapszámozással képez újabb kötetet. — Az 1734. évi kiadásban többek között egy olyan szövegzáró dísz fordul elő, amely az 1696. évben még nem használtott. Ez pedig kétfejű sast és három zenélő angyalkát ábrázol. Közülök az egyik papiroslapot tart, ezen pedig hangjegysor alatt *VIVAT LEOPOL | DVS* szöveg olvasható. Korhatározás szempontjából azonban ennek sincsen semmi jelentősége, minthogy a III. Károly idejében nyomtatott könyvhöz is felhasználhatták az I. Lipót idejében készült fadúcot. E mellett azután a SzNM ccc levelén megtaláljuk a Krisztus-névbetűs szövegzáró-dísz, amely a SzNM-beli mindkét példány első kötetében is (bár itt nagyobb alakban) előfordul. Ezzel szemben, mint már láttuk, a HJ-féle kiadásban ez még sincsen benne.

⁵ Ugyanez a szó a RMK-ban *Usgß* alakban nyomtatott.

⁶ Ez a vessző a RMK-ban hiányzik.

Végeredményében tehát azt a megállapítást tehetjük, hogy az itt megvizsgált példányok közül kétségtelenül 1696. évi nyomtatásúnak csupán csak a HJ példány mondható. A többire nézve azután az a véleményem, hogy azok egészében, vagy legalább is részletében, későbbi évekből eredő nyomtatványok. Feltételezem, hogy ennek a közhasználatos munkának 1696-tól 1734-ig több kiadást kellett megérnie, jöllehet ilyenről az irodalomnak eleddig nincsen tudomása.⁷ A mondott időpontig megjelent kiadásokban pedig a régi címlapot kellett utánozniok, s egyúttal ugyanazzal a régi impresszummal is ellátniok. Még az is valószínű, hogy egy-egy kiadásból csak ívek maradtak meg, amelyeket az újabb nyomásokkal össze is párosítottak; de hogy ezt megtehessék, a szedéskor lehetőleg ügyelniök kellett az előző kiadásokat híven követő tördelésre.

A Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában van még egy 1740. évi nagyszombati nyomtatású Corpus Juris Hungarici is. Ennek második és harmadik kötete hasonlóképpen 1734. évi kiadású címlappal van ellátva; különben mindenben megegyezik az előbb ismertetett hasonló évszámú példánnyal.

Ezek után azt hiszem, hogy a SzNM. 1 és a SzNM. 2 példánynak legfennebb csak az első kötetét lehetne az impresszummal közel-egykorúnak tartanunk, ugyanis csupán csak ezek szövegének betűtípusai egyeztetethők HJ kétségtelen korú betűivel.⁸ — Ha tehát megfigyelésem megfelel a valósnak, az említett jelenség magyarázata csakis az lehet, hogy az egykori jogészvilág megnyugtatósa, helyesebben; a kipróbált, helyes és változatlan régi kiadás látszatának keltése végett nyomták az újabb kiadásokra még mindég az 1696 évszámot és Hörmann János András nyomdász nevét. E szelid megtévesztést különben még az a körülmény is elősegítette, hogy különösen a cím- és kezdőbetű-típusokat bár kopottan is, de még sokáig használhatták.

Vizsgálódásaim során arra az eredményre jutottam, hogy föltétlenül áttanulmányozandó az eddig 1696. évinek tudott nagyszombati kiadású Corpus Juris Hungarici mindenik megmaradt darabja; csakis így lehet majd pontosabban elkülöníteni az eredeti kiadást az újabb lenyomatoktól. A Szabó Károlytól felsorolt példányok között is akadnak majd ilyen változatok, utánnomások.⁹

⁷ Legalább is se *Petrik* Magyarország bibliográfiája, se az általam átnézett könyvtárakban nincsen.

⁸ Ezzel kapcsolatosan azt a feltevést merem megkockáztatni, hogy a SzNM. példányainak első kötete 1698-ban nyomtatott, minthogy ebben az évben jelent meg a Szabó Károlytól leírt 1696. évi kiadás III. kötetének befejező része, vagy pedig 1699-ben, amikor az „*Index Corporis Juris Hungarici*“ látott napvilágot. Sőt ilyen formán még az is megtörténhetik, hogy a RMK. leírása is olyan példányról vététt, amely talán 1698-ban, vagy 1699-ben szedetett és nyomtatott volna.

⁹ Magyarországtól valló huszonkét éves olszakítottágunkban lelje magyarázatát az a körülmény, hogy csak e dolgozatom nyomdába adása után került kezembe a Magyar Könyvszemle 1940. évfolyamának első füzeté. Ennek 65—70. lapján *Harsányi* András fentebb idézett dolgozatomról írott nagyon érdemes ismertetésében megemlékezik a *Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárában* levő 1696. évi kiadású Corpus Juris Hungarici — példányokról. Összehasonlítása pedig megerősíteni látszik azt a feltevésemet, hogy az idézett impresszum több változatot, helyesebben több kiadást jelöl. Azonban a tüzetes vizsgálat megejtése után sem tartom visszavendőnek fenti dolgozatomat, minthogy

3.

Komjászegi Andrásné temetési kártája

Csupán utalást találtam erre az ismeretlen nyomtatványra. Minthogy azonban a XVII—XVIII. században általánosan szokásban volt temetések alkalmára nyomtatott kárta készítése, szükségesnek látom a kevés példányban megmaradt anyagnak minél nagyobb számban való összegyűjtését, hogy azután — mint külön nyomtatványfajta — külön csoportba választva, megkülönböztethessük a RMK. többleveles anyagától.

Szaniszló Zsigmond tordai lakos, alispán, majd szolgabíró említi naplójában, hogy 1684 január havában 22. *Mentem* (Komjászegegről) *haza* (Tordára). *Holt meg Komjászegi Andrásné asszonyom* (Komjászegen.) 23. *Mentem Komjászegre. Kültem leveleket Kolosvárra az búcsúztató s chárták felől. Kültem az öcsémnek denar.* 24. 24. *Jött ki Szentkirályi Kolosvárról, búcsúztatót, chártákat is hozott.* 25. *Temettük el az szegény asszonyomat, Istennek hála, elég tisztességesen.*¹

Az itt említett Komjászeginé a naplóíró Szaniszló anyósa s minthogy unitárius vallású volt, az emlékére készített kárta és a búcsúztató szövegét is valószínűleg a kolozsvári unitárius kollégium diákjai szerzették. Nyomatását Veregyházi Szentyel Mihálynak kellett végeznie. Különösen érdekes adat, hogy e nyomtatvány szövegét, a reája nyomtatott életrajzzal megversekkel együtt, egyik napról a másikra meg is írták és ki is nyomtatták.

Herepei János

JAVÍTÁSOK ÉS PÓTLÁSOK

Herepei Jánosnak a múltévi, XLVII. kötetben megjelent közleményében a következő sajtóhibák javítandók, illetőleg kiegészítések toldandók be:

A 255. l. 7. sorában kezdődő első mondat így változtatandó meg: *Szenczi Abrahámnak 1667. június 4-e előtt bekövetkezett elhunytával a váradi egyház egykori nyomdája minden felszerelésével együtt egyelőre a fejedelemre szállott.*

Uo. a bekezdés végén a mondat így alakítandó át: *ellenben a most megállapított eredettel annál is inkább ki kell egészítenem, mivel 1647-ben maga Rákóczi fejedelem is bizonyítja, hogy „Váradon jó compactor vagyok.”*^{2a} — Ehhez lapalji jegyzetként beiktatandó ez: ^{2a} *Illyésy János: Nyomdatörténeti adatok. MKSzte 1898 : 276.*

A 365. l.-on felülről az 1. sorban *STEPHANUS* h. *STEPHANVS* és *PRIMARIUS* h. *PRIMARIVS*.

ez egy lépéssel tovább szándékozik vinni korábbi gondolatomat, megállapítván, hogy e kiadások nem egy év, hanem több, mint egynegyed század alatt megjelent utányomásokat foglalják egybe. Ennek alapján tekintélyes részüknek ki is kell esniök a RMK keretei közül.

¹ Szaniszló Zsigmond naplói. Közl.: *Torma Károly*. TörtTár. 1889: 250.

A 257. l. 18—19. sorában *temettetel* h. *temettetett*.

Uo. a 8. sorban *SUBTER* h. *SVBTER*.

Uo. a 9. sorban *ORBIIT* h. *OBIIT*.

Uo. a 16. sorban *CLAUDIT* h. *CLAVDIT*.

A 366. l.-on a 14. sorban *Stepani* h. *Stephani*.

Uo. a 18. sorban *nyomot* h. *nyomott*.

A 374. l. 1. sorában *Azzsinouunk* h. *Azzsoniunk*.

A 375. l. 26. sorában *fideliatem* h. *fidelitatem*.

A 376. l. 1. sorában *Fomula* h. *Formula*.

A 378. lap első bekezdésének végéhez: *Különben a nyomdának és a könyvkötészetnek XVII. századbeli szerves összefüggését mutatják a sárospataki tipográfiaának 1666, 1669 és 1674. évben készült leltárai is. E nyomda, amely hasonlóképpen fejedelmi alapítás, eléggé bőségesen fel volt szerelve mind betűanyaggal, mind könyvsajtóval, mind pedig könyvkötő-szerszámmal (Harsányi István: A sárospataki nyomda leltárai. 1666, 1669, 1674. — MKSzle 1926: 111).*

A 378. lap második bekezdésének végéhez: *Ennélfogva tehát Geleji latin nyelvű egyházi beszédei második kötetének szedése Brassai Márton teljesítménye. Az a körülmény pedig, hogy a szerző az előjáróbeszédet 1640. október 25-én, vagyis az előbb idézett levél megírásától számított több, mint tíz hónap múlva keltezte (Geleji Katona István: Praeconi Evangelici Tomus Secundus. b4. jelzésű levél A. lapján), tanúsítja, hogy az ezernél is több ívrétű lapnyi szedés-nyomésmunkát a nyomda körülbelül egy esztendő alatt fejezhette be.*

A 379. l. 29. sorában *kömvüvelődési* h. *közmüvelődési*.

A 385. l. 20. sorában *AH* h. *AB*.

A 386. l.-on a családfában a második nagy összefoglaló vonal alatt lévő, a *fiú* és a *Judit* szót összefoglaló kisebb vonal törlendő.

HIBAIGAZÍTÁS

Tóth Zoltánnak a folyóirat multévi, XLVII. kötetében megjelent *A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése* című tanulmányában a következő hibák javítandók:

Az 543. l.-on az utolsó sor ugyanazon lap első soraként felülre teendő.

Az 545. l.-on a 27. sorban *tették* h. *tették*.⁹⁶ olvasandó.

Az 545—553. l.-on a ⁹⁶—¹³⁸.ig terjedő jegyzetszámok a szövegrészben eggyel magasabb számértékre javítandók. A ¹³⁹ jegyzet törlendő.

Az 549. l. 3. sorában a ¹¹⁶ jegyzet törlendő.

Uo. a ¹¹⁶ lapalji jegyzet helyett ¹¹⁷, a ¹¹⁷ helyett meg ¹¹⁶ olvasandó.

Az 552. l. utolsó sorában *Cselló* h. *Csalló* olvasandó.

Az 553. l.-on a ¹³⁹ lapalji jegyzet h. ^{140a}, a ¹⁴⁰ h. ¹³⁹ és a ^{140a} helyett ¹⁴⁰ olvasandó.

Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben

Közelebbről *Moga János* foglalkozott¹ azzal a magyarországi román-ságra vonatkozó XIII—XIV. századi okleveleket magába foglaló kiadvánnyal,² amely *Fekete Nagy Antal*nak és e sorok írójának gondozásában jelent meg. Megállapításai, amelyek nagyrészt nem is annyira a közölt okleveles anyagra vagy a kiadási módszerre,³ mint inkább a kötet bevezető tanulmányaira vonatkoznak, szöges ellentétben állanak e tanulmányok szerzőinek az oklevelekből levont következtetéseivel, és végeredményében újra felvetik a románok magyarországi kezdeteinek oly sokat vitatott alapkérdéseit, mindenekelőtt az ú. n. kontinuitás-elméletét; ezt ugyanis Moga feltétel nélkül magáévá teszi, kijelentve, hogy „ez a terület (t. i. Erdély) a román nép bölcsője volt“.

¹ *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters*. Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa 1942: 98—113.

² *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria Illustrantia*. Curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi ediderunt Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai. Bp. 1941. LXII + 639 l.

³ Az oklevéltárat mindenekelőtt hiányosnak állítja, de pl. az 1399. december 31-i oklevél, mely állítólag nem szerepel a kötetben, megtalálható a helyes dátum alatt (1398. december 31. — DocVal. 461. sz.), ahol a kiadók a keltezés helyesbítését is megindokolják. Annál csodálatosabb, hogy erre a bíráló nem jött rá, mert Zimmermann-Werner oklevéltárat (*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*), melyben ez a helyesbítés már megvan, cikkében állandóan idézi. A DocVal. egyéb kifogásolt „hiányai“ egy elvi kérdésben gyökereznek. Moga szerint azok az oklevelek, melyek „a lakosság nemzetiségének feltüntetése nélkül ugyan, de román helynevek vagy eredetük után következtetve román falvakat sorolnak fel“, kimaradtak. Hangsúlyoznunk kell, hogy a DocVal tartalmazza mindazon eddig ismert okleveleket, melyekben román nevű helységek, vagy egyéb román eredetű földrajzi elnevezések fordulnak elő, még ha a lakosság román voltát az oklevél nem is mondja ki határozottan (pl. DocVal. 28., 49.), azonban ezeknek a román neveknek száma a XIV. században oly csekély, hogy ha ezekből kiindulva kellett volna az oklevéltárat összeállítani, a közléteendő oklevelek száma alig valamivel haladta volna meg a tízet. Nem indulhattak ki a szerkesztők sem a román tudományosság által felvetett romantikus etimológiákból, melyeket éppen a DocVal. bevezetésében cáfolt meg *Gáldi László*, sem abból a semmivel sem bizonyítható feltételezésből, hogy az erdélyi szláv helynevek szláv-román helynevek lennének; tehát csak azokat az okleveleket közölték, melyekben a románok minden kétséget kizáróan, saját népvükön szerepelnek, vagy pedig a településtörténet eddigi tanulságai szerint olyan községekről van szó, ahol az illető oklevél keletkezése idején élhettek románok. Tudománytalan eljárás lett volna azonban románoknak minősíteni olyan nem román nevű falvakat, melyek a XIV. században a bennük lakók nemzetiségének megnevezése nélkül fordulnak elő s csak jóval később, a XV. század második felében vagy éppen az újkorban hallunk román lakosságukról. Ebben az esetben például a kolozsmegyei 1279-ben feltűnő *Báré* helysére vonatkozó oklevelet is közölni kellett volna, mert a község 1467-ben mint *Olah Bare* szerepel. Tudjuk azonban, hogy *Báré* eredetileg magyar falu volt, amit 1332—37 közt említett római katolikus plébániája bizonyít, később azonban elpusztult (1411: possessio Bare habitatoribus destituta)

Ez a tétel azonban csak akkor lenne vita nélkül elfogadható, ha egyrészt a magyarországi románokra vonatkozó legrégebbi okleveles anyag nem a XIII. századdal kezdődne, másrészt ha félreérthetetlen utalás történnék benne a románságnak legalább a magyar honfoglalást megelőző itt-lakására. Közvetlen bizonyítékok híján mindenesetre döntő fontosságú érvelést képviselhetnének a XIII. századot megelőző román földrajzi nevek vagy kétségtelen hitelességű román vonatkozású régészeti leletek is. Mivel azonban a történelmi, nyelvészeti és régészeti források egyaránt nemlegesek, a szóbanforgó elmélet képviselői kénytelenek a paradox „ex silentio” érvelést alkalmazni és megkísérelni annak bizonyítását, hogy a források hallgatása nem jelenti egyúttal a románság jelen nem létét is. Moga gondolatfűzése is ezt a módszert követi, s ezért érthető, hogy az ellenkező álláspont indokolása bizonyos nehézségekbe ütközik. Tekintettel azonban arra, hogy a román őstörténeti kutatások végleges kátyuba jutásának veszélye nélkül megállapításait megjegyzés nélkül hagyni s ezáltal mintegy elfogadni nem lehet, az alábbiakban néhány észrevételt és kiegészítést óhajtanék adni mind a bírálathoz, mind a megbírált tanulmányokhoz.

Azok a nyelvi és művelődési kapcsolatok, melyek a románságot a Balkánhoz kötik, ma már közismertek. A román nyelv két nagy nyelvjárása, a kárpáti (a román tudományban használatos elnevezés szerint: daco-román) és a balkáni (az ú. n. aromân) *Capidan Todor* megállapítása

s ezért kellett románokkal újratelepíteni. Magyarok szórványosan még azután is éltek benne, mert 1473-ban Vitéz János és Forró István idevaló jobbágyokat említik (*Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, Budapest, 1913. V. 332.*). A bíráló által felsorolt esetek közül egyik sem olyan, hogy valóban biztosan román községet említő oklevelet hagytak volna ki a szerkesztők. Az 1204-ben szereplő *Rivétel* (olv. *Rivétel*) falunak, a későbbi szász lakosságú *Heltau-Nagydisznódnak* neve nem román eredetű; az állítólag már egy 1354. évi oklevélben szereplő Szelistye és Szecsel szebenmegyei román faluk közül az utóbbi a bíráló által idézett helyen egyáltalán nem található fel, Szelistye pedig eredeti magyar névén (Nagyfalu) fordul elő, az oklevél szövege pedig még csak nem is utal román lakosságra (Zimmermann-Werner: i. m. II, 104). A bíráló által románnak állított *Mihálcfalva* sorsa a fent idézett Báré falúhoz hasonlóan alakult, 1352–37 közt román kat. plébániája volt még (Vatikáni Magyar Okirattár, Budapest, 1887. I. 91.), de a XV. század közepén román pásztorok tűnnek fel benne (vö. 65. sz. jegyzet). *Bábuc* kolozsmegyei községnek az egész középkor folyamán nem volt tudunkkal román lakossága. Mondanunk sem kell, hogy a felhozott falvak közül egyik sincs román eredetű neve. Ami pedig *Felek* kolozsmegyei román falunak a bíráló által a kiadók eljárására jellemzőnek nevezett esetét illeti, hogy t. i. az oklevéltárban csak azt az oklevelet közölték, mely a községet kifejezetten román lakosságúnak állítja, a falunak alapító oklevelét viszont nem, erre vonatkozólag nem ártott volna a DocVal. 237. számú oklevél 3. számú jegyzetét megnézni, melyben a szerkesztők kifejezetten megmondják, hogy bár *Felek* románjait csak 1377-ben említik először, a falu már 1367-ben megalakult. Kénytelenek vagyunk tehát ragaszkodni ahhoz, hogy a DocVal. az emberi lehetőségek szerint teljes gyűjteménye a magyarországi románokra vonatkozó XIII–XIV. századi okleveleknek, ami természetesen nem zárja ki, hogy eddig ismeretlen, vagy hozzáférhetetlen helyen ne rejtőzködnének újabb oklevelek. De ha ilyenek elő is kerülnének, az sem csökkentené a gyűjtemény jelentőségét, mely vitathatatlanul az első olyan oklevéltár, mely a magyarországi románokra vonatkozó legkorábbi okleveleket a lehető teljességében és a tudomány mai állása szerinti kritikával kísérve teszi közzé. *Densusianu* gyűjteménye (*Documente privitoare la istoria Românilor I/1 és 2.*), melyet a bíráló hasonló súlyú kiadványnak akar feltüntetni, még a maga korában sem volt teljes, nem alapult levéltári kutatásokon, hanem teljes egészében már előbb (főleg magyar okmánytárakban) megjelent darabok utánkötése; kritikája is rendkívül gyenge.

szerint⁴ legalább a Kr. u. VII. századig teljes földrajzi egységben fejlődött, mégpedig olyan területen, ahol közvetlenül érintkezhetett az albán nyelvvel. Mi több, épen az északi nyelvjárásban található a legerősebb albán hatás, bár ezt a nyelvjárást ma az albánoktól legtávolabbra került románság beszéli. Nem kevésbé jellemző az sem, hogy az északi román nyelvjárás a déli (toszk) albán nyelvvel mutat fel közeli kapcsolatokat. Miután *Stadtmüller György* kétséget kizárólag bebizonyította,⁵ hogy az albán őshaza a Tiranától északra elterülő hegyvidéken keresendő, nem kérdéses többé az sem, hogy a román nyelv és nép kialakulása hol történt meg. De nemcsak az albán, hanem a legkorábbi szláv hatás is együtt találta még a románságot, a román nyelv régi szláv kölcsönszavai — ugyancsak Cipidan megállapításai szerint — az összes román nyelvjárásokban ugyanazon formai és jelentésbeli változásokon mentek át, s e szláv elemek fő közvetítője a bolgár-szláv nyelv volt. Hozzáfűzhetjük még ehhez a nyelvészeknek azt a már szinte közhelyszámba menő tanítását, hogy a román nyelv más balkáni nyelvekkel együtt közös ősi balkáni sajátságokat őriz.⁶ Végül — újból Cipidant idézve — megállapított, hogy a bulgáriai, szerbiai, bosznia-hercegovinai, montenegrói, dalmáciai, horvátországi, (s egyes tudósok szerint az isztriai) és magyarországi románság (beleértve természetesen a havas-elveket és moldvaiakat is) egyaránt az északi dialektust beszélte a középkorban. Míg az újkor elejére a Balkánon már hírmondónak is alig akad belőlük, a XIII. század elejétől kezdve egyre sűrűbben tűnedeznek fel a Dunától északra. Ez az északra került románság nemcsak nyelvében, hanem műveltségében is számos balkáni vonást őriz, nemcsak a görögkeleti vallás és szellemiség, a szláv egyházi nyelv és a ciril ábécé, hanem a román egyház szerves kapcsolata az ochridai és vidini központokkal is beszédesen utal az őshazára, s ugyancsak a közös balkáni-ortodox műveltség-kincsét tanúsítja az erdélyi románság középkori személynévanyaga, mely Kadlec cseh történész tanulságos összevetéséből láthatóan⁷ teljesen azonos az egykorú szerbiai románság személynévanyagával. Idetartozik a balkáni és kárpáti románságra egyaránt jellemző pásztoréletforma s ezzel együtt a szintén közös nemzeti adómnem, a jühötvened⁸ is. A balkáni és magyarországi románságot összefűző nyelvi és művelődési szálak csak egyféleképpen értelmezhetők: *a magyarországi románok egyenes utódai a középkor utolsó évszázadai alatt idevándorolt északbalkáni románoknak.*

Bár a fenti tényeknek a bíráló is kétségtelenül tudatában van, mégis felveti a kérdést: „volt-e a XIII. században Erdélybe irányuló román bevándorlás?” Válasza tagadó, egyrészt mert nem látja bizonyítottnak, hogy a délerdélyi románokat a magyar királyok telepítették volna be, másrészt mert nem hiszi, hogy az 1241—42. évi tatárjárásakor jelentős számú magyar-

⁴ *Români în peninsula Balcanică*, București, 1924.

⁵ *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte*. Archivum Europae Centro-Orientalis, Bp., 1941. 159.

⁶ A nyelvészeti vonatkozások legjobb összefoglalása Tamás Lajos: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trájanában*. Bp., 1935.

⁷ Karel Kadlec: *Valași a valašské právo*. Praha, 1916. 451—68.

⁸ A balkáni és magyarországi románság társadalmi életének közös vonásaira rámutat: Makkai László: *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*. Hítel V—VI (1940—41), 148 kk. és kny.

ság élt volna Erdélyben, melynek megritkulása indokolta volna a románok észak felé való terjeszkedését és új telepésrajok behívását.

Az első ellenvetésre a választ csak a magyarországi nemzetiségek általános történetének keretében lehet megadni. Tudjuk azt, hogy a magyarországi románok a XIII. század elején, s nagyrészt még a XIV—XV. században is zárt egységben, bizonyos korlátozott önkormányzattal felruházott királyi kerületeken belül élnek.⁹ Legkorábban ismert ilyen románlakta közigazgatási kerület a fogarasföldi *terra Blacorum* (DocVal. 1. sz.), mely, akárcsak a vele együtt említett *terra Siculorum*, nemcsak egyszerű földrajzi elnevezés, hanem sajátos nemzetiségi szervezetet jelent. Ezt bizonyítja az is, hogy egy 1223-ból keltezett oklevélben „terra exempta de Blaccis“-ról hallunk (DocVal. 3. sz.); az *exemptio* szó használata kétségtelenné teszi, hogy a szóbanforgó román kerületnek bizonyosfokú joghatósága volt, melyet (mint a szászok és a hasonló szervezetben élő székelyek esetében is) a király által kinevezett ispán (comes) gyakorolt. Hasonló s valószínűleg már 1241 előtt létrejött román határőr-kerület volt Hunyad megye déli részén az 1247-ben említett *terra Harszoc* (a mai Hátszeg vidéke, DocVal. 9. sz.), mely a XIII. század második felében az ottlakó románok vajdája után a *terra Litva* nevet viselte a Kárpátokon átnyúló, a mai Kisoláhország (Olténia) egy részét magában foglaló elővédjével együtt. Ennek a román kerületnek ispánját oklevelesen ismerjük.¹⁰ A fogarasvidéki *terra Blacorum* királyi ispánja egyidőben, úgy látszik, a hegyeken túl székelt, amit bizonyít a havaselvi cämpulungi régi r. kat. templom 1300-ból származó sírkövén „Laurencius comes de Longocampo“ neve.¹¹ Ezek szerint tehát ez a román kerület is, mint a hátszegi, a Kárpátok két oldalára terjedt ki. Kétségtelen tény azonban, hogy ilyen nemzetiségi közigazgatási egységek Magyarországon csak a XIII. századdal kezdődőleg jöttek létre. Ilyen volt az 1211-ben a német lovagrendnek adományozott Barcaság, ilyen egységbe foglalta össze II. András király 1224-ben a németlakta Királyföldet s ugyanakkor ilyen egységként telepítette keletre a szászok közt és közelében lakó székelyeket, egy tömegben szálltak meg a Duna—Tisza-közén a kúnok s hasonló szervezetet nyertek a tatárjárás után a szepességi szászok is.¹² Jellemző, hogy ez a szervezési tevékenység mindig telepítéssel áll kapcsolatban s azok a nemzetiségek, melyek a honfoglalás óta együttéltek a magyarsággal és eredeti lakóhelyüket megtartották, mint például a szlovákok, sohasem részesültek hasonló kedvezésben. Ebbe a nagy országrendezési folyamatba illeszkedik bele nemcsak földrajzilag és időpontban, hanem külső formák

⁹ Pl. 1360: „universitas keneziorum et alterius cuiusvis status et conditionis hominum de districtu Hatzak“ (DocVal. 112. sz.) 1371: „universi kenezii et Olachi de quatuor sedibus, districtibus castri Dewa“ (DocVal. 189. sz.), 1457: „universi nobiles et kenizii necnon alii Valachi de districtibus. Lugas, Sebes, Mihald, Hallmas, Krassofw, Borzafw, Komiaty et Illyed“ (Pesty F.: *A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek*. Budapest, 1876. 73), „capitaneus castri terraeque Fogaras universis bojaronibus in sede iudiciaria consendentibus“ (I. Pusçariu: *Fragmente istorice IV*. Nagyszeben, 1907. 64. és 75.).

¹⁰ *Árpád-kori Új Okmánytár*. Bp., 1874. XII, 174.

¹¹ Giurescu C. C.: *Istorie Românilor* București, 1935. I, 325.

¹² „A XIII. század nagy, kihatásaiban egyenesen döntő fordulatot hozott a nemzetiségi politikában; a szétszórás helyébe a tömörítést állította“. Mályusz Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika*. Századok, 1939: 385. l. A továbbiakra vö. a 385. k.

szerint is a délerdélyi románság megjelenése. Már a besenyőkkel való állandó együttelégetésük is arra vall, hogy szintén telepített népelemek. Szervezetük kizárja azt, hogy a XII—XIII. század fordulójánál korábbi megjelenésüket feltételezzük, mivel a XI—XII. századi idegen jövevények telepei sohasem alkottak zárt területi egységet, hanem a magyar falvak közé ékelődtek be, amit a számos népnévből keletkezett falunév bizonyít. Ezek a sajátos képzésű helynevek (Németi, Olaszí, Oroszi, Tóti, Horváti, Csehi) igen koraiak, a XIII. század előtt keletkeztek s a mi szempontunkból nem közömbös, hogy „Oláhi“, tehát korai formájú románokra utaló helynév nem fordul elő közöttük.¹³ Annál kevésbbé, mert — amint azt a bíráló is elismeri — a magyar *oláh* népnév csak a XIII. század közepén keletkezett, addig a magyarság nem került románokkal közelebbi érintkezésbe.¹⁴ Ha éltek volna Erdélyben a XIII. századot megelőzően nagyobb számban románok, akkor a magyarság, melynek jelenlétét honfoglaláskori és koraárpádkori régészeti leletek és korai helynevek egész Erdély területén bizonyítják,¹⁵ nem kerülhette volna el a velük való megismerkedést.

¹³ Mályusz: *i. m.* 265.

¹⁴ DocVal. XLVII.

¹⁵ Kolozsvárt és az alsófehérmegyei Marosgombáson és Magyarlapádon pogány ritusú, tehát X. századi magyar lovastemetkezést tártak fel, hasonlókorú szórványos leletek kerültek elő az alsófehérmegyei Diód, Borosbenedek, Borberek, Nyírmező, Csáklya, Hari községek határában, továbbá a székelyföldi Eresztevény és Kézdivásárhely mellett. Ez utóbbit nemrég azonosította László Gyula, akinek a szíves közlést köszönhetem. XI. századi magyar sírok nagy tömegét ásták ki Gyulafehérvárt, a tordamegyei Várfalván és Vajdahunyadon; ezek korát nagyrészt 1000 és 1095 közt uralkodott magyar királyok ott talált érmeinek segítségével lehet megállapítani. (Vö. Roska Márton: *A honfoglalás és Erdély*. A történeti Erdély című gyűjteményes munkában, Budapest, 1936. 163—73.). Az erdélyi helynevek legkorábbi csoportjába tartoznak a szolnokdombokai *Jenő* és a kolozsmegyei *Keszű*, mert ezek két honfoglaló magyar törzs nevét viselik, s kétségtelenül ezekből kivált néptörödékek alapították; a törzsszervezetnek a XI. század elején történt felbomlásával viszont a törzsnevek teljesen feledésbe merültek, tehát ezek a falvak a XI. század közepénél későbbiek nem lehetnek. Hasonló korjelző helynevek a tordamegyei *Dombró* és *Gerend*, az alsófehérmegyei *Gambuc*, továbbá a kükküllömegyei *Dombó*, mert az ezekben a szláv szavakban fennmaradt nazalis a szláv nyelvben már a XI. század elején végképpen eltűnt, tehát a magyarságnak legkésőbb eddig az időpontig már át kellett vennie őket. Hogy az átvétel nem románok által történt, bizonyítja mind a négy falu ősi magyar lakossága is. (Vö. Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században*. Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938. II, 371—2.). Igen koraiak azok a helynevek, melyek nominatívusban álló, puszta személynévekből keletkeztek, mert a személynévek + *falva* képzésű helynevek csak a XIII. századtól kezdve fordulnak elő, míg az előbbi, puszta személynévi típus éppen ebben a században hal ki, illetőleg ezen elvi alapján falunévek ezután nem képződnek. Nem sorolhatjuk fel itt az összes ilyen névj típusú erdélyi helyneveket, csak mutatóba adunk néhányat: Szolnok-Domboka megyében: Dés, Décese, Bethlen, Baca, Kapjon, Kend, Zombor, Móric, Kecséd, Derzse, Csaba, Girolt, Péntek, Cente, Kéző stb.; Kolozs megyében: Gyula, Borsá, Ajton, Bács, Dezmér, Bökény, Mócs, Pata, Hunyad, Légen, Gyeke, Teke, stb.; Torda-Aranyos megyében: Torda, Décese, Koppánd, Szind, Mikes, Dátos, Cikud, Peterd, Kocsárd, stb.; Maros-Torda megyében: Bala, Bánd, Panit, Ernye, Márkod, Bede, stb.; Alsófehér megyében: Elekes, Koppánd, Böld, Gáld, Fugad, Bece, Benedek, Bocárd, Csombord, stb.; Kisküküllő megyében: Bonyha, Ádamos, Bernád, Ernye, Fajsz, Kend, Kocsárd, stb.; Udvarhely megyében: Etéd, Martonos, Kecséd, Bencéd, stb. Még a Szászföldön és a később települt déli (Fogaras, Hunyad) vidékeken is vannak ilyenek: Bencene, Batiz, Nándor, Bolya, Bethlen, stb. Végül egy másik helynévcsoport, a népnevekből -i képzővel képzett nevek, melyek szintén a XIII. század előtt keletkeztek (Mályusz: *i. m.* 264—6). Ilyenek négy Németi

Ha még ezek után is kétség maradhatna fenn, eloszlatják azok az oklevelek, melyek a XIII. századi románságot olyan népelemnek tüntetik fel, mellyel csak a királynak van joga rendelkezni. Amennyiben ugyanis a románság a szlávokhoz hasonlóan a magyar honfoglaláskor itt-talált őslakosság lett volna, kezdettől előfordulna magánbirtokokon is, mint ahogy különféle szláv népelemek a Dunántúlon, a Felvidéken és Erdélyben egyaránt szerepelnek a magánbirtokosok népei között.¹⁶ Leghatározottabb forrásunk III. András király 1293. évi oklevele, mely szerint „universos Olacos in possessionibus nobilium vel quorumlibet aliorum residentes ad predium nostrum regale Scekes vocatum ordinassemus revocari, reduci et etiam compelli.“ Egyúttal azonban kivételképen megengedi az erdélyi káptalannak, hogy birtokaira 60 háznép románt telepítsen.¹⁷ Ugyancsak hasonló kivételt tesz Györk fia Sándor hunyadmegyei magyar nemessel, mikor 1292-ben engedélyt ad neki, hogy „ad quasdam terras suas hereditarias... Olacos possit aggregare ac aggregatos retinere“ (DocVal. 20. sz.). Ilyen telepítési engedélyek kiadása teljesen érthetetlen lenne, ha a románok telepítése amúgy is bárkinek jogában állott volna. Ellenkezőleg, a király meg-

nevű helység (Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód és Hunyad megyében), két *Oroszi* (Alsófehér és Maros-Torda megyében) s egy *Tóti* (Hunyad megyében); ezek azt bizonyítják, hogy e korai idegen bevándorlók magyarok közé telepedtek le.

¹⁶ Bizonyítja ezt elsősorban az, hogy a Dunántúlon, ahol a honfoglaló magyar nemzetségek a legsűrűbben szálltak meg s ahol így kezdettől fogva sok volt a királytól független magánbirtok, a helynevek tanúsága szerint a kora középkorban sűrű szláv lakosság is élt, mely rövidesen beleolvadt a magyarságba. (Vö. Kniezsa: *i. m.* térkép). Erdélyben a XII. század közepéről fennmaradt hagyomány szerint összefoglaló Gyula-Zsombor nemzetség birtokai közt számos szláv nevű (Gorbó, Csernek stb.) falu őrzi az itt talált szlávok emlékét (Országos Levéltár, Dl. 30295.).

¹⁷ A bíráló az oklevélnek az eddigi kiadásokban közzétett hibás olvasatából kiindulva, elveti a szerkesztők magyarázatát. Eddig ugyanis „ad predium nostrum regale Scekes“ helyett „ac predium nostrum regale Scekes“ szerepelt az okmánytárakban. De figyelmes olvasás után bárki rájöhet, hogy az „in possessionibus“ és az „ac predium“ stb. kifejezések sehogysem illenek nyelvtanilag össze s így az „ac“ szó a mondat értelmét — a bíráló véleményével ellentétben — nem változtatja meg, hanem éppen értelmetlenné teszi. Azonban a budapesti Országos Levéltárban őrzött oklevél (Dl. 31059.) és XV. századi hiteles átirata (Dl. 30360.) kétséget kizárólag eldönti a vitát, mert mindkettőben *ad* és nem *ac* szerepel. A DocVal. kiadói természetesen nem a különböző, jobb és rosszabb kiadások nyomán közölték az okleveleket, hanem — mint ezt is — az eredeti alapján, ha az hozzáférhető volt. Ez olyan magátólértetődő tudományos alapfeltétel, melyet nem szükséges külön hangsúlyozni, s így nem értjük a bíráló megjegyzését, aki kételkedik abban, hogy a kiadók az eredeti oklevelet látták. Az oklevél helyes szövege csak egy magyarázatot enged meg, t. i. hogy a király mindazokat a románokat, akiket magánbirtokosok a királyi uradalmak területéről magukhoz csalogattak. Székes nevű birtokára követeli visszavitetni.“ Természetes, hogy nemesek azokról a románokról van szó, akik Székes birtokról szöktek el, mint ahogy azt a bíráló a kötet bevezetése XVII. lapján olvasható szöveg helytelen fordításával, így: („die auf Privatgüter umgesiedelten Rumänen seines Gute: Székes“; a bevezetésben: „ramener dans sa propriété Székes tous les Roumains établis dans des propriétés privées“) állítja s ez állítását a DocVal. szerkesztőinek tulajdonítja, hanem „universi“, tehát minden erdélyi királyi birtokról szökött románokról. A bíráló a továbbiakban megkísérli bizonyítani, hogy ez az intézkedés éppen a nemesség érdekében történt („nicht gegen die Interessen des Adels, sondern nur zu seinen Gunsten“), de az oligarchia ellen fegyverrel is harcoló III. Andrást egyáltalán nem lehet úgy feltüntetni, mintha önszántából kedvezett volna a nemességnek, mert ha ez lett volna az eset, bizonyára nem rendelte volna el, hogy a nemes birtokosokat megfossszák jogtalanul szerzett román munkaerőiktől.

kísérelte, hogy a külföldi idegen telepések behozatalára irányuló addig kizárólagos királyi jogot,¹⁸ melyet a XIII. század második felének zavaros viszonyai között a feledésbe merülés veszélye fenyegetett, erőteljesen érvényesítse s a birtokairól törvénytelenül elvont románokat oda visszakényszerítse. Az ország határain túlról való bevándorlást, csak úgy, mint a kivándorlást a királyok az egész középkoron át maguk kívánták irányítani és ellenőrizni; így kötötte már IV. Béla 1247-ben külön engedélyhez erdélyi magyaroknak és németeknek a szörényi bánság területére való kitelepítését (DocVal. 9. sz.), ezért bonyolítja le 1335-ben királyi megbízott Bogdan vajda Magyarországra költöztetését (DocVal. 45. sz.) s még 1504-ben is szükségesnek tartja Kendefi Mihály hunyadmegyei nemes királyi hozzájárulás kérését ahhoz, hogy „de partibus regni nostri transalpinis“, tehát Havas-élvéről 12 sátoralja cigányt hozhasson birtokaira.¹⁹

A XIII. század végéről származó, elébb idézett két oklevelünk azonban azt is elárulja, hogy a románokra vonatkozó királyi jog hangsúlyozásának különleges értelme volt, mert a királyi birtokok népességét az a veszély fenyegette, hogy magánföldesurak elcsábítják. Kétségtelen tehát, hogy Erdély területén valami oknál fogva telepésekre volt szükség, s a birtokosok onnan vették őket, ahonnan lehetett. Ezt a jobbágyszerzési mozgalmat pedig a tatárjárással bekövetkezett emberhiány magyarázza.

Az 1241—42. évi nagy tatárjárásra vonatkozik bírálónknak az a fentebb említett másik érve, hogy t. i. Erdélyben akkor nem élt olyan nagyszámú magyarság, melynek megritkulása szükségessé tette volna román telepések behívását. Valószínűtlennek tartja a Documenta bevezetésében állítólag kifejezésre jutó körülményt, „hogy a tatárok különösképpen épen a fajrokon magyar népességet irtották volna ki, míg a szászokat, románokat és székelyeket kímélték volna.“ Meg kell jegyeznünk, hogy a szóbanforgó bevezető tanulmányban a szerző nem állítja, hogy a tatárok a szász és székely lakosságot kímélték volna, sőt az előbbieket a völgyekben lakók, tehát a pusztításokat végigszenvedők közt kifejezetten megemlíti, a székelyeket pedig, tekintettel arra, hogy ezek, mióta a magyarsággal együtt a Kárpátmedencébe érkeztek, magyarul beszéltek, természetszerűleg a szóbanforgó magyarok közé sorolta. Ami viszont a magyarok és tatárok közt a bírálótól feltételezett fajrokonságot illeti, a magyarság finnugor és török, a tatárok pedig elsősorban mongoloid népek keveréke lévén, legfeljebb csak olyan mértékben lehet róla beszélni, mint például az angolok és hinduk fajrokonságáról, s a magyarok nyugati keresztény műveltsége, letelepült életmódja meg épen áthidalhatatlan szakadékot jelentett közöttük. Egyébként a tatárok még fajiságban és műveltségben hozzájuk közelebb álló népekkel szemben sem ismertek kíméletet, annál kevésbbé a magyarsággal szemben, amint azt Rogerius mester egykorú leírása épen eléggé bizonyítja.²⁰ De láthatólag maga a bíráló sem ragaszkodik ehhez az állításhoz, hiszen rögtön azután megállapítja, hogy a Marostól északra lakó római katolikus (tehát magyar, esetleg német!) lakosság szenvedett legtöbbet a tatároktól, mivel ez „később érkezett, a vidéket nem ismerte s így nem tudta, hogy

¹⁸ Mályusz: i. m. 399.

¹⁹ A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve. IV, 89.

ellenséges támadás elől hova lehet menekülni“. Ezt a véleményét arra építi, hogy az erdélyi püspök szerint „sua Diocesis hostili persecutione Tharatorum ad tantam inhabitantium devenerit raritatem, quod... nulli vel pauci habeantur inquilini“. Tudni kell azonban, hogy az erdélyi püspök egyházmegyéje korántsem szorítkozott a Marostól északra fekvő területekre, hanem az akkor későbbi határait még el nem érő Szászföld kivételével egész Erdélyre kiterjedt s így a szóban forgó idézet is az egész Erdélyre vonatkozik, nem tételezhetjük fel tehát a bírálóval, hogy a déli területek (ahol Moga, úgy látszik, szászok és székelyek mellett tekintélyesebb román lakosságot sejt) aránylag népesebbek maradtak, illetőleg már a tatárjárás előtt is népesebbek lettek volna. A magyarság — amint azt a már említett Maros- és Szamosvölgyi honfoglaláskori leletek bizonyítják — már a X. század folyamán megszállotta Erdélyt, itt terült el Gyula magyar vezér „országá“, melyet Szent István király 1003-ban fegyverrel kellett, hogy engedelmességre kényszerítsen,²¹ a tatárjárás előtt fennálltak már, épen a déli Hunyad kivételével, az összes megyei központok (Dés, Doboka, Kolozsvár, Torda, Gyulafehérvár, Küküllővár), ami pedig a magyar falvak sűrűségét illeti, elég ha a 38. számú jegyzetből négy esetre hívjuk fel a figyelmet: 1176-ban Torda körül, 1196. előtt Szentegyed körül, 1202—1203-ban Asszonynépe körül és 1228-ban Marosvécs körül nemcsak majdnem minden ma is létező falu már megvolt, hanem olyanok is említetnek, melyek azóta eltűntek. Nem látjuk be, hogy Erdélynek miért épen csak ezen az egymástól erősen messzeeső négy pontján sorakoztak volna a mai helyezethez képest is feltűnő sűrűségben a magyar falvak? Ha a keleti határhoz olyan közel eső Marosvécs környékén már a XIII. század elejére kialakultak a magyar falvak, Erdély belsejében bizonyára még inkább feltételezhetjük a magyar lakosságnak korai nagyszámú jelentkezését. Ezt bizonyítja Rogerius mesternek 1242-ben a tatárok által feldúlt Erdélyben megtett útja is, melyen „basilicarum siquidem campanilia de loco ad locum erant nobis signa ducentia“. A tatárjárás előtti Erdély rendezett viszonyaira vall az is, hogy mindenütt utak és ösvények, továbbá rendszeres mezőgazdasági művelés nyomaira bukkant az utazó: „nam erant vie et semite antiquate“... „porrum, cepe et allia, que in rusticorum remanserant hortis.“ Minthogy pedig ezek a sorok a nagy folyók völgyére vonatkoznak, román lakosságról nem lehet szó, mivel románok a mezőségi területeken csak a XIV. század végén jelentkeznek. Gyulafehérvár, a katolikus püspök székhelye tekintélyes magyar központ volt már akkor, melynek pusztulásáról így számol be Rogarius: „ad Albam venimus civitatem, in qua nihil potuit reperiri, preterquam ossa et capita occisorum, basilicarum et palatiorum muros diruptos et subfossos“.²² Kolozsvár magyarságát egykorú feljegyzés említi: „in quodam castro, quod dicitur Clusa, ceciderunt infinita multitudo Ungarorum“.²³ Ilyen körülmények közt aligha hihetjük a bíráló-

²⁰ St. L. Endlicher: *Berum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sankt Gallen, 1849. 255. kk.

²¹ Váczy Péter: *Gyula és Ajtony*, Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulója ünnepére. Budapest, 1938. 475. kk.

²² Endlicher: *i. m.* 295.

²³ Századok 1882: 431—2.

val, hogy az évszázadok óta honos magyarság nem találta volna meg a módját a tatárok elől való menekülésnek. Rogerius maga is találkozott a kolozsmegyei Fráta falu mellett egy erdős hegyre menekült lakossággal.²⁴ Nem érdektelen, hogy éppen erről a faluról tudjuk, hogy román lakossága csak 1391 körül telepedett meg az eredetileg magyar népséggel között (DocVal. 370. sz.). Természetes azonban, hogy a letelepedett magyarság nehezebben kerülhette el a veszélyt, mint az amúgy is ide-oda vándorló román pásztorok. Az ő vagyona, élete munkájának eredménye nem a könnyen mozdítható állatállományból állott csupán, hanem elsősorban házaiból, templomából és felhalmozott mezőgazdasági terményeiből. Ezeknek védelmében esett el a magyarok tekintélyes része, más részüket — amint azt Rogeriustól tudjuk — a tatárok csellel csalogatták elő rejtkehelyéről, hogy munkájuk kihasználása után ugyancsak halomra gyilkolják őket.²⁵ Magyarok, németek egyaránt áldozatul estek ennek a katasztrófának s az erdélyi püspök előbb idézett sorai szomorú valóságot jelentenek be, mikor Erdély lakosságának nagymérvű megfogyatkozását panaszolják. Ezért tiltotta meg IV. Béla 1247-ben a Johannitáknak, hogy a Szörénységbe magyarországi magyarokat és németeket telepítsenek (DocVal. 9. sz.), bár a tatárjárás előtt okleveles bizonyítékunk van arról, hogy a királyok nem állták útját magyarok és németek kitelepítésének a kúnok megtérésével gyarmatosításra megérett havaselvi és moldvai területekre (DocVal. 7. sz.). Nem közömbös, hogy IV. Béla említett oklevele semmit sem szól a románokra vonatkozó kitelepítési tilalomról, kétségtelen tehát, hogy nem is lehettek Erdélyben olyan számban, hogy mint kivándorlók szóba kerülhettek volna.

Bármennyire is súlyos volt a tatárjárás okozta népvesztés, nem szabad mégsem azt hinnünk, hogy Erdély magyar és német lakossága teljesen kipusztult volna. A hegyekbe menekült népség rövidesen visszatért és folytatta békés munkáját. Az 1241 előtt ismert helynevek kevés kivétellel a tatárjárás után újból felbukkannak s az eltűntek közül is több, határnévként később is ismeretes. Az ősi magyar és német lakosság tehát ahhoz még elegendő volt, hogy a földrajzi neveket továbbörökítse. Szükség volt azonban új népelemek betelepítésére is; így kerültek Erdélybe újabb német bevándorlók, s így indult meg a délerdélyi kis román szigetek népfölöslegének kirajzása is. Számuk azonban olyan csekély volt, hogy a XIII. század második felében csak néhány jelentéktelen új telepet voltak képesek létrehozni a déli részeken. Tömeges megjelenésük a XIV. századra esik, ekkor azonban már az ország határain kívülről özönlnek be.

A magyarországi románság kezdeteinek vizsgálata szempontjából igen nagy súllyal esnek latba a helynévkutatás eredményei. A bíráló maga is elismeri, hogy „ha a magyar névadás romános formában a nép ajkán máig fennmaradt, lehet szó arról, hogy már a román népséggel megjelenése előtt megvolt“, s ezzel tulajdonképpen el is döntötte a vitát a magyarországi román elsőbbség ellen. A XIV. század második harmadáig egyáltalán nem fordul elő Magyarországon²⁶ román nyelvi eredetű földrajzi név, az ezután fel-

²⁴ Endlicher: *i. m.* 295.

²⁵ Endlicher: *i. m.* 287—8.

²⁶ Az első, Caprewar, 1337-ben tűnik fel, vö. DocVal. 49. sz.

tünedező román falunévek pedig óriási többségükben az Erdélyi Középhegységben, a Nagyszamostól északra elterülő hegyvidéken és a Déli Kárpátokban jelentkeznek, míg a mezőségi tájon csak néhány elenyésző szórvány van a magyar eredetű nevek tömege között.²⁷ Ezekről a vidékekről azonban oklevelesen tudjuk bizonyítani, hogy betelepítésük legkorábban a XIII. század végén indult meg s egyes esetekben a XVI. századig tartott. Még nagyobb jelentőségű tény, hogy az összes keletmagyarországi nagyobb vizek nevei a románban a magyarból, kisebb részben pedig a szlávból és a németből származnak.²⁸ Erdély legrégebben megszállt, központi fekvésű mezőségi területein, nagyon kevés délerdélyi német, szláv és még kevesebb román nevet kivéve,²⁹ a román nép ajkán ma is élő falunévek magyar eredetűek. Még legrégebb ismert hazájában, Fogaras vidékén is megelőzte a magyarság a románságot, az Árpás patak 1223-ban említett nevét a románok, mint falunévet, a mai napig magyar formájában használják (DocVal. 3. sz.). A bíráló feltételezi ugyan, hogy e nevek egy részét nem magyar lakosság, hanem a birtokos magyar nemesség adta, ezt azonban előbb bizonyítani kellene, amire — ismerve más országok helyneveinek történetét is — semmi remény sincs. Elképzelhetetlen, hogy a Mezőség közel 30.000 km² területén a helynevek és folyónevek nehányszáz birtokoscsaládtól vagy uradalmi tisztviselőtől származtak volna át a lakosok tízezreire. Épen ilyen sikertelen kísérlet a kettős (magyar és román) nevű falvak magyar nevét egyszerűen utólagos fordítással magyarázni.³⁰ Az ilyen kétnevű falvak magyar neve

^{27—28} Kniezsa István: *Erdély földrajzi nevei*. Erdély. Bp., 1940. — térkép.

²⁹ S. Moldovan—N. Togan: *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*. Nagyszében, 1909. című helynévtár az összes magyarországi, részben vagy többségben románlakta községeknek a nép által használt román nevét adja meg. Ennek a helynévtárnak alapján közlünk néhány jellemző falunévet, melyeknek magyar eredete nyilvánvaló. Szolnok-Doboka megye: Agrieș, Agriș, Apatin, Arealia, Arpașteu, Beclean, Bozieș, Buzaș, Chiced, Chiociș, Chireu, Ciaba, Hașmaș, Coplean stb. Kolozs megye: Aghireș, Agribieiu, Almaș, Apahida, Archiud, Aruncuta, Borchieș, Bonțida, Cămăraș, Căpuș, Chibuleut, Coaciu, Comlod, Corpade, Cristur, Cubleş, Cuzăplac stb. Torda-Aranyos megye: Banabie, Berchiș, Chiend, Copand, Cristiș stb. Alsófehér megye: Aiud, Asinip, Beldiu, Bichiș, Bucerdea, Cecălaca, Chișfalău, Ciumbrud stb. Kisküküllő megye: Adămuș, Agrișteu, Bălăușeri, Bobohalma, Boziaș, Cerghid, Chinciș, Chind, Chirilău stb. Amint látható, e nevek mind a névsor elejéről valók, számuk sokszázig szaporítható, mert végeredményben Erdély mezőségi területén mind ilyen „román” helynevek vannak. De még olyan vidékeken is, ahol a magyarság már korán, a középkor végén népi kisebbségbe került a románokkal vagy a németekkel szemben, ott is egész sor magyar eredetű román helynév bizonyítja a magyarság elsőbbségét, mint a Szász-földön: Agărbieiu, Amnaș, Băreut, Berghiș, Căpâlna, Cislădie, Oraștie, Șebeș, stb. Hunyad és Fogaras megyében: hét Almaș és Almășel, Arănieș, Arden, Banpotoc, Chimindia, Chitid, Cristur, Geoagiu, Arpaș, Beclean, Șebeș, Șercaia, Feldior stb.

³⁰ A bíráló néhány állítólagos esetet idéz, mikor a román név megelőzi a magyart, azonban egyetlen példája sem helytálló. A *Woya-Patak* párhuzamos név esetében a *Woya* szónak a román *vale*-val való összeesengése (mely utóbbi valóban a magyar *patak* — „Bach” szónak értelem szerint meg is felel) tévesztette meg. A *Woya* helynév azonban nem román eredetű, hanem azonos a Szilágy-, Maros-Torda és Szabolcs megyében ma is létező *Vaja* magyar falvak nevével s a román *vale* köznévvél semmi összefüggése sincs. Azokat a falunéveket, melyek valóban a román *vale*-ből származnak, okleveleink sohasem írják a helyett *o* és *l* helyett *ï* hangjellel (vö. Krassó-Szörény megyében *Walyswara* 1468. PSz. 81., *Valemarc* 1501. PSz. 138. — Zaránd megyében: *Valya* 1439, *Walysfalva* 1441, *Kysvalya* 1464, *Walya* 1525. Cs. I. 747. — Hunyad megyében: *Valya* 1495. Dl. 29567., *Valya* 1447. Dl. 30814., *Walya* 1482. Dl. 37652. stb.). A *Răul-Alb—Fehérvíz* párhuz-

szinte törvényszerűen hamarabb jelentkeznek az oklevelekben, mint a román név, amit példák százával lehetne bizonyítani.³¹ Egyébként a kettős nevek mind a jellegzetesen hegyvidéki területen fordulnak elő, a Mezőségen a a románság mai napig magyar, német vagy szláv helynevekkel él. A nem-román továbbélő helynév természetesen azt jelenti, hogy az illető vidéken a románságot mások előzték meg, a kettős nevek viszont azt, hogy az illető terület a románok települése előtt lakatlan, de már nem-román lakosságtól ismert és elnevezett határrész volt, vagy legalábbis a román megtelepülés idején élt ott valamelyes nem-román lakosság, mely a maga nyelvén is elnevezte a román falut. Elenyésző csekély azoknak a román falvaknak a száma, melyeknek *csak* román neve van s a magyarság is román nevüket használja. Ezek mind szinte hozzáférhetetlen, eldugott hegyvidékeken fekszenek.

A magyar és német eredetű román földrajzi nevek tanúsága teljesen egyértelmű, jelentőségüknek magyarozatához vita nem férhet. Másként áll a szláv eredetű román földrajzi nevek dolga. Tudvalevő, hogy a kelet-magyarországi hegyvidékeken és az erdők lábánál számos román falu szláv nevet visel. Ezeket a neveket a román tudomány szlavo-románnak állítja, feltételezve egy igen korai erdélyi szláv-román együttélést; ez úgy jött volna létre, hogy Dácia fennmaradt latin nyelvű népességét a VI. századtól kezdődőleg szláv hódítók vetették fennhatóságuk alá, s ezekkel élt együtt a

zam esetében nem vette észre a bíráló a DocVal. 458. sz. oklevélhez fűzött megjegyzést, mely szerint a falu román neve (Riul Alb) az 1389-ből keltezett oklevélnek egy rontott XVII. századi másolatában olvasható s kétségtelenül későbbi behelyettesítés, mert a hiteles forrásokban a falu a középkorban huszonöttször fordul elő magyar néven (*Fekérvíz*) s egyetlen egyszer sem román néven (Cs. V. 88—9.), tehát a magyar név több, mint egy évszázaddal megelőzi az újkorban feltűnő román nevet. A *Cernavoda*—*Feketevíz* névpárt is fordítva kellett volna a bírálónak felállítania, mert *Feketevíz* már 1366-ban (DocVal. 157. sz.), míg az állítólag szláv-román, a valóságban azonban egyszerűen csak szláv *Chirnavoda* csak 1383-ban (DocVal. 283. sz.) tűnik fel. A szomszédos *Szelistye* román, illetőleg a románok által átvett szláv neve sem előzi meg, mint azt a bíráló állítja, a magyart, mert a XIV. század végéig csak a magyar *Nagyfalu* és a német *Grossdorf* ismeretesek (előbbi 1354. ZW. II. 104., utóbbi 1383. DocVal. 276. sz.). Egyedül a *Kakova-Krebsbach* névpárnál sikerült a bírálónak a német név későbbi előfordulását kimutatnia (1366 és 1383), azonban a románok által használt név itt sem román, hanem szláv eredetű. A fennmaradó két kettős helynév (Abolsfalva alio nomine Beznik és Mihalezfalva alio nomine Közepvincz) nem mond semmit, mert a négy alak közül egyik sem román eredetű.

³¹ Néhány példa: Krassószörény megyében Mezfalva (1411. PSz. 17.) — Waar (1485. PSz. 95.), Gyepw (1412. PK. 277.) — Prezaka (1496. PK. 473.) — Zaránd megyében: Fenyewpatak (1439. Cs. I. 731.) — Wala Brad (1525. Dl. 37.000.), Hozywpathak (1464. Cs. I. 733.) — Walya longa (1525. Dl. 37.000.), Kömegéfalva (1439. Cs. I. 737.) — Dupapiatra (1525. Dl. 37.000.) — Hunyad megyében: Pathak (1416. Századok 1868: 26.) — Valya (1495. Dl. 29567). Molomvyztorok—Zevzen, Sebestorok—Gwren, Zabathfalw—Ohaba (1439. Dl. 30800. és 1495. Dl. 29567.), Gunuzfolu (1360. DocVal. 112. sz.) — Reye (1443. Hé. II, 34.), Jopathak, Gonozpathak—Jowalchal, Pokolwalchal (1453. Dl. 14604. és 1503. Dl. 30247.), Tothfalw (1416. Hé. IV, 80.) —Tothesth (1438. Dl. 29465.). Még sokkal nagyobb azoknak a falvaknak a száma, melyeknek a középkorban csak magyar neve fordul elő a forrásokban és román nevük az újkorban tűnik fel. Pl. Krassószörény megyében: Almafa (1387. PSz. 9.) — ma Märlu, Pathak (1444. Cs. II, 15.) — ma Valea lungä, Zabadfalva (1433. PSz. 26.) — ma Ohababistra. Kyalmezeve (1402. PH. 60.) — ma Globucraiova. — Arad megyében: Zyethfew (1479. PK. 448.) — ma Ostrov. Hunyad megyében: Feyruiz (1411. Hé. II. 24.) — ma

románság, míg végül a XI. századig a szláv elemet teljesen asszimilálta.³² Az asszimiláció során egyidejűleg a szláv és a román két nyelvű állapotban élt volna s ebből a korból származnak az erdélyi román falvak szláv nevei. Ezt az elméletet semmi sem igazolja, mert a szóbanforgó „szlavo-román” helynevek csak szláv, de nem egyúttal román jelleget is árulnak el, nagyrészt olyan, hogy még mint közhasználatú szláv jövevényszó sem mutatható ki a románban.³³ Mi több azonban, a szláv eredetű helynevek tekintélyes része elárulja, hogy magyar közvetítéssel keresztül jutott a román nyelvbe.³⁴ Azok a helynevek, melyek ilyen közvetítést nem árulnak el, tehát feltehető, hogy a román nyelv egyenesen a szlávoktól vette át őket, a magashegyi vidékekre s néhány délerdélyi mezőségi fölterületre. Tehát csak ezeken a vidékeken beszélhetünk komolyan szláv-román együttélésekről. Ami viszont ennek az együttélésnek korát illeti, azt nem tekinthetjük a XI. századdal lezártnak, mert a szláv eredetű számos német helynév kétségtelenül bizonyítja, hogy még a XII. század közepén, a szászok bevándorlásakor is élt Erdélyben szláv nyelvet beszélő népesség,³⁵ tehát a román-szláv való XI. század előtti felszívódásuk téves elképzelés. A Bánságban pedig, a mai román népi életterületen még a középkor végén is tekintélyes számú szlávosság ottléte bizonyítható; ezen a tájon tehát a szláv-román együttélés még a XV. században is tartott.³⁶ Ezt a két adatot összevetve

Riul Alb, Malomvyz (1359. Századok 1868: 25.) — ma Riu-de-Mori, Warhel (1404. Cs. V. 146.) — ma Grădiște, Nyres (1360. DocVal. 109. sz.) — ma Mesteacău. — Máramaros megyében: Hatpatokfalua (1360. DocVal. 109. sz.) — ma Breb, Zarduky (1326. DocVal. 40. sz.) — ma Strâmtura, Huzyumezeu (1373. DocVal. 205. sz.) — ma Câmpulung, Farkasrev (1383. DocVal. 281. sz.) — ma Vad stb. Az az eset azonban, hogy egy magyar névvel is bíró falunak magyar neve ne forduljon elő már a középkorban, ha az a falu akkor már fennállott, elképzelhetetlen. Megfigyelhetjük azt is, hogy az ilyen kettős nevek hegyvidéki területeken fordulnak elő, a Mezőségen a falvak többségének román neve nincs, hanem a román lakosság is mint a 29. sz. jegyzetben láttuk, a magyar, illetőleg német nevet használja.

A ³⁰ és ³¹ jegyzetben és a többi alkalmazott rövidítések: Cs. = Csánki Dezso: Magyarország tört. földr. a Hunyadiak korában. Bp. 1890—1913. I—V. — *DI.* = Országos Levéltár (Bp.), középkori oklevelek gyűjt. — *HE.* = A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyvei. — *PK.* = Pesty Frigyes: Krassó vm. tört. Bp., 1884. III. — *PSz.* = Ua.: A szörényi bánság és Szörény vm. tört. Bp. 1878. III. — *ZW.* = Zimmermann-Werner: Urk. zur Gesch. der Deutschen im Siebenbürgen. Nagyszeben, 1892—1902. I—III.

³² Giurescu: *i. m.* 243; ő azonban az asszimiláció XI. századi befejeződéséről a bírálónál óvatosabban nyilatkozik.

³³ Pl. *Bălgrad, Bara, Bărzava, Birtin, Bistria, Bistrița, Bolvasnița, Bruznic, Bucova, Cacova, Călata, Cerna, Cozlo, Criva, Dezna, Dobra, Drinova*, stb.

³⁴ Pl. *Lechința, Cătata, Chinez, Sumurduc*, stb.

³⁵ Pl. *Rodna, Bistritz, Lechnitz, Pintak, Waadt, Schlatt*, stb. Idetartozik a Nagyszeben mellett folyó *Zibinbach* neve is.

³⁶ 1400-ban Arad megye nemeseinek gyűlésén kelt oklevélben olvassuk: „Sclavi Olachique... huius provincie et aliarum circumiacentium“ (A herceg Festetics család levéltárában Keszthelyen, Div. Com. Arad, 60. jelzet alatt). Egyébként a temesmegyei eikóvársárhelyi (ma: Tergovest) és borzlyuki (eltűnt község) uradalmak területén, a Béga középső folyása mentén, amint azt a helynevek bizonyítják, a középkorban nagyszámú tiszta szláv népesség élt (Cs. II, 12. és 16.); ugyancsak teljesen szláv lakossága volt a Karas folyó alsó völgyének és balpartjának egészen a hegyekig, továbbá a mai Mehádia és Bozovics környékén elterült miháldi és halmasi kerületeknek. Ezek a területeken azonban a románok már a XIV. században megjelennek (Cs. II, 18. kk.). Számos „villa sclavonica” tartozott az aradmegyei Egregy uradalomhoz (Cs. I, 722.) még a XV.

valószínűnek kell tartanunk, hogy Erdély szláv lakossága csak fokozatosan olvadt be az újonnan jött (magyar, német s végül román) népekbe, úgyhogy a románság a XIII. században még könnyen található itt szláv nyelvet beszélő töredékeket. A szláv eredetű román helynevek ezek szerint semmiféle érvet nem képeznek a románoknak a magyar honfoglalást megelőző ittlétére vonatkozólag.

Amint az már a tudományos irodalomban közismert tény, a magyarországi románokra vonatkozólag a XIII. századból mindössze 23 oklevelet ismerünk, ezek közül is háromról minden kétséget kizárólag megállapított, hogy hamisítványok (DocVal. 5, 6 és 8. sz.). A fennmaradó 20 oklevél közül az összes 1241 előtti (DocVal. 1—4. sz.) a fogarasvidéki románokat illeti; hét további Erdély legdélibb megyéiben lakó románokról emlékezik meg, három már más oklevélből ismeretes adatot említ, kettő területileg azonosíthatatlan és csak kettő vonatkozik a délerdélyi hegyvidéktől messzibbre került, biharmegyei románokra. Összevetve ezeket a tényeket a román vonatkozású okleveleknek a XIV. század második harmadában hirtelenül megnövekvő számával, természetesen nem gondolhatunk egyébre, mint hogy a XIII. század elején a délerdélyi hegyvidéken feltűnő egészen csekély számú románság a század folyamán északnyugat felé nyomul elő, a tömeges bevándorlás kezdete azonban a XIV. századra esik. Nem áll helyt a bírálóknak az az érvelése, hogy a magyar királyság fennállásának első három évszázadából nemcsak a románokra, hanem az egész Erdélyre vonatkozólag is kevés oklevél maradt fenn s ezek közül sem lehet kétséget kizárólag kiválogatni azokat, amelyek egy bizonyos nemzetiségre vonatkoznak. Kétségtelen ugyan, hogy Magyarország más részeivel összehasonlítva Erdély aránylag szegény a korai okleveles adatok tekintetében, azonban a kb. 300 darab 1301 előtti oklevél a románokat illető 20 darabhoz viszonyítva mégis sokat mond.³⁷ De az oklevelek számánál is sokkal jelentősebb az, hogy a XI., XII. és XIII. századból Erdély területén több, mint 400 falut és várost ismerünk,³⁸ kétségtelen román települést azonban csak tízet, mind a Maros-

század elején is, közel száz szláv és magyar falu tartozott 1477-ben az aradmegyei Solymos várhoz (Cs. I. 760—1.). Mindezekben a vidékeken szláv lakosság a középkor végéig bizonyítható, ma azonban teljesen román lakosságúak.

³⁷ Ezek közé nem számítottuk be azokat, melyek egy előző oklevélnek pusztán formai megerősítései, vagy amelyekben Erdéllyel kapcsolatban álló személyek fordulnak elő, de az oklevél tartalma nem Erdélyt illeti.

³⁸ A következőkben felsoroljuk a XI—XIII. századból ismert erdélyi falvakat és városokat, csillaggal jelölve meg azokat, melyek azóta eltűntek. Az évszámok az első okleveles előfordulásra vonatkoznak.

I. Belső-Szolnok megye és Beszterce vidéke. 1236: Dés, Désakna (ZW. I, 65.), 1249: Kozárvár (ÁUO. VII, 282.), 1261: Szekerestörpény, Kapjon, Bálványos (ZW. I, 84.), 1264: Beszterce, Radna, Zsolna, Királynémeti (ZW. I, 92.), 1269: Apanagyfalu, Décese, (F. IV—3, 538.), 1283: Csicsóke.esztur, Retteg (ZW. I, 145.), 1291: Magyarlápós (HO. VI, 361.), 1295: Aldorf (ZW. I, 201.), 1292: *Deáki (ÁUO. X, 84.), 1296: Szécsárma, Középfalu (ZW. I, 203.).

II. Doboka megye. 1196 előtt: Doboka, Szentgyed, Omboz, *Füzesetek, *Paptelke, *Kendermart, Mohaly, Alsódevecser, Felsődevecser, Sajószentandrás (HO. VII, 19.), 1213: *Moyzum (RV. 157.), 1215: Noszoly, Simontelke (RV. 201.), 1216: Borsa (RV. 212.), 1219: Füzeszentpéter (RV. 237.), 1219: Cente (RV. 238.), 1246: Harina, Bilak (ZW. I, 72.), 1260 után: Szászmóric (ZW. I, 83.), 1265: Pujon (ÁUO. VIII, 133.), 1268: Ördögösfüzes (Torma It.), 1269: Jenő, *Bóctelek, *Csobolótelke, *Csépartelke

tól délre eső területen. Ezek is már fennálló magyar és szláv telepek mellett vagy azok helyén keletkeztek, amit nemcsak neveik eredete árul el (Enyed, Fülesd, Szád, Fenes, Illye, Hátszeg, illetőleg Tohán, Ompoica, Dálya, Kerc), hanem az a tény is, hogy közülük némelyik a későbbi századokban is megőrizte eredeti nem-román lakosságát (Enyed, Illye, Hátszeg). Az a feltéte-

(HO. VI, 174.), 1279: Kentelke (ZW. I, 136.), 1279: Lozsárd (ZW. I, 137.), 1279: *Darvas, Keesed (DL. 30367), 1280: Felsőtök (ÁUO. IV, 228.), 1288: Néma, *Beke (DL. 29993.), 1291: Gerlahida, ma Szamosujvár (ÁUO. V, 20.), 1291: Néc (ZW. I, 176.), 1291: Szék (ZW. I, 181.), 1292: Péntek, Ormány, Szilkerék, *Cseh, Kódor (ÁUO. X, 84.), 1294: Szászújós (ZW. I, 197.), 1286 után: Szeretfalva, Sajómagyaros, *Kelemenés (ZW. I, 203.).

III. Kolozsmegye. 1173: Kolozsvár (ÁUO. VI, 66.), 1213: Magyarvalkó, *Lomb, *Szopor, Szovát (RV. 158, 161, 166, 172.), 1214: Nádásdaróc, *Öndótelke (RV. 182.), 1215: *Her puszta, Korpád (RV. 184, 196.), 1219: *Obonik, alia *Obonyk (RV. 218.), 1219: Kiskapus, Középlak (RV. 220.), 1219: Mócs (RV. 237.), 1222: Kolozsmonostor (ZW. I, 21.), 1228: Dextrászéplak, Teke, *Bulsu, *Orcar (HO. VI, 20.), 1229: *Póka, Vista (RV. 296.), 1235: *Himtelke (RV. 306.), 1238: Szászerked (ZW. I, 66.), 1238: Váralmás (ÁUO. II, 82.), 1246: Gyalu (ZW. I, 72.), 1249: Magyarbikal, Föld (ÁUO. VII, 282.), 1250—70: Farnos, *Sziláelke Szomordok, Kalota (F. IV—3: 28.), 1263: *Máriatelke, *Ontelke, Kajántó, *Saság, Selyomtelke, *Szentbenedek, *Szentgyörgy, *Érd, *Szentiván, *Bőnye, *Eperjes, Jegenye, Egeres, Apahida (DL. 37213.), 1270: Inaktelke (ÁUO. III, 245.), 1270: Körösfő, *Csinkó (F. V—2; 371.). 1279: Báré (Sombory It.) 1282: Nagykapus (ZW. I, 142.), 1283: Bodonkut, Diós, Macskás (DL. 37227.), 1288: Sztána, Gyeróvásárhely (EK. lad. 1 nd. 23.), 1291: *Nádas (DL. 36403. 5—1.), 1291: Kolozs (ZW. I, 181.), 1292: Rőd (DL. 30101.), 1293: Fráta, Mezőméses, Velkér (TT. XXVIII. 5.), 1294: Pete (ZW. I, 197.), 1295: Szentpál (ZW. I, 198.), 1296: Palatka, Légen, *Mikatelke, *Tehenestelke, *Pétertelle (HO. VII, 248.), 1297: Köbölkut, Oroszfája (DL. 30361.), 1297: Szászfenes, Bács (ZW. I, 206.), 1298: Nyires (HO. VIII, 387.), 1298: Szászlóna (ZW. I, 209.), 1299: Bogártelke, Méra, Szentmihálytelke, Mákó, Türe (ZW. I, 211. és ÁUO. V, 218.).

IV. Tordamegye és a székely székek. 1075: Torda (MES. I, 59.), 1197: *Szentmiklósfalva, *Egyházfalva, Koppánd, Szind, Felsőszentmihályfalva, Keresztés (ÁUO. I, 73.), 1215: *Ebes (RV. 201.), 1219: Felvinc (ÁUO. VI, 399.), 1222: Miklósvar (ZW. I, 18.), 1228: Magyaró, Marosvécs, *Dénéstelke, Szászrégen, Lövér, *Radus (HO. VI, 20.), 1256: Pusztalmás, Majos (ÁUO. II, 278.), 1262—72: Torockószentgyörgy (ZW. I, 88.), 1263: Dátos, Lekence (DL. 37213.), 1264: Nyárádtó (SzO. IV. 1.), 1268: Sárpaták, Toldalag, Unoka (TT. 1888: 80.), 1268: Gerend (HO. VII, 111.), 1270: Hadrév, Lóna, *Tadok (HO. VI, 166.), 1276: Tur (ZW. I, 129.), 1278: Peterd (HO. VIII, 443.), 1279: *Igrictelek, *Kerekegyház (ZW. I, 137.), 1282: Gyéresszentkirály (ZW. I, 142.), 1289: Gyéreskeresztur, *Görgöd, örke (HO. VI, 342.), 1291: Örményes, Hidas, *Megyes, Dombro, Mohács, Keresed, Bágyon, Kövend, Várfalva, Csegez, *Pordoy, *Hory, *Újtelek, Polyán, *Füzegy, Marosbogát, *Lyukitelek, *Zetetelek, Székelykocsárd, *Feligaz, Székelyfőlvár, *Kétaklok, Csákó, *Farkasszeg (SzO. I, 26.), 1291: *Kölködők, *Udvar, *Miktelek (ZW. I, 181.), 1291: Torockó (ZW. I, 183.), 1292: Gyéres, *Tordalaka (DL. 30101.), 1293: Szentkirály (TT. XXVIII, 5.), 1294: Mezőgerébenes (ZW. I, 196.), 1297: Bányabükk, Mikes, Magyarszilvás, Szeliese (ZW. I, 216.).

V. Fehérmegye: 1201: Gyulafehérvár (HO. V, 5.), 1202—3: Kisakna, Magyarlapád, Tordas, Marosujvár, Asszonynépe, Fugad, Szilvás, Háperton, Ispánlaka, *Suzman (ÁUO. I, 85.), 1205: Monora (Sze tpétery 69.), 1206: Boroskrakkó, Magyarigen (ZW. I, 9.), 1215: Csongva (RV. 201.), 1219: Miriszló (TF. 15.), 1219: Béd (RV. 229.) 1222: Vízakna (ZW. I, 18.), 1231: Gombás (F. III—2: 266.), 1238: Sárd, *Szentmárton, Borosbocsárd, Vajasd (ZW. I, 66.), 1248: Alvinc, Borberek (ZW. I, 77.), 1256: Maroszentkirály (ÁUO. VII, 430.), 1263: Hásság, Nagyludas (ZW. I, 89.), 1264: Diód, Megyerék, Pacalka, Gabud (ZW. I, 94.), 1265: *Telekvinc, Szászpád, Magyarpád, Poklospaták (ZW. I, 95.), 1266: *Gyömörd (ZW. I, 97.), 1269: Deméterpataka (ZW. I, 105.), 1271: Abrud, *Ompolyföld (ZW. I, 111.), 1274: Öregyház, ma Strázsa (ZW. I, 126.),

lezés, hogy az említett több, mint négyszáz település között a fentiekén kívül is lett volna román jellegű, tarthatatlan. Az 1301 előtt ismeretes erdélyi helységek közül még a XIV. században is csak újabb tizenkettőről lehet kimutatni, hogy román lakosságuk is volt, egy részükről oklevelesen bizonyítható, hogy románságuk a XIV. század második felében érkezett (Kapus,

1276: *Fülesd (F. V—2: 370.), 1276: Akmár (F. V—2: 371.), 1280: Gáld (ZW. I, 141.), 1282: Orbó, Diómál (HO. VIII, 223.), 1285: *Ivántelke, Maroskoppánd (EK. 15.), 1287: Marosszentimre (ÁUO. IV, 302.), 1288: Nagylak, Medvés, *Csebi, *Somogytelek (SzO. IV, 3.), 1290: Magyarbagó (HO. VIII, 282.), 1290: Tövis (EK. 615.), 1290—95: Várada, Székes, Buzd, Spring (ZW. I, 167.), 1291: Kutfalva (ZW. I, 189.), 1292: Kisenyed (ZW. I, 191.), 1293: Nagyenyed (ÁUO. V, 81.), 1293: Oláhdálya (TT. 1895: 236.), 1295: *Ringelkirch (ÁUO. V, 130.), 1295: *Makótelke (ÁUO. V, 131.), 1296: Hidegvíz, Bolya (ZW. I, 201.), 1296: Csekelaka (ÁUO. V, 149.), 1296: *Faludi, *Fajkod (ÁUO. V, 152.), 1297: *Jobostelke (ÁUO. V, 179.), 1298: Fahíd, Kiskerek (ÁUO. V, 199.), 1299: *Szentmihálykő, (Oláh-)lapád, *Tinód, *Fuuk, *Alárdfalva, Borbánd, *Teremi, *Csatár, Benedek, Déce (TO. I, 15.), 1299: Magyarforró (DL. 30622.), 1299: *Damasföldje (ÁUO. V, 247.).

VI. Küküllőmegye: 1202—03: Küküllővár, Magyarbénye (ÁUO. I, 85.), 1252: Szancesal 3 faluval (ZW. I, 79.), 1263: Nagyteremi (DL. 37213.), 1268: Mikeszásza, Medgyes, *Miklóspusztája, Tóbiás (HO. VIII, 117.), 1270: Szederjes (ZW. I, 108.), 1278: Dícsőszentmárton, Dombó, Kocsárd (DL. 29659.), 1291: Bonyha (HO. VI, 376.), 1300: Radnót (Századok 1887: 15.).

VII. Hunyadmegye: 1247: Hátszeg (ZW. I, 73.), 1269: Déva (ZW. I, 105.), 1276: Piski (F. V—2: 371.), 1291: Bencene, Gyalmás, Algyógy, *Ivánkaföldje (ZW. I, 185.), 1291: *Fenes, Magyarillye, Szád — ma Guraszáda (Századok 1908: 580.), 1295: Vajdahunyad, Pestes, Bojtor, Barcsa (HO. VIII, 350.).

VIII. Szászföld és Fogarasvidéke: 1191: Nagyszeben (ZW. I, 1.), 1204: Nagydisznód (ZW. I, 7.), 1206: *Kozdfő, *Vratotus, Lebek, Kóbor, Felmér, Nagysáros, Boldogváros, Báránykút, *Johan (ZW. I, 8.), 1206: Romosz (ZW. I, 9.), 1212: *Kreuzburg (ZW. I, 14.), 1222: Halmágy, Ugra (ZW. I, 18.), 1223: Kisdisznód, Kerc, Kereszténysziget (ZW. I, 26.), 1224: Szászváros, Barót, Szászsebes, Daróc (ZW. I, 34.), 1231: Szászfejelegyház, *Hamuspaták, Sárpaták, Voldorf, *Oplid (ZW. I, 54.), 1235: Bethlen, Datk, Héviz, *Cormosbach, Venice, *Debran, Sárkány (ZW. I, 63.), 1240: Földvár, Szentpéter, Szászhermány, Tatráng (ZW. I, 69.), 1251: Szerdahely, *Mondorf, Apold (HO. VIII, 56.), 1252: Brassó (ZW. I, 78.), 1262—72: Szászkézd (ZW. I, 88.), 1265: Talmács (ZW. I, 95.), 1265: Feketehalom (ZW. I, 96.), 1269: Kelnek, Rihó (ZW. I, 105.), 1270: Szászkeresztur (ZW. I, 108.), 1280: Leses, Szentágota, Prépostfalva, Szászdálya, Segesvár (ZW. I, 141.), 1282: Szelindek (ZW. I, 144.), 1283: Ecel, Berethalom, Riomfalva, Szászmuksna, Paratély, Szászsáros, Kiskapus (ZW. I, 145.), 1289: Szászalmás (ZW. I, 160.), 1289: Moha, Seyburg, *Paptelke (ZW. I, 165.), 1291: Fogaras, Szombatfalva (ZW. I, 177.), 1291: Ivánfalva, Alcina (ZW. I, 189.), 1294: Boda, Tohán (DocVal. 41.).

A ³¹ jegyzetben köztül rövidítésekén kívül itt a következőket alkalmaztam: *ÁUO* = Wenzel Gusztáv: Árpádkori Új Okmánytár. Bp., 1860—1872. I—XII. — *EK* = Az erdélyi káptalan levéltára (Gyulafehérvár). — *F.* = Fejér G.: Codex diplomaticus Hungariae. Buda, 1829—44. 45. k. — *HO.* = Hazai okmánytár. Győr—Budapest, 1865—1891 I—VIII. — *MES.* = Knauz Ferdinandus: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Esztergom, 1874—1882. I—II. — *EV.* = Regestrum Varadinense. Bp., 1903. — *Sombory lt.* = A Sombory-család levéltára. Országos Levéltár. — *Szentpétery* = Szentpétery Imre: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I. Bp., 1923—30. — *SzO.* = Székely Oklevéltár. Kolozsvár, 1872—98. I—VII. — *TF.* = Teutsch-Firnhaber: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. (Fontes Rerum Austriacarum II—15). Wien, 1857. — *TO.* = A széki Teleki-család oklevéltára. Bp., 1895. I—II. — *Torma lt.* = A Torma-család levéltára. Erdélyi Nemzeti Múzeum (Kolozsvár). — *TT.* = Történelmi Tár. Bp., 1878—1911.

A ()-be tett lapszám azt a lapot jelenti, melyen az oklevél kezdődik.

Hozzá kell fűznünk ezekhez azt is, hogy románok Magyarországon nemcsak Erdély-

Gyerőmonostor, Bányabükk, Fráta, Borosbocsárd),³⁹ valószínűleg ugyanez az eset áll fenn azoknál, melyek a XIV. században vegyes lakosságúak voltak (Oláhfenés, Röd, mindkettő r. kath. plébániával és a nagy szász központ, Brassó), s így a fennmaradó négy falu (Mohaly, Szentmihálytelke, Diómál és Orbó) románságának XIV. századi keletkezését is joggal feltételezhetjük, annál inkább, mivel háromnak magyar, egynek pedig szláv neve van, s az ottlakó románság máig is ezeket a neveket használja. *A XIV. században és azután feltűnő román falvak tehát nem nyúlnak vissza a XIII. század előttré, még kevésbé a magyar honfoglalást megelőző időre.* Mint-hogy pedig emberileg elképzelhetetlen olyan természetes szaporulat, amelyik megmagyarázná a román faluk hosszú sorának a XIV. század második felében mintegy a földből való gombaszerű kinövését, ki kell tartanunk a nyelvészeti érvekkel is támogatott bevándorlási elmélet mellett.

A bíráló szerint azonban „a XIV. századi erdélyi román bevándorlás elmélete annál inkább nélkülözi a tudományos alapot, mivel tudott dolog, hogy a román települési folyamat fordított irányban játszódtott le.“ Ennek az állításnak bizonyítékait sajnosan nélkülözzük. Havaselvére és Moldvába irányuló, nagyobb tömegeket megmozgató román kivándorlást az egész középkor folyamán csak egyet ismerünk, Bogdan máramarosi vajda Moldvába szökését.⁴⁰ Ezzel szemben tudjuk, hogy 1335-ben egy bizonyos Mykula fia, Bogdan vajda Magyarországra („de terra sua in Hungariam“ — DocVal. 45. sz.) költözik és bizonyára igen tekintélyes számú kísérettel, mivel beköltöztetése 1334 november 1-től 1335 augusztus 15-ig tartott s a magyar király részéről nem kisebb méltóság, mint a kalocsai érsek küldetett ki az ügy lebonyolítására. 1359-ben egy előkelő havaselvi román család, a későbbi Rékásiak hat tagja telepedik be a Bánságba („relictis omnibus . . . bonis in dicta terra Transalpina habitis, nostre maiestati semet ipsos obtulerunt fideliter servituros“ — DocVal. 105. sz.), ahol maguk és kíséretük elhelyezésére 13 falut, majd hat év múlva újabb 5 birtokot kaptak királyi adományban (DocVal. 143. sz.). 1365-ben Sas fia, Balk vajda négy testvérével hagyja oda Moldvát és költözik Magyarországra („in regnum nostrum Hungarie advenit“ — DocVal. 141. sz.), hét máramarosi falut

ben, hanem legalább ugyanakkora tömegben a történeti Erdélyen kívüli keletmagyarországi részekben is éltek. Tehát ha a XIII. századi viszonyokat vizsgáljuk, ezt a területet is tekintetbe kell vennünk, amit a bíráló nem tesz meg, illetőleg állandóan az egész románok által lakott területet érti Erdélyben, valahányszor csak saját elméletét tudja ennek segítségével bizonyítani (pl. mikor a ma románlakta terület XIII. századi okleveleiről van szó, vagy Verancesics később idézendő esetében), máskor viszont (mikor például a korai magyar betelepülésről elutasítólag nyilatkozik) tudatosan korlátozza a területet a történeti Erdélyre. Meg kell állapítanunk, hogy a keletmagyarországi, ma részben románlakta Szatmár, Bihar, Arad, Temes, Krassószörény és Szilágy megyében újabb 454 olyan falut ismerünk, melyek 1301 előtt tűnnek fel s ezek közül csak egy (*Oláhtelek*, 1283.) román jellegű. Vö. Maksai Ferenc: *A középkori Szatmár megye*, Bp., 1940. Adattár. — Jakó Zsigmond *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp. 1940. Adattár. — Márki Sándor: *Arad vármegye és Arad sz. kir. város története*. Arad, 1892. 175—253. — Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. Bp., 1902. III—IV. — Temes. és Krassószörény megyékre vonatkozólag l. Csánki i. m. II. — Azon a területen tehát, ahol a középkor végéig románok telepedtek meg, 1301 előttről közel ezer helységet ismerünk, s ezek közül a román telepek száma tizenegy.

³⁹ L. később, a mezősegi román telepekről szóló résznél.

⁴⁰ DocVal. 99. l. jegyzet.

nyerve el első szállásul. Ezeken az oklevelesen ismert román bevándorlási hullámokon kívül kétségtelenül nagy számban fordultak elő hasonló tömeges beköltözések, amit bizonyít az, hogy Erdély s általában egész Kelet-magyarország XIV. századi településtörténete rendkívül mozgalmas képet mutat; olyan vidékeken, melyekről eddig a források hallgattak, vagy épen teljesen lakatlannak tüntették fel, falvak hosszú sora keletkezik. Ez a folyamat hosszú ideig tart, a falvak egyrésze rövidesen eltűnik, hogy helyükön vagy szomszédságukban újak tűnjenek fel, míg végül a XV. század végén a török háborúk koráig tartó nyugalmi helyzet alakul ki s a különböző nemzetiségek életmódjuknak megfelelő települési területeken helyezkednek el. Kétségtelen, hogy ezt a folyamatot egy nagy tömegben jelentkező népelem elhelyezkedésével járó mozgalmak okozták, s az is vitán felül áll, hogy ez a népelem a román volt. Moga is megállapítja, hogy „a szóbanforgó kötet számos oklevele által bizonyított valóság az, hogy a XIV. században számos új román falu keletkezett“, de nem bevándorlással, hanem szociális okokkal véli megmagyarázhatni. Szerinte a mostoha bánásmód, melyben a földesúr jobbágyait részesítette, bírta megmozdulásra és szökésre a magánbirtokon élő magyarországi románságot, másrészt azonban az eddig kihasználatlan területek gazdasági értékesítésének vágya arra indította a földesurakat, hogy a máshonnan szökött román jobbágyokat magukhoz édesgetve, velük végeztessék el az erdők kiirtásának és új szántóföldek feltörésének hatalmas munkáját. Ezek szerint tehát a XIV. században és ezután keletkezett román falvak a keletmagyarországi románság *belső* vándorlásának és nem az ország határain kívülről történt bevándorlásnak volnának eredményei.

A fenti gondolatmenetet, nem tekintve azt, hogy indokolására a bíráló semmiféle pozitív adatot nem hoz fel, már azért sem tehetjük magunkévá, mert a települések megindulásának idején, a XIV. század derekán a jobbágy és földesúr viszonya még kialakulóban volt, s az erdélyi nemesség csak 1342-ben nyerte el a földesúri jogok korlátlan gyakorlatának jogát, tehát az említett mostoha bánásmódnak ebben az időben a lehetősége sem bizonyítható.⁴¹ De már azért sem számolhatunk jelentékeny mérvű román jobbágyszökésekkel a keletmagyarországi földesúri birtokokról, mert az a terület, melyen a magyarországi románság óriási többsége a középkorban elhelyezkedett, t. i. az Erdélyt Brassó vidékétől a bukovinai határszélig hatalmas félkörívben övező hegyvidék kevés kivétellel királyi birtok volt s az ott lakó románok a királyi telepesnépeknek kijáró szabadságokkal élván (v. ö. *ius valachicum*), kizsákmányolt jobbágyoknak egyáltalán nem tekinthetők. A jellegzetesen földesúri vidékeken, főleg a nagyrészt kis- és középbirtokokból álló erdélyi Mezőségen viszont románoknak a XIV. század végéig nyoma sincsen. A bíráló ugyan „a síksági román falvak tömegéről, melyek a XIV. századi oklevelekben, ugyanebben a kötetben említettnek“ beszél, de elég egy pillantást vetnünk a XIV. századi román településeket szemléltető, a szóbanforgó kötethez mellékelt térképre, hogy

⁴¹ F. VIII—4: 621. 1342: „universi nobiles iobbagiones et famulos ipsorum im-
 possessionatos in eorum possessionibus commorantes ipsium et iudicandi habeant facultatem.“ Az erdélyi földesurak tehát ekkor nyerték el jobbágyaik felett az ítélkezési jogot s így az erdélyi földesúri hatalom ekkor lett teljessé.

Erdély közepén az üres folt szemünkbe tűnjék. Szociális okok tehát nem hozhatták létre ezt a népességi mozgalmat, melynek a következőkben vázolt tekintélyes méretei azt is kizárják, hogy a XIII. századi néhány román falu természetes szaporodásának ebből a szempontból bármilyen jelentősége is lett volna.

A XIII. század végén meginduló s a XIV. században lefolyó román bevándorlásnak a rendelkezésünkre álló adatok segítségével két hatalmas hullámát különböztethetjük meg. Az egyik délről, a mai Bánság területéről terjed észak felé s ennek részletei Mykula fia Bogdan és a Rékásiak már említett beköltözései, a másik jó félszázaddal később, 1360 után jelentkezik, északról, Máramaros vidékéről dél felé tart és közvetlen kapcsolatba hozható Sas vajda fiainak bejövetelével. A mai Krassószörény megyében, a későbbi autonóm román kerületek klasszikus földjén a XIII. században még csak a magyar végvárak állottak,⁴² románok csak a XIV. század első felében tűnnek fel s erre az időre esik kerületeik megszervezése is. Ezeknek a kerületeknek közel egyidejű feltűnése kétségtelen jele az egyszerre, egyidejűleg történt megszervezésnek s következőképpen a románság ezidőben történt letelepedésének is.⁴³ A román falvak, melyeknek száma a középkor végén a kétszázat meghaladja, nagyrészt csak a XV. századi oklevelekben fordulnak elő először.⁴⁴ Tőlük nyugatra, a hegyvidék és a síkság határterületein magánbirtokokra is települtek románok. A Berzava és a Karas közét elfoglaló Himfi uradalom az adományozás évében, 1323-ban még jó részt lakatlan volt, azelőtt királyi vadászok és erdőőrök tanyáztak itt,⁴⁵ s a benépesítést a század közepén az új birtokosok végezték el, részben román telepesekkel. Két oklevélből is ismerjük az uradalom egykorú népesedési viszonyait; a beköltöző románok kis, szétszórt tanyákon helyezkednek el, melyek közül — a település befejezetlenségét bizonyítva — a legtöbb néhány évtizeden belül nevet változtat vagy eltűnik, hogy helyettük újak alakuljanak. A telepeknek nevet adó kenézek egyrésze az oklevelekben mint élő személy szerepel, ami szintén hozzásegít a beköltözés időpontjának megállapításához (DocVal. 178. és 324. sz.) Egyik Himfi-birtok, a mai Krassószékás még 1361-ben is gyér lakosságú lehetett, mert a tulajdonos

⁴² *Yliad*, a mai *Ilyéd* 1248-ban (ZW. I, 77.), *Myhad*, a mai *Mehádia* pedig 1278-ban (HO. VIII, 190.) tűnik fel először, mindkettő magyar személynévből -d magyar képzővel képzett helynév.

⁴³ Districtus Elyed (1343—47. körül, Batthyány-levéltár, Körmend, Misc. Heimiana 16 c), Halmas (1343—47. körül, uo.), provincia Kwuesd (1346. uo. 112.), districtus de Sebes (1350. Festetics-levéltár, Keszthely, Div. com. Krassó 22.), provincia Borzwa few (1367. Batthyány-levéltár, Körmend, Misc. Heimiana 208.), provincia Cumyath (1369. PK. 92.), districtus de Karan (1391. Pesty: A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek 52.), A krassófi és lugosi két kerületet mint közigazgatási egységet csak a XV. században találjuk meg oklevelekben. de előbbinek kenézeit már 1358-ban (PK. 35.), utóbbinak pedig 1370 körül (DocVal. 243.) említik, tehát akkortájt már fennállottak.

⁴⁴ Vö. Cs. II, 1—114.

⁴⁵ „Remethe de silva nostra custodiali excepta, item Korulus, Chech, Ozywag, Bokoran, Zeurny terre sagittariorum nostrorum regalium“ (1323. Batthyány-levéltár, Körmend, Misc. Heimiana 41.). Az ugyanakkor adományozott Perduey birtokról 1347-ben megállapítják, hogy az adományozás előtt „conditionariorum regalium leporarios conservantium“ volt, tehát az egész terület a királyi határőrvidék része volt s ennél fogva az ezen túleső vidékek nagyrészt lakatlanok (uo. 109.).

akkor akarta benépesíteni („populorum multitudine decorare“).⁴⁶ A Karas balpartján Vaja birtokot I. Károly király (1307—1342) adta János kenéznek, aki oda falvakat telepített („villas collocasset“ — DocVal. 242. sz.). Feljebb a Temes völgyében a középkor végén 27 falut számláló Hodos tartományának kenézei 1371-ben tűnnek fel (DocVal. 197. sz.), tőle nyugatra három nagyobb uradalom, a béli (21 falu), a dobozi (72 falu) és a rékási (19 falu) román eredetű családok kezére került, ezek hozhattak a helynevek tanúsága szerint megelőzőleg erősen magyar és szláv jellegű vidékre román telepéseket. Rékást 1359-ben, a már 1357-ben feltűnő Dobozt ugyanekkor nyerték el román birtokosaik (DocVal. 105. sz.), míg a béli kerület 1371 körül fordul elő először (DocVal. 197. sz.). A Béga völgyében a középkorban hat román kerület alakult, közülük elsőnek az ikesit említik. 1365-ben nyerte el királyi adományban az előbb említett Rékási román család, ekkor még csak 5 falu állott területén (DocVal. 143. sz.). 1404-ben már 13 telepet írtak itt össze, a régiek közül azonban ekkorra már csak egy maradt meg, az uradalom központja: Marzsina. A román települési folyamat huzamosságára és a lakosság hullámzására jellemző, hogy 1510-ben ugyanezen a területen 36 falu állott, de az említett Marzsinaán kívül még csak egyről bizonyítható, hogy 1404-ben is megvolt, a többinek a neve egészen új.⁴⁷ Hasonló korú és ütemű lehetett a másik öt (turdi, bozsuri, zsupáni, suggyai és monostori) kerület betelepülése is, a határainkon belül keletkezett 70 középkori faluról azonban csak a XV., illetőleg a XVI. századból vannak adataink.⁴⁸ A Marosnak a Kárpátokat és az Erdélyi Középhegységet elválasztó völgyében a fülöpkövi, a szádi és a váradjai uradalomban 84 faluban élt a középkorban román lakosság, melynek első okleveles nyoma a Kaprevár falunév (1337); ez egyben az első román eredetű földrajzi név Magyarországon (DocVal. 49. sz.). A falvak nagy többsége itt is, mint a Bánság területén, a XV. században tűnik fel.⁴⁹ A Fehér-körös felső folyása mentén több, mint 200 középkori román falu tartozott

⁴⁶ Batthyány-levéltár, Körmend, Misc. Heimiana 173. sz.

⁴⁷ 1365: possessio Ikws cum villis Padushauasa, Margina, Ikspataka, Wechepataka, Endredpataka (PK. 72.), 1404: Morsyna, Ikws, Pruthazafalwa, Radomerpathaka, Gorzofalwa, Kosowafalwa, Borbazlofalwa, Stoyanboyarfalwa, Pokalpataka, Belosandrafalwa, Thamasfalwa, Alsoweze, Bédosfalwa in districtu Ikws (Cs. II, 42.), 1510: Morsyna, Prewthaha, Wlzanesth, Mozthesth, Wadel, Brezowa, Brawezth, Chakonesth, Swpanest, Wnglul, Goycesth, Plesesth, Balazena, Lonkarew, Gozthest, Romanesth, Ronkwr, Nandrwlest, Ohaba, Kanychest, Wdwarhel, Polya, Thyfesih, Banyafalw, Thepelyza, Negrylesth, Ztoynesth, Homosthya, Zlanesth, Krywyna, Maldesth, Felsew Tharnyca, Petroza, Balest, Krelyze, Mardesth, in Ikeswydeke (Dl. 37870. — Vö. PK. 504.). Magyar lakosságú vidékeken a lakosságnak ilyen hullámzása sohasem fordul elő, példa rá a 38. jegyzetben közölt 15 aranyosszéki székely falu, melyek 1291 óta napjainkig változatlanul megvannak ugyanazon a néven. A példák számát a végtelenségig szaporíthatnók.

⁴⁸ Districtus Wolahales Swdya, Monostor, Bosar et Swpan (1453. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. Pest, 1853. X, 362.) és Districtus Walahales Swggya, Swpan et Thwerd (uo. 405.). A suggyai, zsupáni és turdi kerület falvait 1454-ben (PK. 397.), a másik kettőt azonban csak 1510-ben (Dl. 37870.) ismerjük meg.

⁴⁹ A fülöpkövi uradalom falvaiban már 1337-ben feltűnnek románok (DocVal. 49. sz.), 1256-ban azonban még csak Nagykechkes, Philwpkwe, Hwdus, Theyes magyar és Duburdan bizonytalan, de nem román nevű falvak állanak ezen a területen (Dl. 322—20.). Szád és Váradja egyébként szintén magyar nevű várakhoz tartozó falvak 1479-ben (PK. 448.) jelentkeznek először oklevélben.

a világosvári uradalomhoz, egyik idevaló román vajdáról 1359-ben hallunk (DocVal. 106. sz.). Ettől kezdve a század folyamán többször is említik a világosvári tartomány románjait, falvaikat azonban ezúttal is csak a XV. században ismerjük meg,⁵⁰ a nyugat felé csatlakozó déznai uradalom 64, jórészt román lakosságú falujáról pedig épen csak a XVI. századból van adatunk.⁵¹ Bihar megyében a Feketekörös balpartján elterülő béli hegyvidéken már 1294-ben jelentkeznek románok (DocVal. 25. sz.) s jelenlétüket 1318-ban újabb adat erősíti meg (DocVal. 33. sz.). Ez is bizonyítja, hogy ahol valóban aránylag korai románsággal van dolgunk, egymást kiegészítő adatok is vannak rájuk. A béli hegyvidék román falvai is hamarabb tűnnek fel az oklevelekben, mint általában a biharmegyei román faluk (1374: DocVal. 214. sz.). Hasonló a helyzet a Sebeskörös völgyében. Itt 1283-ból ismerjük az egyébként egész Magyarországon is elsőnek feltűnő román falut (Oláhtelek — DocVal. 15. sz.); de a környék románságára rövidesen újabb adatok jelentkeznek (1336: DocVal. 46. sz., 1341: DocVal. 55. sz., 1357: DocVal. 99. sz. stb.). Feltűnő körülmény, hogy Biharmegyében néhány évtizeddel hamarabb jelentkezik a forrásokban a románság, mint pl. a Marostól délre a Bánságban; így a Feketekörös jobbpartján is már 1326-ban hallunk román vajdáról (DocVal. 39. sz.), s észak felé a szilágymegyei Valkó várnak 1341-ben már 13 román faluja van (DocVal. 58. sz.). Fel kell tehát tételeznünk, hogy az Erdélyt és a magyar Alföldet elválasztó hegység nyugati lejtőire érkező román települési hullám két ágra szakadt s így nyomult Hunyad megyén keresztül, az egyik a XIII. század végén Bihar megyébe, a másik a XIV. század elején a Bánságba. Ennek az utóbbinak a részei azonban átsaptak a Maroson túlra is, benépesítve a Fehér- és Feketekörösnek az előbbtől szabadon hagyott felső völgyeit, a későbbi világosvári, déznai, csékei és belényesi uradalmak területét. A két elsőről már szólottunk; a csékei uradalmat 1389-ben, román falvait azonban csak 1508-ban említik, míg a belényesi román vajdák 1363-ban (DocVal. 106. sz.), telepeik viszont szintén csak a XVI. században tűnnek fel. Ennek a hozzávándorlásnak méreteire jellemző, hogy a mintegy 300 középkori biharmegyei román falunak közel fele a csékei és belényesi uradalmakra esik.⁵²

A második nagy települési hullám jóval később indul meg. Ennek előfutárai az elsőízben 1326-ban említett máramarosi románok (DocVal. 40. sz.). Ezek azonban már azért sem idézhatték elő a nagy népesedési mozgalmat, mert 1359. körül Bogdan lázadó vajdának híveivel együtt történt Moldvába szökése kétségtelenül meggyengítette népi erejüket. A valóságos kis népvándorlás 1360 után Moldvából indult ki Sas vajda fiainak beköltözésével kapcsolatban s elsősorban Máramaros még lakatlan területeit töltötte fel, majd néhány évtized alatt elárasztotta az északkeleti hegyvidéket. 1378-ban tűnik fel az első hat ugcsamegyei román falu (DocVal. 246. sz.), egy évre rá Szatmár megyében először említenek román falut (DocVal. 250. sz.). Az 1360-ban még lakatlan Avás hegységben 1385-ben

⁵⁰ Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei*. Bp., 1888. 421.

⁵¹ Az Országos Levéltárban levő 1500. és 1561. évi dica-jegyzékek.

⁵² Biharmegye románságának betelepedéséről részletesen írt Jakó Zsigmond: *Biharmegye a török pusztítás előtt*. Bp., 1940. 127—90.

már hallunk románokról (DocVal. 291. sz.), bár az itt létesült 18 román faluval csak a XV. században ismerkedünk meg.⁵³ Az ezektől délre eső erdői uradalom román telepeire a legkorábbi adat 1394-ből való (DocVal. 416. sz.), az ekkor feltűnt 4 faluhoz 1424-ig újabb 11 járul.⁵⁴ Egyidejűleg jelentkeznek a Bükkhegység szilágymegyei oldalán az első román települések (13 falu, 1388. és 1392: DocVal. 313. és 379. sz.). A Nagybánya alatti erdős tájon 1429-ben kezdenek román faluk feltűnni, a század végéig számuk nyolcra emelkedik.⁵⁵ Ezekhez csatlakozik a Szamos jobbpartján a kővári uradalom, melynek 49 román falujáról 1405-ben történik először említés.⁵⁶ Talán épen azért sikerült Sas vajda utódainak, a Drágfi családnak ezt az egész hatalmas területet később kézre keríteni, mert erős jogcímet jelentett számukra az, hogy a falvakat a vezetésük alatt érkezett románság szállta meg. Nem kétséges, hogy ez a települési hullám átcsapott a már régebbi román jellegű területekre is, így szaporodhatott fel például a szilágymegyei valkói uradalom román falvainak száma 1481-ben 23-ra⁵⁷ s innen nyerve 1386-ban először említett román telepeseit a biharmegyei margittai birtoktest is.⁵⁸

A tulajdonképeni Erdélyről még nem is szólottunk s a XIV—XV. században keletkezett román falvak száma az ezeret máris jóval meghaladja. Ha a sokszáz hasonló körülmények közt létrejött erdélyi román falut az előbbiekhöz hozzászámítjuk, olyan óriási számmal van dolgunk, mely valóban különösen aránylik a XIII. századi tízhez, illetőleg a biharmegyei Oláh-telekkel együtt tizenegyzhez. Kétségtelen, hogy a XIV—XV. században a keletmagyarországi magyar és német falvak száma is tekintélyesen megnövekedett, de a XIII. századhoz viszonyítva legfeljebb megtízszereződött, míg a román falvakról valóban keveset mondunk azzal, hogy számuk megszázsorozódott.⁵⁹ Ezeknek a tényeknek tudatában senki sem állíthatja, hogy a XIV—XV. századi keletmagyarországi román népesedési mozgalmat belső vándorlás hozta volna létre.

Ha erdélyi román belső vándorlási és települési mozgalomról, komolyabb méretekben, szó lehet, az csak a Mezőségre vonatkozhatik. A XIV. század folyamán érkezett román tömegek, egyrészt életmódjuknak megfelelően, másrészt mert csak ott találtak lakatlan területekre, a hegyvidékeket szállották meg. Ezek a hegyvidéki telepek, néhány magyar és német bányászati és földművelő völgyi központot kivéve,⁶⁰ a XIV. század végére

⁵³ Maksai Ferenc: *A középkori Szatmár megye*. Bp., 1940. 86—8.

⁵⁴ Uo. 94—8.

⁵⁵ Uo. 103—6.

⁵⁶ Csánki I, 548.

⁵⁷ Csánki I, 586.

⁵⁸ Jakó: *i. m.* 136.

⁵⁹ Pontos számítások ebben a tekintetben még nem állnak rendelkezésünkre.

⁶⁰ Ilyen magyar és részben németlakta helységek a hegyvidéken például Karánsebes, melynek középkori polgárai közt Nyrew, Somlyai, Mezey, Bokor, Zederyes, Zeles, Nagh, Zabo, illetőleg Rhott és Zaz nevek szerepelnek (PSz. 73, 85, 112, 116, 124, PK. 413 és Országos Levéltár Súlyom—Fekete gyűjteménye 1480.), Kőrösbánya, ahol 1525-ben Varga, Fazakas, Baran, Balinth, Zewch, Jacab, Zabo, Horgas, Ferench, Magyar, Fyrez, Mezarws, Josa, Feldes, Gerebles, Harangozo, Vinceeh, Ferenchy magyar és Yekel, Goldonar, Mildeh, Barlan, Milikher, Fotter, Sygel német nevű polgárok élnek a román lakosságú falvak között (Dl. 37000.), *Belényes* és a körzetébe tartozó kilenc magyar

zárt román települési területet alkottak, aminthogy zárt magyar, illetőleg német néptalaj volt a nagy folyóvölgyek tája. Mikor azonban a hegyvidék elérte a népesedés felső fokát, a népfölösleg útát keresett a Mezőség felé is. A munkaerőket szaporítani akaró földesurak megosztották mezőségi falvaik nagy határait és a magyar, illetőleg német helységek mellé román ikertelepeket létesítettek. Az ilyen vegyeslakosságú falvak sorsa azután a bennük lakó nemzetiségek számaránya szerint alakult. Amennyiben a beköltöző románság nem képviselt jelentős lélekszámot, telepe összeolvadt az anyaközséggel és sok esetben a románság felszívódott a magyar vagy német őslakosságba. Ha a román jövevények majorizálták az eredeti nem-román népességet, a falu román jellegűvé vált és csak neve őrzi emlékét alapítói nemzetiségének.⁶¹ Ha viszont a román és nem-román elemek bizonyos egyensúlyi helyzetbe kerültek, létrejöttek a Mezőségre oly jellemző ikerfalvak, melyeket „Magyar-“, „Szász-“ és „Oláh-“ előnevekkel különböztettek meg egymástól. Ezeknek az ikerfalvakkal történetét nyomonkövetve világossá válik a mezőségi románság megjelenésének korára is. A legbiztosabb támpontot azok az esetek nyújtják, mikor a román ikertelepek megalapításának körülményeiről és időpontjáról okleveles adat szól. Ilyen az egyik legkorábbi, az alsófehérmegyei Oláhbozsárd esete, melynek létrejöttét így írja le a vonatkozó oklevél: „Petrus vicewoyuoda... intra metas et terminos antiquos eiusdem ville capituli Bucharde vocate quendam aliam villam Olacalem... collocasset“ (1346. — DocVal. 76. sz.). A falu így kettéoszlik s nemsokára feltűnik a kettős elnevezés: *Magyarbozsárd* és *Oláhbozsárd*.⁶² Hasonlóképpen Fráta (Kolozsmegye) határai közé a Markházi család tagjai 1391 táján „magnam villam Olachorum descendit fecissent“ (DocVal. 370. sz.) s a XV. század elején már *Fratha hungaricallis* és *Wolahfrata* néven különböztetik meg a két települést.⁶³ A többi ikerfalva alapítására nincsenek ugyan ilyen közvetlen adataink, de a források összevetése világosan feltárja a román telep létrejöttének körülményeit. Így a kolozsmegyei Bányabükk 1297-ben nemzetiségi jelleget feltűntető előnév nélkül bukkan fel, akkor tehát még etnikailag egységes falu s magyar voltát

falva, melyek közül hét ma is őrzi magyarságát a román falvak között (Jakó: *i. m.* 167—171.), *Abrudbánya*, ahonnan 1490-ben 24 magyar polgár nevét jegyezte fel egy oklevél (Iczkovits Emme: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp., 1939. 31.), a máramarosmegyei öt magyar város, *Huszt*, *Visk*, *Técső*, *Hosszumező*, *Sziget* (Hofkammerarchiv, Wien, Conscriptioes fasc. 5. no. 108.), stb. Ezek a környező kislétszámú román falvakkal szemben mind sokszáz magyar családot jelentő városias helységek, melyek magasabb művelődési és gazdasági színvonalukkal vidékük természetes központjai voltak, s hasonlatosan a moldvai és havaselti magyar és szász lakosságú városokhoz (pl. *Baia*, *Suceava*, *Bacău*, *Iasi*, *Adjud*, *Piatra Neamtu*, *Târgu Neamtu*, *Târgu Trotusului*, *Câmpulung* stb.) a nyugati műveltséget terjesztették a kezdetleges életformák közt élő román pásztor és földművelő népesség közt, amint azt a román nyelv városi fogalmakat jelentő magyar kölcsönzavai (*pârgar*, *oraș*, *marfă*, *meșteșug*, *meșter* stb.) bizonyítják.

⁶¹ Ilyen falvak nagyrészt azok, melyeknek eredeti magyar nevét a román lakosság ma is használja. Ezek főleg a mezőségi területeken fordulnak elő (vö. 29. sz. jegyzet), de tekintélyes számban szerepelnek a hegyvidékeken is (vö. 27. sz. jegyzet).

⁶² Iczkovits: *i. m.* 52.

⁶³ Csánki V, 352.

neve és 1332—37. közt említett róm. kat. plébániája bizonyítja. 1414-ben már megkettőződve jelentkezik a falu (utraque Banabyky) s rövidesen megtudjuk a megkettőződés okát is: románok telepedtek le határai közé (1416: *Magiar Banabyke, Olah Banabyke*). Ugyanígy a kolozsmegyei *Kapus* (első említése 1282.) 1391. előtt *Magiarkapus* és *Olahkapus* falukra válik szét (DocVal. 368. sz.), s az eredeti lakosságot nemcsak a magyar falunév és az 1332—37. közt említett róm. kat. plébánia, hanem az is mutatja, hogy 1469-ben *Kapus* és *Olahkapus* szerepelnek, tehát a jelző nélküli, régi nevet a magyar falu örzi. Ugyanígy bizonyíthatjuk számos mezőszéki kettős falunak létrejöttét: *Kolozsmegyében* Bósnak 1499-ben, Dezmérnek 1446-ban, Gyerőmonostornak 1486-ban, Kályánnak 1486-ban, Karának 1423-ban, Kiskapusnak 1483-ban, Méhesnek 1426-ban, Palatkának 1499-ben, Patának 1429-ben, Rődnek 1398-ban, Sármásnak 1438-ban, Zsuknak 1461-ben; *Tordamegyében* Dellőnek 1484-ben, Detrehemnek 1408-ban, Pusztægresnek 1440-ben, Peterdnek 1407-ben, Szederjesnek 1505-ben; *Küküllőmegyében* Szancsalnak 1513-ban, Szentmiklósnak 1491-ben, Szépmezőnek 1474-ben és Tereminek 1420-ban tűnik fel a román testvérfaluja. Ezek a falvak a XIII. és XIV. században, némelyik még a XV-ben is, először és azután több ízben nemzetiségi jelző nélkül fordulnak elő, tehát akkor még egységesek. Az eredeti lakosság nemzetiségét már maguk a falunévek is elárulják, egyetlen román sincs közöttük s nagyrészükről bizonyítható, hogy a középkorban, még a román ikertelepek alapítása előtt róm. kat. templom állott bennük. A felsorolt évszámok kétséget kizárólag tanúsítják, hogy a románoknak a mezőszéki magyar és német települési területre való beszivárgása a XIV. század második felében kezdődött meg és az egész XV. századon át tartott.⁶⁴ 1461-ben a juhötvened beszédői Szolnok-Doboka, Kolozs, Torda, Alsófehér és Küküllő megyében mintegy 200 faluban írtak össze román pásztorokat.⁶⁵ Bár tekintetbe kell vennünk, hogy e helységek jórésztében a románok az eredeti magyar és német lakossággal együtt éltek,⁶⁶ a bevándorlást mégis nagyméretűnek kell tartanunk. Távolról sem szabad azonban azt hinnünk, hogy a románság megjelenése ezen a területen együttjárt volna az azonnali megtelepüléssel. Az említett ötvenedjegyzék összeíróinak például Szentpáli Mihály magyar nemes azt vallotta, hogy Majos nevű mezőszéki birtoka „anno preterito servit oves... sed presenti anno caret Valachys”, ami nem egyebet jelent, mint hogy a mezőszéki románság még a XV. század közepén is ide-oda kóborolt nyájaival s egyik évről a másikra odahagyta ideiglenes szállásait, hogy más földesúrnál keressen szerencsét. A román lakosságnak ez a nyugtalan, vándorló természete még a XVIII. században is komoly gondokat okozott Erdélyben.⁶⁷

Az erdélyi románságot az egész középkoron át annyira jellemző mozgalmasság csak részben magyarázható a megtelepüléssel együttjáró hely-

⁶⁴ Csánki V, az egyes faluk neve alatt.

⁶⁵ Păclișanu Z.: *Un registru al quinquesimei din 1461*. Omagiu Fraților A. și I. Lapedatu, București, 1936. 595—603.

⁶⁶ Vö. feljebb a mezőszéki ikerfaluk esetével.

⁶⁷ Jakó Zsigmond: *A románság megtelepülése az újkorban*. „Erdély és népei” című gyűjteményes mű (Bp., 1941) 131—2.

kereséssel, hullámzással; komoly indokaink vannak arra, hogy ezt a Balkánról hozott nomádpásztor életmóddal hozzuk összefüggésbe. A bíráló tagadja, hogy az erdélyi románság valaha is nomadizált volna, kezdettől fogva helyhez kötött s egyenlő mértékben pásztorkodó és földet művelő népelemnek tekintti. Pedig köztudomású tény, hogy egész Kelet Európában, bizonyíthatólag már a XI. századtól fogva a *vlach* népnév egyértelmű volt a 'pásztor', mégpedig a 'költözködő juhász' fogalmával. Az erdélyi románok ősei, a középkori északbalkáni románok a XIV. század elejéig nomádok voltak, amit bizonyít a szerb királyoknak az a szokása, hogy valahányszor népeket adományoztak a különböző kolostoroknak, ezzel a kifejezéssel élnek: „sela i Vlasi“, azaz falvakat és románokat adnak s míg a falvak esetében megelégszenek azok nevének felsorolásával, addig a románokat névszerint, egyenkint megjelölik, nyilván azért, mert ezek nem laktak állandóan egy helyen, hanem nyájaikkal a környező hegyekben kóboroltak. Ma is élnek a Balkánon nomád román pásztrok, s ezek épen úgy költözködnek családjukkal, kunyhójukkal, minden vagyonukkal egyetemben, mint ahogy középkori elődeik „figendo tentoria“, azaz sátrat ütve, megszállottak a dalmáciai Trau határában.⁶⁸ Ez az életmód tette lehetővé, hogy a románság aránylag rövid idő alatt olyan nagy kiterjedésű területeket tudott megszállani, mint ahogy az Magyarországon is történt. Arra a kérdésre, hogy nomadizáltak-e a magyarországi románok, mégis nehéz feleletet adni. Nem mintha azt hinnék, hogy a Dunán átkelve, mintegy varázsütésre felcseréltek volna eddigi életmódjukat a megtelepült földművelőkével, hanem azért, mert olyan rendezett közigazgatási viszonyok között élő és nagy tömegeiben megtelepült, földműves lakóssággal, pontosan kimért falu- és birtokhatárokkal rendelkező országban, mint amilyen a középkori Magyarország volt, nomád életmódot büntetlenül folytatni sokáig nem lehetett. Épen ezért a román beköltözködők már első nemzedékükben ugyanazzal a kérdéssel találták magukat szemben, mint az 1240-ben betelepített kúnok: a központi hatalom s a megművelt földjeit féltő őslakosság minden eszközzel kényszerítette őket a helyhez kötött életmód átvételére. Ugyanaz a folyamat zajlott itt le, mint a XIV. században Szerbiában: míg a hegysek a király tulajdonát képezték, addig ezeken a hatalmas összefüggő területeken a románok zavartalanul nomadizálhattak, míhelyt azonban a XII. századdal kezdődőleg királyi adományok folytán a hegysekben is kialakultak a magánbirtokok, az új tulajdonosok gazdasági érdekből megakadályozták, hogy a hozzájuk tartozó románság átlépje a birtok határait s így a nomadizmus lassan elsorvadt, helyet adva a téli és nyári legelőket szabályosan váltogató ú. n. transzhumálásnak, mely már feltételezi egy állandó szállás meglétét. A szerbiai oklevelek világosan szemléltetik ezt a folyamatot: a XIV. század elejétől kezdve már nemcsak a román pásztrok neveit sorolják fel, hanem szállásaikat, *katun*-jaikat is, majd a *katun*okon belül csak a házakat s végül, a század közepén már csak a *katun*okat jelzik, ami azt jelenti, hogy a románság helyhez kötése megtörtént.⁶⁹ Magyarország kialakultabb birtokviszonyai miatt itt a románság helyhez kötése még gyorsabban mehetett

⁶⁸⁻⁹ Makkai: i. m. 4—8.

végbe, de épen elég adatunk van arra, hogy egyes vidékeken a románság megkísérelte nomád életmódját fenntartani. Különösen a későn népesülő Bánság hegyei közt folyt élénk román pásztorélet; ennek nomád jellege még a XIV. század második felében is tagadhatatlan. A bírálóval szemben továbbra is ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy az 1373. évi pápai oklevél szavai (Vlahi schismatici, quorum nonnulli in pascuis et tentoriis habitant, animalia, quibus habundant, pascendo) nem transzhumáló, hanem nomád románokra vonatkoznak. A transzhumáló pásztor nem lakik állandóan legelőn és sátorban, mint a szóbanforgó románok laktak. Ugyancsak transzhumáló pásztoroknak állítja a bíráló az Illyéd vár környékén 1363-ban feltűnő kenézeket, akiket „propter eorundem mansionis seu residence incertitudinem“ nem lehetett egy bírósági tárgyalásra megidézni. Szerinte az oklevélben nem is a kenézekről, hanem az alájuk rendelt románokról van szó, s ezeket azért nem lehetett megidézni, mert március 22-e lévén, azok már nyájaikkal a hegyekbe indultak. Az oklevél gondos elolvasása után azonban ki kell tartanunk amellett, hogy valóban a román kenézekről van szó,⁷⁰ akiket a velük vitában álló Himfiek egyenesen nem akartak („noluisse“t) megidézni, mert tudták, hogy állandó telephelyük nem lévén, a királyi közegek úgyszemint tudják felkeresni őket s ezért inkább a király döntésére bízták a dolgot, nehogy a pör a végtelenségbe húzódjék. Transzhumálásról tehát már azért sem lehet itt szó, mert a szóbanforgó kenézek ebben az esetben jelen voltak, s ha lett volna állandó szállásuk, maguk megmondhatták volna. De egyébként sem tételezhetjük fel, hogy a környék románjai ekkor már a hegyekbe indultak volna nyájaikkal, mert a határjárás megtörténte nem március 22, mint azt a bíráló az oklevél keltezéséből következteti, hanem március 9. napjára esett (feria quarta proxima post dominicam Oculi proxime elapsa), a román pásztorok pedig köztudomásúlag csak április 24-e körül, Szent György napja táján kezdenek felhúzódni a hegyekbe, ami érthető, ha meggondoljuk, hogy március elején a hegyi legelőket Erdélyben rendszerint még vastag hótakaró borítja. Moga vadjai tehát, melyek szerint „ezt az oklevelet a kiadók hibásan kivonatolták, felületesen olvasták és hamisan magyarázták“, önmagára hullanak vissza. Mindkét előbb idézett és teljesen egyértelmű adat a bánsági hegyvidékre vonatkozik, melynek településtörténete további bizonyosságokat is szolgáltat a bevándorló románság nomád életmódjára vonatkozólag. Feljebb említettük a krassó-

⁷⁰ Az erre vonatkozó rész egész terjedelmében így hangzik: „alterius pergendo incipit tenere cummetaneitatem cum territorio ipsius castrum Iliad, vbi Kenez holahorum ad ipsum castrum pertinentes, quia metas ipsius territory magis extra quam pretaetus magister Petrus sua et ipsius magistri Benedicti et fratrum ipsorum prescriptorum in personis fore asseruissent, ideo inibi in ipsarum metarum erectione contendere non potuissent, quos tamen citare propter eorundem mansionis seu residence incertitudinem noluisse, sed vestre maiestatis deliberacioni commisissent, de quo quidem campo exeundo iungeret vnam silvam foratlam vocatam, vbi ipsi Kenez et magister Petrus in positione metarum concordare non potuissent et similiter citacione posttergata eodem modo deliberacioni vestre serenitatis ad vestram presenciam prorogassent“ (PK. 55.). A fentiekből kiderül, hogy egyrészt a DocVal. kiadói az oklevelet helyesen kivonatolták, másrészt valóban a jelenlevő kenézek voltak azok, akiket Himfi Péter mester és testvérei nem akartak megidézteni.

megyei Himfi-birtokok és a Béga-völgyi ikési kerület román falvainak állandó hullámozását, melynek során az egyszer megalakult és nevet kapott falvak a következő okleveles említésig nyomtalanul eltűnnek s helyettük mások jelennek meg, hogy ez az eset bizonyos idő múlva újra megismétlődjék. Hasonló esetek az egész Bánság területén sokszorosán előfordulnak. Elég megnézni Csánki Dezső műve II. kötetének idevonatkozó lapjait, hogy ennek az állításnak igazságáról bárki meggyőződjék. A Bánságban tehát a középkor folyamán kétségtávolú nomadizált a románságnak egyik, nem is jelentéktelen töredéke, de a magyar társadalmi rend hatására ott is fokozatosan elsorvadt a költözködő pásztorkodás és helyet adott az úgyszólván napjainkig általános transzhumálásnak. A bíráló egyéb érvei, melyeket a nomadizmus „vádja” ellen felhoz, nem esnek súlytalanságra. Hogy a románok rendszeres adót fizettek, katonai szolgálatot teljesítettek, bizonyos házi textiliparuk, sőt állítólag agyagiparuk is volt, ez mind nem zárja ki azt, hogy Magyarországra való érkezésükkor legalább az első nemzedékben nomád életmódot folytattak s ezt egyes vidékeken aránylag sokáig megőrizték. Még valamelyes primitív földművelést is feltételezhetünk náluk, hiszen a magyarság, melynek nomád volta a honfoglalás időpontjában nem tagadható, szintén magával hozta új hazájába a gabonanövények és a legfontosabb földművelési szerszámok neveit; de ezt a hasonlatot nem vihetjük túlzásba, mert más az eset egy síksági és megint más egy hegyi pásztornépnél.⁷¹ A románság, mely még a XVI. században is nagy tömegeiben a hegyvidéken élt, már földrajzi körülményeinél fogva sem foglalkozhatott számottevő földműveléssel. Ellenkezőleg, még azokat a kezdeteket is elhanyagolta, melyek szállásterületein a megélőztető szláv népességhez fűződnek. Moga a román földműves kultúra bizonyítására felemlíti azokat a ma évszázados erdőkkel benőtt földteraszokat, melyek Erdélyben 1100—1400 méter magasságig a hegyvidékeken láthatók, de éppen jelenlegi elhagyatottságuk mutatja, hogy nem hozhatók az ottlakó románsággal összefüggésbe, hanem igen is azokkal a szlávokkal, akiknek hajdani ottlakását földrajzi nevek egész sora tanúsítja. Ha a román nyelv földművelési szókincsét vizsgáljuk, hamarosan rájövünk, hogy latin neve csak azoknak a fogalmaknak és tárgyakkal van, melyeket egy nomád pásztornép a völgyi földműves lakóssággal való érintkezése közben magától értetődően sajátít el, azok a szavak, melyek valóban földművelő foglalkozásra mutatnak, vagy szlávok, vagy — a bíráló határozott véleményével ellentétben — magyar származásúak. „A magyar földművelési kifejezések teljes hiánya a román nyelvben” olyan állítás, melyet nem oszthatunk. Ennek a kérdésnek végleges tisztázása ugyan a nyelvészekre tartozik, de előljáróban itt is felsorolunk néhány magyar eredetű s a földművelés körébe vágó román szót: *gazdă* < m. *gazda*, *hotar* < m. *határ*, *răzeș* < m. *részes*, *holdă* < m. *hold*, *imaș* < m. *nyomás*, *meiegar* < m. *melegagy*, *hădărau* < m. *hadaró*, *altoi* < m.

⁷¹ Ezt bizonyítja egyébként a magyar és a román nyelv földművelési szókincse is, mert míg pl. az északi román nyelvben a *plug* „éke” szó szláv eredetű, addig a török eredetű *eke* szót a magyarság már a Kárpátmedencébe való érkezése előtt, tehát nomád korában is ismerte. A földművelés e legfontosabb eszközének ismerete viszont feltételezi bizonyos mérvű földművelés meglétét.

oltani. Ezek az egész román nyelvterületen ismereteseek, de természetesen még nagyobb azoknak a száma, melyek csak az erdélyi román nyelvben használatosak (*irtaş, coşălău, legheleu, rît, furdulău, găbănaş, găzduşag, iosag, arşău, boghie* stb.).⁷² Nem szükséges talán külön hangsúlyozni, hogy ezek a kölcsönszavak félreérthetetlenül azt jelentik, hogy a pásztoroktól is tanulta. A magyar kölcsönszavak tekintélyes része nyilván akkor került a román nyelvbe, mikor a XIV. században a Mezősége nyomulva, a románok a magyar földműves népeiséggel érintkezésbe kerültek. Hogy még azután is sokáig elsősorban pásztorok maradtak, arra az említett 1461. évi ötvenedjegyék beszédesen utal, hiszen mind a 200 falu románjai egyaránt juhaik után fizettek adót s Erdély kiváló ismerője, *Verancsics Antal* még a XVI. században is mint erdőlakó, pásztoroktól népet írja le őket. A bíráló szerint azonban *Verancsics* rosszul volt tájékozva az erdélyi románok helyzetéről, mert csak a hátszegi szabad románokat ismerte s nem tudott a máramarosi, bánsági, szelistyei, talmácsi és fogarasi szabad román kerületekről. Ez a megjegyzése azonban épen *Verancsics*-ot igazolja, mert a Bánság és Máramaros sohasem tartoztak Erdélyhez, a szelistyei és talmácsi kerületek a XV. századtól kezdődőleg a szász egyetem, Fogaras pedig előbb a havaselvi vajdák, majd különböző magánföldesurak joghatósága alá került, tehát a hátszegi kerülettel egyarában nem is lehet emlegetni. A Mezősége pedig *Verancsics* idejében a románság még jelentéktelen szórványokban élt, s ott is főleg az erdőségek környékén, tehát a „rari in apertis locis“ kifejezés helyességét egyéb adatok is igazolják.

A XI. századi *Gesta Ungarorum*,⁷³ az Erdélyben lakó magyar nemzetiségeknek a XII. század második felében még élő hagyománya, számos X. századi régészeti lelet, igen korai típusú magyar helynevek s nem utolsósorban az a tény, hogy Erdély földrajzi neveinek óriási többsége magyar eredetű, magyar neveket vettek át németek és románok, sőt számos szláv nevet magyarok közvetítettek a németekhez és a románokhoz, mindez egyértelműleg bizonyítja, hogy a magyarság Erdélyt a X. században megszállta, a korabeli német forrásokból is ismert Gyula magyar vezér szervezett politikai hatalmat is gyakorolt itt, közvetlenül utána pedig a magyar királyok országuk más területeihez hasonlóan rendezték be itt az életet. Moga mégis azt tartja a román kontinuitás legerősebb érvének, hogy a XII. század végéig, sőt a tatárjárásig (1241—42) nem volt Erdélyben „jelentékeny magyar lakosság“, az 1139-ben említett *Baranus* erdélyi püspök és az 1111-ből ismert *Merkur* erdélyi vajda (*princeps Ultrasilvanus*) szerinte sohasem is látták tartományukat s csak a pusztá címet viselték, tehát a románokat magyar források nem is említhették. Állítását III. Béla király (1172—1196) jegyzőjének, P. mesternek, másként *Anonymus*-nak *Gesta Hungarorum*-ára alapítja. *Anonymus* szerint a magyar honfoglalás korában Erdélyben *Blasii* et

⁷³ A XI. századi *Gestá*-ból egymástól függetlenül merítő *Anonymus* és a XIII—XIV. századi magyar krónikák ugyanazon szavakkal írják le Erdély természeti kineseit, ami azt bizonyítja, hogy Erdély honfoglaláskori megszállásának hagyományát már a XI. századi *Gesta* írója ismerte. Vö. Váczy: i. m. 487.

⁷² Tamás Lajos és Gáldi László szíves szóbeli közlése.

Sclavi nevezetű népek éltek, akiknek vezére *Gelou quidam Blacus* volt. A forráskritika már régen megállapította, s a bíráló is elismeri, hogy Anonymus a honfoglaláskori viszonyok tárgyalásakor saját kora népesség-viszonyait vetítette vissza háromszáz év távlatába; ezt épen az állítólagos erdélyi románok esetében bizonyítja az, hogy szerinté ezeket a besenyők és a kúnok (*Cumani*) állandóan zaklatták. Márpedig a kúnok köztudomásúlag csak a XII. század elején érkeztek a Magyarországgal határos területekre. Egy azonban tény. Anonymus informátora, kétségkívül a Gyula-Zsombor vagy Agmánd kolozs- és szolnokdobokai magyar nemzetségek valamelyik tagja, úgy tudta, hogy a Nagyvárad és Kolozsvár közé eső hegyvidéken régi idő óta, tehát legalább is a XII. század közepe táján szlávokkal együtt egy bizonyos *Blasii*, illetőleg *Blacus* nevű nép élt. Nem tekintve most már azt, hogy ennek a népnek a románokkal való azonosítása nem magától értetődő, s komoly ellenvélemény is merült fel,⁷⁴ még ha ezt az azonosítást el is fogadjuk, nem következik belőle, hogy a XII. században előforduló erdélyi román néptörök megelőzte volna a X. században már igazolhatóan Erdélyben lakó magyarságot. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy mint Fogaras földjén, úgy itt is a románok besenyőkkel kapcsolatban jelennek meg,⁷⁵ tehát feltételezhetjük, hogy az Anonymus, illetőleg informátora ismerte románság a besenyő hatalomnak a XI. században történt összeomlása után a Magyarországra sodródó besenyő bevándorlókkal együtt került be. Bár erről a vidékről XII. s főleg XIII. századi adatok aránylag nagy bőségben állanak rendelkezésünkre,⁷⁶ az 1202—3-ban említett *talán* román eredetű egyetlen személynéven (Fichur) kívül⁷⁷ egészen 1283-ig, tehát Anonymus adatának kora után közel egy évszázadig, mikor a biharmegyei *Oláhtelek* falu feltűnik, semmiféle románokra vonatkozó tudósításunk nincs, s így valószínű, hogy Anonymus románjai beolvadtak a magyar—szláv környezetbe és ezért a később erre a környékre bevándorló románokkal nem hozhatók kapcsolatba. Az a körülmény tehát, hogy Anonymus a románokat a középkori latin tudományos nyelvből származó *Blacus* névvel illeti, a később kifejlődő népi magyar *oláh* név helyett, nem azt jelenti, amint azt a bíráló véli, hogy a magyarok későn nyomultak be Erdélybe s így későn ismerkedtek meg a kezdetől fogva ottlakó románokkal

⁷⁴ Pais Dezső véleménye szerint ez a *Blacus* nép azonos lehet a volgai és dunai bolgárokkal együtt feltűnő *Blach* néppel, melynek török eredetű *batchu* neve „törödek”-et jelent. Hasonló jelentésű törzsnevek a török népekénél igen gyakoriak (pl. a magyar *Keszi*.) A *vlach* és *blach* népnevek összezsengése okozta, hogy az utóbbinak eltűnése után mindkét nevet a románságra vonatkoztatták (Magyar Nyelv XXXI, 268—9.).

⁷⁵ *Silva Blacorum et Bissenorum* (1224. DocVal. 4. sz.), *Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis* (1250. DocVal. 10. sz.), *Valachorum, Bezzenninorum* (1260. DocVal. 13. sz.). Mindhárom területen t. i. Fogaras környékén, Hátszeg vidékén és a Nagyvárad és Kolozsvár közti hegyvidéken, ahol az első magyarországi románok feltűnnek, a román település közelében besenyő népességre utaló helynevek is vannak (Györfly György: *Besenyők és magyarok* Bp., 1940. térkép).

⁷⁶ A nagyváradi tüzesvaspróba-lajstrom (Regestrum Varadinense, kiadta Karácsonyi J. és Borovszky S., Budapest, 1903.) egyedül többszáz személy- és falunévet őriz erről a vidékről, anélkül, hogy románokra vonatkozó nyomok előfordulnának benne. A lajstrom 1208—1235 közt készült.

⁷⁷ DocVal. LVIII, 1.

(ez, mint láttuk, nem áll!), hanem azt, hogy Anonymus idejében még nem lakott Erdély területén olyan tömegű románság, hogy a magyar nyelvben az *oláh* népnév kialakulhatott volna. Végül, ami Anonymus korát illeti, a bírálónak immár elavult véleményével szemben, aki P. mestert II. Béla (1131—1141) jegyzőjének tartja s így gondolja a románok erdélyi multját fél évszázaddal korábban elkezdni, nyomatékosan idézzük *Szilágyi Loránd*-nak, a kérdés legjobb ismerőjének ma már általánosan elfogadott véleményét: „kétségtelennek kell tartanunk, hogy a *Gesta* 1196. és 1203. között . . . keletkezett”.⁷⁸

Meg kell tehát állapítanunk, hogy *Moga János* kísérlete, mellyel Erdélyt a román nép bölcsőjének akarja elfogadtatni, saját szavaival élve, „léves elméletnek bizonyul, mely ellentmond a középkor tényleges etnikai viszonyainak s így tudományos szempontból tarthatatlan”.

Makkai László

⁷⁸ Szilágyi Loránd: *Az Anonymus-kérdés revíziója*. Századok 1937: 199.

A hetedik gyermek kincsletése

...mert több kincs vagyon Erdélybe a földbe rejtve, mint vagyon az egész világon a föld felett, egész pintzék vagynak sok helyt tele kincsel, melyet a fenyegető zenebona miatt előre rejtettek el az Emberek, 's az után vagy ki állottak szembe az Ellenséggel, vagy el bujtak — el veszték az Emberek, el bujdos- tak, és ott maradt a kincs.“

(Erdély XIII (1904), 181.)

Az alább közölt adatot Gyaluban (Kolozs m.) M. Józsefné 67 éves ma- gyar asszonytól hallottam. Ő maga sokat foglalkozott kincskereséssel, látó asszony hírében áll.¹ Elbeszélése szerint Székely Mózsi, háromszéki öreg kincskeresőtől tanulta, hogyan kell a hetedik gyermekkel a kincset meg- kerestetni, de közismert a faluban, hogy a hetedik gyermek a földbe lát. Székely Mózsi a világháború előtt halt meg; mindig másokkal ment, azaz mindig egy hetedik gyermekkel kerestette a kincseket és talált is kisebb dolgokat, mint kis ezüst pénzt, csontokat stb.

Kincskereséshez csak olyan hetedik gyermek alkalmas, fiú, leány egy- aránt, aki még nem bűnös, azaz „tisztá“. Aki már leányok után jár, és amelyik leány már legényekkel foglalkozik, azt már nem lehet használni a kincskeresésnél. Asszony is mehet azonban, ha jó és vallásos. A hetedik gyermeknek először is meg kell mosni a körmét, le kell vakarni üveggel vagy bicsokkal, hogy tiszta legyen. A kezét is jól meg kell mosni, de fon- tosabb, hogy a körme tiszta legyen. Ezután tiszta hársot köt a derekára. Vesz vagy 4—5 szál hársot, fontos, hogy hosszú legyen. Elkezdí imáját; közben göcsöket köt reája és összeköti, ha nem elég hosszú. Arra a kér- désre, hogy mit imádkoznak, csak a Miatyánkat és Hiszekegyet említette adatszolgáltatóm, mert „a reformátusok nem tudnak mást“. Hogy a kincsen levő átok elmuljon, elég a következő fohászt elmondani: „Édes jó Istenem ne hagyj el, segíts meg“. A hársot a kincskereső a meztelen derekára köti, a felkötésben már más is segíthet. Egy későbbi felvilágosítás szerint nem okvetlenül szükséges, hogy a kincskereső a meztelen testére kösse a hársot. Ezután bekeni a két hüvelykujját fehérmák olajjal. Csak a rendes meg- szokott ima elmondása után indulhat el hazulról. A két kezének négy-négy ujját alulról beledugja az övébe úgy, hogy a ruhán keresztül a hársot

¹ Ha valami elvész a faluban, vagy valamit ellopnak, gyakran fordulnak M. József- néhez, aki sok tolvajnak nyomára vezetett már. Állítása szerint megmondja neki az űran- gyala. Mikor nála voltam, egy helybeli zsidóasszony jött hozzá, mert elloptak tőle egy vég vásznat. Később mesélte nekem, hogy mikor megjelent a zsidóasszony, rögtön tudta miért jön, tudja azt is, hogy ki a tolvaj, de nem mondja meg neki; nem foglalkozik már ilyesmivel. — Régebben messze vidékről is eljöttek hozzá jóslatolni, még Brassóól is autóval, de nagyon sokszor letagadtatta magát. Újabban csak nagyon nehezen lehet jós- lásokra bírni, mert egyrészt a esendőrok is megtiltották, másrészt a leánya sem szereti, ha ilyesmivel foglalkozik.

fogja; így a hüvelykujjai felfelé állanak a melle alatt egymás mellett.² A kincskereső keresés közben mindig a hüvelykujjai körmét nézi. Ahol van valami a földben, azon helyen menve, „sárga világos“ lesz a körme, „olyan színben játszik“. Aki mellette áll, az is látja, hogy „játszik a körme“. A sárga szín foltokban jelenik meg. A kincskereső azonban körmen keresztül látja, mi van a földben és meg is tudja mondani, hogy mi van ott.

A hidegszamosi Cigányhavason (Cetate) van Dárius kincse elásva.³ Járt ott egy kincskereső, aki megmondta, hogy van a földben halott, sár, sok aranyedény, kincsek, alagutak; de aki mellette állt, csak azt látta, hogy a kincskereső körme sárga színben játszik. Egyik helyen azt is mondta, hogy csúnya képeket is lát és csúfokodnak. Ezek nyilván a kincset őrző gonosz szellemek lehettek. Ilyenkor azt kell mondani: „Édes jó Istenem, ne hagyj el, légy velem“ és nem szabad megijedni.

Adatszolgáltatónak 9 gyermeke volt. Hetedszülött fiát többször elvitte magával, hogy nézzen a földre. Pál fia meg is mondta, hol vannak a kincsek, de nem találták meg ezeket, mert a románok nem adtak kutatási engedélyt és nem kaptak „denamét“-ot (dinamit). M. Józsefné öregapja még 9 éves korában járt a Casa Popi-n;⁴ ott is rengeteg kincs van elásva.

² M. Józsefné megígérte, hogy lefényképezhetem a kéztartását, továbbá, hogy egy hársot szakszerűen megköt. A megbeszélt alkalomra azonban nem jött el, valószerű, hogy rokonai beszélték le. Később arval háritotta el a fényképezést, hogy ilyis megmutatta nekem és fényképeztessem le én magamat.

³ Kassai Pál végrendelete szerint (a végrendelet másolata Erd. Nemz. Múz. Kéziratára A.789 „Jegyző Könyvetske Az Erdélyben lévő rejtett Kincsekről“ című kéziratban van) a következőket látta Dárius kincséből: „...és a jukba bé buvánk, hát a juk nagy tágas a juknak két felén látánk két nagy meg kötött agarakat, fogaikat nagyon vicsorították — ott mind hárman meg ijedtünk, de mindazáltal az egyik bátrabb lévén — hozzájuk vága baltájával, és csak megkondula rajtok, meg látogatók, hát ezüst, a szemek drága Zafirko vala — tovább menénk, látánk két orosz lányokat, ők magok kő lévén, két szemei annál fényesebbek valának, tovább menénk, hát egy Ember ül a székbe, egy nagy arany bot vagon a kezébe fel huzva, de már mű sem féltünk, mert már az elsőt megpróbáltuk vala, oda kezdénk menni, hogy meg látnok aztis mi volna, hát arany, de annakis Zafir kő szeme, az Ember pedig Darius képe vala, ott írást is látánk, — melyet mű nem tudtunk olvasni, mert sem Deakul, sem Magyarul nem vala — eltekénténk a Pintzébe látánk sok külömb külömbféle padokat, és azokon nagy kádakat, némelyek félig, mások tele valának — látánk puttonokat, számátis tudom, mert tizenhárom vala — továbbá a padon látánk Ember képeket ki ezüst ki arany vala; Leány képeket négyet, gyermek képeket tizen hatot, Vén Ember képeket tizen nyolcztat, — ezüstet nagy darabokat mint egy kő só — is még kupakot, tángyérokat, ezüst pogácsákat — a puttonok ki félig, ki teli valának, holott immár mennyit el hordottak benne, hogy egy erőss szekér meg rakodhatna belölle, de még mennyi ott van, Erdélyben mennyi Ember vagon mind megérné vélle, mert a pintze nagy tágas ugyannyira, hogy 4. ökör szekér megfordulhatna benne.“ — Először közölte: Kővári László: *Szász* (helyesen: Száz) *történelmi rege*. Kolozsvár, 1857. 26 kk. — L. még Jakab Elek: *Kolozsvár története*, III, 732—4. A végrendelet szövegét közli Jakab Elek, de ez tartalmilag nagyjából megegyezik a kéziratéval, szöszerint azonban nem. — Kassai Varga Pál végrendeletét régóta ismerik, több másolata maradt fenn, így néhány évvel ezelőtt egy kolozsvári ház elbontásakor is egy befalazott másolatot találtak (Kelemen Lajos szíves szóbeli közlése). A végrendeletről M. Józsefné is tud, és ma is a gyalui kincskeresők a végrendelet leírása alapján keresik Dárius kincsét. — Az említett kézirat több jeles helyet sorol fel, így a homoródalmási barlangban is van Dárius kincséből: „Így tehát a Darius kincséből jutott még a Székelyeknek is valami.“

⁴ Adatszolgáltatóm elbeszéléseiben a két lelőhely meglehetősen zavarosan fordul elő. Leginkább a Cigányhavason dolgozott és dolgoztatott és legtöbbször csak a „bányát“ említette.

Az üreg olyan nagy, hogy egy négy ökrös szekérrel meg lehet benne fordulni, ott van aranyból öntött ember, kutya, ló, mert akkor annyi volt az arany, hogy „fénykép helyett aranyba öntötték, ki mit szeretett“, azaz fénykép helyett aranyszobrokat csináltattak a hozzátartozókról és kedves állatokról.

Gyaluban többen részvénytársaságot alapítottak — az elbeszélés szerint ezek feje M-né és egy Alexi nevű román ember voltak — és csak ezeknek volt joguk kincset keresni. M. Józsefné pl. minden gyermekének vett részvényt 100—200 lej értékben.⁵ Egy zsidó boltos is mutatott nekem ilyen kincskeresőt, azaz „bánya“-részvényeket. A munkát titokban a részvényesek végezték. A kincskeresést hetedik gyermekkel végeztették; adatszolgáltatóm mogorófa vesszővel is kereste a kincset; ezt egész könnyedén kell a hüvelyk- és mutatóujj között tartani úgy, hogy a vége majdnem a földhöz érjen. Ahol van valami, a bot magától lefelé hajlik és mutatja, hogy tartalmaz valamit a föld. Fontos, hogy a vessző meg legyen szentelve. Kérdeztem M. Józsefnét, hogy kivel szentelteti meg református létére; azt mondta, hogy megszentelheti a román pap, vagy ha jön a szászfenesi róm. kat. plébános, hát az. Az utóbbit olyan bizonytalanul említette, hogy alig fér kétség ahhoz, hogy az ilyen kincskereső szerszámokat a román pap szokta megszentelni.

A hetedik gyermekkel való kincskereséshez szükséges fehérmák olajat patikában kérik, de tudják, hogy mihez kell és így nem szívesen adnak. M-né is kért, de azt mondták neki, hogy tudják mire kell és nagyon nagy árat kértek érte. Azt is megkérdezték tőle, mennyit ad majd a kincsből, ha megtalálja. Így ő maga préselte a gyalupadon, még most is van belőle, avas ugyan már, de azért még jó. Mikor mesélte kincskeresésének viszontagságait, az utcai kapu előtt egy nagylány ment el; megjegyezte: „hetedik gyermek, ő is lát a földbe.“

Egy román kincskeresőt is sikerült kikérdezni. Csúfnevén *Pénzes Irimnyi*-nek hívják, családi neve: *Balk*. Valkói születésű, ő is hetedik gyermek. Jelenleg Gyaluban él, de sokáig kereste a kincseket a kiskapusi Ambrus Gázsival, aki már nem él. Sohasem talált semmit. „Kapuson nem hitték,

⁵ A részvénytársasági alapon való kincskereséshez több adatunk van, ha nem is állítottak ki rendes részvényeket. Legismertebb a kolozsvári Kincskereső Társaság esete, amelyet 1796-ban oszlatott fel a kir. kormányzék. Ekkor azonban már sokan egész vagyonukat elvesztették és egy vén kaluger, jóskok meg látnokok áldozataként bizonytalan jövő elébe néztek. A társaság tagjai szent János evangéliumára tettek esküt, hogy a többi tagot is részesítik a talált kincsből (Jakab Elek: *i. m.* 728 kk.). Idősebb emberek mesélik, hogy a múlt század végén és e század elején is működött Kolozsváron egy kincskereső társaság; többen egész vagyonukat rááldozták a hirtelen meggazdagodás reményének. Különösen a Bükk tartozik a kiszemelt helyek közé, de kincsen a Kőmálban, a Külmagyar-utcai keresztnél, a Gáspár-havason, Csikos-tónál, a Monostori erdőben. Az egyik az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára Kézirattárában levő kéziratban részletes leírás van a szent Benedek-rendi apátság és a jezsuiták 1772-ben elrejtette kincsek rejtekhelyeiről (A. 790). — A jákótelkiek és damosiak (Kolozs m., Kalotaszeg) szintén részvénytársasági alapon keresték a Tordalmán a tatárok elől elrejtett kincseket. Egyik pénzt adott, a másik munkaerőt. A pénzen munkaerőket alkalmaztak. A megtalálendő kincsből a munkaerők száma szerint részesültek volna (Ifj. Kós Károly szóbeli közlése). — A tordalmi kincsről való népi hiedelemnek a fentitől eltérő változatát l. Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*. Bp., 1892. 37.

csak kacagták az oláhot“ — ahogyan egy kiskapusi öregasszony mondta. Pénzes Irimnyi szerint a gyeróvásárhelyi pataktól két lépésnyire van Gyöngyös Gyerófi kincse elásva.⁶ Ő megálmodta tizenkétszer, de a kapusi volt bába is. Egy angyal jelent meg álrukban, az mondta: „Tiétek a pénz, vigyétek haza!“ A pinceajtóra rá van írva Gyöngyös Gyerófi neve, fölötte azonban kő van, amit 4 ember két nap alatt tudna csak onnan elemelni. A pincében van a kincs: 12 kád tele arannyal, minden kádban két szekérel, 2 aranyló arany hámmal, 8 aranyökör, 4 aranyeke.⁷ Pénzes csak egyszer ment még évekkkel ezelótt gyermekkel kincset keresni. Egy magyar-kapusi gyermeket vitt magával, hetedik gyermek volt és hét esztendős. Míg a körmét üveggel igazította és fehérmák olajjal megkente — ezt Pénzes csinálta — a gyerek a Miatyánkat imádkozta. Az olajat patikában vette. Az ember még él, de a nevét már nem tudta megmondani. A kincskereső kezeit ökölbe szorítja, egymás mellett úgy, hogy a két hüvelykujj egymás mellett legyen. A gyermek derekára nem kötött hársot. A kincs már nincsen elátkozva, mert az angyal megmutatta neki. Ha azonban átok van a kincsen, el kell mondani a Miatyánkat, szentelt vízzel jól be kell hinteni a földet, és közben a következő fohászt kell elmondani: „Isten, ne hagyj el a bajban!“ A magyar vegye a magyar templomból a szentelt vizet, a román a román templomból. A kis fiú, akivel Pénzes kereste a kincseket, keresztülátott a körmén és megmondta, mi van a földben. Pénzes nem próbálta meg maga a fehérmák olajjal való keresést; ez valószínű is, mert általános az a hiedelem, hogy csak az a hetedik gyermek látja meg a kincset a földben, aki még tiszta.

Kincset keresni legjobban kora hajnalban lehet és Pénzes a vasárnapot tartja a legalkalmasabb napnak.

Kiskapuson a Sátoron szintén kincs van elásva, mégpedig temérdek aranypénz egy felborított harangban.⁸ A munkának neki is láttak vagy nyolcan, de egyik sem akart rendesen dolgozni, és ezért nem találták meg a kincset. Gyöngyös Gyerófi kincsét meg azért nem tudta Pénzes megtalálni, mert most már gyenge és nem tudja a követ elgurítani, azelőtt meg azért nem, mert nem akart egyedül dolgozni. Eszébe sem jutott az öreg embernek, hogy rosszul álmodhatott, vagy hogy rosszul látta meg a kincseket a gyermek.⁹

Ha megtalálja Pénzes a kincset, ad az államnak egy véka aranyat, a

⁶ Vö. még Jankó: i. m. 37.

⁷ Aranyökörrel és aranyekörrel egy debreceni boszorkányperben is találunk említést (Vö. Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. 249—54).

⁸ Kalotaszeg vidékén több helyen említenek harangban elrejtett kincset. Legtöbbről úgy tudják, hogy a tatárok elöl rejtették el őket. Jankó: i. m. 35—6. — L. még Szabó T. Attila: *Kalotaszeg helynevei*. Kolozsvár, 1942. 46, 57, 237.

⁹ Mind M. Józsefné, mind Pénzes Irimnyi esetében is világos, hogy az az érzésük, hogy a kincs bujkál előlük. Ezt világosan sohasem mondták ugyan, de a kincs mintha minden ásásnál tovább menne. A kincs megkötését és rögzítését szolgálja valószínűleg a hárs többszörös megbogozása, a föld szentelt vízzel való meghintése is. Erre vonatkozólag már nagyon régi adatokat ismerünk; így Szaniszlai Mihályné 1711-ben Debrecenben lezajlott peréből is. Itt csak két mondatot idézek, amely világosan rámutat erre a hiedelemre: „A két leány a körmiből nézte s megmondotta, kinek adja fel magát a kincs, s kinek nem.“ — „A kis leány mondogta, hogy nem adja fel magát, mert látja ő a körmiből, hogy a kincs reszket“ (Komáromy; i. m. 249—54).

magyar templomnak is egy vékát és a románnak is ugyanannyit, a többit pengőre váltja, ad belőle a szegény embereknek, kisegíti őket a bajból és venne magának földet és jószágot.

Kikérdeztem több kapusi asszonyt is, ők egyáltalán nem hittek a meséknek. Pénzesről az a véleményük, hogy megbolondult a sok kincskereséstől. Valóban eszelős ember benyomását kelti, ruha helyett csak rongyok borítják a testét. Amolyan falu bolondja.

Mikor Pénzessel beszéltem, egy 13 éves kapusi kisleány volt a közelben. Szaladt a tanítónőhöz: „Tanító néni, ez az öreg annyit hazudik a kisasszonynak, ahányat lépik, tessék már kijönni.”¹⁰

Kiskapuson beszéltem egy 10 gyermekes öreg asszonnyal is; ő nem tudta, hogy a 7-ik gyermekkel kincset szoktak kerestetni. Az a véleményem alakult ki, hogy bár ismerték ezt a babonát a vidéken, az eljárást a háromszéki Székely Mózsi újította fel Gyaluban és talán a környéken is.¹¹

Az a hiedelem, hogy a hetedik gyermek a földbe lát, nagyon általános. A kincskeresésnek több módzata van, ezek közül több szerepel az irodalomban is. Eddig azonban nem találtam pontos leírást, hogy hogyan is keresik a kincseket és a hársot mint kincskereső kelléket mindeddig nem említették a szerzők.

Benkő András több babonát közöl Háromszékből. A hetedik fiúgyermek hét éves korában megmondja, hol van a pénz a földben, ha a két

¹⁰ A mai fiatalság már nem hisz a babonákban. Itt van valóban az ideje, hogy ezeket a régi hagyományokat összegyűjtsük, különösen a babonás szokásokat, mert a mai falusi fiatalság már aligha fogja ezeket megmenteni, miután meg sem hallgatja őket.

¹¹ Héjja Béláné állami tanítónőtől hallottam az alábbi adatot. Lisznyópatak telepen (tart. Lisznyó községhez Háromszék m.) egy agyaggödör ásásakor régi pénzeket találtak. Fazekas Zsuzsi asszony, aki egy bikfalvi gazdaember felesége volt, azt mondta, hogy Isten álmában megjelentette, hol van a kincs és ő meg is fogja magyarázni, hol ássanak. Az asszonyt sötét ruhával terítették le, bement a gödörbe és nézte a körmét (Héjja Béláné leírása szerint úgy, mint Pénzes). Fazekas Zsuzsi irányította az embereket, merre ássanak, de nem találtak semmit. Az asszonyt ezentúl Aranyos Zsuzsinak csúfolták, és a csúfolkodás annyira elfajult, hogy kénytelen volt a környéket elhagyni. Héjja Béláné nem tudott bővebb részleteket, hisz Aranyos Zsuzsi ezen nevezetes esete vagy 30–35 évvel ezelőtt történt. — Magyardályai Hadházi Albert mesélte, hogy Árkoson (Háromszék m.) az állami iskola Várhegy nevű erdejében is kincs van elásva. Tegző S. gazda felfedezte az alagútát, miután Nagy Mihály ref. harangozóval, aki hetedik gyermek, megnézte, hogy hol van a kincs. Előbb azonban próbára tette: elásta a csűrben az óráját. Bekente a harangozó hüvelykujját fehérmák olajjal, aztán leborították egy fekete kendővel. Nagy leguggolt a földre úgy, hogy a könyökére támaszkodott, két kezének négy-négy ujját ökölbe szorította és a hüvelykujjait a szeme elé tartotta. Egyszer végigmászott a csűrön, de nem találta meg; akkor már Tegző is kezdte félteni az óráját, de másodszori keresés után előadta a 60 cm mélyen elásott órát. Tegző csak a próba után nézte meg a Várhegyet a harangozóval, aki meg is mondta, hogy van ott 12 hordó aranyabroncesal, 12 kád, akkora, mint a szeszfárákban, tele arannyal, 1 aranyzóbor, 1 vastag aranylánc gomolyagban, amelynek a vége karvastagságú, azonfelül az asztalok megterítve aranyedényekkel és evőeszközökkel. Tegző meg is találta az alagútát és a bejárati rácsos vaskaput, fáklyával be is világított a kincseskamrába, de kinyitni nem tudta és ezért felülről kezdtek el ásni a kincset. Hogy miért nem lehet kinyitni? Hát az olyan erős, hogy talán még az ágyunak sem engedne. Megnézte Tegző a kincset Révész nevezetű pásztorral is, akivel szintén próbát tettek előzőleg. Az is ugyanazt mondta, mint Nagy Mihály. Mindkét kincskereső öreg ember már és mindkettő hetedik gyermek. Hadházi a fehérmákolajat elengedhetetlen kelléknek mondja. A kéztartás egészen más, mint gyaluban: hüvelykujj a szem előtt. A fekete selymekendővel való leborítást Gyaluban nem ismerik.

hüvelykujja körmét megkenik fehérmák olajjal és a lepedő alá bujtatják.¹² A Szilágyságban is ismeretes a babona. Ugyancsak a hetedik gyermek tudja megmondani, hol van a kincs, ha két hüvelykujját megvakarja kristályüveggel és két hüvelykujja körmét megkeni szentelt olajjal.¹³ Felsőboldogfalván (Udvarhely m.) az a hiedelem volt, hogy a hetedik gyermek, fiú, ha istenes és jámbor, hétesztendő korában jobb keze hüvelykujjának körmét megkenik fehérmák olajjal, körmén keresztül nézve megtalálja az elásott kincset, aranyat, ezüstöt, drágaságot.¹⁴ A borsodmegyei palócok azt tartották, hogy a foggal született gyermekből lesz a barboncás (garaboncás).¹⁵ Ha az ilyen gyermek körmét mákvirágolajjal megkenték, az a körmén keresztül nézve meglátta a földben kékes lánggal égő kincset és pénzt.¹⁶

Alföldi kincésókról is számos adatunk van. Így a csillagszemű gyermek, aki születésére hetedik, meglátja a kincset a földben, de csak gyermek korában.¹⁷ Itt is valószínűleg az a régi tudat élt, hogy csak az látja meg a kincset, aki tiszta életű, ahogyan egy másik adat határozottan mondja, csak addig, amíg szűz.¹⁸ Gyakori az is, hogy az ilyen gyermek kezébe acéltükröt adnak és azon keresztül látja meg a kincset a földben.¹⁹ Szalontán virágvasárnapját tartják a kincskereséshez alkalmas napnak, de csak a burokban született hetedik gyermek, aki maga is egy hetedszülött gyermeke, látja meg az elrejtett kincset.

A hetes szám óriási szerepet játszik nemcsak a gyermek születésére nézve, hanem sokszor az is szükséges, hogy a kincskereső hétéves, ennek kétszerese vagy háromszorosa legyen.²⁰ Sok helyen azt is tartják, hogy a kincs minden hetedik esztendőben kék fénnel gyullad ki és csak a hetedik gyermek tudja kiásni.²¹ Arra is van adatunk, hogy a hetedik gyermeket kipróbálják előbb, alkalmas-e a kincskereséshez; ezt Varga Róza és Szívós Béla is említi.

A babonák nagy általánosságban megegyeznek.²² Így általános az a hiedelem, hogy a hetedik gyermek látja meg a kincset a földben, ha az

¹² Ethnographia II (1891), 357—63.

¹³ Balázs Márton: *Szilágysági néprajzi adalékok*. Ethnographia II (1891), 200—9.

¹⁴ Balásy Dénes: *Székely kincéső babonák*. Ethnographia VIII (1897), 296—8.

¹⁵ Másutt úgy tudják, hogy ebből lesz a táltos. A magyarság néprajza. IV, 433. — Békéscsüdváron egy kubikus szerint úgy tudják, hogy a foggal született hetedik gyermekből táltos lesz.

¹⁶ Istvánffy Gyula: *A borsodmegyei palócok*. Ethnographia XXII (1911), 292—303.

¹⁷ Szívós Béla: *Kincskereső*, Ethnographia XXII (1912), 29—36. — Szücs Sándor: *A régi Sárrett világa*. E munka a kincskeresésnek többfajta módját írja le. Egy idevágó adatot röviden említ (159). Egy öreg ember „hetedik gyereket vezetgetett, aki acéltükrrel nézte a kincset.“

¹⁸ Szendrey Zsigmond: *A nép élő hitvilága*. Ethnographia XLIX (1938), 257—73.

¹⁹ Szendrey Zsigmond: *Szalontai jeles napok*. Ethnographia XXVII (1916), 73—80.

²⁰ Matthiás Mátrainé Varga Róza: *Szarvasvidéki babonák*. Ethnographia XIX (1908), 159—65.

²¹ Herkely Károly: *Az elásott kincs a bányász néphitben*. Ethnographia XLVIII, 475.

²² Egy, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára Kézirattárában levő kézirat (A. 789) különböző kincskereső babonákat sorol fel, említi többek között a „fejérmák“ olajjal való vizsgálatát is. Közölte Hermann Antal: *Erdélyi kincses mondák és hiedelmek*. Erdély, 1904 (XIII), 141—2. — Egy boszorkányperben kincéső könyvről is találunk említést. Komáromy: *i. m.* 25.

tiszta életű. A fehérmák olaj használata is általános, de az adatok említenek szentelt olajat, sőt gyíkolajat is. Gyakori még az acéltükörrel való nézés is.²³ Arany János „Buda halála“-nak 8. énekéhez egy jegyzetet fűz, amelyvel érthetővé teszi az ú. n. acéltükör használatát: „*Acéltükör*. Nemcsak *acézből készült tükör*, mint a Nagy Szótár magyarázza, sőt ilyet a mai nép nem is ösmer, hanem az a *gyújtó* karika-üveg, melyen, a babona szerint, hetedik gyermek meglátja a föld alatt rejlő kincset és így *tömör testen* keresztül lát vele. Innen vétetett metaphoram (Meglehet, az *acél* jelző is épen gyújtó tulajdonságától ered)“. Az említett verssorban is népies értelmében használja Arany János a kifejezést: „Néz le acéltükör mélybe ható szemmel“. A boszorkányperekben említett acéltükörökre vonatkozólag is Arany János magyarázatát kell elfogadnunk.

Hogy a hetedik gyermek a földbe lát fehérmák olaj, vagy „acéltükör“ segítségével. országzerte elterjedt babona, hisz nemcsak a Székelyföldön ismerik, hanem több alföldi adattal is rendelkezünk. Az összes analógiák felsorolása nem lehet céлом; fontos, hogy a babonás eljárást sikerült rögzítenem úgy, ahogyan ezt ma is gyakorolják Gyaluban.

Mozsolics Amália

Schatzsuchen mit dem siebenten Kind. In Siebenbürgen sind gar viele Sagen bekannt, die von märchenhaften Goldschätzen berichten. Im Laufe der Jahrhunderte hat das Land unter den kriegerischen Einfällen unendlich viel gelitten. Die meisten Schätze wurden vor den Feinden — meistens sind es die Tataren oder Türken — versteckt und die Besitzer starben am Schlachtfeld.

Es herrscht der Glaube, das siebente Kind sehe in die Erde, wenn es noch keusch ist. In vorliegendem Aufsatz wurde die abergläubische Sitte beschrieben, so wie sie jetzt noch in einigen Dörfern im Kom. Kolozs und im Széklerland geübt wird.

²³ A tükörrel való kincskeresésre egy érdekes példát találunk Báthory Anna üzelmeiről való vallatásból (Nobilis Blasius Cseffei de Kereki porkoláb vallomása): „Tudom azt hogy Petroczi Kata által hozatot uala Doroghrol egy Eördeönges ven Aszont, azzal addigh varasaltatott, hogy az el hitette uelle, hogy az Varosba(n), a' mely hazba(n) Sziogyárto Janos lakik vala, egy nagy lada pinz vago(n). az J. ki küldöft engemetis vellek, Eczaka, s egy szüz leanis volt velünk, annak a kezibe(n) egy Tükör volt, azzal a Tükörbe(n) nezettenek s azt kerdettek teölle az mely emberek a' feödet astak, hogy mit lát, s az azt mondotta hogy egy nagy láda pénz vago(n), ott meg astak az feöldet, de semmit nem találhattanak, Onnet ismet eleb mentünk, ismet megh kerdettek az leanytol, hogy mit lat az Tükeörből, s azt mondotta hogy egy nagy szekrény ezüst marhat latt, es ottis untigh astak, de semmit ne(n) találtanak“ (Országos Levéltár Csáky (kassai) fasc. 419. No. 11.).

A két Apafi fejedelem

1. Több, mint kétszáz esztendőnek kellett elmúlnia addig, míg *I. Apafi Mihály*, Erdélyország utolsó ténylegesen uralkodó fejedelme, valamint fia, *II. Apafi Mihály*, a már csak névleges, ifjú fejedelem és hitvestársaik eljutottak végső nyugvóhelyükhöz.* Hamvaiknak ez a századokon át való zarándoklása híven példázza hanyatott, zaklatott életüket. Ha pedig különösen *I. Apafi Mihályra* gondolunk, azt kell vallanunk, hogy az erdélyi magyar sorsot talán senkinek az életében nem látjuk oly megragadóan szemléltetve, mint éppen az övében. A történelmi hagyomány és a történetírás őt tette meg a Moribunda Transsylvania bűnbakkjának; rávetette korának minden bűnét és átkát, majd kikergette a sivár megnemértés pusztájába. Alig akadt csak néhány tiszteletreméltó kivétel, aki őt személyiségében, lelke mélyén fekvő rugóiban megvizsgálta volna; hagyta mindenki, hogy az igazságtalan ítélkezés elhatalmasodjék felette és házanépén. Az történt, hogy kiragadták őt saját korából, nem vették tekintetbe ezeknek a zürzavaros, vésses időknek minden emberi erőt végsőkig megpróbáló nyomoruságait, csak önmagában nézték, és így ítélkeztek felette. Még a legújabb, ú. n. „szellemtörténet“ is, amely pedig a korszellemet mozgató lelki rugók iránt érdeklődik, az sem tud mást tenni, mint utánamondani a hagyománynak, hogy „*Apafi Mihály* lassú észjárású, inkább tehetségtelen, emellett részeges, a borivás hatása alatt hirtelenharagú ember volt, aki mellett a politikai dolgokat felesége, *Bornemissza Anna* vezette, nagy vagyonszerző, zsupori, okos asszony.“¹ Majd pletykasággal vádolja a fejedelmi udvart, de maga is felül ennek a hanyatló és romlott kor minden pletykájának s azt mind kihasználja a fejedelem személye s csak az ő személye ellen.²

2. Nem a kegyeletes érzés, hanem a tárgyyszerűség és az erkölcsi igazságérzet kényszerít arra a megállapításra, hogy könnyű könnyelműen elítélni azt a férfiút, aki egy végső halálos veszedelmek között emésztődő ország élén áll, de nehéz a rembrandti sötétségből kivillanó fénypontokat észrevenni. Forgassuk azonban végig azokat az erdélyi országgyűlési emlékeket, amelyek egymagukban is elégségesek arra, hogy a felszín alatt a mélységekbe nézzünk, hogy a népek és nyelvek zúgásán túl meghalljuk azt a tiszta dallamot, amely a haldokló Erdély legjobbbjainak s elsősorban *Apafi Mihály* nagyságos fejedelemnek a lelkéből száll felénk. Ez a bizakodó és reménykedő dallam, amely sóhajokból és imádságokból, nagy keserűségekből és erőfeszítésekből született, nem veszett el, hanem biztató és reményt-

* Az Apafi-hamvaknak 1942. november 23-án végleges nyugvóhelyükre, a kolozsvári farkas-utcai református templomba történt elhelyezésekor felolvasott emlékezés (L. még V. M.: *A két Apafi temetése*. EM. 1942.: 587—8).

1—2 Hóman—Szekfű: *Magyar történet*. VI. kiadás. Bp., 1939. IV, 86 kk.

keltő alkotórészévé vált a nagy psalmus transilvanicus-nak. Az, amit Apafi fejedelem végzett és alkotott, nem veszett el, hanem éltető elemévé vált annak a lelki Erdélynek, amely erős és ékes tartóoszlopa marad mindenha a Nagy-Magyarországnak. Az, amit Apafi fejedelem teljesített, nem lassú észjárásra és tehetségtelenségre, nem tétlenségre és részegségre mutat, hanem épen nagy lelki és szellemi erőre, tettekben megjelenő győzelmes hitre. Igaz, hogy az emberi bölcseséget találóan „munkás hijábanvalóság-nak“ nevezte, de csak azért, hogy ezzel az alázatos konfesszióval helyet adjon szívében az Isten meg nem szűnő örök munkásságának.

3. Apafi Mihály Erdélyének ege felett ott sáppadozik a hanyatló félhold és vijjog felette a zsákmányraéhes véres karmú kétfejű sas. Két egymásnak feszülő és végső leszámolásra törő világhatalom között ott vonaglik szegény Erdély és az összetört Magyarország. Egyiket a török szultán zsarolja, a másikat a végső kétségbeesésig az osztrák császár marcangolja. Ha volt valaha ember, aki az egész magyar földön egyedül lett volna, az igazán Apafi fejedelem volt. Körülötte ellenséges hatalmak vetik hazájára és házára a tüzet, benn a magyar és erdélyi földön egymásnak dühödött urak veszedkednek; amott vértörvényszékek, börtönök, üldözések, gályák várják a legjobbak életét; emitt bujdosók keseregnek és áskálódnak, kapzsi tanácsosok üzik kis játékaikat. Ebben a pokoli környezetben egyetlen ember, a fejedelem hordozza a teljes, az egész magyar felelősséget. Még az Isten vitézkedő Anyaszentegyházának szolgálói is, akiket ő olyan nagyon szeretett, azok is elszánt vitákban és harcokban csak gondot okoznak neki. Megértjük, hogy ezek között a sátáni erők között az emberi bölcseséget és erőt „munkás hijábanvalóság-nak“ kénytelen nevezni. Olyan Erdély, mint egy megcsúfolt, megalázott, véresrevert mártír, bár hanyatló állapotában is ott van homlokán a koszorú, nemes tekintetében a fény, könnyezik, de szemében még égnek a fejedelmi kor sugarai. Apafi érdeme, hogy a Moribunda Transsylvania-val nem mint holttetemmel bánnak, hanem tisztelik benne a jövőbe néző mártírt, az egykori hőst, aki európai jelentőségű tényező volt. Apafi érdeme, hogy Erdély hanyatló és haldokló állapotában sem vált török szandzsákká, hanem fenntartotta az iránta való tiszteletet, hogy reménységgel vette fel az emberfeletti vészes erővel a küzdelmet s a jövődőről soha le nem mondott.

4. Ha Apafit ebben a légkörben vizsgáljuk, csak akkor értjük meg őt szervesen a saját korában és a saját korával. Először is van valami prófétai vonás az ő fejedelemségtételének jelenetében. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata következtében négy évig sínylődik Krimben, tatár fogságban s csak nagy váltságdíj fejében szabadul meg. Alighogy hazatér ebesfalvi házába, családjá körébe, már 1661. szeptember 12-én nyakába szakad az erdélyi fejedelemség. Szabadkozik, menekülni szeretne tőle, mint Jeremiás, vagy Ézsaiás a prófétai tisztől, de nincs menekvés. A török azzal fenyegetőzik, hogy egy szász papot tesz fejedelemsé, ha nem vállalja, s aztán lássa és lássák a magyar urak, hogy mire mennek vele.³ Marosvásárhely mellett, a Libáncs-mezőn kezébe adja a fejedelmi botot. Apafi látja az egykori dicsőséges Erdély siralmas állapotát, ismeri saját erőtlensé-

³ Szilágyi Sándor: *Erdélyország története*. Pest, 1866. II, 299.

ségét és gyöngeségét, s mégis ott hagyja kedves otthonát, lemond a kedve szerint űzött teológiai tanulmányairól, megválíik könyveitől s megy rendeltetése útján, mert kénytelen engedni lelkiismerete parancsának, kénytelen vállalni a felelősséget s kénytelen felvenni Erdély gondját.⁴

Ezért nincs Apafiban semmiféle nagyotakarás, nincs benne uralkodói gőg és elbizakodottság. Nem dicsekszik soha saját erejével és hatalmával, hanem tehetsége szerint engedelmeskedik lelkiismeretének, és a lelkiismeretén át szóló Istenének. Szemére vetik, hogy hovatovább mind jobban féltette fejedelmi székét, s ezért egyetlen fejedelem alatt sem történt annyi perbefogás, mint Apafi alatt.⁵ Először is a perbefogások nem az ő kezdeményezései, hanem az áskálódó tanácsosoké, másodsor nem a trónját féltette, hanem féltette Erdélyt, különösen a német-párti uraktól, mert saját szenvedései árán tanulta meg, hogy mire vezet a török bosszú és a tatár pusztítás.

5. Tolnai F. István prédikátor egy alkalommal, Radnóton, az urak jelenlétében, a II. Rákóczi György szerencsétlen hadjáratára utalva, így prédikált: „Az ország igazgatásában nem kell a fejedelmeknek s tanács uraknak Istent kísérteni, nem kell magukat vakmerőségre adni és vetni, hanem szükséges és hasznos tapogatva járni.“⁶ Apafi egyik tanulmányírója nagyon találóan azt mondja, hogy ez a „tapogatvajárás“ jellemezte Apafi kormányzását.⁷ Hogyan is lehetett volna annyi veszedelem, oly sok ellenmondás és szakadék között másképpen mint tapogatva járni? — Apafinak ezt a „tapogatvajárását“ értik félre, magyarázzák kárára ellenségei, hogy aztán, mint tehetetlen és lassú észjárású fejedelmet elítéljék és meggyalázzák. Igaz, hogy sokszor bizonytalan volt a járása, nehézkes és kétségeskedő az elhatározása s ilyenkor az ármánykodó és hatalomkedvelő tanácsosai kihasználták az alkalmat, de valahányszor csak felismerte a nagy erdélyi éjszakában az útát és a cselekvés helyes módját, kész volt határozni és cselekedni. Ismét csak arra hivatkozunk, hogy forgassa csak végig valaki azt a sok súlyos kötetet, amely az ő korára vonatkozó erdélyi országgyűlési emlékeket, ezeket az írásos bizonyítékokat tartalmazza, s meg fogja látni, hogy mennyit tusakodott, mennyit harcolt, országgyűlési határozatokat hozatott, levelezett, csakhogy valamiképpen megmentse, ami menthető, mentse Erdély fennállását, becsületét és jövődjét.

6. Az Apafi korabeli Erdélynek egyik legsúlyosabb kérdése a „magyarországi bujdosók“ ügye volt. A Wesselényi-féle mozgalom (1664—71) alatt, és különösen azután és annak következtében mind többen menekültek Erdélybe. Ezeknek a száma az Ampringen-féle kormányzat és a pozsonyi vértörvényszék, valamint az üldözések miatt folytonosan nőtt. A franciák is folyton zavarták Erdély nyugalmát, Habsburg-ellenes szövetséget ajánlgattak, a bujdosókat hadjáratokra, betörésekre készítették. Apafit zaklatták

⁴ Rozsnyai Dávid: *Önéletrajz*. Kiadta: Szilágyi Sándor. Magyar Tört. Eml. II. Irók. Pest, 1867. VIII, 317. — Újraközölte az *Erdély öröksége* című sorozat (szerk. Maklari László). VI, 83.

⁵ Hóman—Szekfű: *i. m.* IV, 88.

⁶ Hóman—Szekfű: *i. m.* IV, 91. — Vásárhelyi János: *Az Apafi ház* (Számadás. Tanulmányok. Cikkek. Előadások. Kolozsvár, 1940. 111 kk.).

⁷ Vásárhelyi János, *i. h.*

kérésükkel, majd izgattak ellene. A portáról azt írták Apafinak, hogy „a német követ panaszkodik, hogy rablók és zsványok vannak nálad, ezeket tüstént add ki“. Kéz alatt azonban tudtják, hogy a bujdosókat épen nem tartják rablóknak és zsványoknak.⁸ A török szeretné, ha a bujdosók nyugtalanítanák a Habsburg-Magyarországot, viszont erősen tiltja Apafinak, nehogy hadi vállalkozásba kezdjen. Az erdélyiek egy része, a bujdosók hatása alatt, tetteket sürget és vár a fejedelemtől, mások pedig azon a véleményen vannak, hogy a magyarországiaknak jó menedékhely Erdély, de ha Erdély miattuk elvesz, ők hova meneküljenek?⁹ — Ki az, aki eléggé bölcs tudott volna lenni ebben a kínos helyzetben és az ezáltal előidézett súlyos lelki állapotban? Apafi sem tudott az lenni, mert nem engedték a kényszerítő erejű körülmények. Azt azonban megtette, hogy óltalmat nyújtott az üldözötteknek, kenyeret adott az éhezőknek, otthont az otthontalanoknak s eltette bennük a reménységet s ezzel fenntartotta lelkükben a magyar önbizalmat. „Apafi — írja az öreg Bethlen János — a rosszat jóval fizetve, befogadta őket, többeket asztalához hívott.“¹⁰ Amikor a Habsburg hatalom alatt élő igaz magyarokra fej- és jószágvesztés, nyílt üldözés, vértörvény-szék, gályarabság és annyi más nyomorúság várt, ugyanakkor Erdélyben oltalom és megbecsülés. Helyesen jegyzi meg Szilágyi Sándor: „Valóban ez állapotnál jóval jobb volt az árnyékhatalommá lett Erdélyé is, s nem volt rosszabb a hódoltságé sem.“¹¹ Apafinak egyik legszebb erénye: nagylelkűsége a bujdosók iránt. Az a tény pedig, hogy országa menedékhelye lehetett az üldözött magyaroknak, azt igazolja, hogy mégis csak jobb volt a gyalázott Apafi uralma alatt élni, mint a dicsőségesen uralkodó I. Lipóté alatt.

7. Vessünk egy pillantást Apafi nagy jelentőségének egy másik vonására! A naponként megújuló külső háborús fenyegetések, a belső izgalmak és társadalmi nyugtalanságok közepette az erkölcsök Erdélyben is elvadtak, az istenfélelem megerőtlenedett. A szegény nép nyomorúsága a portai adók, sarcolások, az urak udvari tisztjeinek zsarolása következtében, folytonosan nőtt, de ezzel együtt nőtt és fokozódott az erkölcs romlása is. Kiténik ez különösen a fejedelem udvari papjainak, Tófeus püspöknek és Nagyari Józsefnek a prédikációiból. A prédikátorok nem győzik inteni, sőt korholni az urakat telhetetlenségük és kapzsiságuk, a népet pedig istentelensége és gonoszsága miatt. Annyira érzik az Isten Igéjéből származó hatalmat, hogy magát a fejedelmet is, tanácsuraival együtt is készek inteni és keményen dorgálni, valahányszor erre különös alkalmat adnak. Szemtől-szembe, minden félelem nélkül, szemükre vetik bűneiket és gonoszságukat. Nagyari Józsefről azt írja Cserei Mihály, hogy „könnyen Illyés próféta mellé beállhatott volna, és mint Jeremiás próféta Sedechias király mellett, úgy gyötri vala magát szüntelen Apafi Mihály mellett.“¹² Tófeus Mihály püspök pedig a Zsoltárokhoz írt magyarázataiban, amelyeket a fejedelmi

⁸ Szilágyi: *i. m.* 322.

⁹ Jancsó Benedek: *Erdély története*. Kolozsvár, 1931. 168 kk.

^{10–11} Szilágyi: *i. m.* 321.

¹² *Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja*. Kiadta: Kazinczy Gábor. Újabb Nemzeti Könyvtár I. Pest, 1852. 160. — Újraközölte az *Erdély öröksége* VI, 51.

udvar előtt, a fejedelem, a fejedelemasszony és a közeli tanácsurak, tisztartók előtt mondott el, oly bátorságosan és félelem nélkül beszél, ahogyan csak az Isten színe előtt járó és felelősséget hordozó próféta beszélhet. Meggyőző erővel beszél az Isten kegyelméről és irgalmáról, az istenfélő ember békességéről és boldogságáról, de ugyanolyan erővel hirdeti az Isten ítéletét is, valahányszor arra alkalma nyílik. Ismételen visszatér a jó és rossz Magistratusra, értvén ezen minden hatóságot és hivatalt, valamint ezeknek viselőit. Ezekről azt követeli, hogy az Isten beszédéből s ne a szomszédok szokásából ítéljenek. „Ha valakinek pedig parancsolja Isten a maga meg-tagadását, parancsolja a Magistratusnak, hogy a maga hasznát ne keresse.“ Most pedig — mondja tovább — ellenkezőképpen van a dolog. „Visszaélnék ma az Úr Jézusnak azzal a szavával, mellyet mondott volt az ő Tanítványinak (midőn el-küldötte volt őket, hogy a Szamárt el-hozzák), felellyék azt ha valaki meg-kérde hova viszik, hogy: Dominus his opus habet; Gonoszra fordítyák ezt ma némely átkozott emberek; Ugy-hogy, a mint Nérónak egy tökéletlen embere azt szokta volt mondani, hogy: A menyinyi jó Király volt Néróig, azoknak neveket egy gyürü kövének a tetejére mind le-irhatnák, amint az előtt-is mondtam. Ugy (tisztesség, becsület adassék a ki nem olyan) kevés tisztet, Magistratust találnánk ma s kicsiny helyre le-irhatnánk a nevét, a kik az igazságot a maguk hasznokbul ne ítelnék.“ Ennek okát pedig a következőkben találja: a. Az emberek, az ők tisztükben inkább kívánnak láttatni valaminek lenni, hogysen valósággal lenni. Ahogy, Pál apostol szerint vannak olyan emberek, akik a kegyességnek álorcáját viselik (II. Timótheus 3:5), épenugy vannak olyan tiszték, akik a tisztnek csak álorcáját viselik, szeretik magukat Méltóságosoknak, Felsőgeseknek, Tiszteleteseknek és dicsőségeseknek hivatni, de annak igazi valóságát megtagadják. „Innen vadnak a sok számtalan nyuzó fosztó tiszték, a kik a szegénységet huzni vonni meg-nem szűnnek, mint a Pharaófertatói, palléri mig magok-is el nem vesznek, meg nem halnak.“ b. További oka a gonoszságnak az, hogy az embereket semminek állítják s megeszik, mint a kenyeret. „Ez az Istennek itéleti van a mi Urainkon, kiknek annyi van, hogy az egerék s az ebek el nem fogyathattyák, még-is jó izüt addig nem ehetnek, mig a szegény embernek valamiét el nem vészik, tyukját, ludgyát, malaczát el nem vitetik, s az a leg jobb izü falat.“ c. Hivatkoznak ezek a szomszéd népek szokásaira, hogy más országokban is így van, vagy pedig arra, hogy eleitől fogva az így volt, vagy hogy ez másképpen nem is lehet. Azoknak, akik így védekeznek, így felel: „... bizony rámára vonson az Isten benneteket, ha most nincsen-is senki a ki megbüntessen...“ Majd így folytatja: „Valami rossz alá való deákokbul, tetves tudatlan mendikásokból urakká, nagy emberekké, őt hat esztendő alatt, Ország bírójivá lesztek, gazdagságot, pénzt, jószágot, köntöst, tisztet, becsületet annyit ád az Isten, hogy sem magatok, sem más nem reménlette volna: huztok vonstak magatoknak s Uratoknak; De meg-hidgyétek, hogy bizony megítél az Ur Isten benneteket...“ Végül azzal korholja hallgatóit, hogy nem hiszik el, hogy a tisztviselésben akadály legyen az ajándékvétel, amely az Uristen tilalmaz, sem azt, hogy a követekezendő életben számon vesz az Isten mindeneket. — Más helyen azt veti úri hallgatóinak szemére, hogy „sokszor drágább az agár vére, mint a Jobbágy vére, s a kopó el-tört

lába, mint a verés által ki-rotthat Jobbágy fara.“ Ily bátran és keményen ítélkezik Tofeus püspök uram s jellemzi ezzel saját korát és társadalmát.¹³

A prédikátoroknak a bátorsága és a tekintélye mutatja, hogy Apafi alatt milyen nagy volt Isten Igéjének hatalma és tekintélye. A tanácsuraknak senki sem meri megmondani az igazat, a fejedelemnek haragjától pedig még a közvetlen tanácsurak is félnek, s ugyanakkor a prédikátorok a tanácsuraknak is, a fejedelemnek is a legkeményebb szavakkal hirdetik az Isten Törvényének igazságát. Ezt az igazságot pedig az urak is, de különösen Apafi fejedelem mindig kész engedelmesen elfogadni és előtte meghajolni. Apafi fejedelemben lehetett sokféle emberi gyöngeség, de az istenfélelem tekintetében magasan kiemelkedik kortársainak sorából. Istenfélelméből és buzgó kegyességéből következik, hogy országos gondjai közepette különösen szívén viselte országa társadalmának, népének és közvetlen alattvalóinak erkölcsi magatartását. Rendelkezései és az ő fősege alatt hozott országgyűlési határozatok között nem egyet találunk, amelynek célja, hogy az erkölcsi rendet és tisztaságot helyreállítsa és biztosítsa. A káromkodások, a dorbézolások ellen hoz határozatokat.¹⁴ Máskor, — mint egykoron Keserüi Dajka János püspök tette, Báthori Gábor által okozott nagy erkölcsi romlás után, — országos böjtöt rendel el, hogy alkalmat adjon a bűnbánattartásra és a megtérésre.¹⁵ *Apafi tudta, hogy a külső társadalmi rendnek a belső erkölcsi rend a kezessége s ezért egyetlen alkalmat sem szalaszt el, hogy ezt a belső erkölcsi rendet erősítse és fenntartsa.*

Ugyanezért buzgólkodott, mint egyházának főpatronusa, amikor elrendelte, hogy a traktusok vezessék be az egyházfegyelmet, azzal az utasítással, hogy a rendetleneket megbabolázzák. A fennmaradt számos adat azt bizonyítja, hogy különösen a traktusok sohasem gyakoroltak oly szigorú fegyelmet, mint épen Apafi uralkodása alatt. Igaz, hogy különösen nagy szükség is volt rá, de hogy gyakorolták, ebben Apafi fejedelemnek is része volt, ami ismét az ő komolyságát és kegyességét bizonyítja.¹⁶

8. Az Apafi személye körül támasztott nagy sötétségből, mint tiszta fénysugár ragyog felénk az ő *művelődési politikája*. Ebben a tekintetben teljes jogú örököse Bethlen Gábornak és Rákóczi Györgynek és minden tekintetben méltó hozzájuk. Különösen az iskolák istápolásában vette át az ő elgondolásukat s köteleességét hiánytalanul teljesíteni igyekezett. Oltalmába vette a sárospataki „vándor“ kollégiumot s Gyulafehérváron, a romok között is otthont adott neki, legalább ideiglenesen. Ennél azonban nagyobb és maradandóbb tette, hogy megmentette a végső pusztulástól Bethlen Gábor Academicum Collegiumát, azzal, hogy négy évi szünetelés után, 1662. október 6-án, a kocsárdi táborban kelt rendeletével áthelyezte Nagyenyedre. Újraszervezte, helyreállította a fenntartására rendelt fejedelmi fundációkat,

13 *A Szent Soltárok Resolutioja, És azoknak az Erdélyi Fejedelmi Evangelica Reformata Udvari Szent Ecclesiara, Lételek és Igazság szerint való Szabása.* Kolozsváratt, 1683. — Az idézet a LXXXII. és LII. zsoldár magyarázata.

14 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIV, 241.

15 Uo. XV, 278.

16 Dávid György: *Az erdélyi református egyházközség XVII. századbeli képe.* Marosvásárhely, 1929. 59. — Illyés Géza: *Dadai János.* Református Szemle, 1926: 21—2. — Ua.: *Milyenek voltak a pásztorok és a rektorok a 17. században?* Református Egyházi Élet (Áiud-Nagyenyed) 1942: 4—5. sz.

sőt újabb javakkal látta el, hogy tovább folytassa művelődési munkáját. Jellemző Apafira, hogy mindezt fejedelemségének már első évében, válságos és nehéz körülmények között, fő kötelességének tekintette. Abban a fejedelmi okmányban, amelyben ezt elrendeli, a következőket mondja: „Mivel az Isten dicsőségének óltalmára és előmozdítására nemcsak békességnek idején, hanem az háborus állapotokban is, szorgalmasan gondot kell viselni: miolta Isten kegyelméből az fejedelmi állapotban vagyunk, mindenekfelett arra vigyázni akartunk, hogy Istennek eccléziája és annak veteményes kertje, az tisztességes schola gyámolittatnék, tudván, hogy enélkül semmi állapotban való boldogság nem lehetne...¹⁷ Apafi nemcsak írta, hogy *tisztességes schola nélkül semmi állapotban boldogság nem lehet*, hanem ezt a megállapítását mindennapi vezérelvének tekintette, s kifogyhatatlan volt ama jótéteményekben, amelyekkel az iskolákat s az erdélyi magyar művelődési törekvéseket támogatta. A gyulafehérvári—nagyenyedi kollégiumról egész életében soha le nem vette a gondját, s valahányszor szükség volt az ő bölcsességére, mindig készen állott a segítségre és a támogatásra. Úgy vigyázott erre az iskolára, mint a szemefényére.

9. Az iskolát azonban az egyház veteményes kertjének tekintette, tehát különös gondját képezte az *egész* egyház, amelyhez páratlan hűséggel ragaszkodott. Különösen az erdélyi református egyháznak kell örökké hálásnak lennie Apafi iránt, mert azzal a kezdeményezésével, hogy a három akkor fennálló kollégiumot egységes felügyelet és vezetés alá rendelte, megvetette az erdélyi egyház lelkesíti és világi tagokból álló testületének (a Supremum Consistoriumnak, a mai Igazgatótanácsnak) alkotmányos alapját, s lehetővé tette az egyháznak egységes irányítását. Abban a siralmas helyzetben, amelyben Apafi az egyházat találta, s azok között a vészes és fenyegető körülmények között, amelyek az önálló fejedelemség bukását követték, az egyház szétesett volna, ha Apafi ki nem képezte volna azokat a kereteket, amelyek között fenn tudta tartani egységes szervezetét. Neki köszönhetjük, hogy amikor az egyház elveszítette a fejedelmi kormányzat védelmét, akkor a világiakból és egyháziakból álló státus fogta át a gyülekezeteket, s átvitte a sebes tüzön és a nagy árvízen.¹⁸

Apafi azonban nem elégedett meg az egyház intézményes biztosításával, hanem megszámlálhatatlan sok és sokféle jótéteményével nagyon sok egyházközségnek nyújtott életlehetőséget arra, hogy belsőleg összeszedje magát, megerősödjék s ezzel megvesse jövő fennmaradásának alapját. Ezért különös gondja volt, hogy a prédikátorok hozzájussanak javadalmukhoz, nehogy megfosztassanak életlehetőségüktől s hogy semmiképpen se akadályoztassanak lelki munkájuk végzésében. Egymásután jelennek meg szigorú rendelkezései az egyháznak és pásztorainak védelmére. *Tudta, hogy az egyház belső építőmunkája nélkül hiábavaló a Magistratusnak, az államnak és hatóságainak minden jó igyekezete.* Érdemes emlékeztünkbe idézni egyik nagy művének Előljáró beszédéből a következőket: „De kiváltképpen való, fő, és leg első tiszt a Keresztény Magistra-

¹⁷ P. Szathmáry Károly: *A gyulafehérvári—nagyenyedi Bethlen főtanoda története.* Nagyenyed, 1868. 76.

¹⁸ Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története.* Bp., 1904. IV, 298 kk. — Vásárhelyi János: *i. m.* 113.

tusnak, az igaz Religiót előmozdítani, és az Ecclesiából s Republicából, minden istentelenséget ki-gyomlálni: tudós, kegyes és Isten féltő Lelki tanítókat tartani: hasznos és rendes Scholákat és Collegiumokat építeni, és azokban értelmes és jó életű Igazgatókat s Professorokat állítani: az alatta való népet eképpen a minden emberi találmányoktól üres, sz. Írás szerint való igaz vallásra taníttatni, és amaz mindenre hasznos kegyességnek, melynek igéreti vagyon e világon, és a más világon való megajándékozásáról, útaban előmozdítani. Ezt mi-is köteles tisztünknek ismervén, noha annak előtte-is; de mióta Isten kegyelmességéből, sanyarú, nyomorúságos, és vasas kemény rabságunkból ki-szabadulván, az Erdélyi Hazának igazgatására elő-állattattunk, tehetségünk szerint az Istennek dicsőségét, minden rendes módokat és utakat el-követvén, szívesen elő-mozdítani, igyekeztünk: az Ecclesiákban és Collegiumokban, költségünknek semmit nem kedvezvén, nem csak Hazánk tudós Fiait; hanem a szomszéd Országnak-is sok értelmes Embereit, nékik hivatalt adván, és tisztességes fizetést rendelvén, hogy azoknak serény forgolódások által, az alattunk való népet, az Istennek idvességés ismeretiben jobban építhetnők, helyeztettük.¹⁹ Apafinak ezek a saját szavai fejezik ki a legpontosabban és a leghívebben az ő egyház- és művelődéspolitikai elveit.

10. Ezzel kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy amint Erdély egyik hivatott történetírója megállapítja: „... a tudományos theologiai irodalom, mely virágzásának és fejlődésének tetőpontját érte azon fejedelem alatt, ki, mint író maga is szép sikerrel próbált szerencsét e téren azon időben, mely erre teljesen alkalmas volt, s oly férfiak által, kiket Katona és Medgyesi méltó utódainak tekinthetünk.”²⁰

Ha Apafinak fennmaradt két irodalmi alkotását megtekintjük, el kell ismernünk, hogy korának tudományos teológiai színvonalán állott. Az egyik kisebb eredeti műve: „Az egész Keresztyéni Vallásnak Rövid Fundamentomi” című olyan munka, amelyet nemcsak kegyeletből, hanem okulás és tanulmányozás céljából is méltán vehetünk kezünkbe.²¹ A hitvallásoknak és a Szentírásnak olyan alapos ismeretéről tanúskodik ez a könyv, amely a legkiválóbb tudós teológusnak, ma is tisztességére válhatnék. Különösen meglepő ennek a munkának tiszta logikája és biztos gondolatvezetése. Az, aki ezt a könyvet megírta, nemcsak tehetséges tudósa tudományának, ha-

¹⁹ Marcus Fridericus Wendelinusnak a Keresztyén isteni Tudományról írott két könyvei melyek mostan Isten dicsőségére, az Erdélyi és Magyarországi Reformata Ecclesiák-nak és minden isteni dolgokban épülni igyekező Keresztyén Embereknek idvességés hasznára, Magyar Nyelvre fordítottanak Apafi Mihály Isten kegyelméből Erdélyországnak Fejedelme, Magyar-ország részeinek ura; és Székelyeknek Ispánnya által Kolozsvárt, Nyomatott Veresegy-házi Szentyel Mihály által. Anno 1674. Az első 19 l. a fejedelem saját Elöljáró beszéde, 1012 l. maga a mű és végül 20 l. az indexe. A lefordított mű szerzője, Wendelinus született 1584-ben Sandhausen-ben, Heidelberg mellett; mint teológus, Pareus tanítványa, filozófialag Ramus befolyása alatt fejlődött; élt Svájcban, majd Franciaországban. 1612 óta gimnáziumi rektor volt Zerbstben. Egész Európára kiterjedő levelezést folytatott s mint teológus nagy tekintély volt nem-református körökben is. Szigorúan református gondolkozású, módszerében szkolasztikus. Mh. 1652-ben. Az itt jelzett munka *Christianae theologiae systema majus* című művének (1656) fordítása.

²⁰ Szilágyi: i. m. II, 435.

²¹ Az egész Keresztyéni Vallásnak Rövid Fundamentomi. Megint kétségben esés ellen-való egy néhány lelki vizsgatások. Gyulafehérvár, 1645. — II. kiadás. 1753.

nem tudóshoz méltó rendszeres birtokolója a teológiai ismereteknek. — A másik nagy műve, *Wendelinusnak A keresztyén isteni tudományról írott két könyve*²² című hatalmas, 1012 lapot számláló könyvének latinból történt fordítása. A szép és tiszta nyelvű magyar fordítással örömmel és gyönyörűséggel olvasható ma is, és ugyancsak nagy haszonnal jár annak tanulmányozása. Az a férfiú, aki ezt a hatalmas munkát fordította s egyben gondosan tanulmányozta, kiművelt és csiszolt elméről tesz bizonyosságot. Ez a férfiú pedig a sokat gyalázott I. Apafi Mihály fejedelem volt!

11. Apafinak bölcs és tisztaszándékú államvezetését bizonyítja a román reformáció kérdésében tanúsított magatartása. Látván a román népnek nagy elesettségét, erkölcsi züllöttségét és nyomorúságát, valamint vallásos életének gondozatlanságát, még többet törődik ezzel a szegény néppel, mint fejedelmi elődjei. Mint buzgó vallásos ember tisztában van azzal, hogy egy nép felemelkedésének legelső feltétele, hogy vallásos hitében megerősödjék. Ezért különös gondját képezi, hogy a román nép számára saját anyanyelvén tartassék az istentisztelet. A hazai románság, de még a külföldi sem fogja tudni soha meghálálni azt, amit a román nyelv érdekében tett, amikor külön nyomdáról és megfelelő építő és liturgikus könyvek nyomtatásáról gondoskodott. Nem tartozik feladatunk körébe ennek a kérdésnek részletes tárgyalása, hiszen az idevonatkozó történeti kutatás már eléggé tisztázta ezt a kérdést,²³ mégis rá kell mutatnunk arra, hogy a nép lelki gondozása érdekében mennyire a szíven hordozta a nagy szegénységben élő és műveletlen román papok sorsát. Több okleveles bizonyítéka van annak, hogy mennyire a védelmébe vette ezeket a papokat a földesurakkal szemben, részben megerősítette, részben pedig bővítette azokat a kiváltságokat, amelyek lehetővé tették, hogy hivatásuknak éljenek, sőt a román papsággal és püspökökkel szemben is védte az anyanyelv elsőségének jogát az istentiszteleti szertartásokban. És tette mindezt állama fejlődésének, rendjének és fennmaradásának érdekében.²⁴

Ugyanez a bölcsesség jellemzi Apafi vallásügyi politikáját a nem-református egyházak iránt tanúsított jóindulatában. Jelentősebb sérelem nem igen ismeretes, valahányszor azonban indokolt panasz volt, a fejedelem mindig kész volt azt orvosolni. Az kétségtelen, hogy különösképpen kedvezett saját egyházának, de a mai értelemben vett felekezetieskedést nem ismerte, hanem mint fejedelem, mindig az egyetemes, országos érdekeket nézte, s épen ezért igyekezett biztosítani az ország lelki egységét.²⁵

Hogy mennyire országos gazdasági-hasznossági szempontok vezették Apafit, ezt bizonyítja az üldözött örmények letelepítése. A Moldvából a keleti Kárpátok völgyeibe menekült örményeket, akik katolikus hitükhöz való ragaszkodásuk miatt szenvednek véres üldöztetést, nemcsak szívesen fogadja és letelepíti, hanem kiváltságokkal is ellátja őket. 1684. október hó 26-án kelt levelében megengedi, hogy országában „mindenütt, minden

²² Wendelinus—Apafi: i. m.

^{23—24} Juhász István: *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár, 1940. 166 kk.

²⁵ Pokoly József: i. m. II. 262 kk.

városokban, falukban és akármely helyeken is minden sokadalmakban és vásárokon szabados kereskedésök lehessen . . .“ Ezért minden hívének parancsolja, hogy az örményeket „személyekben és javakban megháborítani vagy károsítani semmi színek alatt ne merészeljék . . .“²⁶ Apafi ezzel a rendelkezésével lehetővé tette az örménységnek az ország gazdasági életébe való bekapcsolódását. Az örmények különösen, mint kereskedők már Apafi fejedelemsége alatt a pangó kereskedelmi életnek lendületet adtak, hazafias érzésüknél fogva igen értékes tagjaivá váltak a magyar nemzeti életnek s sok értékes személyiséggel ajándékozták meg a magyar közéletet.

12. Apai Mihályról nem emlékezhetünk hitvestársra, *Bornemissza Anna* nélkül. Az elmélkedésre hajlamos, szemlélődő természetű fejedelem mellett valóban ő képviselte a fejedelmi házban a cselekvő készséget. Valahányszor a fejedelmen, tudós hajlamainál fogva, erőt vett bizonyos akaratgyöngöseség és a szemlélődő természetből következő elernyedés, Bornemissza Anna állott mellette acélos és szívós akaratával. Ilyenkor valóban ő vette a kezébe még a kormányzást is, legalább is abban a jobb értelemben, hogy a női lélek finomságával új ösztönzést adott a fejedelemnek, s intuitív megérzésével irányt adott elhatározásainak. Nem volt ő sem erőszakos zsarnok, sem magát az államügyekbe beleártó férfias természet, hanem csak hűséges és gondos hitvestárs, aki ismerte férjének valamennyi gyöngéjét s épen ezért féltette, nehogy valami jóvátételten hibát kövessen el, aminthogy követett is el, valahányszor gondos felesége figyelme és szeretete kimerült.²⁷ Mint mély hitű és igazi bibliai kegyességű asszony, csak hitvesi hivatását teljesítette, amikor országos kérdések iránt érdeklődött s csodálatos éles ésszel és tiszta ítélőképességgel azokat hazája és háza érdekében figyelemmel kísérte. Asszony-kortársai között sok kitűnő jellemű és nagyszerű női személyiség van; olyan, aki családjá és háztartása irányításában példamutató, de nincs egyetlenegy sem, akinek akkora áttekintő képessége lett volna az államvezetésben és oly csodálatos akaratereje, mint Bornemissza Annának. És hogy ő ezzel a képességével és erejével élt is, férje és hazája javára; ez csak természetes. Ezt azonban sem kortársai, sem a későbbi nemzedékek megbocsátani nem tudták, pedig fennmaradt levelei azt bizonyítják, hogy ő maga is szívesebben maradt volna példásan gondozott otthona és nagyszerűen vezetett háztartása határain belül, ha nem lett volna szükség arra, hogy ezek közül a határok közül folytonosan kilépjen. Egyik levelében különösen kitör asszonyi lelkéből a kedvetlenség és a keserűség: „Az világon mindenre gondomnak kell lenni.“²⁸

És hordozta hősi lélekkel ezeket a nagy gondokat, épen olyan hősiezen és elszántan, mint azt a sok sorscsapást és szenvedést, amelyben családján belül, négy szépen fejlődő gyermekének sok betegség közt való elvesz-

²⁶ Szongott Kristóf: *Szamosújvár szab. kir. város monográfiája*. Szamosujvár, 1901. I, 98—99.

²⁷ Vásárhelyi János: *i. m.* 115 kk.

²⁸ Balás Ilona: *Bornemissza Anna fejedelemasszony élete és kora*. Gyoma, 1918. 57. — L. továbbá Szádeczky Béla: *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása*. I. *Bornemissza Anna gazdasági naplója*. Bp., 1911.

tésével, része volt. Hordozta a sok próbát erős lélekkel, Isten rendelésében való megnyugvással. „Úgy kell lenni, mint Istennek ő felségének tetszik“ — mondotta; s haláláig biztosan állott Isten akaratának fundamentumán.²⁹

13. A fejedelmi párnak végül is csak egyetlen gyermeke maradt, az 1676. október 13-án született Mihály, akit az ország sorsán búsongó rendek, bár vallották az ősoktól áthagyományozott törvényt, „puer immaturae aetatis“ fejedelemmé ne választassék, mégis az ország állapotára és jövődjére való tekintettel, saját szabad elhatározásukból, 1681. június 10-én, öt éves korában, atyja halála és huszadik életévé utáni joggal,³⁰ fejedelemmé választották. A gyermek II. Apafi Mihályt gondos anyja, a „Principissa Transsylvaniae“ valóban mint fejedelmet nevelte. Különösen nagy gondot fordított gyermeke evangéliumi hitére. Nevelésében résztvett *Nagyari József*, a fejedelem kiváló udvari papja, valamint Szatmárnémeti *Soós Sámuel*, a kiváló teológus, később kolozsvári tanár.³¹

II. Apafi Mihály örökölte atyja mélyen biblikus kegyességét és teológiai hajlamát. Nagy odaadással merült el Isten nagyságos dolgainak szemléletében. Fennmaradt imádságos könyve, amelyben saját maga írta imádságai foglaltatnak, ezek a személyes hangú imádságok tanúskodnak nemcsak erős hitéről, hanem nemes lelkületéről is, amellyel a súlyos csapásokat hordozta. Amikor atyja egészsége hanyatlani kezdett, 1687. szeptember 17-én beiktatták a fejedelmi méltóságba, de status consiliumot állítottak mellé, Teleki Mihály praesessége alatt, majd a császári csapatok bevonulása után, Bánffy György személyében, gubernátort.³² Ténylegesen sem nem uralkodott, sem része nem volt az uralkodásban, sőt magára maradt, mind jobban kiszolgáltatva a rohanó változásoknak. Sem rokonai, sem barátai nem oltalmazták és nem segítették, sőt amint ő maga mondja egyik imádságában: „... felketenek én ellenem az én rokonságaim, az kiknek én soha nem vétettem.“ Egyedül Istenben bízik s imádságaiban mondja el élete szomorú változásait. Abban az évben, amelyben atyja meghalt, így imádkozik: „A te hűséges atyai pásztorságod alatt él s nyugszik az én testem és lelkem, mivel pedig úgy tetszett Sz.-Felségednek, hogy engemet hamar, ily éretlen állapotomban meglátogattál, a váratlan szomorú halál által édes szüleimtől, Atyám, Anyámtól megfosztván, ez mostani gonosz világban gyámoltalan árvaságra juttattál: megalázom magamat mindezekben te előtted, a földnek poráig és annál inkább hozzád édes Istenem ragaszkodom...“³³

Fennmaradt Naplójából kitűnik, hogy művelt, figyelmező és gondolkodó ember volt, aki még Erdélyben is, akkor bizony a világtól elzártan, figyelte és számon tartotta a világeseményeket.³⁴ Igaz, hogy nem nagy öröme telt benne. Valami szomorú borúlátás tölti be a lelkét; ez különben

²⁹ Balás Ilona: *i. m.* 78.

³⁰ Jakab Elek: *Az utolsó Apafi* (Történelmi tanulmány). MagyTörtTár. XXI, 5—6.

³¹ Szilágyi: *i. m.* II, 441.

³² Jakab Elek, *i. h.*

³³ Bartók György: *II. Apafi Mihály fejedelem imádságos könyve*. Teljes terjedelmében közölte a Református Szemle II (1909), 72 kk.

³⁴ Biró Vencel: *II. Apafi Mihály naplójának eredetije*. EM. 1914: 42—47.

ott borong a keresdi várban őrzött s szép, szabályos arcú ifjút ábrázoló arcképen is. Rövid feljegyzéseiből kitűnik, hogy még a bécsi tartozkodását megelőző időkben sem tetszett neki a „német világ“.³⁵ Ebből a sötétlátásából folyik az a feljegyzése is, amely Teleki Mihály halálára vonatkozik, s amelyben megállapítja, hogy szegény Teleki uram nagyon bízott Kálmán nevű lovában, amelyről a csatatéren lefordult, s latinul idézi a 33. zsoltár 17. versét: „Megcsal a ló a szabadításban, nagy erejével sem ment meg.“ Ezt a borúlátást csak vallásos hite ellensúlyozza s csak ez biztosítja lelke egyensúlyát.³⁶

Rövid élete további folyásában mind több oka volt a sötét életszemléletre. A haldokló Erdély felett vágtattak az események, s amint Erdély mind mélyebbre zuhant a lejtőn, az ő szép ifjú életét is mind sötétebb mélységek felé vonszolta magával. Az 1694. év februárjában „az Istennek kiváltképpen való rendeléséből s tanácsából“ eljegyezte magának feleségül, erdélyi főgenerális, Bethlen Gergely uram ő kegyelme negyedik leányát, Bethlen Kata kisasszonyt, s még ugyanazon év júniusában feleségül is vette. Ide vonatkozó feljegyzését így fejezi be: „Esketett meg Diósi András uram, az radnothi praedicator, melyet adjon Isten lelkem idvességire s vigasztalásomra.“³⁷

A bécsi udvar azonban nem jó szemmel nézte ezt a házasságot, s már első évében megzavarta annak örömét, megparancsolván embereinek, hogy tartsák szemmel az ifjú Apafit. Majd jött a következő parancs, hogy Lichtenstein tábornok kísértesse Bécsbe, azzal az ürüggyel, hogy megismerjék személyét. „Igy méne el aztán — mondja Bethlen Miklós — szegény bárány gyermek, egy officzér és német lovas sereg kísérvén.“ Arról azonban Bethlen Miklós nem szól, hogy az erdélyi uraknak mi részük volt abban, hogy „a szegény bárány gyermek“ kénytelen volt hazáját örökre elhagyni, s öt éven át feleségétől megfosztva, majd feleségével együtt is Bécsben a fényes császári udvarban súlyos gondok között sínylődnie.³⁸ Nem lehet meghatódottság nélkül olvasni azokat a sorokat, amelyeket az ifjú Apafi bécsi nyomorúságának éveiben papírra vetett, azt a sok igazoló írást, kérelmet, amelyben a legsúlyosabb pártütő vádak ellen védekeznek, s amelyeket erdélyi főurak koholtak ellene, hogy fejedelmi birtokait megkaparintsák, s őt magát nyomorúságba kergessék.³⁹ II. Apafi Mihály életének utolsó évei egy kétségbeesésig meggyötört ember kifejezhetetlen lelki szenvedéseinek keserves ideje. Csak ebből az időből való imádsága fejezi ki igazán szorongatott nehéz helyzetét és égbekiáltó szenvedéseit: „Isten, én Istenem! Te vagy az én reménységem, midőn oknékül rám tör s háborgat ellenségem. Irgalmazz Uram nekem, irgalmazz én Istenem! Mert te benned bízik lelkem, nincs sehol több segedelmem, csak a te szárnyaid árnyékában nyugszik fejem, míg ellenségeim gonoszsága elromol. Lelkem oroszlánok között van, feküszöm a gyujtogatók közt, kinek foguk dárda és nyíl, s nyelvök éles szablya. Küldj a mennyből segedelmet alá én Istenem! mely inségemben oltalmam legyen az ellen, aki engemet kerget, hogy elnyelhes-

35 I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem naplója, 1634—1694. Közli: Tóth Ernő. Kolozsvár, 1900. 49—50.

36—7 Uo. 46.

38—9 Jakab Elek, i. h. 67 kk.

sem... Hazugságot költenek én reám és nagy dühösséggel ellenkeznek én velem... Szabadíts meg engem a hamisságnak cselekedőtől és e vérszopó emberektől ments meg engemet... Hogy ha gonoszt tettem volna, vagy hamisság volna kezemben, sőt ha avval is jól nem tettem volna, aki boszszúval illet engemet!... Akik én velem laktak, nálam mindenkor tisztességben voltak, kikkel tanácsomat közöltem, kikkel együtt jártam a templomba s kikkel együtt nyájasságban éltem, azok emelték fel fejüket ellenem, azok kivánták eltörölni az én nevem... Isten, Isten! kelj fel és lásd meg, ez álnok és hamis embertől szabadíts meg engemet.“ — A fájdalmas mélységéből támadt könnyhullatások között kesereg Istene előtt, míg el nem jut a megnyugváshoz: „Mindazáltal te benned megnyugszik az én lelkem, én Istenem! Te vagy szabadítóm, te vagy az én kösziklám és felmagasztalásom!“⁴⁰

Az erkölcsi felháborodástól reszket az olvasó lelke, ha a bécsi császári udvar hallatlan romlottságára és gonoszságára gondol, hogyan kísérelte meg, hogy ezt a tiszta életű fiatal embert, felesége kényszerű távollétében testileg-lelkileg megrontsa, az élvhajhászatok kísértéseivel szép ifjúságát még virágjában elhervassza. Isten megkönyörült rajta s tizenennyolc évi raboskodás után kivette ebből a háládatlan, gonosz világból.⁴¹

Felesége hasonló synylódések között tizenkét évvel élte túl férjét. Amikor 1725. január 2-án meghalt, udvari főembere levelet írt Erdélybe, a még megmaradt Apafi-birtokok tisztjének: „A testét haza akarnók küldeni, — írja — sed quibus expensis? Semmi költségem nem lévén, már a sidó is nem anticipálván, a nyakamon fekvő sok fizetetlen cseléddel mit cselekedjem?“ Hosszú közbenjárásra, január 14-én végre mégis csak elindították a megpróbált életű Bethlen Kata fejedelemasszonyt, s fogadott lovakkal, Debrecenen át Almakerékre vitték, koporsóját a férjéjé mellé helyezték a templom sekrestyéjébe, itt mindkét halott temetetlenül feküdt addig, míg végre 1790-ben, „egészen csöndben“ sírboltba helyezték őket.⁴²

14. Eddig tart a két Apafi fejedelem és a két fejedelemasszony életének jellemzése. Egyik élet sem a dicsőség fényében lobogó, hanem mindkettő a megalázások és szenvedések tüzeiben megemésztett élet. Az első hosszabb időn át, lassan hamvad el, a második hevesebb próbák tüzeiben, hirtelen tűnik el. Mindkettő azonban nagyon közel áll hozzánk, mert mind a kettő nagyon is emberi élet. Nem a részvét hozza közel őket, hanem a könnyes emberi sors, a megpróbált erdélyi sors, a mindig halálos veszedelmek között hánykolódó magyar sors. Mindkét fejedelem életének az anyaga, a belső alkata és a külső alakja ugyanaz, ami a miénk: vérünk-ből való vér, a mi húsból való hús, testünk-ből való test. A miénk a fájdalmas, a szenvedésük, a mieink a kísértéseik és a bűneik, de a miénk a lelkük, a szellemiségük, erényeik és jellemük, mert ugyanabban a földben gyökerezik az életük, ugyanabból a szellemi talajból táplálkozik a lelkük, és ugyanaz a vigasztalásuk és a reménységük.

⁴⁰ Uo. 158 kk.

⁴¹ Szilágyi: i. m. 388 kk.

⁴² Török Bertalan: II. Apafi Mihály özvegye, gróf Bethlen Kata halála (1725). EM. 1910: 54—55. — Szádeczky Lajos: Az Apafiak sírboltja és hamvai. Századok 1909: 185—202, 273—80.

Az Apafiak már leszállottak a fejedelmi hatalom dicsőségének a magasságából, s ezzel is közelebb jöttek hozzánk. Nincsen nekik semmi hatalmuk, amellyel ellentállhatnának az ellenséges hatalmaknak, s ezért mindketten annál inkább a belső lelki hatalomhoz menekültek: hittek, reménykedtek és imádkoztak. Minél jobban érezték, hogy hanyatlik a fejedelmi dicsőség, a katonai, diplomáciai hatalommal rendelkező Erdély, annál szívósabban ragaszkodtak ahhoz a *lelki* Erdélyhez, amely az elmúlt évtizedekben olyan közel jött a mi lelkünkhöz is, és amelybe olyan erősen meg tudunk kapaszkodni, talán épenúgy, mint az Apafiak tették. Bethlen és Rákóczi érezték, hogy Erdély európai tényező, s ezért mindketten túlnéztek Erdélyen, európai politikát űztek. Az Apafiak csak Erdély szíve dobogását érezték, hogy hogyan szorítja ezt a mindig lassúbb ütemű szívet két egymásnak feszülő hatalom, s ennél fogva mindig szorongóbb szerelemmel csüggték Erdély vérző, drága szívéen. Bezárult a kapu előttük mind Kelet, mind Nyugat felé, a nagyvilágot, az Erdélyen kívüliséget ők csak már mint rabok ismerték, egyik a krimi, a másik a bécsi rabságot, az ő igazi világuk egyedül Erdély volt mind kifelé, mind befelé. Kifelé az a sok barátságos, boldog tájék, amelyet naponkénti lovaglásaikban láttak a Küküllő, vagy a Maros mentén, befelé a sok művelődési hagyományban gazdag Erdély, amelyet a Bethlenek és a Rákócziak hagytak reájuk drága és szent örökségül. Minél gyöngébbeknek érezték magukat külsőleg, annál erősebben szorították a szívéükre Erdély képét, ezzel a képpel tértek álmra az ijesztő sötétségben, s ezzel a képpel ébredtek új napra, majd ezzel a képpel mentek át a halálon az örökéletbe.

Erdélynek ez a csodálatos szerelme: ez az Apafiak öröksége! Világtörténeti hatalmak roppantó erői között óvjuk, becsüljük és szeressük ezt az örökséget, de óvjuk, becsüljük és szeressük úgy, mint Magyarország legszebb ékességét és nézzünk át oda, az Apafiak életének színhelyeire s jelenjenek meg lelki szemeink előtt Ebesfalva, Fogaras, Brassó, Déva, Gyulafehérvár, Enyed, Radnót és Torda, s imádkozzunk a zsoldáríróval: „Hozd vissza Uram a mi foglyainkat, mint patakokat a déli földön!” (126. zsolt. 4.)

Tavaszy Sándor

A Bethlen-kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században

1.

Az erdélyi hivatásos színészet kialakulásában a XVIII. század végén legnagyobb szerepe a nagyenyedi és a kolozsvári református kollégium diákjainak volt. Ezekben a kollégiumokban hagyományá vált a félévi, vagy évvégi iskolai színelőadások megrendezése, és éppen ezért a diákság között könnyen kifejlődhetett a színészkedésre való hajlam. A XVIII. század végén folyt iskolai színelőadásokon azonban többnyire csak németből, vagy franciából fordított, illetőleg átdolgozott darabokat adtak elő. A kollégiumi színelőadások tehát adtak ugyan darabokat a későbbi erdélyi színészetnek, de viszont nem fejlesztették ki az önálló iskolai drámaírást. Ezeknek a színelőadásoknak ezért eddig talán nem tulajdonítottak kellő fontosságot, pedig nemcsak az önálló színészet előkészítése volt a szerepük, hanem egyúttal erdélyi városaink művelődési életét is jelentősen fejlesztették.

A református kollégiumi színjátszásnak első, virágzó korszaka még sokkal előbbre, a XVII. századra esik. A Bethlen-kollégiumban különösen az Apafi Mihály korában lehettek gyakran iskolai színelőadások, de az előadások műsorát nem ismerjük. Az előadott iskoladrámák elpusztulhattak; ezeknek az iskoladrámáknak a későbbi színmű-irodalom kifejlődésére amúgy sem lehetett jelentősebb hatásuk. A XVIII. században főképpen a jezsuita és a piarista gimnáziumokban fejlődik tovább az iskolai színjátszás, és így az önálló drámaírásra is ottan történnek komolyabb kísérletek. Magának a társadalmi közszellemnek fejlődésére és a művelődés terjedésére azonban annál fontosabb alkalmakat nyújthatott az iskolai színjátszás. A Bethlen-kollégiumnak a közösségre kisugárzó erejét éppen ezekben az iskolai ünnepélyekben, nyilvános vitatkozásokban, színelőadásokban láthatjuk meg. Ilyenkor találkozik a környező társadalom az iskolával, az iskola művelődési törekvéseivel; így válik a kollégium valóban művelődési központtá.

Az erdélyi fejedelmeknek, mint pl. János Zsigmondnak, Báthori Istvának vagy Bethlen Gábornak zene- és művészet-szeretetéről tudunk, de I. Rákóczi György már sokkal szerényebb udvart tartott. Ha Bethlen Gábor udvarának pompája és olasz művészei talán idegenül is érintették az erdélyi társadalmat, főiskolájának, valamint a *schola aulica*-nak viszont a következő időben annál erősebb kezdeményező szerepe lehetett. Hiszen Bethlen Gábor figyelmeztette tanárait a jezsuiták példájára és azok valószínűleg nemcsak a tanításban gondoltak erre, hanem a nevelés, a külső hatás más módjaiban, így a színjátszás meghonosításában is. És valóban, a tanárok színelőadásokat rendeztek I. Rákóczi György színe előtt, amikor fiai elvégezték az iskolát. A két ismert darab szerzői, Alstedius és Bis-

terfeld, tehát az idegen tanárok. A németeknél már rég dívó iskoladrámáknak a Bethlen-kollégiumban való meghonosításában nekik lehetett kezdeményező szerepük. De a kollégium tanárai a későbbi korszakokban sem csupán közvetlen tanításukkal és nevelő munkájukkal terjesztették a tudást, az új művelődési formákat és eszméket, hanem állandó érintkezést tartottak fenn a környező társadalommal is, és így annak művelődésére is elég széles körben hatottak.

A XVII. és XVIII. századi iskolai színelőadások mintegy a nyugati udvarok udvartartását, ünnepéyeit pótolják és műveltségterjesztő szerepük épp olyan fontos. Így válik egy-egy kis város igazán műveltségterjesztő központtá, amely messzeföldről magához vonzza a társadalmat és formálja annak ízlését. A városi polgárság és a környék nemessége résztvesz az iskolai ünnepélyeken, előadásokon, hozzászokik a színjátszáshoz, és vele az egyszerűbb, magyaros kifejezésmódhoz. Így gazdagodik életismerete, kritikai érzéke és a XVIII. század végén fogékonyvá válik a művelődés különböző törekvései iránt.

A református kollégiumokban kezdettől fogva önálló, független szellemű diáktársadalom nevelődött. A diákság, tanári vezetés mellett, önmagát kormányozta, kezdeményező szelleme éppen ezért könnyen kifejlődhetett, és ez művelődési kérdésekben is gyakran kihatott a környező társadalomra. Ezt látjuk az iskolai színelőadások történetében is.

A Bethlen-kollégiumban az alapítás idejétől kezdve állandóan szokásban voltak a nyilvánosság előtt való szereplések. Alstediusék törvénykönyve már 1630-ban elrendeli a nyilvános vitatkozásokat,¹ amelyeket azután szombat délelőttönként rendszeresen meg is tartanak. A vitatkozások teológiai kérdésekről folytak ugyan, de a világi pályákra készülő „publicus“, nemes diákok is résztvettek rajtuk. Ezt látjuk a Vásárhelyi Péter idejében, 1662-ben szerkesztett *Törvények és Rendelkezesekben*, melyekben többek között ez áll: „vitatkozásokon mind, aki képzett, megjelenjen“.² Ennél jelentősebb bizonyíték a kollégium kéziratai között meglévő „Dési Márton: Theses theologicae in coll. N. Enyed. 1671—1674“ című könyv, amely a kollégiumi teológiai vitatkozásokat őrizte meg számunkra. A vitatkozásokra teológiai tételeket tűztek ki és 2—2 diáknak ellentétes szempontból kellett róluk vitatkoznia. Az ifjúság számára ez jó iskola lehetett, mert hozzászokhatott a nyilvános előadásokhoz, a bizonyításhoz és cáfolathoz. Mivel ilyen alkalmakkor főrangú és egyszerű származású ifjak egyaránt szerepeltek, ez a tehetség megbecsülését fejlesztette ki és később a társadalmi szellemre is kiegyenlítő hatással lehetett. A nyilvános vitatkozások másrészt viszont a városi közönséget szorosabban hozzákapcsolták a kollégium életéhez.

A teológiai vitatkozások valószínűleg a XVIII. században is folytak, de szigorúan a tanulmányok anyagához alkalmazkodtak. Az ifjúság önálló, önképző jellegű szerepléseit ezekkel nehezen hozhatjuk kapcsolatba, de érdemes megemlítenünk, hogy a teológiai vitatkozásokról kívül már a XVII. századtól fogva az évvégi vizsgák adnak alkalmat a nyilvános, ünnepélyes

¹ Váró Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma* 113—4.

² Uo. 120.

szereplésre. Ezeket az évvégi nyilvános szónoklatokat *id. Zeyk János*, aki 1794—1804 között tanult a kollégiumban, így írja le:³ „Mindenik classisban, közpróbai (exameni) szónok (orator) valék; hova a köztanítók a rangosabb s jobb szónokokat szokták kiválasztani; a nagy tanítóteremben, nagy néptömeg előtt, a próba (censura) elején s végén, a tanítószék előtt közre kiállva, ünnepélyesen beszélendöket. Mely beszédeket (oratiokat) a köztanítók írnak, vegyesen, diák vagy latin-magyar s német classisban — német nyelveken; többnyire kötöttlen beszédben (prosában), néha — főként a költészi osztályban (poeticában) versekben is.“

Az évvégi szónoklatok, valamint a díjkiosztások tehát nagy tömeg előtt folytak, ünnepélyes külsőségek között. Mint ahogy a későbbi feljegyzésekből tudjuk, a kollégium nagy termét ilyenkor feldíszítették zöld ágakkal és mozsarakkal durrogtattak. A vizsgálatok ideje, az év vége, így tehát az egész város ünnepe volt, habár a reform-korszak kezdetéig, mint ahogy láthattuk, latinul vagy németül folytak a szónoklatok és ugyanakkor a poetica classis tanulói latin verseléssel próbálkoztak. A nemzeti irodalom művelésére így a tanulmányok rendjén ekkor még nem kapott biztatást az ifjúság, mégis azt kell hinnünk, hogy ezt megkapta más oldalról. Már a XVII. század végén is olyan szellemi indítékokat kapott tanáraitól, amelyek a nemzeti kultúra művelésére és az önálló szellemi munkára serkentették.

A Pápai Páriz Ferenc idejében maga a kollégiumi tanárság olyan határozott módon pártfogolja az iskolai színelőadásokat, hogy valószínűleg már kialakult szokásokat rendszeresít és szabályoz. A kollégiumnak ebből a korból való törvényeiben ugyanis a „De examine publico“ cím alatt a következőket olvashatjuk: „A víg előadásokat, csakhogy aztán csintalan taglejtések, dévajkodás, szemtelenség és csúfolódás nélkül legyenek és a bátorság, az előadási készség megszerzésére, vagy helyesebben a műveltség fejlesztésére a régi történelmekből tudósan szerkesztessenek egybe, a későbbi vizsga bevégeztekor lehet majd előadni.“⁴ A következő pont utasításokat ad a színi kellékek beszerzésére, a színpad felállítására. Magyar fordítása így szól: „A színészek ruháinak és más szükséges felszereléseknek a közpénztárból való beszerzését kívánatossá teszi egy boldogabb jövő. A színházat azért követeljük, hogy beesteledvén ünnepélyes előadások tartassanak a gyertyák fényénél és ugyanakkor valamilyen módot keresünk, amely által a befektetés a nézőktől visszanyeressék.“ A kollégium előljárósága e szerint már előkészületeket tett állandó színpad fölállítására, hogy ünnepélyesebbé tehesse az előadásokat és nagyobb közönséget tudjon meghívni. Az előadásokon tréfás jeleneteken kívül valószínűleg komoly, történelmi tárgyú iskolai drámák is színr kerültek.

Az 1760-as években a Bethlen-kollégiumban tehát már hagyományos multja volt a színelőadásoknak. Egy néhány adatból arra következtet-

³ Az *id. Zeyk János* emlékirata az Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratárában van. Ezúton is köszönetet mondok *Kelemen Lajos* főigazgató úrnak és a könyvtár igazgatóságának, hogy az emlékirat másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

⁴ Az eredeti szöveget l. a kollégium Levéltárának I. k. 49. sz. alatt. Köszönetet mondok *György Ferenc* tanár úrnak és *Dísz Péter* úrnak, kik a fordításban segítségemre voltak.

hetünk, hogy a darabokat kezdetben talán maguk a tanárok, később pedig felső osztályos diákok, esetleg az osztálytanítók írták, vagy írták át idegen darabokból. A kezdetben vallásos jellegű darabok közé víg közjátékokat iktattak és azokban gyakran szemtelen, csúfolódó, illetlen hangot használtak. A XVII. századbeli színelőadásokban a későbbi diáknótákból, élelapokból is jól ismert vaskos, kollégiumi diákhumor nyilatkozhatott meg nem egyszer, ezért volt szükség azoknak szabályozására. A tanári kar, az előjáróság nem akarta elnyomni az iskolai színjátszást, hiszen a tanárok is irogattak és a meghívottakkal az egész környéket oda vonzó előadásokban maguk is gyönyörködtek. A kuruc világ előtti időszakból valóban több adatunk van a Bethlen-kollégiumi színi előadásokról, ezek azonban később, hosszabb ideig megszakadnak és csak a megújulás kezdetén kelnek ismét életre más formában.

Mikor kezdődtek el a kollégiumi színelőadások, ezt pontosan még nem tudjuk megállapítani, de úgy látszik, hogy a kollégium áthelyezése utáni években, az Apafi-korszakban. A legelső adatot Bernáth Lajos említi: e szerint 1676. március 24-én Tóthfalusitól valami *kis actust* játszottak. A második adatot a Cserei Mihály feljegyzéseiből itt közöljük: „2. Mai. 1693. Volt az Enyedi collegiumban igen szép actus Árpádról és a mellette levő hat régi Scythiai kapitányokról, mikor Scythiából ki jöven sok néppel Pannoniaj Suachel királt le vágván minden hadával Magiar országban le telepedtenek, melynek is nézésin jelen voltam. Voltak szép Intermediumok is.“⁵ — Ime tehát a XVII. század végén már nagy közönség, távolról jött előkelő vendégek előtt folyik a kollégiumi színelőadás magyar nyelven és bizonyára magyaros külsőségek között.

Mindkét előadás ideje a tavaszi hónapokra esik, de nem a vizsgák idejére, az év végére. Valószínűnek látszik tehát, hogy évközben több előadás is volt. A komoly dráma mellett „intermediumot“, tréfás jeleneteket, esetleg táncokat, látványos képeket is mutattak be. A komoly elem, a dráma, így ősi színi szokás szerint a vídammal, a szórakoztatóval társult, hogy a közönség csodálatát, megdöbbenését a szórakozás váltsa fel.

Az 1690-es években gyakoriak lehettek a kollégiumi színelőadások. A kollégiumot több ízben ért pusztulások ellenére is ugyanis ezekből az évekből megmaradt egy iskoladráma. A Cyrus kitétele című iskoladrámát *Sztripszky Hiador* közölte (IK. 1915). A darab latin címe után ezt olvashatjuk: „Készítette *Miskolczi Zsigmond* és előadták 1698. január 24-én az erdélyi Enyeden, amikor a poézisnak tanítója s egyszersmind Széki gróf Teleki Sándor nevelője voltam“. — A darab meglehetősen prózai lejtésű Zrínyi-sorokban van írva. A szereplők hosszan részletezve beszélnek el az eseményeket, és így a dráma cselekményéről csak közvetve értesülnek a nézők. Úgy látszik, Miskolczi inkább csak költői gyakorlatképen írta darabját. A fődarab után négy, helyenként népies prózában írt, „intermedium“ következik. Az elsőben a cigányok panaszkodnak a hideg miatt és végül megölik a telet, a másodikban a mester és a katona párbeszédének félreértései mulattatják a közönséget, a harmadik, hosszadalmasabb darab s részeges apáról és négy fiáról szól és végül a negyedik darabban egy kelet-

⁵ Ferenczi Zoltán: *Iskolai színi előadás N.-Enyeden 1693.* EM. 1892: 179—80.

ról és egy nyugatról jött katona elmondja egymásnak, hogy milyen kép-
telenségeket látott. Ennek a darabnak a párbeszédei a legfrissebbek, leg-
humorosabbak. A katonák valódi diákok, akik népies nagyotmondással
akarnak egymáson túltenni, vagy pedig váratlan fordulatokkal nevetetik
meg a közönséget. Miskolczi ezekben a kisebb darabjaiban közismert ado-
mákat, népies mondásokat és kéziratot énekeket használt föl, ezért itt sok
helyt egészen közvetlen és természetes hangot ütött meg. Különösen a
katonák párbeszéde eleven. A darabokat nagyobb részt háromszéki diákok
adták elő, és elképzelhetjük, hogy a tréfás jelenetek alakításában könnyen
önmagukra találhattak és megneveztethették a nézőket. A vígjátékban tehát
már az életből megfigyelt magyar alakok is szerepeltek. A kollégiumi színi
előadásokban így a tanító jellegű, inkább szónoklatszerű, bibliai vagy törté-
nelmi tárgyú ünnepélyes darabok mellett, vígjeleneteket is adtak elő. Ezek-
ben megcsillan a diákhumor, a természetes vígjátéki hang és ilyenképpen
inkább előkészítették az igazi színjátszást. Később valószínűleg éppen a
túlságos szabadszájú, csúfolódó hangú közjátékok miatt maradtak el az
iskolai színelőadások.

Ugyanebből az időből való *Pápai Páriz Ferencnek Izsák házasa*
gáról szóló darabja, amely gróf *Teleki Sándor* költségen jelent meg
1794-ben. Gróf *Teleki Sándor*t, a kollégium főgondnokát, meleg kapcsolatok
fűzték a kollégium tudós tanárához, *Pápai Páriz Ferenchez*. A főgondnok
fiának, *Teleki Sándornak* esküvője tehát csak alkalom lehetett arra, hogy
Pápai Páriz egy írásművel, bibliai játékkal fejezze ki tiszteletét, nagyra-
becsülését.

A kuruc-labanc idők pusztításai egy időre megszakítják a Bethlen-
kollégium munkáját is, az aggodalmak és gondok idejét hozzák és a szín-
játszást, úgy látszik, jó időre megszüntetik. Református kollégiumainkban ez
időben alig voltak iskolai színelőadások, mert valószínűleg a nevelésre
károsnak tartották őket. A kollégiumi vígjátékok ugyanis gyakran kelle-
metlenségeket okoztak. Kolozsvárt például a diákok „csúfolták az udvarokat,
tanácsot, még a királyi táblát is”.⁶ Ezért 1780 táján ott meg is tiltották az
előadásokat. — Úgy látszik, hogy Enyeden már előbb a szigorú egyházi
szellem miatt szakadtak meg a kollégiumi színelőadások, így azután
mintegy nyolcvan éven át nem hallunk a Bethlen-kollégiumi színjátszásról.
Sem *Hermányi Dienes József*, sem *Bod Péter* naplójában nem esik emlí-
tés iskolai előadásokról, és tudomásunk szerint *Barcsai* és *Báróczi* idejéből
sincs erre vonatkozólag adatunk.

Közben pedig a főúri világ egyre mohóbban lesi a bécsi divatot és
franciául tanul. — „Ma, — írja gróf *Székely László*⁷ — ha csak játék, sétálás.
imide, amoda való kóritzálás, Táncz, Comedia, Opera nincs, vagy Vendé-
geskedés, mindjárt nehezen telik az Idő.” A főurak mulatnak, táncolnak,
lőversenyeket és színházat rendeznek maguknak. A bécsi világot utánoz-
zák. Hogy ebben a világban a színelőadások most, a XVIII. század köze-
pén is divatban voltak, azt gróf *Székely Lászlónak* még egy elejtett mon-
data bizonyítja. „Bécsben — írja — a színházakban és a termekben fehér

⁶ Ferenczi Z.: *A kolozsvári színészet története*. 71.

⁷ Király Pál: *Gróf Székely László élete*. BSzle LI, 234.

viaszgyertyák égnek s nem sárga viaszból valók, mint Erdélyben.“ Vajjon milyen erdélyi színháztermekre gondolt Székely László? Mint az előzményekből látszik, valószínűleg valamely főúri kastélyra, amelyben műkedvelői előadást rendeztek. A XVIII. század második felében már Erdélyben is rendeznek műkedvelői előadásokat, vagy pedig német és francia színészeket hívnak le egy-egy főúri kastélyba. Ennek a színjátszásnak már semmi köze sincs a Bethlen-kollégiumhoz és a protestáns iskolai hagyományokhoz.

2.

Az 1770-es években, Bessenyeivel egyidőben, egymásután lépnek föl Bécsben a Bethlen-kollégiumból kikerült testőrifjak. Báróczinak, kit maga Kazinczy is mesterének tekintett, Barcsainak, a finom verseket író „elegáns poétának“ és Naláczynek a neve, irodalmi munkái valószínűleg a Bethlen-kollégiumba is elkerültek és az ifjúság ezekből ismerte meg az új stílust. A klasszikus tanulmányokban nevelődött ifjúságnak új, szokatlan, forradalmi lehetett a hajlékony francia szellem finom kifejezőmódját követő testőrifók munkássága. Milyen mások voltak ezek a versek, mint az iskolai latinság tekervényes, döcögő nyelvén összeszerkesztett verssorok, és milyen újdonság lehetett ez a csiszolt, könnyedén csengő magyar nyelv a hosszadalmas latin szónoklatokhoz, vagy tréfás, vaskos humorú diáknótákhoz szokott füleknek!

A nyugatról jövő új magyar szellem hamarosan követőkre talál a Bethlen-kollégiumi ifjúság körében. Valószínűleg már az 1770-es—80-as években ismét elkezdődnek a kollégiumi színielőadások. Az ifjúság elől jár, kezdeményez és példát ad a körülötte élő társadalomnak. A felújulás korának ifjúsága azonban nem elégszik meg időről-időre megrendezett nyilvános szereplésekkel. A szervezett, egymást pártfogoló, a gyengébbeket magával ragadó közösségi életet akarja kialakítani. És ehhez az irodalmi, tudományos társaságok megszervezése az első lépés.

Erdélyben már nem egészen új ez a gondolat, hiszen nem olyan régen éppen a Bethlen-kollégium közelében csendesen dolgozó *Bod Péter*, valamint *Batthyány Ignác* püspök is álmodozott róla. Az 1791-i kolozsvári országgyűlésen Aranka György már hozzálát az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság és a színjátszó társaság megszervezéséhez.

A Bethlen-kollégiumi ifjúság is megmozdul. 1791. szeptember 7-én 35 tógátus és publicus diák gróf *Toroczky Pál* indítványára megalakítja a „Nagyenyedi Magyar Társaságot“. A társaság célja a magyar nyelv művelése, amit a tagok irodalmi próbálkozásokkal, fordításokkal igyekeznek megvalósítani.

A társaság megalakulása kétségkívül nagy esemény a kollégiumi életben. Gyűlésekre, vitatkozásokra, harcokra ad alkalmat és míg egyesek lelkesen melléje állanak, mások félénken, vagy ellenségesen visszahúzódnak. Mint *Sámuel Aladár* írja,⁸ a tanárok közül *Benkő Ferenc*, *Herepei*, *Benke Mihály* pártfogolták, *Nemegyei János*, a latin és a görög nyelv tanára pedig ellenséges volt az ifjúsági társasággal szemben. Az egymással szemben álló erőket könnyű megértenünk: nyilván az anyanyelvet kifejleszteni

⁸ Sámuel A.: *A nagyenyedi Magyar Társaság*. Fővárosi Lapok 1891.

akaró, újíto magyar szellem indult itt harcba a klasszikus nyelveket, a régi, elavult tanítási rendet féltő tanári nemzedékkel. De a kor szellemének nem lehet ellenállani, a tanítás nyelvének, anyagának, módszerének rendre meg kell változnia, habár mintegy négy évtizedig tart, amíg valóban magyar lesz és közelebb kerül az élthez.

A tagok egy részét úgy látszik megtántorítják, megijeszítik a nehézségek, a többiek azonban annál buzgóbban látnak hozzá a munkához. Még abban az évben alakítanak egy „Théátrális Társaságot“; latin, görög, francia és német darabokat fordítanak, vagy talán inkább magyarítanak. 1792. január 29-én pedig már fellépnek a közönség előtt. *Voltaire Brutus*-át adják elő és a *Diaeta* című eredeti vígjátékot. Mint a Magyar Kurir írja,⁹ az előadást egy székely diák nyitotta meg és rekesztette be köteltáncsal. Ősi szokás szerint a komoly drámát most is intermezzok — vígjáték és tánc — tarkítják. Ezt a szokást még hosszú ideig megtartják még a hivatásos színészek is, mert a közönség érdeklődését így tudják hosszabb ideig lekötöni.

1792-ben már csak 19 rendes tagja van a társaságnak, de az alsó osztályosok külső tagok lehetnek. Toroczky Pál azonban nemcsak életre keltette a társaságot és megindította a munkát, hanem arról is gondoskodik, hogy a munka eredménye egy könyvben megjelenhessen. 1792-ben Kolozsvárt kiadják a *Próba* című zsebkönyvet, amelyben többek között *Az erőszakos házasság* és *A kéntelenségből lett orvos* című Molière-darab magyar fordítása is megjelenik.

Az ifjúság érdeklődése elsősorban a színdarabok, a színjátszás felé fordul. Talán Bessenyei példája, a műfaj csábító érdekessége és mind jobban érzett hiánya készíti őket arra, hogy színdarabokat fordítsanak. A magyar színjátszás most akar valóban megszületni. A közönség úgy látszik már érett arra, hogy komolyabb művészi alkotásokkal álljanak elé. Lassanként nőnek az igényei, új darabokra van szüksége. És ne felejtjük el, hogy a színdarabok nyelvét könnyebb fordítani, mint az érzelmes regényeket.

A társaság tagjainak ízlését dicséri, hogy Molièret fordítják. Ez olvasottságukat mutatja. Egyebet pedig még nem is kívánhatunk ettől az ifjúságtól, amelynek iskolai tanulmányai nem adnak semmi irodalmi műveltséget.

De ezek a diákok nem is állanak elő valami nagy irodalmi igényekkel. Nem önállóságra, szerzői habérokra vágnak, hanem a kor elismert íróit akarják követni és anyanyelvüket művelni. Nagy gondolatokkal bírkózó bölcselkedő verseiknél, fordításaiknál kedvesebb, meghatóbb az, amit előszóképpen a „nemes szívű olvasóhoz“ írnak. „Nem a Ditséret kívánása, — írják — sem a Jutalomra vágyó alaton Indulat: hanem Kedves Anyai Nyelvünkhöz buzgó Szívünk indított fel, hogy ott, ahol a Nagyobbak megindultak előll, mi is Ifjak az ő töréseken próbát tegyünk.“ Szerényen és a nagyokra figyelve akarnak dolgozni a társaság tagjai. „Mi még Ifjak vagyunk, — írják tovább — és tsak abban a Kertben köttyük a koszorut, mellyben Bárótzsi, Szabó, Horvát, Pétzeli és Gyöngyösi nevelik a virágokat. Ne várj hát tőlünk egyebet a jó szándéknál: ne keress a mi Verseink sorába más érdemet, hanem tsak azt a Ki-tettző buzgó Szivet, mellyel Anyai Nyel-

⁹ Magyar Kurir 1792: 951.

vünknek tartozunk. Ints, oktass, taníts, fedj meg minket: kedves leszsz előttünk. Bátoríts, ébreszsz, oltalmazs, szeress: ezzel alkalmatosságot adsz arra, hogy Tégedet mi-is, tiszteljük, bicsülszünk és Jóságodtól lelkesített-vén többekre- is törekedjünk.“

Százötven évvel a Próba megjelenése után valóban meghatottsággal gondolhatunk ezekre a diákokra, akik a maguk kis körében, teljesen a saját erejükre utalva, „édes Anyai Nyelvünket a Római Nyelvnek járma álló, a maga ditsőségébe igyekeznek emelni“, mint ahogy a továbbiakban írják. Gróf Toroczkay Pálnak, a főrangú úrfinak pártfogása természetesen megkönnyítette a munkát, de mindnyájunkban megérezzük, hogy „Anyai Nyelvünk pallérozásában“ lelkesedéssel vállalják a munkát.

Említettem, hogy a Próba anyagának legjelentősebb részét a Molière-fordítások adták és a társaság további tervei között is elsősorban „Theatromi Játékok“ kiadása szerepelt. Habár természetes, hogy többen verseléssel, vagy versfordításokkal is próbálkoznak, de eredeti költői tehetség egy sincs köztük. A színjátszás iránti érdeklődésük azonban komoly és állhatatos: évtizedeken át folynak a színi előadások a Kollégium udvarán. A társaság tagjai elsősorban ezzel írták be nevüket a magyar irodalomba, nem költői próbálkozásaikkal.

A Magyar Kurir helyi tudósítója már ugyanebben az évben bővebben ír a „théátrális társaság“ munkájáról. „Tordán, Déván — írja — nem ujságok a Magyar víg- és szomorú Játékok, melyeknek szerzői a *N. Enyedi Ifjak*. El játszódói pedig azokban a városokban született s nyaralni hazament Tanulók. N. Enyeden, nem hazudok ha azt mondom, hogy 15 esztendőttől fogva minden Kollégiumi esztendők egy Theatralis Játékkal rekesztetnek bé. Többnyire két része van a Játéknak: az első szomorú, az utolsó víg.“ Még arról is megemlékezik a tudósító, hogy milyen nagy hatása volt az iskolai színielőadásoknak. Le nem írhatja, hogy „milyen sokat használt ez az eszköz az Enyedi bárdolatlan népnek pallérozására: ez az érzés nélkül való sokaság már kezd érezni és magam láttam olyan embert, a ki ez előtt a legszomorubb történetet is nevette, de az elmúlt esztendőben nem állhatta meg, hogy ne sírjon“.¹⁰

E szerint tehát az 1791-i önképzőkori szervezkedés előtt másfél évtizeddel megkezdődtek volna a kollégiumi színielőadások. Ez az adat azonban láthatólag nem pontos. A tudósító, ki maga is diák lehetett, ezt csak hallomás alapján írhatta és így egy néhány évet könnyen tévedhetett. Tény azonban, hogy a kollégiumi ifjúság hamar megérzi a felújulás korának szelét és munkához lát. A diákságnak megtetszett a színészkedés, ezért aztán darabokat kellett fordítania. És most már nemcsak a kollégiumban folynak a színielőadások, hanem a közeli városokban is. A diákszintársulat hihetőleg együttesen rándul át a vakációban egyik-másik városba, mert hiszen különben nem nagyon lehetne másfelé is színielőadásokat rendezni. A kollégium így válik valódi művelődési központtá. Hatása szertesugárzik, átalakítja környezetét és indítékokat ad az egész erdélyi magyar művelődésnek. Hiszen a Bethlen-kollégiumi diákságból kerül föl Kolozsvárra *Jancsó Pál, Sáska János* és *Koncz József*, mindannyi későbbi híres kolozsvári színész.

¹⁰ Magyar Kurir 1792: 951—2.

Az első erdélyi szintársulat lelkét a kollégiumi diákok adják, ők szabják meg a színház mindig emelkedett művészi színvonalát. Az iskolai színelőadások erre készítették elő színészeinket.

A színészkedés divatja, Jancsó Pálék távozása után is erősödik még, és az előadások állandó lelkesedés közepette folynak. A Magyar Kurir tudósításai alapján egy néhány előadott darabról tudunk még. Így pl. 1795. június 29-én egy *Árkádia* című 2 felvonásos énekes játékot adnak elő, 1796. június 29-én és 30-án egy *Nina vagy mit nem tehet a szerelem* című énekes játékot. A németből fordított darabok után végül egy eredeti magyar darab előadásáról is tudunk; ez *Simai Kristófnak*: *Mesterséges ravaszság* című vígjátéka. Egy néhány év múlva még egy jeles színészt ad a kolozsvári szintársulatnak a diákság, *Pergő Celesztint*, ki 1803-ban tógátus diák a Bethlen-kollégiumban, később pedig sokáig a kolozsvári társulatnak egyik legnépszerűbb színésze.

Évtizedeken át folytak a színelőadások a Bethlen-kollégiumban, míg az 1800-as években végül megtiltották őket. Ekkor azonban már a hivatásos, állandó színészet is fejlődésnek indult.

A diákok versengenek az évvégi előadások szerepeiért, a szereplés kitüntetés számba megy és dicsőséget hoz. Hogy milyen nagy esemény volt egy-egy előadás és milyen lázas előkészületek előzték meg azt, érdekesen írja le id. Zeyk János már idézett emlékiratában. „Akkoriban szokás vala a nagyenyedi főiskolában, — írja — színjátékokkal végezni az iskolai véget a nyár elején. Ilyenkor vállogatva az alkalmasabb tanulóknak osztották ki a szerepet. E megkülönböztetés dicsőség vala s a színészek köztisztelet s becsben tartatának; mi nemes gögöt szült s előhaladási, dicsvágyi törekedést, versenyzést nevelte. Idegen — többnyire német nyomtatott színjátékokból választattak a darabok. Rendesen a kilencz köz-gyermektanítók gyűlése választá s az alkalmasabb, vagy alkalmasabbak által magyarították s eme publicus praeceptoroktól az oskolai nevelés — főfelügyelőjének — közönséges rendes tanító — Professor-Paedagogarkhának — akkor Herepei Ádámnak — bemutatattván — helyben hagyásával játszodtaték el. Szabályosan egy szomorú s egy vígjáték-darab adatának elő egyszerre. A játékszín az oskola belső udvarán állították föl s a nézők ülései a szemközi udvar földszínén s emeletes erkélyeken valának elrendezve. Reggeli hét-nyolc órától fogva délutáni egy-két óráig tartá az előadás. Hangázkart helybeli s néha n. szebeni cigányok alakítának. Magyar játékszín, honunkban még nem s színészek is alig létezvén — mint Olympiasokra — tódult minden rang és nem: gyermekeik félévi próbájira — censurájira — examen-publicumokra összesereglett szülék stb. Több százat, sőt ezeret is haladott a nézők száma; s még nagy — aljasabb — részt az oskolai örök a kaputól vissza utasítának. Az ajándékként begyűlt pénzből hangászok s egyéb költségek fizettetve — a fönmaradt rész a kilencz köztanítók által adatott oskolai közmulatságra — még azon estén fordították rendesen. Előkészületek, szereposztások, már azelőtt több idővel megtörténtek; valamint a próbák is — inkább éjjelenként a nagy tanítóteremben bezárt ajtókkal, alólról, kívülől, ablakok alatti s ajtónáli fiatal tömegetől halgattatva.“¹¹

¹¹ Id. Zeyk János emlékirata. 30—1.

Id. Zeyk János még azt is megemlíti, hogy ő maga is szerepelt egy Az ifjúság hibája bünteti a vénséget című szomorú játékban és egy énekes pásztorjátékban. Ez utóbbinak Gyöngyösi József tanító volt a szerzője és még Csombordon is előadták a Kemény Farkas gróf udvarában. Az előadásnak olyan sikere volt, hogy Naláczy József báró lelkesedésében a színészek közé dobta ezüst pénzekkel telt erszényét. Egy Dési Péter nevű diák pedig olyan megtévesztő hűséggel adta egy pásztorleány szerepét, hogy egy részeg udvari legény a kert lugasában meg akarta ölelgetni.

A vidékre való kiruccanások így természetesen sok mulatságos, jóízű jelenetre adtak alkalmat. Az ifjúság ezért is kedvet kaphatott a színészkedésre. De a sok önálló szereplés és siker úgy látszik végül is rossz hatással lehetett az ifjúság szellemére. Egy szászvárosi színielőadás alkalmával ugyanis egy Bruz nevű tanuló az ott levő magyarországi főurakat megpillantva így szemtelenkedett: „Mit keresnek itt eme magyarországi szamarak“. Az esetet följelentették és erre a főhatóság az iskolai színielőadásokat megtiltotta. Ezzel vége is szakadt jó időre a nyilvánosság előtt való iskolai előadásoknak.

Érdemes még megjegyeznünk, hogy az előadásokra „nyomtatott játékszini levélkéket“, vagy pedig kéziratot színlapokat is osztottak szét a közönség között. Sajnos ezekből egy sem maradt meg könyvtárunkban.

A Zeyk János emlékirata alapján tisztább képet nyerhetünk az 1800-as évek kollégiumi színielőadásokról. Úgy látszik, évtizedeken át rendes szokássá vált az év végi iskolai színielőadások megrendezése a kollégium udvarán. Az iskolai év vége így olyan ünnepi alkalom volt, amelyen az egész városi közönség résztvett, amelyre a távoli vidék értelmisége is begyűlt és izgalommal leste az előadás folyását. A kollégiumi diákság népszerűsíti a színi kultúrát kis városainkban, neki köszönhető, hogy az első erdélyi színtársulat már kiművelt ízlésű közönséget kap, s így hamarosan lehetséges volt a kolozsvári állandó színház megépítése is. De amilyen nagy közönségnevelő hatása lehetett az iskolai színielőadásoknak, éppen oly nagy lehetett jelentősége az ifjúságra nézve is. Hiszen a diákság nemcsak mint színész szerepel ezeken az előadásokon, hanem osztálytanítónak vezetésével a darabok kiválasztásában, lefordításában is résztvesz. Habár a korabeli német vagy francia érzelmes drámák nem is jelenthettek különösebb irodalmi értéket, arra mégis alkalmasok lehettek, hogy az ifjúság a kor ízlésével valamennyire kapcsolatba kerüljön és magyar stílus-gyakorlatokat folytasson. Hiszen, mint ahogy Zeyk János említi, a színjátszás megerősítette az ifjúság önképző, irodalmi munkásságát. Zeyk Jánosék is „egy kis társaságot“ alakítanak, „sajtó alá készítenő darabokat dolgozandók“.¹² A társaságba tömörülésre való igyekezet tehát a Próbá után is megmaradt és előmozdította az ifjúság magyar irodalmi műveltségét. Toroczky Páléktól a Gáspár Jánosék és ifj. Szász Károlyék idejéig csak rövid megszakítások választják el az ifjúság önképzőkori törekvéseit; így kerül ki a Bethlen-kollégiumból ezeknek az időknek több kimagasló szelleme, írói tehetsége. A sokat hibáztatott köztanítói rendszernek így néha előnyei is lehettek, mert az ifjúsággal együtt érző tehetségesebb köztanítók inkább serkentették az

¹² Id. Zeyk János: i. m. 36.

ifjúság irodalmi próbálkozásait, mint a magasabb tudományokat előadó professzorok.

A táncos, énekes elő-, vagy utójátékok, valamint a drámai szerepek alakítása sokféleképpen igénybe vette a diákok ügyességét. Iskola lehetett ez számukra, melyben megismerkedtek a művészetek különböző ágaival és talán társadalmilag is csiszolódtak. De habár kisebb, eredeti vígjátékokat hihetőleg több ízben adtak, színműírók — Czako Zsigmondig — még sem kerültek ki közülük, hanem csak jeles színészek.

A klasszikus görög játékok jutnak eszünkbe, amikor a kollégium udvarán folyó szabadtéri előadásokra gondolunk. Versengés folyik itt is, nemes szellemi versengés, amely a komoly és víg elemben egyformán próbára teszi a tehetségeket és a közönségnek különféle szórakozásokat nyújt. Testi versenyek igaz, hogy még nincsenek, de így is egy hosszú délelőttön, talán egy napon át tart az előadás, a város ünnepe. A kollégiumi előadások mégsem tudnak a vidéki kereteken túlnőni és valódi művészi eseményekké válni, mert egyetlen eredeti alkotó művészt sem termeltek ki. Így azután a műsoron mindig csak másod-harmadrendű fordított darabok váltakoztak.

A Bethlen-kollégiumi színelőadásokat e szerint inkább közművelődési, mint irodalmi és művészeti szempontból értékelhetjük. Az erdélyi városi műveltség kifejlődésében jelentős szerepük van ezeknek az előadásoknak. Élénkebb társadalmi életet teremtenek, ha talán kezdetleges módon is, de mégis művészi nevelést adnak városi polgárságunknak. A kollégiumi színelőadásból nő ki egyfelől a hivatásos színészet, az első erdélyi magyar színtársulat, másfelől pedig a műkedvelő színészkedés. Az ifjúsági önképzőkör a múlt század második felében ebben az irányban vitte tovább az ősi hagyományt, műkedvelő előadásai sokszor nagy közönséget vonzottak. A művészeti kezdeményező szerepet azonban már rég átvette az állandó színház, és így az iskolai előadások művelődés- és ízlésfejlesztő hatása az iskola falai közé szorult vissza.

Vita Zsigmond

Adatok a mezősegi magyar hímzés történetéhez

3.

Szépkenyerűszentmárton, Vice és Pujon hímzései

A következőkben a gyűjtemény szolnokdobokamegyei hímzéseit ismertetjük¹; hozzávesszük azokat az érdemesebb darabokat is, amelyek az EME 1942. évi dési vándorgyűlése alkalmával rendezett néprajzi kiállítás anyagából fényképeztettek le.

Elsőben az e megyéből való, számban legtekintélyesebb csoportot, a Szépkenyerűszentmárton-ról való hímzéseket mutatjuk be. Az, hogy e gazdag és mintázatban változatos sorozatban számbeli többségben vannak a kötött technikájú minták, nem csak véletlennek tulajdonítható. Egyikünk helyszíni tapasztalatai szerint 1936-ban elenyészően csekély számú arányúak voltak a szabadrajzú minták a sokkal gyakoribb kötött technikájúak mellett.² A keresztöltéses, illetőleg szálánvarrottas technikát Szépkenyerűszentmártonban „sinoröltés“-ek, vagy „brinel“-nek (rumén kölcsönszó!) nevezik a magyar asszonyok. Mind e kötött technikájú, mind pedig a szabadrajzú mustrák között megvannak a Mezőségre jellemző, típusos minták.

Az 1. kép mintája az Erdélyben máshelyütt is kedvelt, s a Mezőségen sűrűn előforduló részarányos, átlós díszítmény ismétlődéséből adódott. Feltűnő itt az egyébként szinte elmaradhatatlan térkitöltő elemek teljes hiánya, valamint az is, hogy a közép minta és az ezt a mesterkétől elválasztó zegzűg-vonal között milyen nagy a hímzetlenül hagyott tér. A hímző művészi érzékét dicséri a tömött felületek és a vékony vonalak kellemes váltakoztatása. Mint mezősegi jellegzetességre, már több ízben rámutattunk a mesterke-csík díszítőelemeinek a közép mintához való hasonlítására. E munkán is ugyane folyamat szép, immár befejezett példáját láthatjuk. A mesterkeminta díszítményei teljesen azonosakká váltak a közép mintáéval, mindazonáltal nem olvadtak abba bele s tőle elrendezés tekintetében épp oly függetlenek maradtak, mint ahogy az a középtől elütő

¹ A vándorgyűlési kiállítás anyagának bemutatása különösen azért látszik indokoltnak, mert ez a kiállítási anyag újból visszakerült a tulajdonosokhoz, s így nemcsak a további vizsgálat számára hozzáférhetetlen, hanem hihetőleg előbb-utóbb el is pusztul. Mind az itt ismertetett gyűjteményben lévő, mind pedig a kiállítás anyagából lefényképezetett szóki hímzésekkel csak később szándékozunk foglalkozni, mert az idevaló hímzések legnagyobb részükben külön típust képviselnek. — A képek aláírásában a községnevek után álló SzD betű Szolnok-Doboka megye nevének rövidítése.

² Itt érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy egyikünk helyszíni tapasztalatai szerint az id. munkánk 68. ábráján bemutatott szabadrajzú hímzés Szépkenyerűszentmártonból is ismeretes. Már ott feltűnőnek mondtuk, hogy a Néprajzi Múzeum gyűjteményében egy ilyen jellegzetes hímzés Székelykocsárdról valónak van leltározva. Valószínűnek látszik, hogy ez is téves leltározás.

mintájú mesterkéknél szokásos. A derékaljvég hossza 100, szélessége 22.5 cm; ebből a közép minta szélessége 13, egy-egy mesterkecsíkra pedig 4.6 cm esik. A hímzést piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) dolgozták.

A sűrűn varrt felületek és vékony vonalak közötti helyes, arányos megoszlás, a tömött foltként kezelt virágok és a levegős, könnyed hajlású száruk, indák váltakozása még inkább jellemzi a 2. kép különleges mintáját. A szokatlan minta érdekessége, hogy nemcsak hosszanti irányban folytatható a végtelenségig, mint ismétlődő díszítményekből összetevődött társai, hanem szélességben is. A néző csak figyelmesebb szemlélődés után veszi ki a mintának az egész felületet betöltő, mértánias szerkezet-hálóját, mely azonban itt nem elválasztó vonal, hanem szervesen összefügg magával a mintázattal. A kisebb díszítőelemek ezúttal is térkitöltő szerepűek, de egyben szervesen hozzá is tartoznak a mustrához, mely sohasem válik zsúfolttá. Ezidőszerint nem tudunk rámutatni e hímzés mintabeli rokonnaira. Lehetséges azonban, hogy felsőbb társadalmi osztályok munkáinak hatását kell benne látnunk. Mesterkenékülisége jellemzően mezősegi. E kék pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) készült derékaljvég-hímzés hossza 101, szélessége 22 cm. Az oldalak összevarrása igen szép tűzött csipkével készült. A hímzés Kiráj Mátyi vicei származású asszony kb. 50 évvel ezelőtt készült munkája. Itt tehát tulajdonképpen vicei hímzésről van szó.

Mértánias elrendezésű és mintázatú a 3. képen látható munka; ennek mesterkéje már szervesen egybeolvadt a közép mintával. Ez a fejlődés olyan módon mehetett végbe, hogy a szélső, térkitöltő négyzeteket tükröképszerűen megismételték, s a mesterke jellemző virágbokrait ezek közé helyezve, a közép minta tengelyéhez igazították. Érdekes példa ez a munka arra, hogy a mesterke — anélkül, hogy mintázatában megváltoznék és a közép mintához igazodnék — tisztára az elrendeződés következtében szervesen beleolvadhat a közép mintába. Ez az egybeolvadás még az esetben is létrejöhet, ha — mint itt is — a mesterkét elválasztó csik, kissé megokolatlanul, továbbra is megmarad. Az egész munka levegős, világos rajzú, elemei határozottak, s a tömöttebb és ritkább mintaelemek váltakozására itt is ügyelt a hímző. Mérete 62×19 cm, piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) hímzett.

A 4. kép mintájára a középtengelyes elrendezés — jellemző, valamint a mesterke hiánya is. Mindkét sajátosság helyi jellegű. A középtengelyes elrendezés kialakulása, de még teljesen be nem fejeződött volta is, jól szemlélhető, s ugyancsak világosan látszik a valamikori mesterke virágainak a közép mintába való olvadása. A minta szerkezete mértánias ugyan, de az elemek maguk, — a középső négyzet kivételével — növényiek. Érdekesek az ismétlődő mintarészek közötti kehelyvirágok, melyek eredetileg bizonyára a térkitöltés célját szolgálták. A piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) hímzett párnavég mérete 68×19 cm. A munka Kocsis Jánosné Harangozó Birinek kb. 55 éve készült munkája.

Szerkezetben rokona e mintának a 5. képen látható hímzése. A középtengely itt végérvényesen kialakult, s átszeli a négyzeteket, amelyeknek — feltehetően — a minta valamely korábbi változatában csak kisebb,

térkitöltő szerep juthatott. Ezt látjuk Erdély más vidékéről származó, ismétlődő virágbokrokkal díszített hímzésein. Itt a térkitöltőt négyzeteken kívül még apró, a mintához nem tartozó díszítőelemek is ékelődnek az ismétlődő virágbokrok közé. A középtengely két oldala mentén végighúzódo virágbokrok sorával már nemcsak a Mezőségen találkoztunk³, hanem egy feltűnően hasonló mustrával a felsőmarosmenti hímzések között is.⁴ A mesterke a hímzésen már teljesen elmaradt. A piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) készült munka mérete 60×31 cm, a gyűjtő feljegyzése szerint Kocsis Sándorné Harangozó Irma kb. 25 évvel ezelőtt varrta.

Mind elrendezés, mind szerkezet tekintetében nagyon közel áll ehhez a munkához a 6. kép mintája. Itt is virágbokrok nőnek ki a középtengely két oldalából. Művészi szempontból nézve, e minta azért tökéletesebb az előbbinél, mert idegen térkitöltő elemek nélkül oldja meg a felület hiánytalan és arányos betöltésének feladatát. A levegős, jól elosztott elemek áttetsző rajza részben annak is tulajdonítható, hogy a virágoknak csupán a körvonalát hímezték ki. A mesterke itt is hiányzik, s jellemző, hogy az a zegzúgvonalas sáv, amely más mezősi hímzésen a mesterkét elválasztja a középmentától, itt a középtengely helyére került. A munka piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) hímzett; mérete 64×18.5 cm.

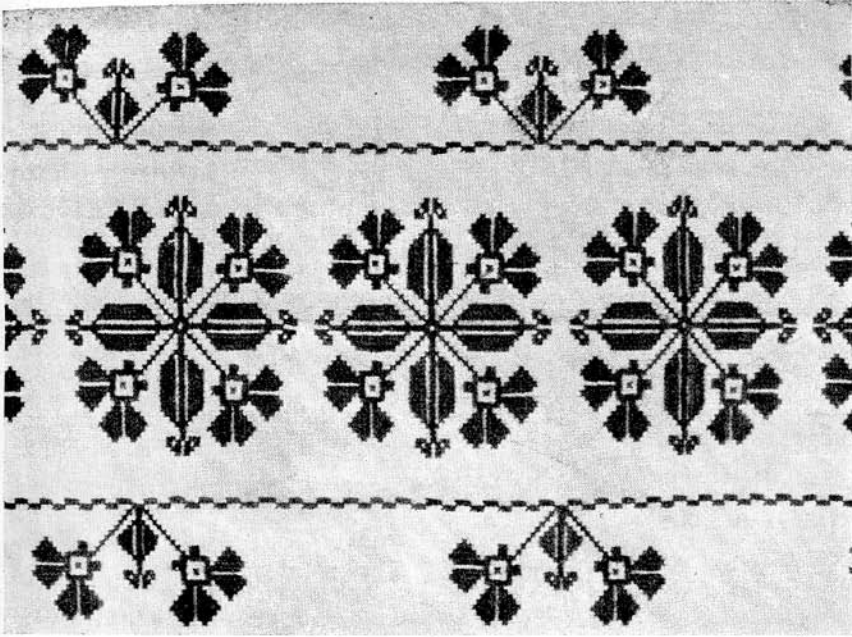
Két aprólékos kidolgozású, mértánias elrendezésű mintát látunk a 7. és 8. képen. Egyes díszítőelemek itt már mindkettőn növényi formákká alakultak. A felső kép mintáján világosan látszik a középtengelyes elrendezés felé való törekvés. Érdekes a még teljesen különálló, független mesterkének mintabeli hasonulása a középsík egyik díszítményéhez. Ugyanezt a mozzanatot figyelhetjük meg egyébként az alsó mintán is, ahol a mesterke virágbokrai a középmentában szintén szerepelnek. Az ismétlődő díszítmény különben a kedvelt átlós mustra egy gazdag, jól tagolt, s amellet aprólékos és finoman részletező változata. Mindkét hímzésen zegzúgvonalas csik választja el a mesterkét a középmentától. A két hímzés arányai is eléggé hasonlóak: mindkettő 60 cm hosszú, a felsőnek szélessége 16.5 cm, amiből 4—4 cm esik a mesterkére, az alsóé 18.5 cm, s egy-egy mesterkecsík 2.5 cm széles. Mindkettő piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) hímzett.

Mértánias beosztású és részben ilyen mintázatú a 9. és 10. képen bemutatott két hímzés is. A felső képen láthatónak hossza 62.5, szélessége 21 cm; ebből egy-egy mesterkecsík 2.5 cm-nyi, az alsó minta 66 cm hosszú, 19 cm széles, mesterkéje pedig 2—2 cm-nyi. Mindkettő keresztöltéssel (szálánvarrattal) hímzett. A 9. sz. mintán feltűnő a csillagok közé helyezett virágok sommás, elnagyolt kezelése, a részletezés hiánya, s a mesterke füzérindája. Ilyen szegélyfüzért a Néprajzi Múzeum egy pujoni lepedőszéléről ismerünk.⁵ A 10. kép mintája az Erdélyszerte kedvelt, különösen a Székelyföldön gyakori háló-mustrának igen aprólékos és finom változata. Stí-

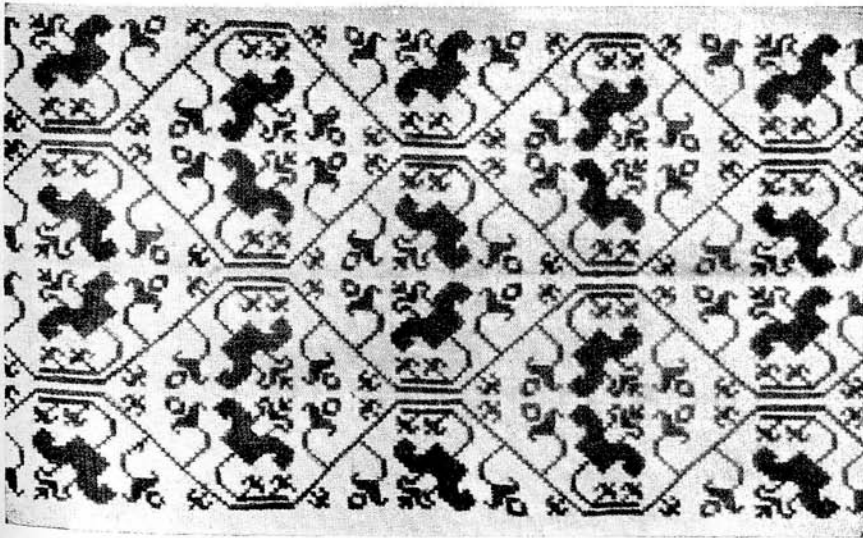
³ Vö. a 2. rész 2. és 29. képével.

⁴ Közöltük id. munkák 90. ábrájaként (A Néprajzi Múzeum Értesítője XXXIII, 30 és kny. 30.)

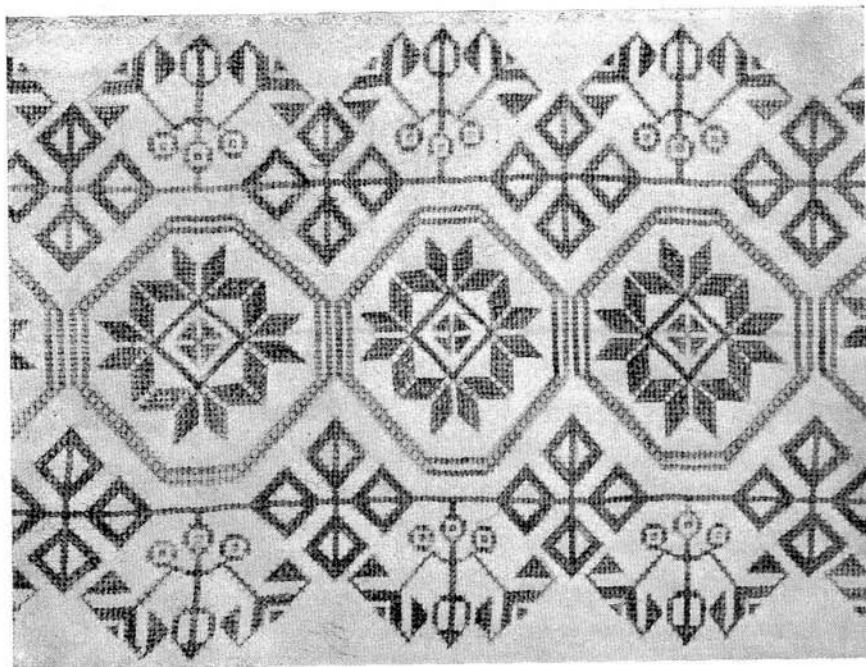
⁵ Uo. 41. ábra.

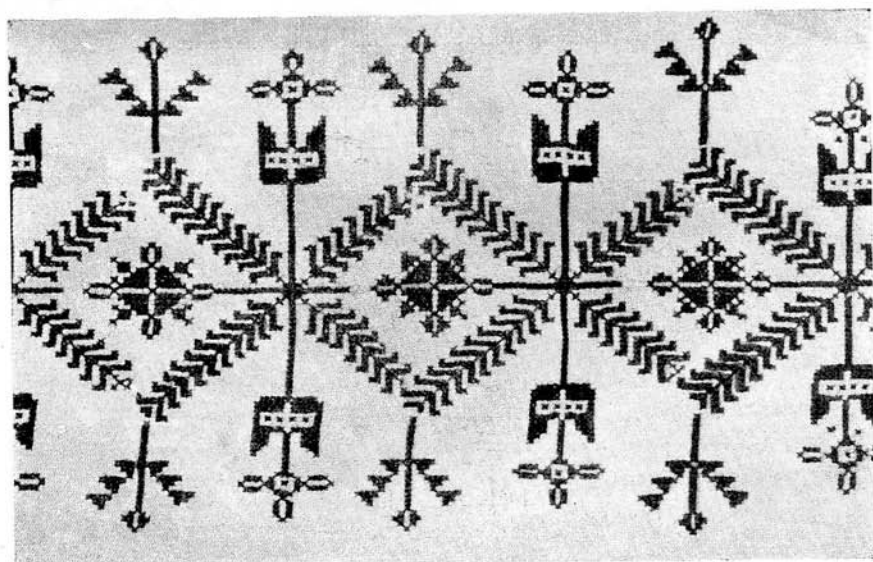
1. Derekaljvég hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [34].

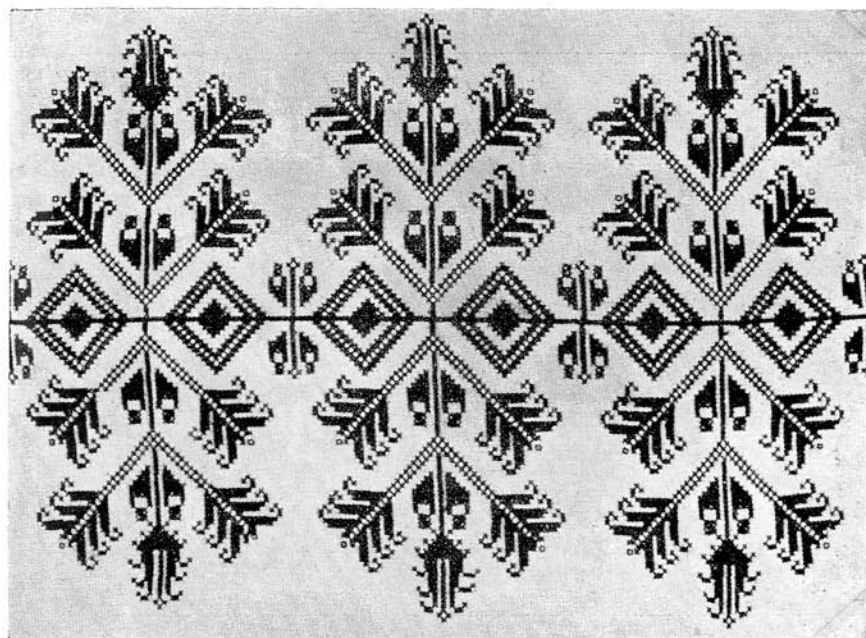
2. Derekaljvég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [2].

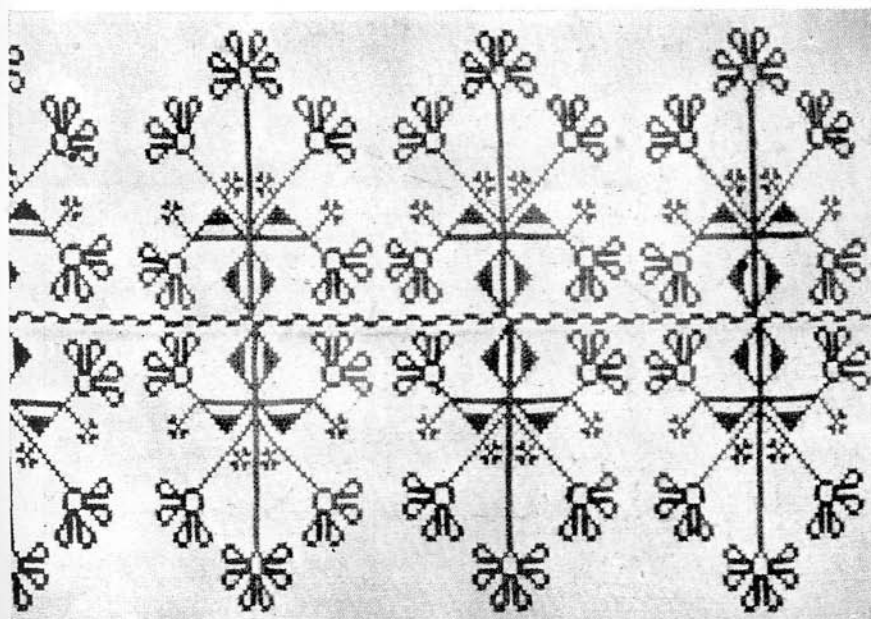
3. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [50].

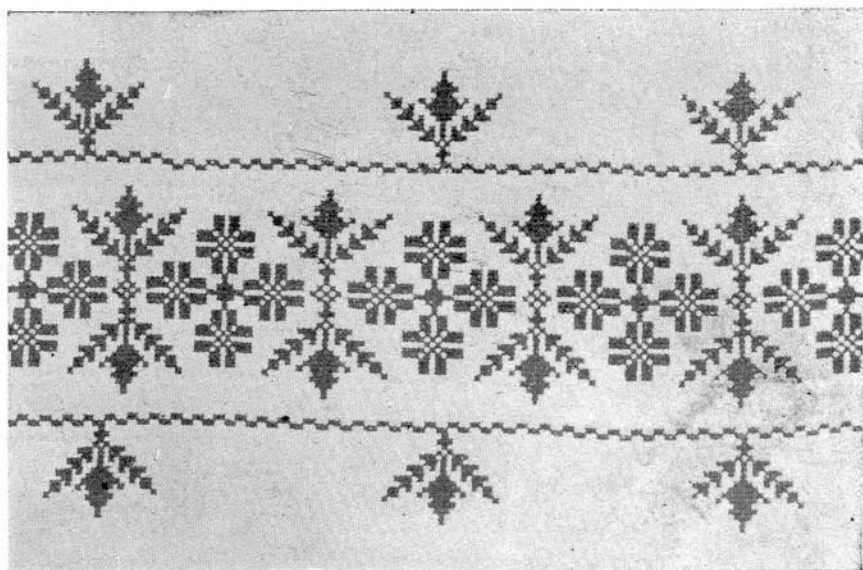
4. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [59].

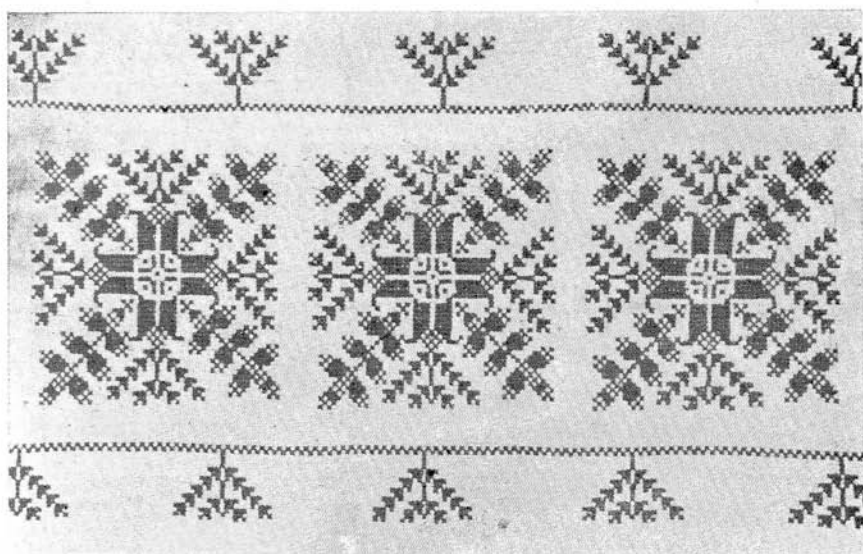
5. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [56].

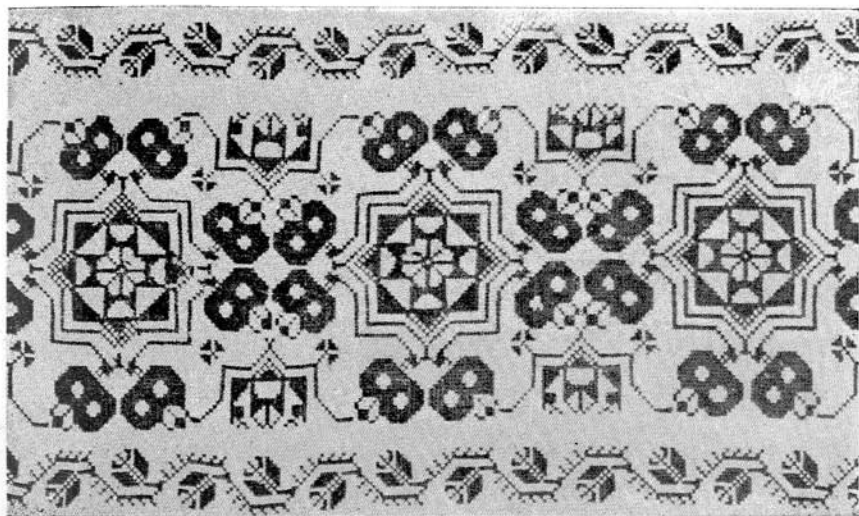
6. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [10].

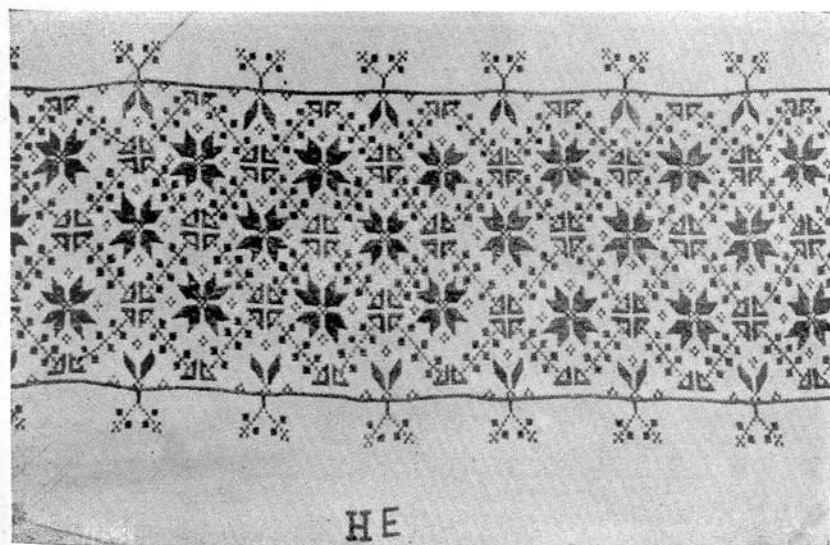
7. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmáron, SzD.) [Dv.].

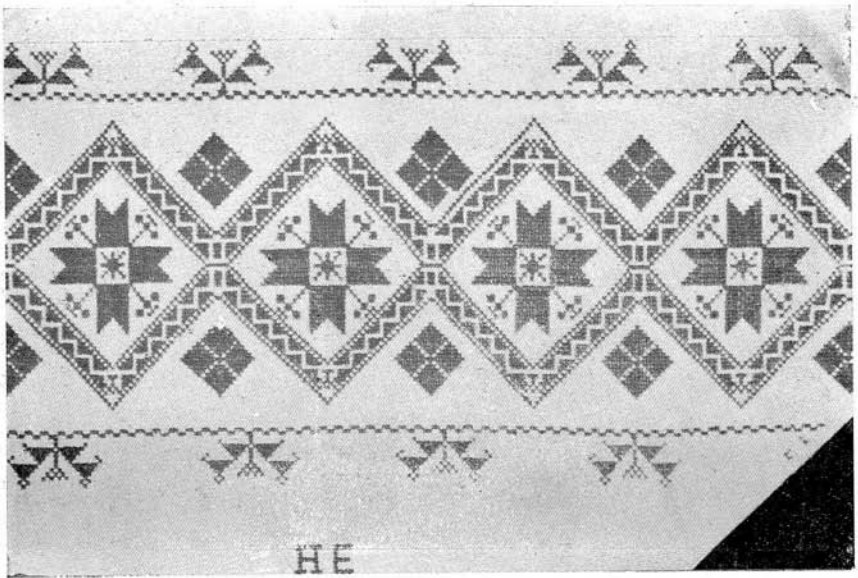
8. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [Dv.].

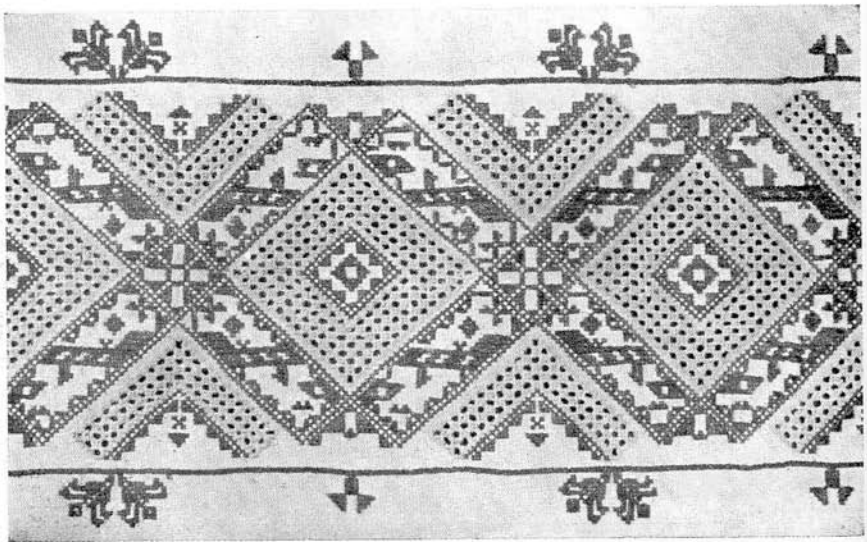
9. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [Dv.].

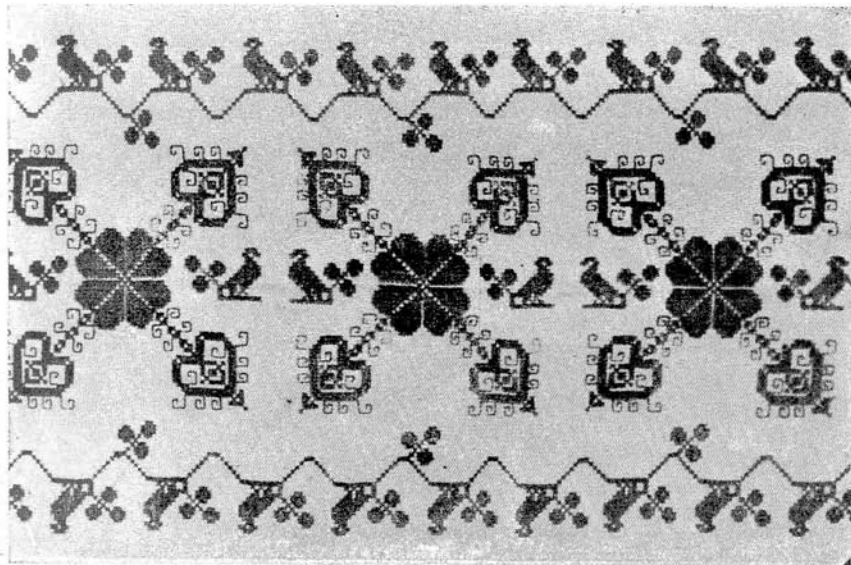
10. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [Dv.].

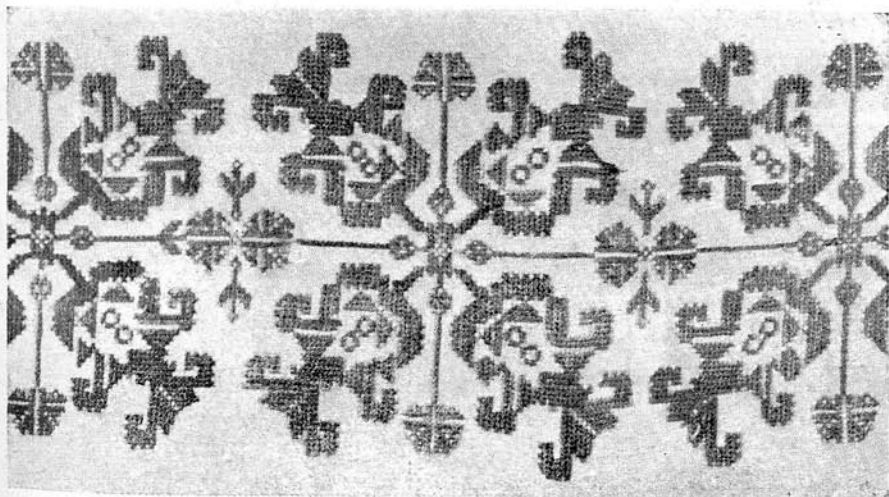
11. Párnavég-hímzés (Szépkényerüszentmárton, SzD.) [Dv.].

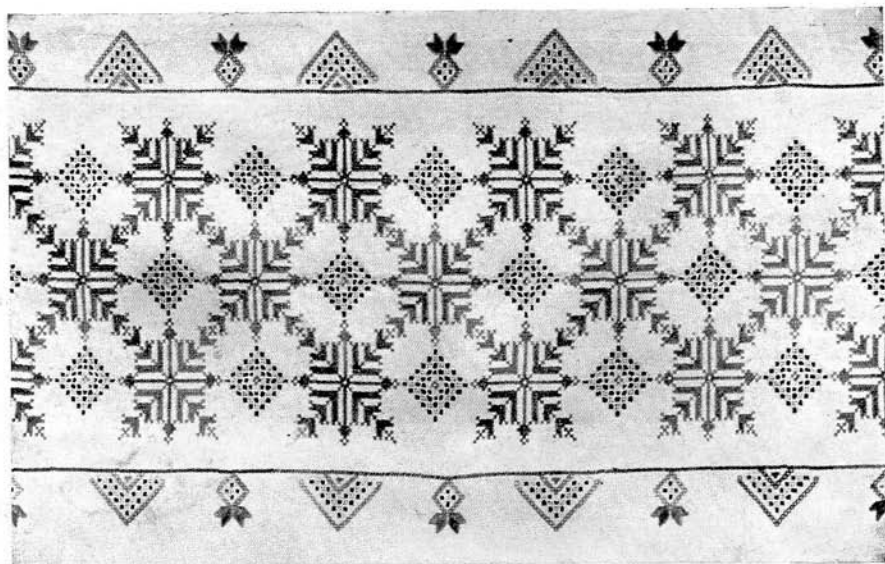
12. Párnavég-hímzés (Szépkényerüszentmárton, SzD.) [13].

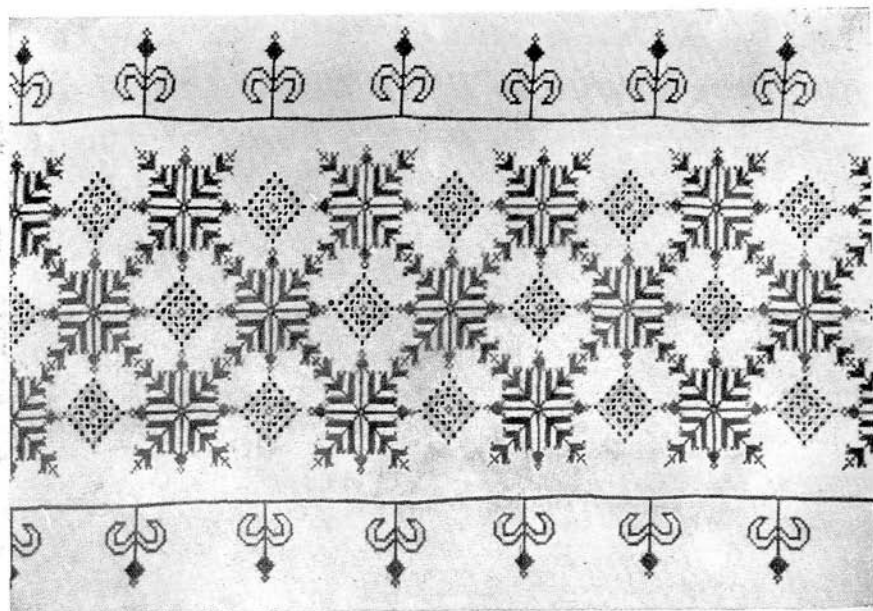
13. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [Dv.]

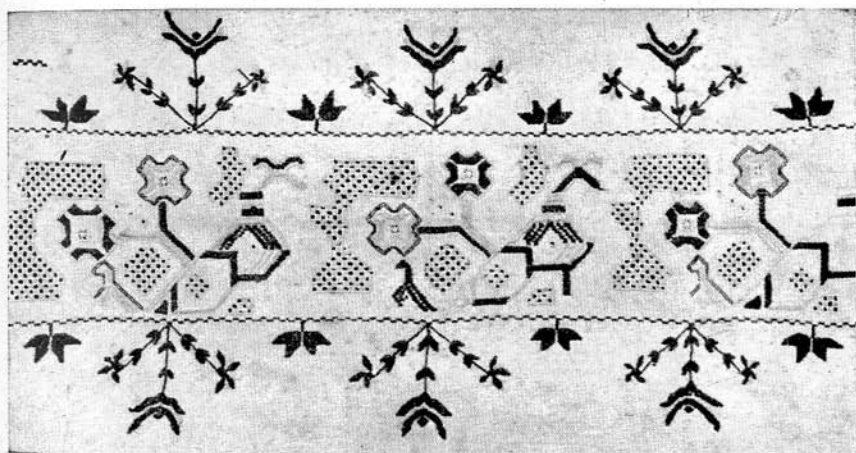
14. Derekaljvég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [20].

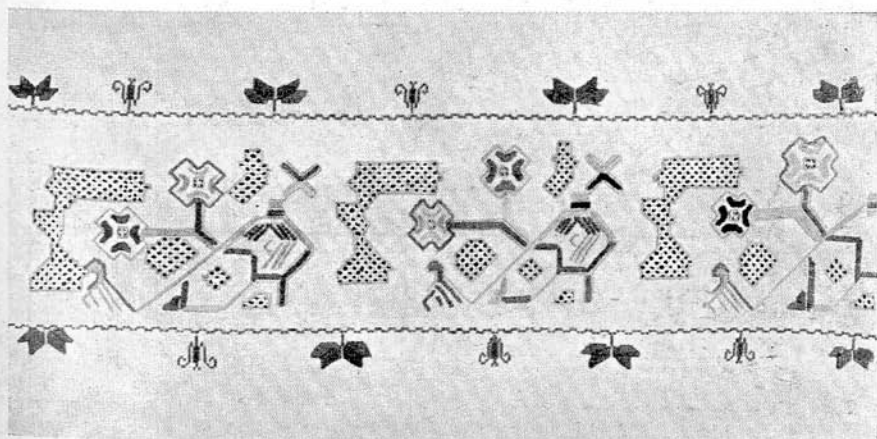
15. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [11].

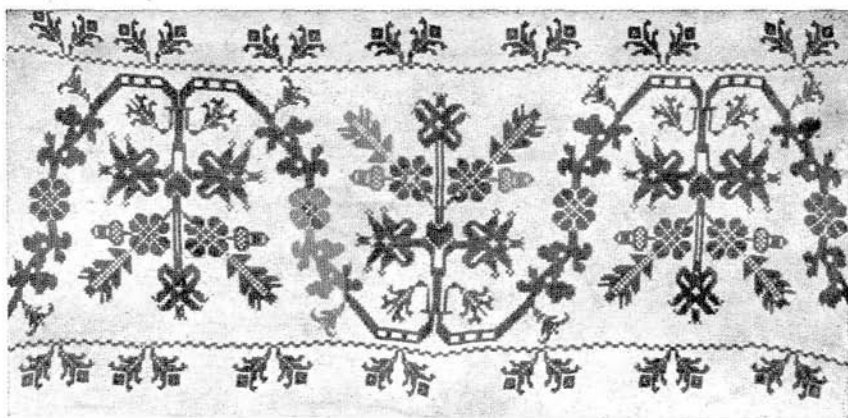
16. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [18].

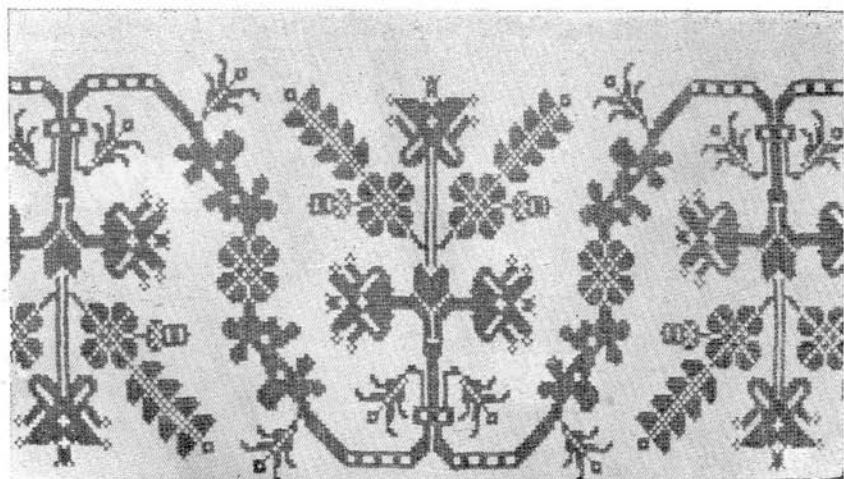
17. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [28].

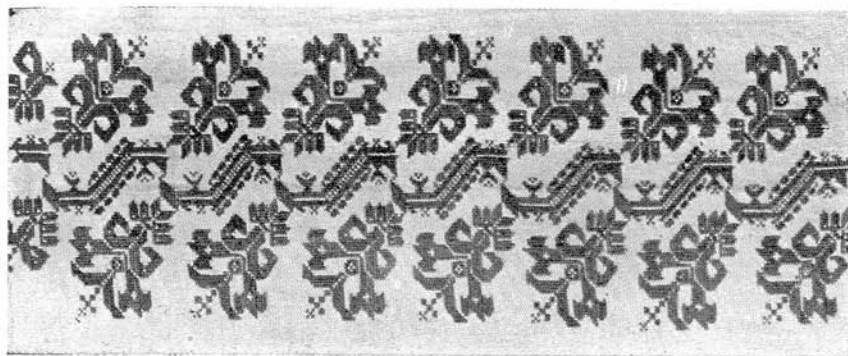
18. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [46].

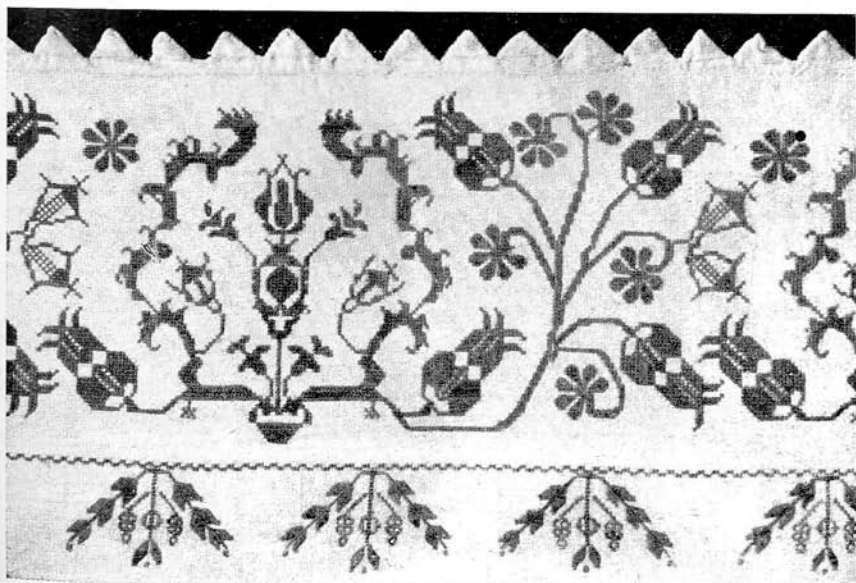
19. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [237].

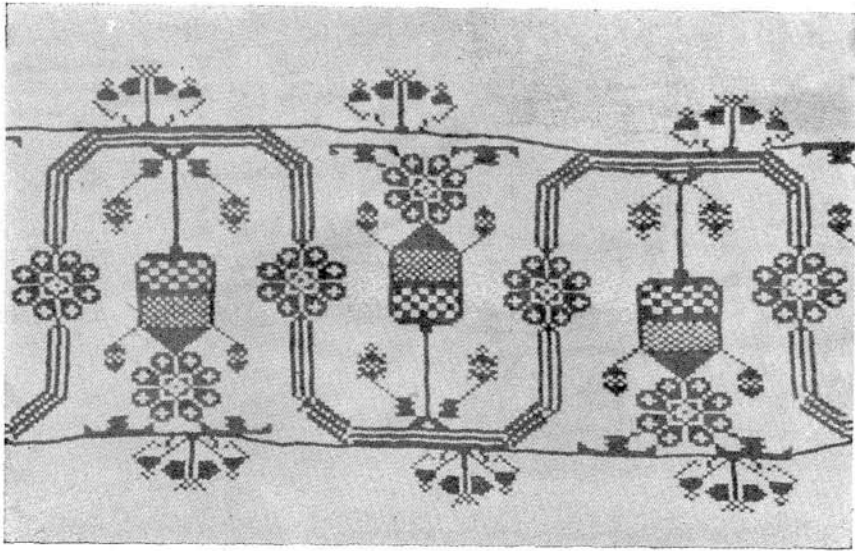
20. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [Dv.].

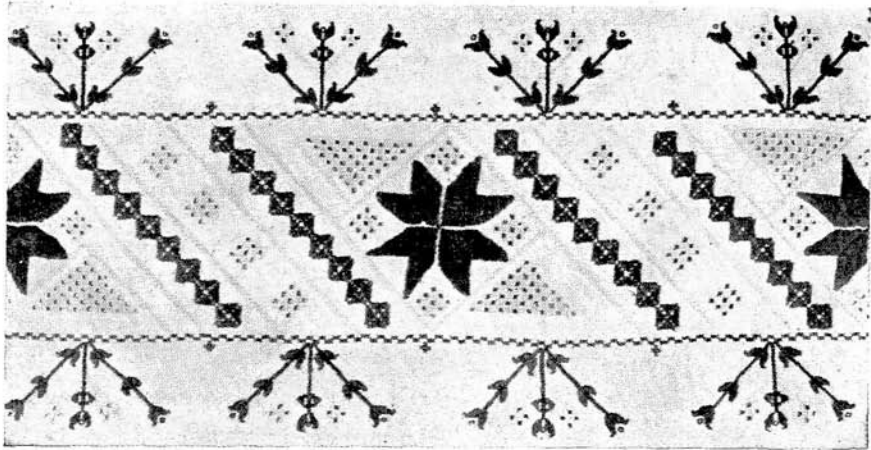
21. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszenmárton, SzD.) [29].

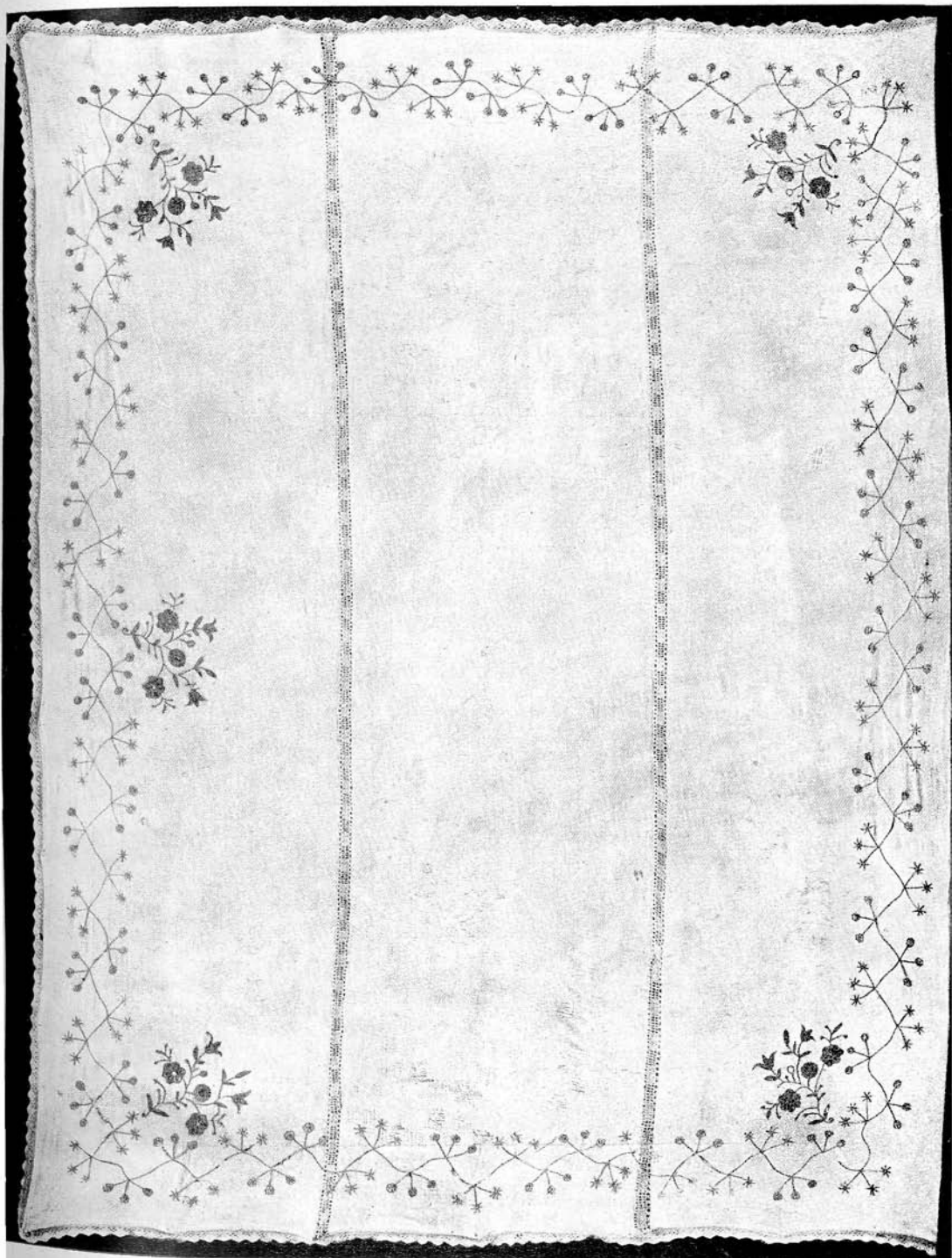
22. Lepedőszél-hímzés (Szépkényerűszenmárton, SzD.) [53].

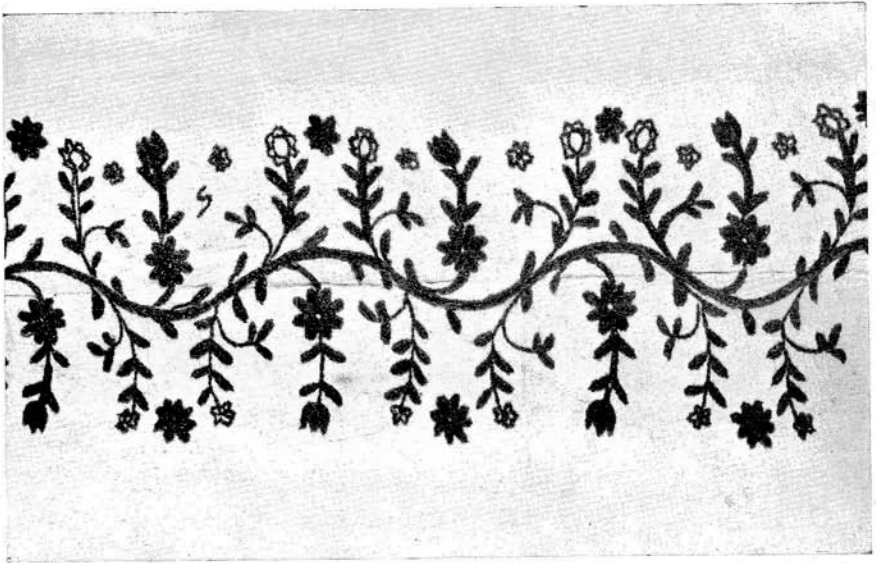
23. Lepedőszél-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [Dv.].

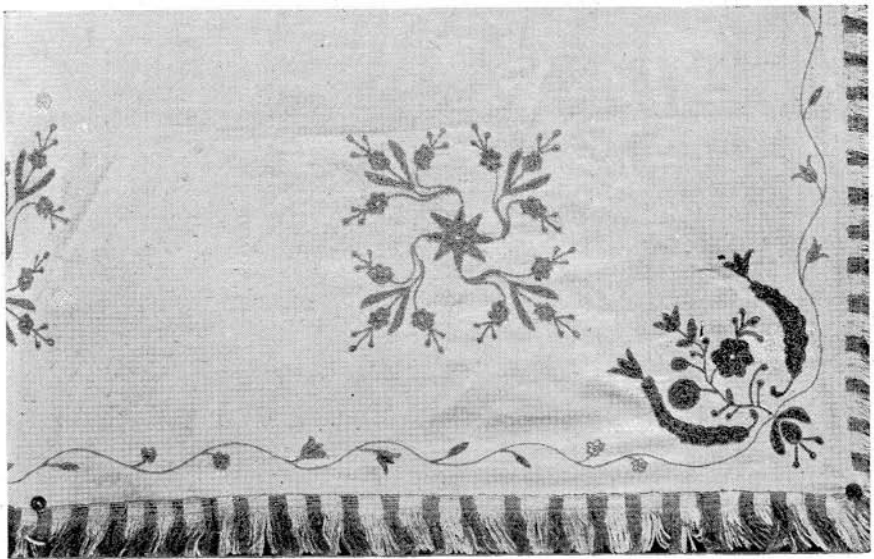
24. Lepedőszél-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [22].

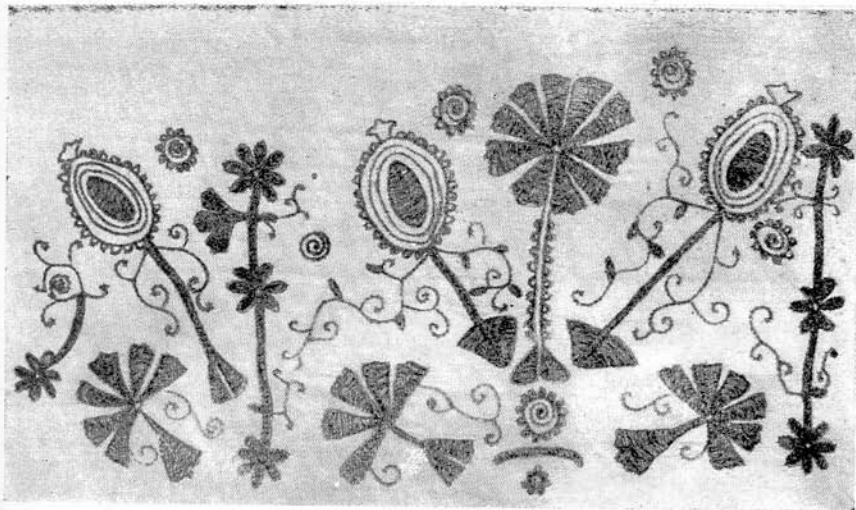
25. Hímzett ágyterítő (?) (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [49].

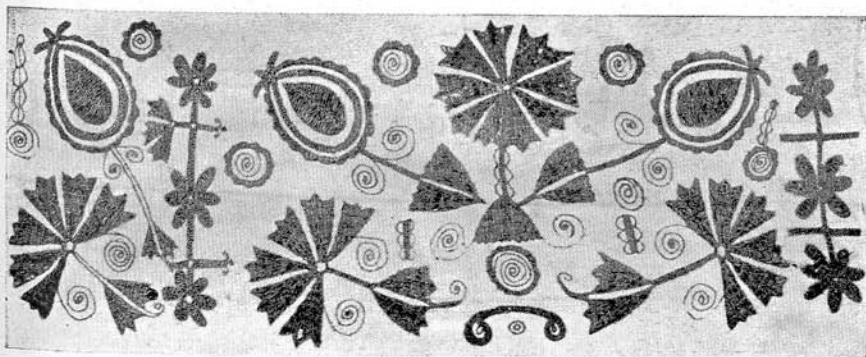
26. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.)
[Lajtha László dr. (Bpest.) tulajdonában]

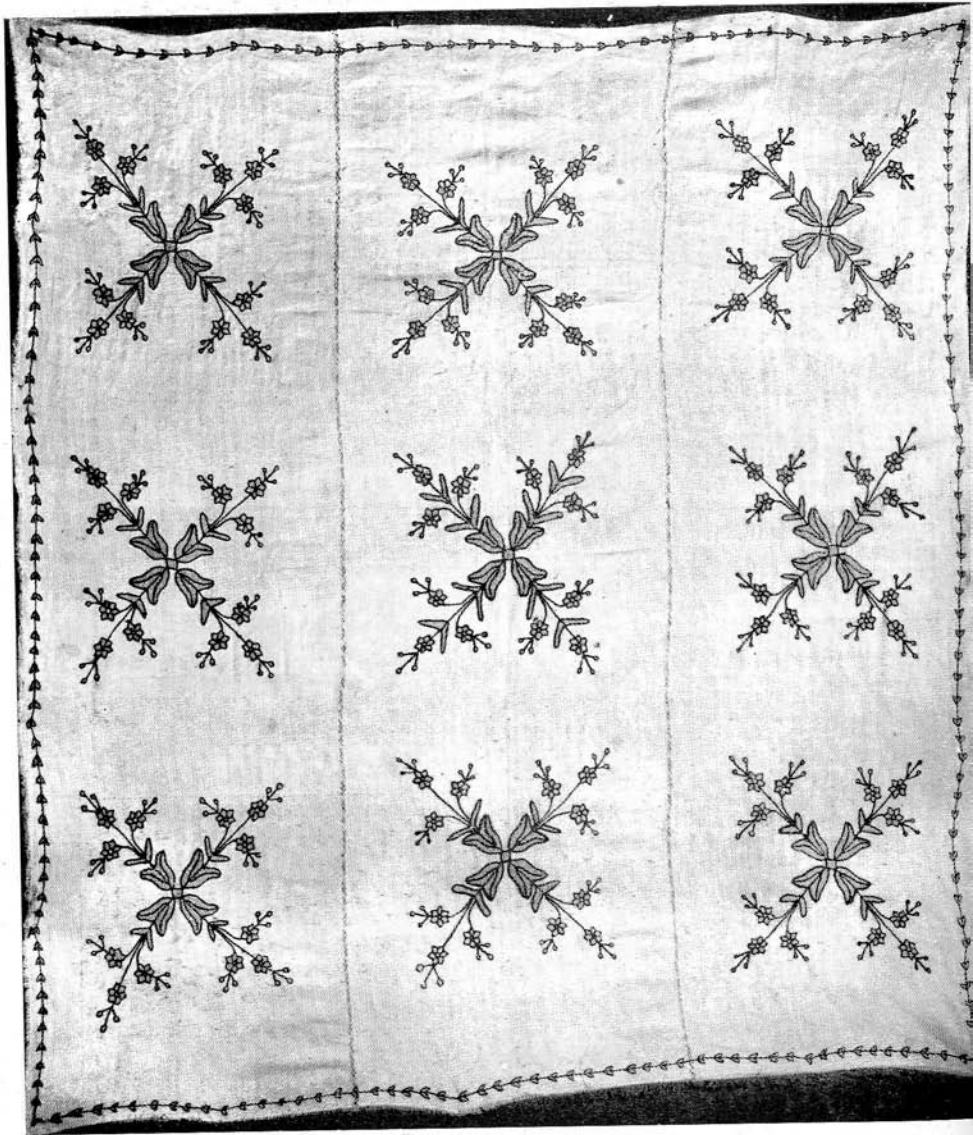
27. Hímzett abrosz sarka (Szépkényerűszentmárton, SzD.)
[Szenhe István dr. (Bpest.) tulajdonában]

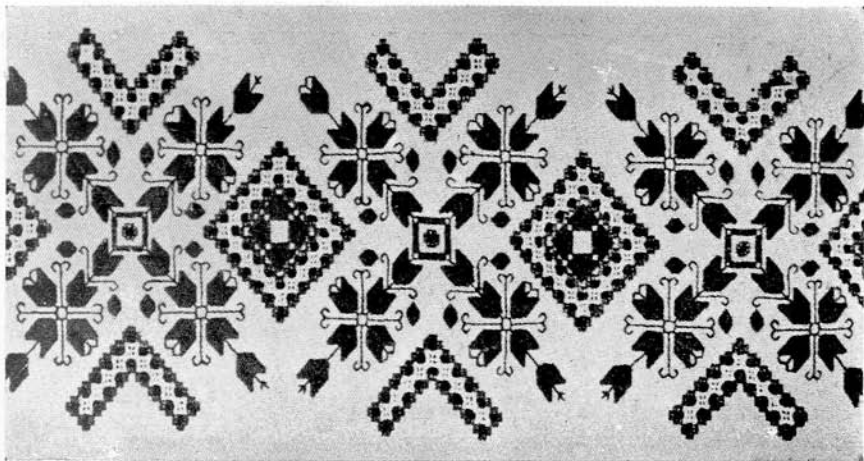
28. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [60].

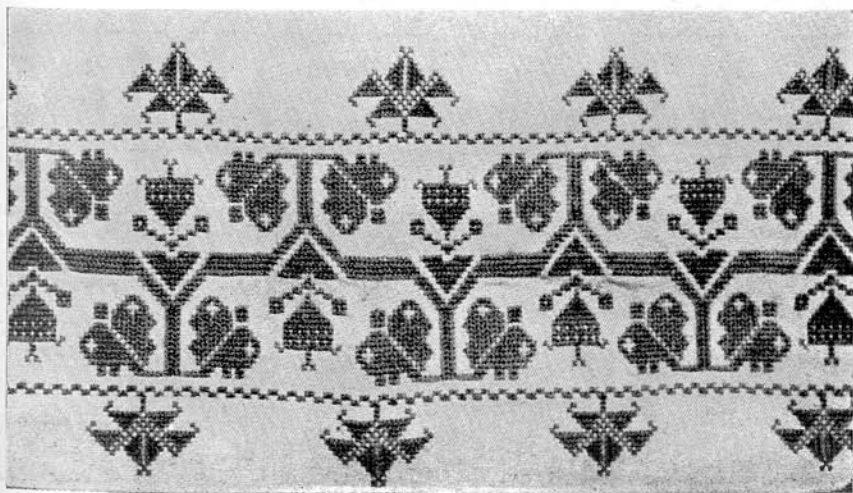
29. Párnavég-hímzés (Szépkényerűszentmárton, SzD.) [51].

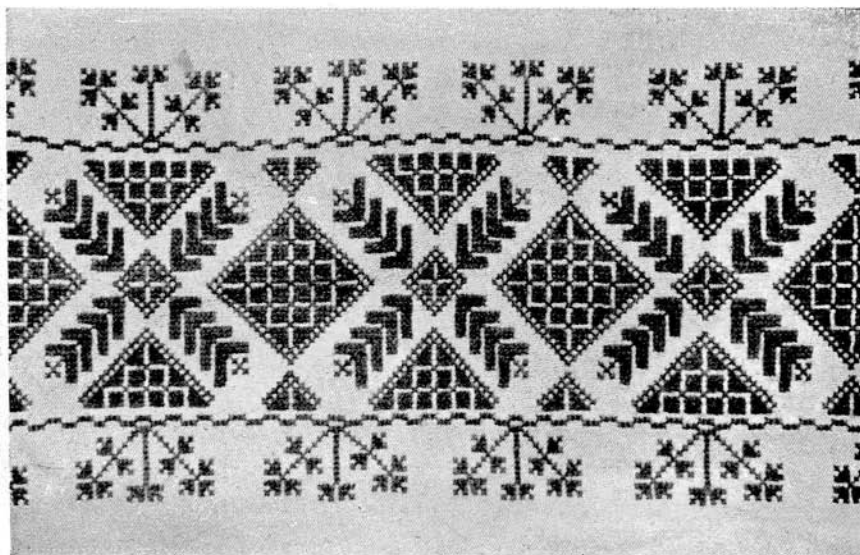
30. Hímzett abrosz (Vice, SzD.) [A vicki ref. egyházközség tulajdonában].

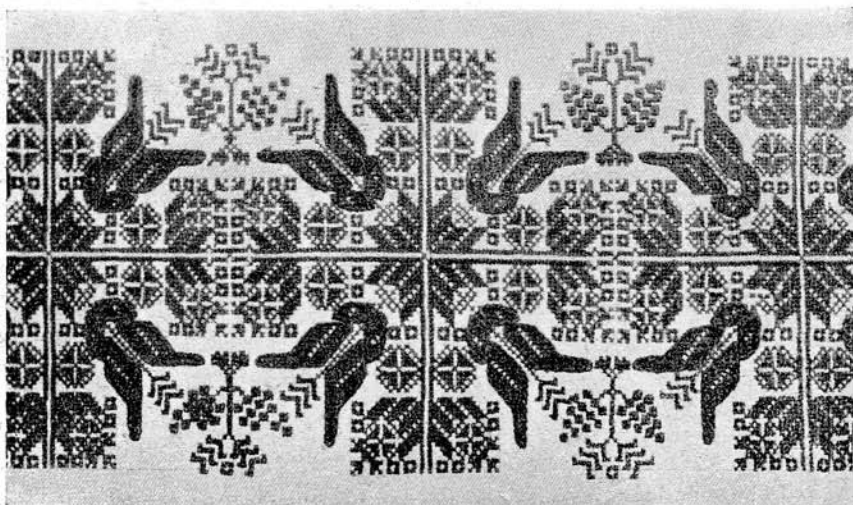
31. Párnavég-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.].

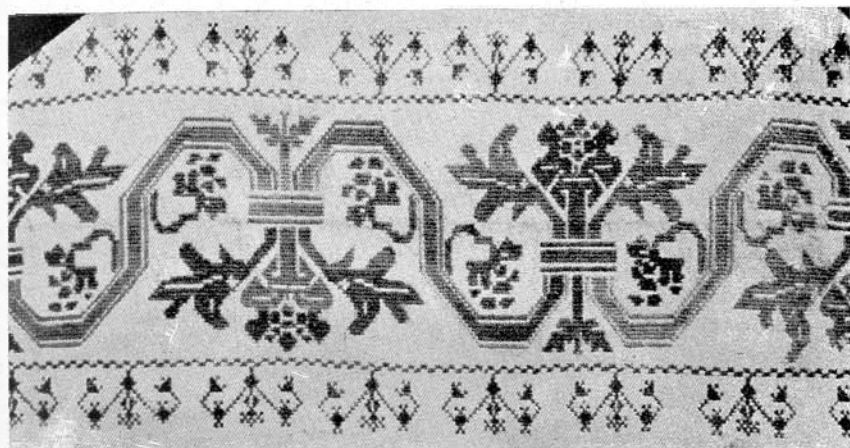
32. Párnavég-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.].

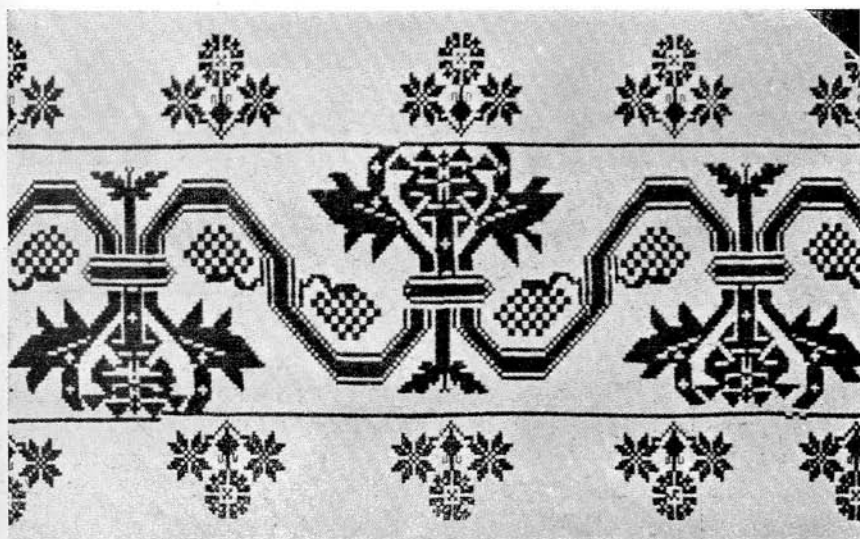
33. Párnavég-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.].

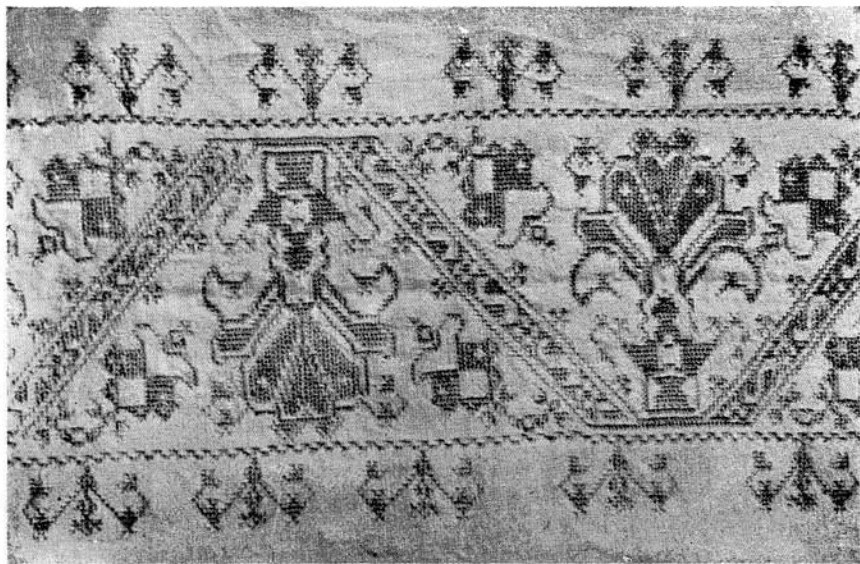
34. Párnavég-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.].

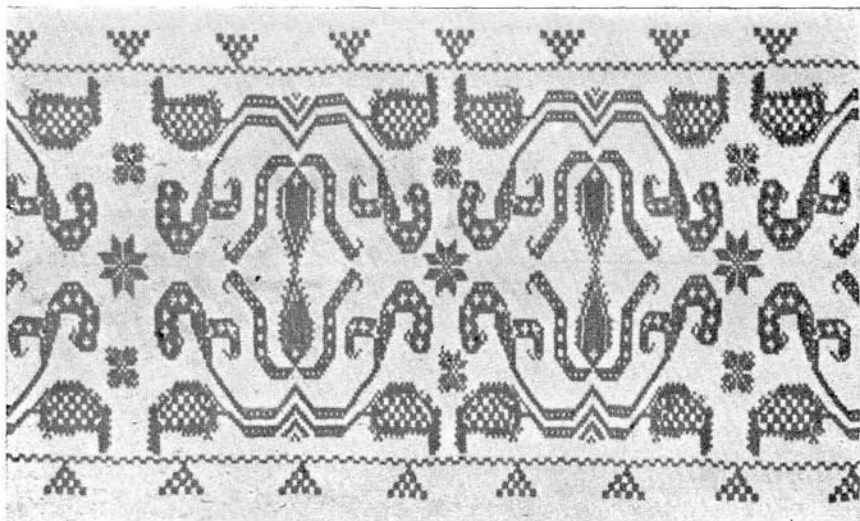
35. Párnavég-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.]

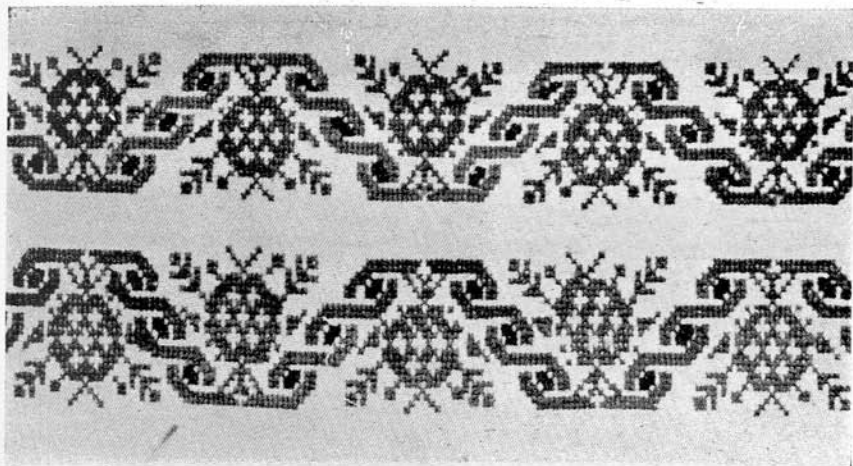
36. Párnavég-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.]

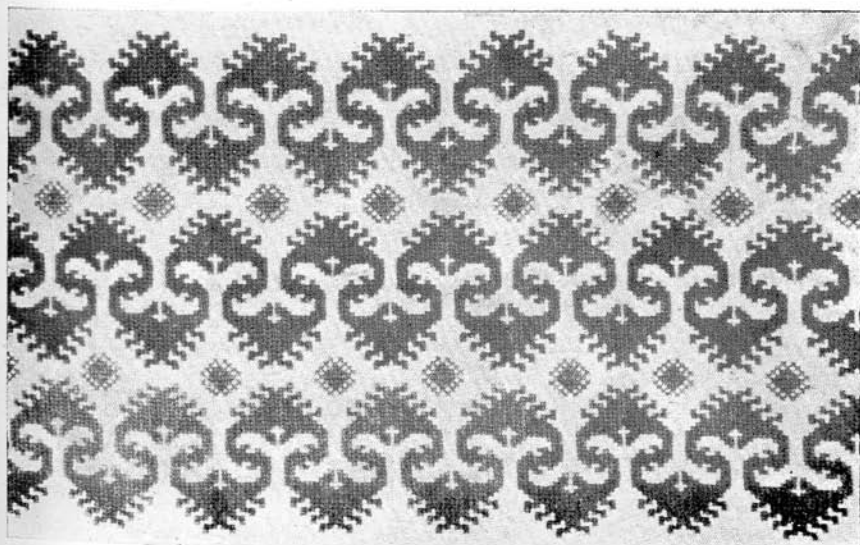
37. Párnavég-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.].

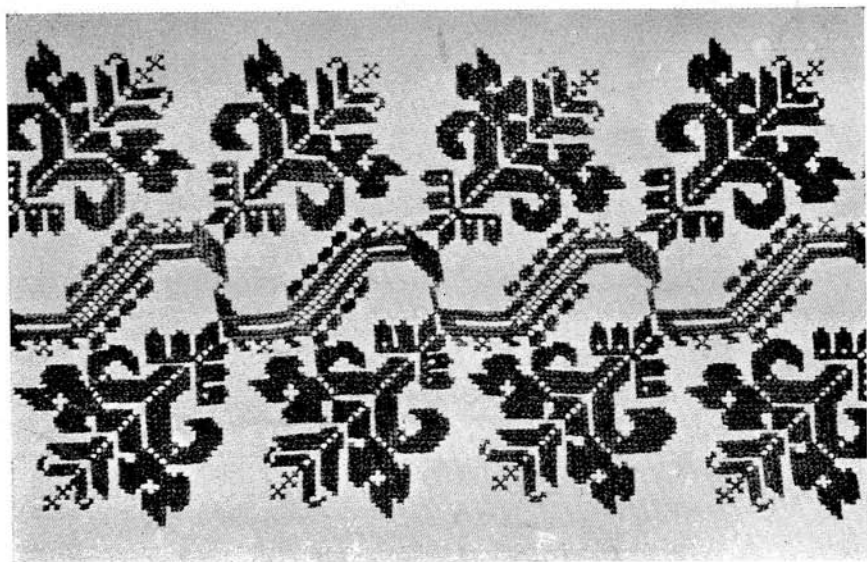
38. Derekaljvég-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.].

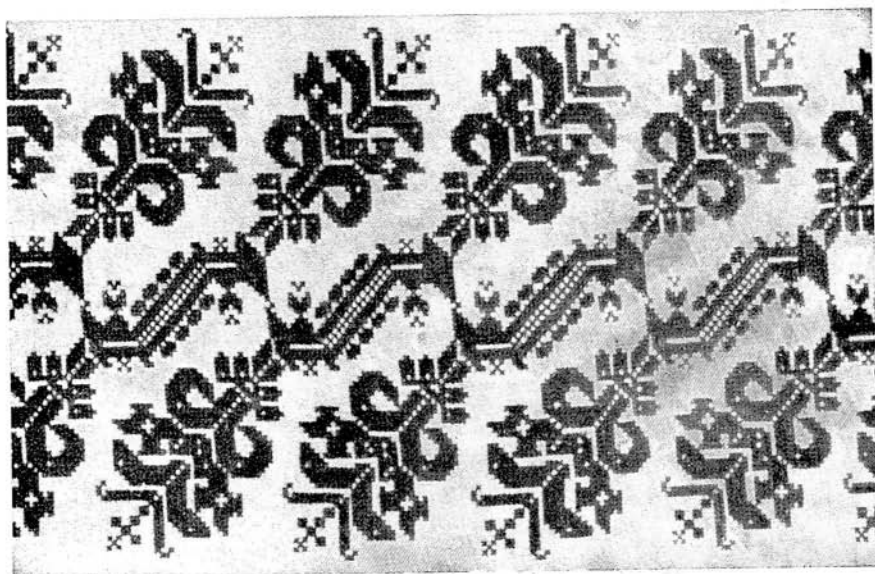
39. Derekaljvög-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.].

40. Párnavég-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.].

41. Párnavég-hímzés (Vice, SzD.) [Dv.].

42. Párnavég-hímzés (Pujon, SzD.) [66].

lusban hozzáilleszkedik a mesterkének kicsiny virágbokrok ismétléséből adódó csíkja, mely díszítményeiben független a középminától, de az elemek elhelyezése tekintetében már hozzá igazodik. A tulajdonos nevének kezdőbetűi (*H E*) a tulajdonjegyek és kezdőbetűik megszokott helyére hímzettek.

A 11. és 12. képen egyazon mintának különböző modorban és kivitelben való dolgozását látjuk: mindkettőn szegletre állított négyszögek ismétlődése alakítja a középminát. E minta, úgy látszik, kedvelt lehetett a Mezőségen; Válaszútról és Vajdakamarásról származó változatait már korábban bemutattuk.⁶ Jellemző, hogy mint némely más hímzéspéldányon, itt is negatív hatásra törekedett a hímző, s a négyzetek széles körvonalát hímzéstelenül hagyott mintával bontotta meg. A 11. kép kissé merev mustrájával szemben a 12. képen láthatón feltűnően gazdag, aszimmetrikus mintát hagyott fehéren a varróasszony. Nagyon hasonló felületmegbontó mintázatot a már említett vajdakamarási lepedőszél négyszögeinek sávjában szemlélhettünk. — A 11. kép hímzésének mérete 58.5×21.2 cm (mesterkecsíkja 3—3 cm), a 12. képé 60×20 cm (mesterkéje 2.2 cm-nyi). A 11. kép mesterkemintájával mezőségi munkákon már több ízben találkoztunk,⁷ a 12. képen feltűnő módon egy nagyobb és egy kisebb díszítőelem váltakozó ismétlődése látható. A felső kép hímzésén ugyanazt a tulajdöntjelző *H E* betűt látjuk, mint a 10. képen, de ez még nem jelenti a két hímzés készítőjének kétségtelen azonosságát, különösen a sok azonos nevű személy közösségében (Szépkenyerűszentmártonban sok a *H a r a n g o z ó* nevű család). Mindkét minta piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) hímződött, kivéve természetesen az alsó mintának fehér vagdalással készült részeit. A piros hímzésű munkákon ez a felületkitöltésként alkalmazott vagdalás a Mezőségen igen kedvelt.⁸ Az alsó minta egyik szélén, üresen maradt felület betöltésére, csillag-idomot varrt a hímző; lehetséges, hogy tulajdonjegyet kell benne látnunk.

A 13. kép mintájának Magyarpalatkáról való édestestvéreit már korábban bemutattuk.⁹ A szépkenyerűszentmártoni mintát ezekkel összehasonlítva, feltűnik a hiányzó mintarészek helyébe kétoldalt illesztett madáralak. Az átlók közötti terület fenn és lenn üresen marad. A minta keletkezésében lévő középtengelyét a madárkák-alkotta csík fogja képezni. Érdekes a mesterkét elválasztó vonal helyébe varrt fűzérszerű tört inda, mely már a szegélynek a középminához kapcsolódását jelzi. A fűzérből befelé növesztett térkitöltő elemek a középminában is szerepelnek, s megvannak a szegélyen ugyanazok a madarak, amelyeket a középminában láttunk. Ahhoz, hogy a mintában már azonosult mesterke a középminának szerves részévé is váljék, itt voltaképpen nem hiányzik már egyéb, mint hogy azt hozzá néhány centiméterrel közelebb varrják. A piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) és négyzetöltéssel hímzett minta mérete 68×20 cm, amiből 4—4 cm esik a szegélycsíkra. Figyelemreméltó, hogy

⁶ L. az 1. rész 14. és 15. képét, s a 2. rész 4. képét.

⁷ Vö. az 1. rész 16. és a 2. rész 14. képével.

⁸ Vö. az 1. rész 2, 12, 15, 16. és 2. rész 4, 17, 31. képét.

⁹ Vö. 2. rész 14. és 15. képével.

ez a merőben szokatlan mesterkeminta is mennyire ragaszkodik a Mezőségen általános mérethez.

A 14. minta ugyancsak átlós szerkezetű, de határozottan növényi elemekké alakult részletei vannak. Ezt az alakulást talán olyan módon kell elképzelnünk, hogy a hímző az átlók helyébe illesztette a természet-szerű kehelyvirágot, ami nyilvánvalóan újkeletű járuléék. Ezt a fődíszítményt a mintához szorosan hozzá nem tartozó térkitöltő elemekkel középtengely kapcsolja össze. Mesterkéje nincsen. Ugyanennek a mintának hasonlóan mesterkenélküli változatát, amelyen az erélyesebben megvont középtengely már elválasztó vonalként szerepel, a Szilágyságból is ismerjük.¹⁰ A 92 cm hosszú és 17 cm széles derekaljvéget piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrottal) Szilágyi Istvánné Kis Anikó a közeli Mezőveresegyházáról Szépkenyerűszentmártonba került asszony kb. 50 évvel ezelőtt hímizte. — A hímző a mintát „nagyrozsás“-nak nevezte.

A 15. és 16., valamint a 17. és 18. képen négy olyan hímzést mutatunk be, amely közül a két-két hasonló mintázatú egyazon kéz varrása. Textilgyűjtőink mindezideig kevés figyelmet fordítottak egyazon személy alkotásainak megismerésére, az egyéni alakító-, változtató-készség e becses példáinak megmentésére. Pedig a folkloristák mese- és népdalgyűjtéseikben erre már jóideje nagy gondot fordítanak, és ilyen szempotok szerint gyűjtött anyaguk sok becses néprajzi tanulsággal szolgál. — A 15. és 16. kép mintájának testvérét Válaszútról már korábban bemutattuk,¹¹ s ismerjük még egy — közelebről meg nem határozható helyről, de kétségkívül a Mezőségről származó — példányát magántulajdonból.¹² Bizonyos tehát, hogy a Mezőségen általánosan kedvelt, máshonnan mindezideig nem ismeretes mustrával van dolgunk. A két szépkenyerűszentmártoni hímzést mesterke is szegélyezi, s a vagdalásos négyszögek nincsenek — a választóútiak módjára — pirossal körülvarrva. Egyébként ez a két munka is épp oly aprólékos, csipkeszerűen finom, mint másik két társa, s itt is piros keresztöltéssel (szálánvarrottal) és fehér vagdalással dolgozott a hímző. Az egyik változatra (felső kép) a hímző stílusban a középmintához igazodó mesterkét varrt, ezen kisebb és nagyobb, egész és fél vagdalásos négyszögek váltakoznak (a kisebbek felett piros laposöltéses levelek vannak). Itt a vagdalásos felületeket körülvarrták piros pamuttal. A másik hímzésen (alsó kép) már nem igazodik a mesterke-minta a középsíkhöz, hanem egy jellemzően mezőiségi szegélyt alkalmaz, melyhez hasonló egy vicei párnán láttunk.¹³ A hímző ezek szerint a középmintát változatlanul ismételte, variáló kedve mindössze a mesterkére terjedt ki. Minthogy azonban minden népművészeti termék alkotója benne gyökerezik a helyi stílusban, változtató, alakító kedvének minden szeszélye ellenére is egy séges, egy stílusú művet hoz létre. Ezt látjuk ez esetben is, amidőn a középmintához nem illő mesterkemustra is éppen olyan aprólékos és finom, ugyanolyan könnyed, mint az előbbi, a mintázatban is hasonló munka mesterkéje. A két mintának méretei, arányai is hozzávetőlegesen

¹⁰ Közzöltük id. munkánk 16. ábrájaként.

¹¹ Vö. az 1. rész 13. képével.

¹² Parádi Katalin tulajdonában; ő azt a dési piacon vásárolta.

¹³ Közzöltük id. munkánk 44. ábrájaként.

azonosak: a 15. kép mintájának hímzésfelülete 56×25.5 cm (mesterkéje 2.7 cm), míg a másik munka mérete 57×28 cm (mesterkéje 4.5 cm). Mindkét párnát az 1937-ben meghalt Vince Istvánné Varga Mari kb. 55 éve készítette.

A másik mintapár (17. és 18. kép) azonfelül, hogy egyazon kéz munkája, még azért is érdekes, hogy annak az országszerte elterjedt „kakasos“ mustrának változata, melyet minden valószínűség szerint felföldi „gyolcsos tótok“ vittek szerteszét hazánkban, de még határainkon jóval túlra is. Az a feltűnő egyezés, mely a különböző vidékekről előkerült, igen nagyszámú ilyen „kakasos“ minta közt alapanyag, kivitel, színezés, valamint technika dolgában — magának a mintának kétségtelen azonosságáról nem is szólva — fennáll, nyilvánvalóvá teszi közös eredetüket. Az itt bemutatott két szépkenyerűszentmártoni mintán olyan eltéréseket észlelünk, amelyek egyfelől elválasztják e hímzéseket a hasonló mintájú, máshonnan előkerült „kakasos“ csikoktól, másfelől kétségtelenné teszik mezősségi származásukat. Evvel elsőízben mutathatunk rá arra a jelenségre, hogy egy bizonyos vidék sajátosan jellemző hímzéstípusát más területen lemásolták, mégpedig az ottani ízlés jegyében elváltoztatva és helyi járulékokkal bővítve. A madáralakok megformálásban olyan elrajzolódások mutatkoznak, amelyek másutt hiányoznak, a vagdalásos részek nem érnek oly közel a színesen hímzettekhez, mint ahogy az egyébként szokásos, a minta színezése pedig merőben eltérő annyiban, hogy a madár- és virágdíszítmények fehér és piros pamuttal hímzettek. E két hímzés mezősségi származása mellett azonban perdöntően mindenekelőtt mesterkemintájuk tanuskodik. Már magábanvéve a mesterkét a középcsiktól elválasztó vonal jellemzően fogazott volta is helyi jelleget bizonyít. A 17. kép mesterkéjéhez egészen hasonlót a 3. kép ugyancsak szépkenyerűszentmártoni mintájának mesterkéjén láttunk, de ilyenfajta bokrokból alakított szegéllyel e vidék hímzésein már több ízben találkoztunk. Az e virágbokrokkal váltakozó leveles díszítmény a másik hímzés (18. kép) mesterkéjén is szerepel, ugyancsak váltakozva egy másik elemmel: egy finom hajlatú, aprólékosan dolgozott kis kehelyvirággal. A két hímzés közötti eltérés, a varró egyéni tervező- és alakítókészségének lemérhető bizonyítéka — tehát mint az előző hímzéspárnál, itt is a mesterkeminták különbözőségében nyilvánul legszembetűnőbben, míg a közép mintában csak a kivitelben mutatkozik a két darab között némi eltérés. A felső képen látható mesterkeminta jóval szélesebb (8 cm-nyi) az alsónál, amely csupán 2.7 cm, a közép minta szélessége az előbbi mukán 12, az utóbbin 14.5 cm. (A két minta mérete: a 17. képen levő 58×28 , a 18. képé 64×20 cm). Mindkét munkát Vince Istvánné Varga Mari hímezte és így érthető, hogy magában a közép mintában csak kevés az eltérés a két hímzés között. Ilyen pl. az, hogy a madár fejének az alsó mintán csupán körvonalát hímezték ki, míg a felsőn teljesen betöltötték; továbbá, hogy más alakú a madár fején levő szarvszerű kiképzés az alsón, mint a felsőn. — Mindkét mintapár (15. és 16., valamint 17. és 18. kép) azzal a tanulsággal szolgál, hogy a hímző nemcsak függetlennek tekinti a közép mintát a mesterkétől, hanem az utóbbit tetszés szerint változtatja egyazon közép minta újradolgozásakor. De mint a helyi ízlés ismerője és a

helyi mintakincs letéteményese, a keze közül kikerülő munka mindig olyan lesz, mint amilyen stílusban és kivitelben, formában és színezésben az itteni hagyományoknak és a közösség kívánalmainak megfelel. Ebből az esetből látjuk, hogy ez még akkor is bekövetkezik, ha idegen eredetű mintakép nyomán dolgozik a hímző.

Azonos fűzermintát látunk a 19. és 20. képen bemutatott hímzésen. A kettő közötti eltérést csak figyelmesebb szemlélődés után látjuk meg egyes részletek különböző módon való kialakításában. Lényeges különbség a két hímzés között csak annyiban mutatkozik, hogy az egyiket finom és a középmintához szépen illeszkedő mesterkével szegélyezték, míg a másik hímzés mesterkenélküli. A hímző tudatos művészi elgondolására vall egyébként, hogy a mesterkenélküli példányon egyes mintarészeket jobban megnyújtott, mint ahogyan azt a másik munka készítője tette, nyilván a felület teljes kitöltése érdekében. Ez a fűzerminta egyébként Erdély más vidékein is kedvelt; egy, e két mustrával csaknem azonos változatot a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből (84,307. lelt. sz.) a Felső-Marosmentéről mutattunk be.¹⁴ A torockói párnavégeknek ez a fűzér közismert mintája, mégpedig nemcsak a hasonlóan szálszámolásos technikájú munkákon, hanem a szabadrajzú laposhímzéseken is. E vastag fonallal dolgozott, zsúfolt és folthatású torockói szálánvarrott példányokkal szemben a két mezőségi hímzés világos, levegős szerkezetében különbözik amazoktól s kapcsolódik egyszersmind a mezőségi hímzések csoportjába. A két piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrott) hímzett kézimunka mérete hasonló, amennyiben a mesterké minta hossza 59, középmintájának szélessége 19 cm (egy-egy mesterkecsíkja 3.2 cm), míg a mesterkenélküli 61 cm hosszú és 16.5 cm széles. Utóbbinak egyik sarkába V K betűt hímeztek.

Ugyancsak egész Erdélyben, illetőleg annak hímző vidékein kedvelt az a fűzerminta, amelyiket a 21. képen mutatunk be. A Mezőségen is nagy keletje lehetett, mert Pujonból és Devecserből is került belőle egy-egy a gyűjteménybe: ezekről, meg egy vicei változataról a továbbiakban szólnunk. Mint általában a mezőségi keresztöltéses (szálánvarrott) munkáknak, ennek is nagyon finom, aprólékos a kidolgozása, a díszítmények jól tagoltak, részletezők. Az 56×19 cm nagyságú, mesterkenélküli mintát kb. 50 évvel ezelőtt piros pamuttal hímezte Vince Istvánné Varga Mari szépkegyerűszentmártoni asszony. A más párnavégeken előforduló szélösszerősítő díszvarrás (tűzött csipke) helyén itt horgolt csipkét toldottak a szélek közé.^{14a}

A 22. képen is fűzermintát látunk, mégpedig különleges, aszimmetrikus megformálásban, amennyiben az ismétlődő virágbokroknak csupán egyik oldalából nő ki egy virágos ág. Szakasztott ugyanez a minta egy a Néprajzi Múzeumban őrzött, Székelykocsárdról származónak jelzett hímzésen

¹⁴ Közlöttük id. munkánk 97. ábrájaként.

^{14a} Id. munkánk 17. és 18. képén a szilágysági Diósadról közlöttünk két érdekes változatot. — Megjegyzendőnek tartjuk, hogy a kisküküllőmegyei Dányán református eklézsiájának egy 1704-ből való úrasztali terítőjén a közepén végighúzó virágfűzében e minta ösét kétségtelenül felismerhetjük.

(93,645. lelt. sz.) is szerepel;¹⁵ ez tehát talán szintén inkább a Mezőségről volna eredeztethető (Már rámutattunk arra, hogy e Néprajzi Múzeumban levő hímzész csoport eredetmegjelöléséhez kétség fér, s hogy számos más-honnan valónak jelzett darabja egészen mezőségi jellegű). Mint e minta korábbi ismertetésében jeleztük, valószínűnek tartjuk, hogy úri mintakép másolásából keletkezett, s hogy a virágbokor kagylósan, rokokósan hajló szárai mellett — az említett mintán balfelől, az itt bemutatotton pedig jobboldalt — kinövő ág valamikor bizonyára különálló díszítmény lehetett, mely utóbb olvadt eggyé a virágbokorral. A 139×22 cm nagyságú lepedőszél mintáját csupán egyik — alsó — szélén szegélyezi mesterke; erre 4 cm esik a minta előbb említett szélességéből. Lepedőszéleken egyébként nem egyszer fordul elő, hogy csak a minta alsó széle mentén varrtak mesterkét. Ez a mesterkeminta, de maga az azt elválasztó tört vonal is, egészen helyi jellegű. Hasonló mesterkemintával egyébként a gyűjtemény más darabjain is találkozunk (17. és 24. kép). A lepedőszél másik szélét a vászon behajtogatásából adódó fogazás szegélyezi; ilyen is többet láttunk már e vidék vászonneműin. A hímzést piros pamuttal varrták. Feltűnő, hogy a minta középcsíkja keresztöltéses (szálánvarrottas), mesterkéje pedig laposöltéses.

A 23. kép fűzermintája is használatos Erdély más hímző tájain; a budapesti Wolfner-gyűjteményből ismerjük egy kék pamuttal hímzett, közelebbi helymeghatározást nélkülöző hasonmását. E piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrottal) hímzett lepedőszél hossza 150, szélessége 25 cm; a mesterkére ebből 3.5—3.5 cm esik. E vidék hímzésanyagából annyiban válik ki, hogy a díszítmények igen nagyok, s inkább csak a mesterke az, mely a helyi stílushoz alkalmazkodik.

Mértánias mintának piros laposöltéssel és fehér vagdalással kivarrt példáját látjuk a 24. képen bemutatott lepedőszélen. Kétféle technikának ilyenmódon való keverésére, mint jellemzően mezőségi munkamódra már több ízben rámutattunk. Ilyen, részsütös sávokkal szeletekre osztott, s e részekben is ismétlődő mintájú csíkok régi úrihímzéseinken is előfordulnak. A szépenyerűszentmártoni — helyi hímző hagyományok szerint — a laposöltéses négyzeteket, amelyekből a részsütös csíkok tevődnek össze, ugyanúgy tagolta hímezetlenül hagyott kockákkal, mint ahogy azt egy válaszüti kézimunkán is láttuk.¹⁶ Elsőízben látjuk itt azt az eljárást, hogy a hímző a vagdalásos felületeket is részekre tagolta, mégpedig mértánias mintában, s így tölti ki a színes hímzés mellett fennmaradó teret. A mesterke mindenben alkalmazkodik a középcsík mintájához, s egyben a helyi gyakorlathoz is: a más hímzésekről jólismert virágbokrot vagdalásos részekkel tarkítja. Itt is zezgúgvonal választja el az 5 cm széles mesterkét a 10.5 cm széles középmintától. A lepedőszél hossza 137 cm.

Azt az abroszt, melyet a 25. képen közlünk, egy Nagydevecserből való, Szépenyerűszentmártonba férjhezment asszony készítette (Mérete 188×148 cm). Piros pamuttal, láncöltéssel kivarrt mintázata körbefutó szegélydísz, valamint a négy sarokban és — különös módon — csupán az

¹⁵ Közöltük id. munkánk 70. ábrájaként.

¹⁶ L. az 1. rész 15. képét.

egyik oldal közepén egy-egy szabadrajzú virágág. Ez utóbbi nem csupán mintázatában, hanem finom hajlataival, részleteinek gondos rajzával is, XVII—XVIII. századi úríhímzéseink sarokdíszítményeire emlékeztet. Különös ellentétben áll ezzel az értelmetlen rajzú, vérszegény és eléggé ügyetlen szegélyminta. Talán elcsökevényesedett füzért kell benne látnunk, hasonlót egy vajdakamarási kis terítő szegélyéhez.¹⁷ Egyes részleteinek különösen a szegély virágocskáinak kivitelezésében e munka nagyon emlékeztet a Néprajzi Múzeum egyik vicei párnahímzésére (92,039. lelt. sz.), melyet régebben közöltünk.¹⁸ A vászonszéleket fehér varrt csipkével toldták össze, a terítő szélére pedig horgolt csipkeszegélyt varrtak.

Szabadrajzú minta, mint amilyen az imént említett is, az itt közölt szépenyerűszentmártoni hímzések sorában aránylag kevés adódik; ez azonban nem pusztá véletlennek tulajdonítható. A 26. képen egy piros pamuttal hímzett párnavéget mutatunk be,¹⁹ melynek szárai és körvonalai láncöltéssel, felületei pedig margitöltéssel hímzettek. Mérete 95×25 cm. Mesterkenélküli. Érdekes füzérmintája némileg hasonlít a Néprajzi Múzeum két vicei párnavégéhez,²⁰ amennyiben itt is egyetlen erőteljesen megvont hullámvonal alkotja a középtengelyt, de amazoknál sokkal finomabb, részletesebb kidolgozásban. A szépenyerűszentmártoni mustra szárainak finom hajlatai még emlékeztetnek a feltehető úri mintaképre. Érdekes, hogy az egy-egy hullámvölgy két végét határoló azonos virágágak egymásfelé hajoltukban mintegy félköralakú ívet alkotnak; ennek közepében foglal helyet egy-egy másféle virágág. E virágágak különlegessége, hogy az alsó, szembenézetben ábrázolt virág mögött láthatatlanul folytatódik a szár. Ez az ábrázolásmód törökös jellegű úríhímzéseink nyomán szivároghatott erdélyi paraszthímzéseink mintakincsébe. A térkitöltő elemként sűrűn alkalmazott csillag-virágok nagyban hozzájárulnak a minta egy-egy, jól egyensúlyozott díszítményeloszásához. A mintába ékelődve, alig észrevehetően a díszítmények közé rejtve, tulajdonjegyet varrt a hímző. Ez a képen baloldalt, a minta felső felében látható.

Egy 172×152 cm nagyságú, három vászonszélből összeállított abrosz egyik sarka látható a 27. képen.²¹ Köröskörül piros-fehér pamutból készült rojtozással szegték, az anyagszéleket keskeny tűzött csipkével varrták össze. Az abrosz sarkaiban olyan díszítményeket látunk, mint aminőkhöz hasonló a Néprajzi Múzeum egy pujoni abroszának sarkait díszíti (96,719 lelt. sz.).²² Még inkább helyi jellegűnek mondható a szegély füzérmintája; ilyen nemcsak a jelzett múzeumi darabon és a gyűjtemény egy később leírandó devecseri abroszának két szélén szerepel, hanem e gyűjtemény korábban bemutatott keszűi abroszán is.²³ Az abrosz felületét kilenc azonos, egymástól egyenlő távolságra lévő díszítménnyel töltötték be. Ez a csillagszerű, küllős díszítőelem nagyon közel áll egy vicei úrasztali abrosznak

¹⁷ L. a 2. rész 6. képét.

¹⁸ Közöltük id. munkánk 46. ábrájaként.

¹⁹ Lajtha László (Budapest) tulajdonában.

²⁰ Közöltük id. munkánk 48. és 49. ábrájaként.

²¹ Dr. Szenthe István (Budapest) tulajdonában.

²² L. id. munkánk 59. ábráját.

²³ L. a 2. rész 28. képét.

ahhoz az ugyanilyen elrendezésű mustrájához (30. kép), amelyről a következőkben bővebben szólunk. Másfelől — mozgalmasságában — ez a díszítmény az ágak megtörő vonalából adódó forgás-látszatban egy magyarpalatkai abrosz mintaelemével rokon.²⁴ Helyi jellege tehát elvitathatatlan. A készítő fejlett művészi érzékét dícséri e mustra finom megmintázása, a díszítmény-részleteknek egymásközötti kellemes aránya és a rajz hibátlansága. Piros pamuttal, láncöltéssel és margitöltéssel, a szokott modorban kivarrott. — Megjegyzendő, hogy ezt az abroszt 1937 táján együnk a helyszínen szerezte Zăgrăanné Crișan Anna 44 éves rumén nemzetiségű asszonytól; az abroszt állítólag az eladó anyja varrta.

A szépkenyerűszentmártoni hímzések sorát két olyan munkával zárjuk (28. és 29. kép), amelyeknek egyikét, a felső képen láthatót Harangozó Miklósné Varga Mari szépkenyerűszentmártoni asszony, másikát pedig a Vicéből származó, Szépkenyerűszentmártonba férjhez ment Kiráj Mányi, a hímzést eladó Varga Istvánné Harangozó Anna, 1937 táján 58 éves asszonynak, akkor már meghalt nagynénje fiatal leány korában varrta. A minta neve „mákos“. A két hímzés mérete csaknem azonos: a felső minta valamivel szélesebb, 60×29 cm, az alsó pedig 60×23 cm nagyságú. Mindkettő mesterkenélküli. Egyike ez a mustra a Mezőségen oly gyakori, szétesőben lévő virágbokrokhoz, s közeli rokona az ugyane gyűjteményben lévő Magyarpalatkáról és Keszűből való két széteső virágbokor-mustrának.²⁵ A díszítményrészek közötti összefüggés még az alsó képen látható mintán van meg valamennyire, a felsőn az elemek még inkább széttolódtak egymástól s egyben el is távolodtak eredeti helyükről. A virágcserep maga itt már teljesen eltűnt, széteséséből más elemek adódtak. Az alsó hímzésen (29. kép) a minta részarányossága csak annyiban szenved csorbát, hogy baloldalán a hímző — nyilván térkitöltő céllal — a minta néhány elemét összefüggéstelenül és szertetlenül ismétli, míg a másik munkán egyes díszítmények megokolatlan növekedése folytán a minta túllépi a megszabott határokat. A két hímzés egyazon minta szétesési folyamatának két egymáshoz nagyon közeli állomását jelzi, s nemcsak széteső virágbokor-voltában jellemzően mezőiségi, hanem részletei alapján is annak mondható. A szegfűk és gránátalmák ugyanilyen módon stilizált, leegyszerűsödött és tagolatlan megmintázásával az említett két párnavégen kívül egy másik keszűi hímzésen is találkoztunk.²⁶ A szélső, egymás fölé helyezett három virágot is ismerjük már e lezáró, szélkitöltő szerepében, s a felső minta felületkitöltő kis kerek virágai, meg az alsó minta (baloldalt legszélen lévő) eleme, a kettős hullámvonalas szárú köralak is előfordult már e gyűjtemény korábban ismertetett itt jelzett darabjain. Úgy látszik, hogy a hímző egyéni elgondolásának, alakítókézségének megnyilatkozását e minták kivitelezésének esetében a térkitöltés módjában kell látnunk, amely e két, csaknem azonos mustrájú kézimunkán merőben különböző; a szépkenyerűszentmártoni születésű asszony mintáján (28. kép) szertekanyargó, ágas-bogas indák mintegy könnyed hálót vonnak a nehézkes, vaskos díszítmények közé, míg a másik példá-

²⁴ L. a 2. rész 16. képét.

²⁵ Uo. 22. és 23. kép.

²⁶ Uo. 21. kép.

nyon (29. kép) a mintaelemekhez szervesen hozzákapcsolódó kacskarin-gók vékony vonalai, hajlatai képviselik a művészi egyensúly szempontjából kívánatos ellentétet. Ez a két minta is azt bizonyítja, hogy a térkitöltő elemek könnyebben cserélődnek fel és változnak meg, mint a minta lényegesebb alkotóelemei.

A vicei hímzések sorát egy olyan munkával nyitjuk meg, mely egyházi tulajdonként maradt fenn: a vicei református templom úrasztali abroszainak egyike. Újabb adalék ez ahhoz a már több ízben tapasztalt jelenség ismeretéhez, amely szerint régiebbfajta népi fonalasmunkáink sok olyan becses emléke őrződött meg falusi templomaink textiliskészületei között, melyet a parasztasszonyok ládáiban ma már hiába keresnénk.²⁷ Az egyházi műemlékgondozásnak és a néprajzi kutatásnak közös feladata lenne e ma még jobbra ismeretlenül lappangó textilfélék felfedése, tudományos vizsgálata és megőrzése. — A szóbanforgó vicei abrosz elrendezésében is közel áll a már ismertetett mezőségi terítőkhöz. Mintája — mint fennebb már jeleztük — egy szépkenyerűszentmártoni abrosz ugyancsak kilencszer ismétlődő mustrájához áll közel (27. kép), amely szintén négyküllős, részarányos díszítményű, s minden küllője hármás virágban végződik itt is. A vicei úrasztali abrosznak kivitelezése is jellemzően mezőségi: a körvonalakat, szárazakat kék láncöltéssel, a felületeket pedig piros margitöltéssel varrta ki az ismeretlen kegyes adományozó. Ez a kétszínűség nemcsak jól hangsúlyozza a mintarészeket, hanem elevenebbé, változatosabbá is teszi az egész munkát. Az abrosz mérete 160×143 cm; a három darabból álló abrosz vászoncsíkjait 1—1 cm széles varrt csipke tartja össze.

A Vicéről származó hímzések egyébként, mint az alábbiakban is látjuk, ugyanazt a mintabeli sokféleséget, változatosságot láttatják, mint amit más, több hímzéspéldánnyal szereplő mezőségi községek anyagában eddig is megfigyelhettünk. Szabad rajzú, illetőleg az anyag szálainak számolása nélkül készült hímzést, igaz, mindössze egyet mutatunk be Vicéről, éppen az imént ismertetett templomi terítőt, de a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből tőlünk korábban ismertetett vicei munkák azt bizonyítják, hogy ott ez a hímzésmód is kedvelt volt.²⁸

A 31. képen bemutatott hímzémintához hasonlóval az előbbieik során már találkoztunk, ez a mustra is a laposöltéssel és vagdalással keverten dolgozott, mértanias elrendezésű mustrák csoportjába tartozik. Figyelemreméltó, hogy ez a régebbi típusú minta milyen szívósan él tovább; a hímzőfonal színezése és minősége ugyanis arra enged következtetni, hogy egészen új darabbal állunk szemben. Elrendezés tekintetében ez a minta rokon egy pusztaamarási párnavégmintával,²⁹ amely ugyanígy mesterkenélküli, illetőleg a mesterke beolvadt a középmintába, s annak részévé vált. A barnászvörös pamuttal hímzett munka hossza 61, szélessége 14 cm.

A 32. képen közölt hímzés mintájának rokona a Mezőségről még nem került elő, de megvan a Néprajzi Múzeum egyik felsőmarosmenti párna-

²⁷ L. ehhez egyiküinktől: *A magyar református templomok úrasztali terítői*. Magyar Református Templomok, Budapest 1942. I, 311—2.

²⁸ L. ehhez id. munkánk vonatkozó képeit.

²⁹ L. ehhez a 2. rész 31. képét.

hégán.³⁰ A két hímzést egybevetve, azonnal szembetűnnek azok a helyi jellegek, amelyek a két mintát hasonlóságuk ellenére is elválasztják egymástól, s amelyek egyben mindkettőre rányomják származásuk bélyegét. A disznajói hímzés szászos elválasztócsíkjával és széles mesterkéjével szemben a vicei kézimunka jellemzően mezősegi fogazott elválasztóvonalával, s mesterkéje nyomban elárulja eredetét. Csaknem ugyanezt a mesterkemintát egy válaszüti, két magyarpalatkai,³¹ és fenneb egy szépkenyerű-szentmártoni (11. kép) hímzésen is láttuk. A szétesőben lévő fűzerminta a középtengelyes elrendeződés irányába fejlődik. Piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) hímzett, hossza 61, szélessége 17 cm, a mesterkecsik ebből 3.5 cm.

Mértánias elrendezésű és mintázatú a 33. képen bemutatott párnavég Erdélyszerte eléggé általános mintája is. Ezen, mint a minta székelyföldi rokonain, az átlók irányában haladó elemek lassan növényi díszítményekké alakulnak át. A középmintához viszonyítva, melynek hossza 18, szélessége 14.5 cm a mesterkecsik (3.5 cm) mintája aprólékosabb, könnyedebb, levegősebb.

Meglehetősen idegenszerű, s a Mezőségről ismeretes hímzések csoportjában általánosnak nem mondható a 34. kép hímzémintája. Még leginkább az itt közölt egyik (14. kép) szépkenyerű-szentmártoni derekaljvéghez áll közel. A mértánias hálózat, mely a mintát mereven részekre tagolja, nem igen illik a túlságosan nagy és hangsúlyos kehelyvirágok természetszerű alakjához, e virágok foltszerűen kezelt felülete pedig a minta többi, rendkívül elaprózott és szétszóródó egyéb részeihez. Hasonló módon, különféle stíluselemekből szervesen összeállított mintával sem a Mezőségen, sem Erdély más magyar vidékein nem talákoztunk, de az erdélyi szászság nem egy keresztöltéses hímzésen több ízben megfigyeltünk már hasonló tervezési sajátosságokat. A mesterkenélküli, piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) készült párnavég hossza 66, szélessége 16 cm.

A 35. és 36. képen két olyan fűzermintát mutatunk be, amilyent eddig mezősegi munkákon nem láttunk. Ez a renaissancekori mustra — mint minden más fűzerminta is — nyilván úrihímzéseink közvetítésével került a nép kezére, ahol azután több-kevesebb elváltozással, s helyi járulékkal bővülve, tovább él. A rajz épsége, a körvonalak vonalvezetése az úri mintaképhez közelállónak láttatja mindkettőt. A dús levélzetű középminta virágja a 36. képen kissé kiemelkedik, s nyilván ez készítette a hímzőt arra, hogy az elválasztóvonalat e helyeken megtörje. Az oldalvirágok meg-rajzolásában már látszik némi elváltozás; ezek mindkét hímzésen kissé alakatlanokká váltak. Helyi jelleg a mesterkén mutatkozik leginkább: a 35. kép mesterkéjéhez hasonlót már láttunk e vidék párnávégein, szint-úgy a mesterkét elválasztó fogazott vonalat is. A hímzések aránya, mérete is az itten szokásoshoz igazodik: a 35. kép mintája 62 cm hosszú, 19.5 cm széles (mesterkéjére ebből a szélességből 3.5 cm esik), a 36. kép mintájának hossza 70 cm, szélessége 22.5 cm (ebből a mesterke 5.5 cm). Mindkét hímzés keresztöltéssel (szálánvarrattal) hímzett. Jellemző, hogy

³⁰ Id munkánk 106. ábrája.

³¹ L. 1. rész 16. és a 2. rész 14. és 16. képét.

az egyik (35 kép) a régebben használatos piros mosópamuttal, a másik (36. kép) pedig fényes, barnásvörös hímzőfonállal varródott, s egészen újkeletűnek látszik. Ebből arra következtethetünk, hogy a két nagyon hasonló mintázatú hímzés közt lényeges korkülönbség lehet, így annál figyelemreméltebb, hogy mily kevés az eltérés közöttük.

Ugyancsak fűzerminta díszíti a 37. képen látható párnavéget. A fűzér maga itt merevebb vonalvezetésű, mint az előző kettőn, de mind az, mind pedig a virág- és levéldísz gazdagsága, művészi szempontból is kifogástalan rajza a hímző dicséretére válik. Fejlett művészi érzékre vall a betöltött és hímzetlenül hagyott felületek ötletes váltakoztatása, amelyek révén a díszítményeknek minden részlete jól kidomborodik. Így a csak körvonalakkal jelzett levelek, virágszirmok s a hímzetlenül hagyott negatív-minta a fűzéren kitűnően érvényesül. Ismét csak a fogazott elválasztóvonal, meg az itt szokásos arányok gondos megtartása tanúsítja e munka mezőiségi eredetét. Hossza 63, szélessége 21 cm, ebből egy-egy mesterkecsíkre 3.5 cm jut. Piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) hímzett.

A 38. képen közölt derekaljvég különös mintázata talán fűzér szétszakadásából adódott. De lehet az is, s ez látszik valószínűbbnek, hogy két, egymással szembefordított mintacsík összeolvadásából keletkezett. Figyelmesebb szemlélődés után könnyen kivehető az ismétlődő virágbokrok szokatlanul elrajzolt alakja. A közibük ékelt csillagszerű idomok a térkitöltés célját szolgálják. Bár hiányzik a középtengely, e mustrát mégis a középtengelyes elrendezésű mustrákhoz sorolhatjuk, mert a két, tükörképszerűen elhelyezett mintacsík valójában egy képzeletbeli tengely két oldala mentén húzódik. Jellemző a kisebb díszítőelemek teljes elmaradása, a formák egyszerűsödése; ebből hosszas népi gyakorlatra következtethetünk. A díszítmények egyes felületeit itt is hímzetlenül hagyott részekkel bontották meg. Ehhez, illetőleg a nagy levelek sakktáblaszerű felületkitöltéséhez látszik igazodni a mesterke kitöltésmódja. Hozzá hasonló rajzút egy fennebb leírt szépkenyerűszentmártoni hímzésen láthattunk (15. kép). E mesterkéhez különösen jól illik a zegzúgos elválasztóvonal. A hímzés piros pamuttal, keresztöltéssel (szálánvarrattal) készült, hossza 102, szélessége 25 cm; ebből a mesterkecsíkre egyenként 2—2 cm esik.

Hasonló elgondoláson alapszik a 39. kép derekaljvég-mustrája, mely két, egymással szembefordított fűzérből adódik. A hiányzó középtengelyt itt hímzetlenül hagyott vászonfelület helyettesíti. A fűzerminta szép és ép, világos és határozott rajza, a részletek gondos megmintázása még nem láttatja az „elnépiesedés“ szokásos jellegét. Az aprólékos, finom kidolgozás, legfőként pedig a virágokból kinövő ágacsok már sajátosan mezőiségiak (Az utóbbiakhoz hasonlót a 15. és 16. képen láthattunk). A minta kétszínű, s a hímző a színekülönbségeket ügyesen használta fel az egyes mintarészletek hangsúlyozására: a fűzér belsejében (a képen sötétebbnek látszó), illetőleg két szára között lévő részletek kék pamuttal, a minta többi része pedig piros keresztöltéssel hímzett.

A 40. képen megint egy Erdélyszerte kedvelt és csaknem valamennyi erdélyi magyar hímzéstípusban fellelhető „kakastaréjos“-nak nevezett mintát mutatunk be; ez a Mezőségről mindeztideig nem volt ismeretes. A minta megköötöttségéből adódik, hogy egyéni változatok vagy helyi sa-
já-

lösságok érvényrejuttatására nemigen van a hímzőnek módja. Mindössze a mintához szervesen nem illeszkedő, firkított csillagidomok, amelyek már más mezősségi hímzésen is előfordultak, minősíthetők talán helyi járuléknak.

A 41. és 42. képen két, Erdélyben ugyancsak általánosan kedvelt és csaknem azonos mintát mutatunk be; ezeknek egyike Vicéből került az EME 1942-i dési vándorgyűlése alkalmából rendezett kiállításra (41. kép), a másik pedig Pujonból jutott az itt ismertetett gyűjteménybe (42. kép). Ez a minta e gyűjteményben több példánnyal szerepel a Mezőségről; fennebb Szépkényerűszentmártonból mutattunk be (21 kép), a továbbiakban pedig Buzáról származó változatát fogjuk ismertetni. A vicei és pujoni példány közt mindössze egyes részletek tekintetében mutatkozik némi eltérés, míg e kettő és a szépkényerűszentmártoni munka közt már valamivel nagyobb a különbség. Nem tudhatjuk, hogy e különbségek időrendiek-e, avagy egyes, szűkebb területre korlátozódó sajátosságok, esetleg egyéni elváltoztatások. Mind a négy, a Mezőségről ismeretes minta mesterkenéltűli. A vicei és a pujoni példány a szépkényerűszentmártoninál apróbb varrású, igen finom munka. E két utóbbinak mérete, arányai csaknem azonosak: a viceinek hossza 62, szélessége 17.5 cm, a pujoni 64×17 cm. Mindannyia piros pamuttal, keresztöltéssel hímzett. — Pujonról ezúttal csak egyetlen hímzést áll módunkban bemutatni, de szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy Pujon éppen olyan gazdag és változatos hímzésanyaggal rendelkezhetett, illetőleg rendelkezett legalább is még 1937 táján, mint az itt több darabban szereplő szomszédos községek; ezt a Néprajzi Múzeum gyűjteményében lévő, tőlünk korábban bemutatott³² kilenc pujoni hímzés, meg egyikünk helyszíni tapasztalata is bizonyítja. — Egyébként az itt közölt munkák közül a pujoni változat mintáját a hímzés készítője, egy kb. 70 éves öregasszony „körtis“-nek nevezte.

Palotay Gertrud

Szabó T. Attila

³² L. ehhez idézett közleményünk 40, 41, 51, 53, 54, 55, 57, 59. és 60. ábráját.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Üver. A székelyföldi helynevekben gyakran előforduló *üver* tájszavunk jelentéseit a Tsz., s az ott közölt adatok alapján *Gombocz Zoltán* (MNy. XII, 3–4) így közli: 1. „fehér, agyagos márgás föld”; 2. „süppedékes bemélyedés vagy gödör folyók mellett vagy kaszálókon”; 3. „kiszáradt patakmeder”. — Legutóbb (MNy. XXXVIII, 367–68) *Szabó T. Attila* felhívta a figyelmet arra, hogy a régebbi népnyelvi gyűjtők az *üver* köznévi jelentését tévesen állapították meg. Egy Ditróban (Csík m.) 1758–59-ben tartott határmegállapító vallomásból kiírt okleveles adatok¹ alapján kimutatta, hogy ott az *Üver* helynév 1758–59-ben általánosan ismert volt, „jelentése pedig szóhelyettesítésből láthatólag Gyergyóban az *árok* megfelelője lehetett. Hogy pontosan milyen helyrajzi tényezőre vonatkozott, azt eldönti a kérdéses vallatásnak ez a részlete: A tanuk egy bizonyos földterület határát «határozzák ki egy *Száraz patak árkával* vagyis amint eők nevezik egy *Üverrel*»“ A közölt adatokból megállapítható, hogy „az *üver* köznévi az előbb felsorolt három jelentése közül csak a 3.-hoz van köze, mert a ditrói adatok szerint a XVIII. században „száraz patak-árok” jelentése volt.“

Az *üver* köznévi fent ismertetett egykori pontos jelentés-meghatározásának megerősítésére magam is közölhetek egy másik okleveles gyergyói adatot, melyet 1941 nyarán, Gyergyó történeti helynévanyagának kiegészítése során a gyergyószentmiklósi városi levéltár anyagának feldolgozásakor jegyeztem le. A levéltár egy 1831-ből származó irata szerint Gyergyószentmiklósnak Vasláb község felé való régi határa egy helyütt „az régi *árokon* vagyis száraz időben száraz *üver en*“ haladt végig. Ebből az idézett adatból is világosan kitűnik tehát, hogy az említett *üver* egy *árok*kal azonos. Az a hangsúlyozott magyarázat pedig, hogy a szóbanforgó *árok* csak „száraz időben” „száraz *üver*“, elmondatlanul is kifejezi azt, hogy esőzések alkalmával víz szokott benne folyni.

Bár az itt említett *üver* pontos helyszíni meghatározására, illetőleg leírására csak tervbevett gyergyói helyszíni gyűjtésemkor kerülhet sor, azonban már most is úgy vélem, hogy e köznévi „száraz patak-árok”-ként való jelentés-meghatározása nem szabatos, illetőleg a mai gyergyói nyelvhasználatnál nem egyezik meg. Jelenkori adataim szerint ugyanis Gyergyóban az *üver* nem időszakos patak száraz árkat, azaz medrét jelöli, hanem „két hegy közötti mélyedés, pataknélküli kisebb völgy” nevéül használatos.

1941 februárjában, másirányú munkám közben Gyergyóújfaluban az *Üverfő* (1) helynevet hallottam említeni. Jelentését kérdezve megtudtam, hogy ez az *Ü* kezdeti része, feje. Hogy pedig az *Ü*er helynévi, illetőleg köznévi mit jelent, arra vonatkozólag ezt jegyezhettem le: „*üer* vagy *üver* „mélyedés két hegy között”. — Most itt Kolozsvárt gyergyói ismerőseim körében érdeklődve, sikerült megtudnom, hogy az *üver* köznévet ma is általánosan ismerik és használják Gyergyószentmiklóson, Gyergyóalfaluban, Gyergyócsomafalván és Gyergyóújfaluban. Adatközlőim szerint az *üver* „két hegy közötti mélyedés, árok, szakadék”. Bár mindnyájan ismernek e köznévi jelölt helyeket, ezekre a „száraz patak-árok” megjelölést nem tartják megfelelőnek, mert szerintük az *üver*-ekben nemhogy időszakos vízfolyásnak nincsen árka vagy nyoma, de némelynek a fekvése is olyan, hogy még nagy esőzések alkalmá-

¹ A felsorakoztatott adatokat l. még Szabó T. Attila: *Gyergyói helynevek a XVII–XIX. századból* (Magyarország Földrajzi Névai I. sz.) A Magyarságtudományi Intézet kiadása). Bp., 1940. 30.

val sem folyik víz benne. Szerintük az *üver* szóhoz nem kapcsolódik semmiféle vízrajzi tényező fogalma.

A jelenkori értesüléseim tehát ellentmondanak az *üver* köznévre vonatkozó okleveles adatoknak. Ez ellentmondás alapján arra kell gondolnunk, hogy vagy az okleveles adatokban szerepel jelentésköri tágulással nyert másodlagos jelentésben az *üver* köznév, vagy pedig a köznévnél újabb jelentése fejlődött. Hogy talán adatközlőim meghatározása nem volna pontos, azt valószínűtlennek tartom. — Mindenesetre e kérdésben is, mint a helynévkutatás egész területén, pontos és megbízható eredményeket csak egyrészt a jelenkori helyneveknek történeti adatokkal való megvilágítása, másrészt pedig a történeti helynévadatoknak jelenkori pontos helyszíni adatgyűjtéssel való kiegészítése szolgáltathat. Gyergyó jelenkori helynévanyagának szándékomban álló összegyűjtése után remélhetőleg világosság derül majd az *üver* tájszó egykori és mai gyergyói jelentésének pontos meghatározására is.

Árvay József

Vigyázzunk a helynevekre! Mostanában egyre többször hallottam, különösen vonaton, hogy valaki *Sepsibe*, *Kézdi*re vagy *Gyergyóba* utazik. Először azt hittem, hogy ez alkalommal *Sepsi-* vagy *Kézdi-*székről, illetőleg *Gyergyó*-ról van szó. A további beszélgetések során azonban csakhamar kiderült, hogy az illető utasok *Gyergyószentmiklósra*, *Sepsiszentgyörgyre*, illetőleg *Kézdivásárhelyre* igyekeznek. A felsorolt helynevek olyan jelzős összetételek, melyeknek első tagja arra szolgál, hogy a fenti városokat az országban előforduló sok, hasonló nevű helységtől megkülönböztessék. Ha tehát ezeket a városneveket rövidebb alakban akarom használni, nem az elől álló jelzőt mondom, hanem magát a jelzett szót, azaz magának a községnek tulajdonképpeni nevét. Így használja ezt az egész Székelyföldön mindenki, tehát a *Szentmiklós*, *Szentgyörgy*, *Vásárhely* rövidítés az általános és a helyes. Használjuk is ezeket mindig ilyen alakban, mert ha így haladunk, legközelebb azt hallhatjuk majd, hogy valaki Marosvásárhely helyett a *Marosba* utazik.

A Székelyföld egyik fontos vasúti csomópontja *Madéfalva*. Így nevével lépten-nyomon találkozunk, annál is inkább, mert a *madéfalvi* veszedelmet mindenki emlegeti és ismeri. De magát a helységnevet nagyon kevesen mondják és írják helyesen. A fővárosi napilapokban is egyre-másra így írják: *M á d é falva*. Ez a községnév első tagja az *Amadeus* ~ *Amadé* személynév. Az első magánhangzó lekopott, de a második szótag sem a mai, sem a régi nyelvben sohasem nyúlt meg.

Ha közeledik a nyári idő, egyre többen gondolkoznak azon, hova is kelene elmenni nyaralni? Sok pesti család határozza el, hogy ezt a nyarat a „vadregényes“ *Csíkben* töltsék. A *Csík* helynévnek magashangú ragokkal való használata valóságos fejbeütés azok számára, akik ezen a területen élnek s ezt a szót gyermekkoruk óta használják. Ehhez a szóhoz mélyhangú ragok és képzők járultak s ennek nyelvtörténeti oka van. Ugyanis a régi magyar nyelvben valamikor kétféle *i* hang volt, az egyik magashangú, a másik pedig mély: egy olyan szerű hang, mint a rumén *î*. Így pl. ma is nem azt mondjuk, hogy *sírbe* tesszik a halottat, hanem *sírba*. Nyelvünknek ez a sajátsága ma már erősen elmosódóban van. Természetesen, aki a *Csík* helynevet nem élőszókból, hanem leírásból tanulja meg, már nem érezheti a szónak mélyhangúságát, és így magashangú ragokkal és képzőkkel használja.

Nemrég utaztam, s kinézve a vonatablakon, érdekes felírást láttam: *Déda felső*. Első pillanatban nehezen értettem meg ezt az értelmetlen felírást. Végre aztán rájöttem, hogy ez valószínűleg *Déda, felső állomás*-t jelent. Gon-

doltam, hogy ez véletlen, vagy csak idéglenes kiírás, de sajnos a Magyar Al-
lamvasutak menetrendjében, ennek a kores új helynévnek nagyon sok édes-
testvérét találtam. Így van pl. Andornaktály felső, Balatonszepezd alsó,
Bárca alsó, Beregszász átrakó, Pestszentimre felső, stb. Ez annál inkább
bántó, mert ugyanott helyesen használt ilyen összetételű helyneveket is talá-
lunk: Balatonfenyves felső m. h., Kőbánya alsó m. h. Vajon miért nem lehet
minden ilyen rendszerű helységnévet egyöntetűen helyesen írni?

Balassa Iván

A magyar áj alakváltozatai a rumén helynevekben. A kolozs megyei
újabbkori rumén helynévkincs magyar elemeivel foglalkozva, Szabó T. Attila
megállapította,¹ hogy a kolozsorsai *Buzaia*, *Krestaia*, *Pákulaia* ~ gen. *Páku-
láii*, *Peŕeraia* ~ gen. *Peŕeraii* helynevek esetében a rumén *-aia* utótag a
magyar *áj* 'völgy' szónak a megfelelője. Ugyanez az *-aia* utótag van meg a
báboci (K.³) *Orbănaia*, a kendilónai (SzD.) m. *Higyigáj* ~ r. *Hid'igaia* hely-
név esetében is. Ez utóbbi helynév a történeti forrásokban *Hidegalj*⁴ alakban
szerepel. Az *alj* utótag ebben az esetben kétségtelenül *áj* 'vallis' szavunk kiha-
lása után hibás népetimológiával alkotott alak. Kérőn (SzD.) a m. *Szárázój*
helynévnek rumén megfelelője: *Sărăzaia*. E terület dengelegi (SzD.) folyta-
tásának neve m. *Szerezáj* ~ r. *Sărăzaia* (~ gen. *Sărăzaii*). Ez utóbbi három
alak ugyan ebben a formában Nagyiklódon (SzD.) és Szamosjenőn (SzD.)
is megvan. Itt is ez a név két község határába átnyúló területet jelöl. A ma
teljesen rumén Szamosjenőn természetesen hiányzik a magyar változat.

Amint ezekből a példákból láthattuk a m. *áj* szónak a ruménben a fenti
felsorolt mindegyik helynév esetében *-aia* felel meg, ez utótag genetivusa
pedig, ha azt feljegyezték, *-ăii* volt.

Ugyancsak a Melich-emlékkönyvben megjelent cikkében (360 l.) Szabó
T. Attila megemlíti a m. *Bortolosáj* ~ *Bortoloséj* ~ r. *Bortoloŕei* ~ *Bortolo-
ŕeia* helynév esetét is. Ebben az esetben a m. *áj* szónak a ruménben *-ei*, ill.
-eia felel meg. Ilyen megfelelés van még a nagyiklódi m. *Suséj* ~ r. *Œuŕei* ~
gen. *Œuŕeii* helynév esetében. A történeti forrásokban ez a helynév *Sosáj*⁵
alakban szerepel, tehát nyilván itt is magyar eredetű összetett helynévről
van szó. A széplaki (SzD.) *Hăzmăŕei(ile)* ~ gen. *Hăzmăŕeii* utótagjában is
a m. *áj* szó lappang,⁶ a kecsedi *Nógyej* ~ *Nógyaj* ~ *Nagyéj* ~ *Nogyéj* ~ r.
Nod'eie utótagja is a m. *áj* megfelelője (vö. Váralmás: m. *Nagyáj* ~ r.
Nod'eie). A tötöri (SzD.) m. *Széneséj* ~ r. *Sinăŕei* helynévnek a történeti
forrásokban *Szénásaj*⁸ felel meg.

A fenti példák esetében a mai magyar alak a ruménbe átkerült magyar
alaknak a visszakölcsönzése. — A ruménből könnyen megfejthető a m. *áj*
r. *-ei* ~ *-eia* ~ *-eie* megfelelés. Az *-aia* végződésnek a *Fatsa* ~ gen. *Fetsi*-féle
helynevek analógiájára (vö. pl. Válaszúton: *Părău Fetsi*) fejlődhetett egy

¹ Adatok a kolozs megyei újabbkori rumén helynévkincs magyar elemeinek ismereté-
hez. Melich-emlékkönyv. Bp., 1942. 363 kk.

² A tanulmányban szereplő *Peŕeraii* alak (370. l.), a szerző szíves szóbeli közlése
szerint, sajtóhiba.

³ K. = Kolozs m., SzD. = Szolnok-Doboka m.

⁴ L. Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. IV, 302. — Megjegy-
zendő, hogy ez a mű nem közli betű szerint a történeti forrásokban szereplő neveket.

⁵ Uo. IV, 90.

⁶ Az eredeti helynév *Hagymásáj* lehetett.

⁷ L. Szabó T. Attila: *Kalotaszegi helynevek*. I. Adatok. Kolozsvar, 1942. 320.

⁸ SzolnDobMon. VII, 40.

-ei végzetű genitivusa (*Sușei, Hăzmășei*) és a számos helyen előforduló *Poderei, Zăsiinei*-féle, többszámban előforduló helynevek hatására egy -ei végzetű többszáma: *Bortoloși, Suși, Hăzmășei(ile)*,⁹ *Sinășei*. A többszámaban előforduló rumén helynevek egyébként is gyakoriak (pl. *Finatse, Prilôze, Guruietse, Poien, Iertărie*, stb.). Ezen két eset hatására keletkezhetett azután egy -eie, illetőleg határozott névelős -eia végzetű alak: *Bortoloșeia, Nodăie* (Vö. *femeia* ~ gen. *femeii* ~ többszám nom. *femei(ile)*). A kolozsborsai *Bortoloși* helynév történeti adatai is ezt látszanak bizonyítani. 1793-ban előfordul a *Bortolosaje* egyesszám, *Bortolosėj* többes és a belőle keletkezett *Bortolosėje* ~ *Bortoloseje* egyesszám. Eszerint a XVIII. század végén még együtt élt a borsai ruménség tudatában a közvetlenül magyar hatásra és a rumén többes analógiájára keletkezett helynév. — Megjegyzendő, hogy a fenti esetekben a *Nodăie*-t kivéve a m. *áj*nak megfelelő rumén utótagot *ș* hang előzi meg.

Végül megemlítem, hogy a Borsavölgy két legfelsőbb községében a m. *áj* szónak a ruménben -*gia* ~ gen. -*oii* végzet felel meg. Ilyen helynév Nagyesküllön (K.) *Măkloșia*. A történeti forrásokban szereplő *Miklosáj*¹⁰ helynév kétségtelenné teszi, hogy a mai *Miklósájja* alak későbbi népetimológias fejlemény. Ugyanesak itt jegyeztem fel a m. *Ördögájja* ~ r. *Urdigăia* helynevet is. Kisesküllön m. *Péterájja* ~ r. *Petăria* és *Găborăia* ~ *Găbăria* helynév van. Ez utóbbira nem tudtak magyar megfelelőt mondani. E két borsavölgyi községben ma már alig van magyarság; ez a magyarázata annak, hogy a mai magyar élő nyelvhasználatban nem az ősi magyar nevet használják, hanem vagy egy ruménből kikövetkeztetett alakot vagy a legtöbb esetben a rumén nevet.

Vörös fűzfa, vörös almafa. A szolnokdobokamegyei *Kecsed*-en hallottam, leginkább a rumén nyelvhasználatban, a címűl írt két kifejezést helynévként emlegetni. Az első, a *vörös ficfa* (răkita roșie) *Bonchidának*, a *vörös alma* (măru roșu) *Désnek* a neve. A szájhagyomány szerint *Dés* és *Bonchida* között olyan nagy csatát vívtak a magyarok a törökökkel, hogy a vér a lovak sörényéig ért [*Dela răkita roșie* (azaz *Bonchidától*) *pînă la măru roșu* (*Désig*) *o kurs sinzele pînă'n koma kalului* — mondják a kecsedi rumének]. A békét a *vörös ficfánál* kötötték meg. — Természetesen azt, hogy miért hívják egyik helyet így, a másikat meg amúgy, sem a falusiak nem tudták, sem magam nem tudom megmagyarázni.

Bat pe Iorga de Maniu. A kolozsmegyei Magyarfodorháza élő helyneveit gyűjtögetve, határjárás közben rumén vezetőm előszedte a tűzkövet, acélt és taplót, hogy tüzet csiholjon. Az acélt a kőhöz ütögetve esendesen megjegyezte: *Bat pe Iorga de Maniu*. Kérdésemre azután elmondta ennek a szólásnak a történetét. E szerint a rumén megszállás alatt, amikor az emberek általában már megunták az adáz választási harcokat és tilos volt a fenti módon tüzet csiholni, elment egy öreg rumén Kolozsvárra. A főtéren előszedve a tűzcsiholó szerszámokat, ütögetni kezdte az acélt a kőhöz. Azonnal ott termett egy rendőr és kérdőre vonta emberünket. A rumén, aki tudta, hogy nem sza-

⁹ Ebben az esetben a -*le* névelő is mutatja, hogy többszámaban lévő helynév szerepel itten.

¹⁰ Ez az adat tanáromnak, *Szabó T. Attila* egyetemi tanár úrnak még kéziratban lévő gyűjtéséből való. — A gyűjtésben szereplő élő helyneveket, a kolozsborsaiakat kivéve mint saját helyszíni gyűjtésem eredményeit használtam itt fel. — Az *i* kapcsolóhang voltát nyomdatechnikai okokból nem jelölhettem.

bad tüzet csiholni, tréfásan-gúnyosan felelte: *Bat pe Iorga de Maniu* (verem Iorgát Maniuhoz). — A tüzesiholásnak ezt az elnevezését nemcsak Magyarfodorházán, hanem a Borsas- és Doboka-völgy többi községeiben is hallottam, tehát rövid idő alatt elég széles körben elterjedt szólásról, illetőleg szokásról van itten szó.

Illeérdő. Amikor 1942 novemberében összegyűjtöttem a kolozsmegyei *Bodonkút* élő helyneveit, többek között a következő alakot jegyeztem fel: *Illeérdő*; e helynév rumén változata *Iliardău* ~ *Iliardăuă* volt. Eleinte arra gondoltam, hogy ennek a helynévnek az előtagja az *Illés* személynév egyik változata, és így itt ugyanaz az alak szerepel jétlenül formában, mint az *Illyefalva*, *Illye*, *Marosillye* helységek esetében (vö. MNy. I, 327). A határjárás után több falubeli jelenlétében végigkérdeztem a dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár úr történelmi gyűjtéséből való helyneveket. Így került elő 1754-ből egy *Élő erdő* és 1803-ból *Élerdő*¹ helynév. A jelenlévők közül az egyik, ha jól emlékszem *Jakab István Károlyé*, ezt a nevet a határban feljegyzett *Illeérdő*-vel azonosította. E két helynév azonossága a rumén alak közbeiktatásával könnyen magyarázható. Az *Élő erdő* hangkivetéssel keletkezett *Elerdő* alakjából szabályszerűen fejlődött a rumén *Iliardău* ~ *Iliardăuă* alak. A szó elején lévő, tehát hangsúlyos szótagbeli *m. é > r. i.* fejlődésre a vizsgált terület helynevei között is számos példa akad. Pl. *Bodonkúton Szélúttya > Silut'e*,² a szomszédos Diós határában *Déllő > Bilău*³ stb. Az *-l-*utáni *i* vagy az *ő*-nek a megfelelője (vö. a számos helyen előforduló *Büdöskút > Bidiskut* helynevet; *Nagyesküllőn Ördögaj > Urdigaj*, *Kolozsborsán Szöllömál > Silimaia*⁴ stb.). Ha a rumén alak az *Elerdő*-ből keletkezett, akkor ez az *i* hang az *l*-t megelőző *i* hatására keletkezhetett (vö. *Kolozskovácsin Szilvás > Silivás*, *Magyarnádason Szélbarázda > Silibrázda*⁵ stb.). A szókezdő *e > a* fejlődésre számtalan példát lehetne idézni *Bodonkúton Eperjes > Apreš*,⁶ *Magyarfodorházán Egeres > Ad'reš* stb. Közismert példa az *Enyed > Aiud*, *Erdély > Ardeal*. Az *erdő* szónak fenti *ardău* alakja Csomafáján, a szolnokdobokamegyei Morón⁷ és még bizonyára sok más helyen is megvan. Az így keletkezett *Iliardău* alakot átvette a magyarság a közbe túlsúlyba került ruménségtől. A hangzóközi *l > ll* fejlődés már a magyar nyelv kebelén belül történt újabb változás; ez t. i. a hosszú, illetőleg ikerített mássalhangzót nem ismerő rumén nyelvből nem, a magyarból ellenben ikerítődéssel⁸ könnyen magyarázható. Így alakult az eredeti *Élő erdő > Élerdő* helynévből a mai *Illeérdő*.

Gergely Béla

¹ 1754: az *élő Erdő* uta között; az *élő Erdő* Bérez uta között. 1803: egy *élő erdő* Nevü köz helyly... — Ez utóbbi alak az előbbiből hangkivetés útján keletkezett.

² 1760: *Szél Uttyában*. 1761: *Szélúttyánál*. 1770: *Szel uttyánál*. 1794: *La Szilutye*. 1942: *Szél úttya ~ Süufe*.

³ 1754: *Déllő Farkban*. 1780: *Déllőn*. 1784: *Déllőn*. 1813: *Déllő*. 1868: *Déllő*. 1942: *Bilău*.

⁴ Vö. Melich emlékkönyv 370.

⁵ 1756: *Szél Barázda*. 1766: *Szili Brázda*. 1864, 1912: *Szilibrázda* (Szabó T. Attila: *Kolozsseg helynevei*. I. Adatok. Kolozsvár, 1942. 223 kk.). A többi adat dr. Szabó T. Attila egyetemi tanár úr még kéziratban lévő történelmi gyűjtéséből való; a jelenlegi adatokat magam gyűjtöttem.

⁶ 1581: *Kis eperjesen*. 1780: *Eperjes*. 1794: *La Apries*. 1942: *Eperjes ~ Apreš*.

⁷ A többi említett község Kolozs megyében van.

⁸ Vö. Csűry Bálint: *Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvújzásban*. MNy. XXXIII, 141 kk. és kny.

Kik viseltek feketeszűrt a kolozsvári Hóstátban? Száz esztendeje is elmúlt annak, hogy a Mezőség felől jöve egy vándor telepedett meg Kolozsvár gyéren lakott Kül-Magyar-utcai hóstátjában. Sokan észre sem vették érkezését, de akik megismerték, azok sem sejtették előre, hogy egy-két évtized múlva belőle egy dús hajtású hóstáti család fog kinőni. Tárkányi Györgynek hívták az új jövevényt, megalapítóját annak a neves múltú Tárkányi-családnak, melynek minden tagja új színnel, érdekes tartalommal gazdagította a régi Hóstát életét. Nem fölszaporodott vagyonuk, híres gazdagságuk nyomában járó tekintély emelte fel a család nevét, hanem érdekes természetükért és apró furesaságukért voltak sokat emlegetett, jellegzetes alakjai a kolozsvári Hóstátnak.

A megtelepedett Tárkányi György hóstáti leányt vett feleségül. Házasságukból négy fiú- és három leánygyermek született. Így mindjárt kezdetben hét ágra szakadt a Tárkányi-család, s közülük a négy fiúból négy külön nemzetség fakadt. A nemzetségeket a Tárkányi-fiúk csúfnevével különböztették meg egymástól. A *húszár* nemzetség attól a Tárkányi fiútól származott, aki az 1840-es években huszárként szolgált a hazát. A *kiráj* nemzetsége a legifjabb Tárkányitól eredt. Csúfnevét azért kapta, mert a legkisebb lévén a fiútestvérek között, otthon jól bántak vele, jó dolga volt, akár egy királynak. A *lájbibivarós* nemzetség neve a hóstátiak korai polgárisodását bizonyítja. Volt ugyanis a testvérek között egy, aki már legénykorában megunta a szántást-vetést, a sokféle mezei munkát. Polgári foglalkozásra tért, szabó lett belőle. Bár ügyes *puszlit* készített s a lájbijairól messze vidéken híres volt, a többi hóstátiak nem vették jó néven sorukból való kiválását. Negyediknek a *lobogós* nemzetségét kell megemlítenem. Nevét válligérő hajától kapta, melyet fején *fűsűvel* leszorítva, lobogósan viselt. A családnak egy ötödik ága is alakult. Alapítóját, ki nem volt testvére az előbbi négynek, nagy hasa miatt *pohósnak* nevezték. Így lett utódaiból *Pohós* nemzetség.

A külön nemzetségtudat minden időben élénken élt a Tárkányi-család tagjaiban. A századforduló táján, mikor népességük delelőjén állottak, még akkor is pontosan számontartották azt, hogy ki melyik nemzetséghez tartozik. De ez a tudat sohasem fejlődött ki annyira, hogy egy-egy tartozásuk érzése elhomályosodjék s az egység megbomoljék az egyes ágak között. A vérségi rokonság összetartó ereje jobban-rosszban egy táborba fogta őket. Talán szoros összefogódzásuknak tulajdonítható, hogy bármennyire is elkeveredtek a régi hóstátiak között, bennük nem oldódtak fel teljesen. Életük minden megnyilvánulásának volt egy különös vonása, mely valamennyire elválasztotta őket Hóstát többi lakóitól. Így volt politikai felfogásukkal is. Ugyanis a múlt század második felében élő hóstátiak csaknem kivétel nélkül a *balpárt* oldalán állottak. Az öt Tárkányi nemzetség ellenben, közeli rokonságával együtt, a *joppárthoz* csatlakozott. Az ellenzéki szellemű hóstáti gazdák ezért erősen nehezelték rájuk: úgy érezték, hogy az uraknak akarnak hizelegni, a joppárthoz való csatlakozásukkal megtagadják az igazságot. *Ety kicsit kezét foktak az urakkal* — mondta jellemzésükre adatközlőm, a ma élő legöregebb gazda.

Ebben az időben, a kolozsvári Hóstátban általánosan el volt terjedve az abaposztóból készült piros virágú szűr viselése. Talán véletlenül történt, vagy a Tárkányiak különökösének tulajdonítható, hogy ők ebben is különböztek gazdatársaiktól. Szűrüket a piros szín helyett fekete posztóból készült minták ékesítették, belső felét pedig piros bélés borította be. Ünnepekkor, mikor a férfinem szűrét magára öltötte, már pusztá rátekinéssel fel lehetett ismerni a joppárti Tárkányi-család tagjait. Mert ezidő tájban más nem vette volna fel a feketeszűrt, már csak azért sem, nehogy az ellenlábás párt hóstáti tagjának tekintsék. A balpárti érzelmű Hóstátban kevés embert

kecsegtethetett a feketeszűr viselése, mikor széltében-hosszában az a hír járt, hogy ezt a szűr-félét a Tárkányiaknak párthűségükért és korteskedésük fizetéseképpen Nagyváradról vették a jobbpárti képviselő urak. Akarva, nem akarva, politikai pártállásuknak így szereztek külső kifejezést a Tárkányi-nemzetségek tagjai. Valószínű, hogy csupán kósza-beszéd a fentebbi hír, mely a feketeszűr meghonosodását így akarja megmagyarázni. A feketeszűr Hóstátban való meggyökerezésének más, sokkal mélyebb okai lehetnek. Viselésének különös jelentést azonban, kétségtelenül a Tárkányi család adott. Ezt fejezi ki az a gúnyvers is, melyet róluk a század végén mondogattak:

*Hűszár, kiráj, lobogós,
Lájbiváros, ety pohós;
Feketeszűrt vettetek,
Döglöt kutyát ettetek.*

Utolsó sora nem éppen étvágykeltő formában emlegeti a jobbpárt választáskor rendezett boros vacsoráit. Így gúnyolták ki a régi hóstáti emberek az új szűrdivatot képviselő társaikat, kik egyszersmind politikai felfogásukkal is szembe helyezkedtek.

A feketeszűr viselése tehát jobbpárti érzelmet, jobbpárti tagságot jelentett a múlt századi Hóstátban. Hosszú ideig még, ennek a belülről jövő érzelemnek külső kifejező eszköze maradt. Amint népesedett a jobbpártiak tábora, akként szaporodtak a feketeszűrű hóstátiak is. Aki áttért a jobbpárt oldalára, az piros virágú szűrét fekete mintájúval cserélte fel. Idővel teljesen kiszorult a piros díszítésű szűr s utoljára mind feketere kerültek. Ma már nehéz lenne eldönteni, hogy a díszítő anyag színváltozásának befejeztekor vajjon a jobbpárti gondolat, vagy csak pusztán a külső megjelenítője, az egyszerűségében nemes feketeszűr hódította meg a lelkeket. Valószínűbb, hogy a piros és a fekete szűr politikai tartalma elsikkadt lassanként, s csupán a forma diadalmaskodott. Az egyetemes ízlésváltozás már az új század eredménye volt. De a szűrviselő napjai már megvoltak számálva. A világháborút követő években végkép megszűnt a szűr élete a kolozsvári Hóstátban.

A ma élő hóstátiak között keresve keresni kell a szűrviselőt maradványait. Csupán egy-két régi házban őrzik még drága emlékként egy-egy feketeszűr egérrágt, kopott példányát. Utolsó emlékei ezek annak a mozgalmas pártéletű időnek, melyre a mai Hóstát legvénebbjei is csak apjuk elbeszéléséből emlékeznek. Magam is Kolozsvár egyik legöregebb hóstáti gazdájától jegyeztem le a fentebb elmondottakat. Talán utolsó volt, ki a sír szájánál állva, megtépdászott emlékezetével e multba visszavezethetett.

Sándor Gábor

Egy adat a kolozsvári könyvkötészet történetéhez. Alighogy megjelentek *Herepei János*nak azok a sorai, melyekben az erdélyi könyvkötészet történetével foglalkozva két, hihetőleg *Hartmann Ehrenfriedt János* kezétől származó kötést ismertet,¹ kezembe került a kolozsvári református kollégium könyvtárának az a RMK. kötete, amely éppen úgy *Pápai Páriz Ferenc* P a x C r u c i s á n a k Telegdi Pap Sámuel nyomdájából 1710-ben kikerült kiadását tartalmazza, mint a *Herepei* leírásában szereplő kötet. *Pápai Páriz* e munkája

¹ Az erdélyi könyvkötészet és nyomdászat történetéhez. 1. *Compactor János* deák. EM. XLVII (1942), 472—6 és ErdTudFüz. 143. sz. 35 kk.

kollégiumi példányának² az az érdekessége, hogy ennek kötése teljesen ugyanolyan, mint a Herepei közölte képen láthatóé. A könyvkötés természetesen annyiban mégis különbözik a Székely Nemzeti Múzeum- meg a budapesti egyetemi könyvtárbeli Pax Crucis példány kötésétől, hogy a tábla közepe, levele virágszárakból képezett koszorújába GROF | FOLTI | MARIA, a hátsó táblának ugyanazon részén pedig 1712 | ESZTEN | DOBEN feliratot nyomott a könyvkötő. További érdekessége e példánynak az is, hogy ezt a kötetet is Szatmár-Némethi Sámuel kolozsvári ref. kollégiumi professzor küldte ajándékba a kötési táblán álló név tulajdonosának. Ezt az első tábla belső felére írt következő sorok bizonyítják: Méltóságos Gróf | Bethlen László U- | ram eö Nága kedves | Házas Társának, Mél | tóságos Gróf Folti | Maria jo Aszszonyá- | nak eö Naganak, | 1712, uj esztendő a- | jándékában aláza- | tossan küldi Sz. Némethi Samuel | C. E. R. P. — Nemcsak a kötés, hanem a nevek megváltoztatásával az ajánlás szövege, s az ajánlás napja is teljesen megegyezik a Herepei ismertette Bánffy Kata-féle példány ajánlásával. Úgy látszik, Sz. Némethi Sámuel egyszerre legalább három példányt készítettett a Pax Crucisből, és így küldte el őket egyidőben újesztendei ajándékkul.

Lényegtelen megjegyezni, de minthogy 1712-beli újesztendei ajándékról van szó, ez a kötés a többiekkel együtt nyilván nem 1712-ben, hanem az óévben, azaz 1711-ben készült. Bárki lett legyen is e most ismertett kötés készítője, e kötésnek a Herepei ismertetésében szereplő másik kettővel együtt kétségtelenül egy mestere volt. A díszítés minden részlete, a tervezés és a felirat azonossága azt mutatja, hogy mindhárom kötés egy időben, és egy célből és egy rendelő számára készült. — Ezek után már azon sem esodálkozhatnánk, ha e kötésből még előkerülne más példány is.

Ordományos, Zordományos. Jankó János,¹ a kalotaszegi Magyarókereke helynévanyagának részleges felsorolásakor egy „Zordományos alatt“ helynévet említ. Kétségtelen, hogy e helynév az ugyaninnen már 1805-ből Ordományos alakban ismert helynév (MNy. XXXVI, 137) névelős formájából: Az Ordományos > A Zordományos alakult. Az Ordományos helynévről magam közelebből (i. h.) kimutattam, hogy az ort: irt ige származéka; ugyanakkor utaltam arra is: egyedül az a feltűnő, hogy a kalotaszegi helynévanyagban egyébként sohasem fordul elő az ort, hanem csak az irt ige. Ennek magyarázatát már akkor abban láttam, hogy az Ordományosnak régi helynévnek kell lennie. Sajnos, akkor elkerülte figyelmemet az az adat, amely erre a feltevésemre kétségtelen bizonyítékul idézhető. E helynevünk tudniillik annyira régi, hogy már a XIV. század végéről van reá adatunk. Ime: 1391: „Via que ducit de Saluasara in Ordomanus... Poss. Ordomanus“. 1455: „Via que ducit de poss. Salwasara ad poss. Ordomanus“ (Csánki V, 372, 390). — Ez adatokban szereplő Ordományos helységről Csánki (i. h. 390) azt mondja, hogy Körösfő és Sálvására (ma Sár vásár) szomszédságában feküdt, Bánffyhunyadtól kelet-dél felé. E meghatározás az okleveles adatok alapján valószínűleg helyes is. Pesty Frigyesnek a M. Nemz. Múzeumban levő „Helységnevtára“ 22. kötetéből a Sár vásártól és Körösfőtől kissé északralet felé fekvő Oláhnádas helynevei közül jegyeztem ki ezt az adatot: 1864: „Az Ordományos pataka, melly indul a Körösfői határból és ket felé vágja a Sztánai és O Nádasi határt égy darabég“ (i. h. 432b l.). Az elpusztult

² A kötetet RMK. 479 jelzet alatt őrzik. A bekötött Pax Crucis címlap nélküli, sőt a rákövetkező levélnek és az utolsó előttinek is csak csonkja van meg; az utolsó levél egészen hiányzik.

¹ Kalotaszeg magyar népe. Bp., 1892. 12.

Ordományos községnek a középkorban tehát valóban Kőrösfő határában kellett lennie. De ha ez így van, akkor a magyarókereki *Ordományos*-adatokat nem vonatkoztatjuk erre az *Ordományos*-ra, hiszen Magyarókereke a legnyugatabbra eső kalotaszegi község és így nem érintkezik határa Kőrösfő határával. Ezek szerint Kalotaszeg régebbi helynévanyagában két *Ordományos* is volt: az egyik a középkori és múlt századi adatok tanúsága szerint Kőrösfő tájékán fekvő, de egy alighanem már a középkorban elpusztult településre vonatkozott, a másik meg Magyarókereke határában egy irtásos helyet jelölhetett.

Egyik tanítványom, Gergely Béla 1941 nyarán folytatott helyszíni gyűjtése alkalmával Kőrösfő határának helynevei között a határnak Kalotánadás (Oláhnadás) felé eső erdős része nevével kapcsolatban a következőket jegyezte fel: „*Ordományos*. A szájhagyomány szerint itt régen egy *Ordováros* nevű város volt, amely az özönvíz alatt elpusztult.“ Ebből az adatból természetesen csak a név megléte fontos, a hozzáfűzött népetimológia és népi hiedelem *udományos* szempontból érdektelen. Magam a hely fekvésénél fogva valószínűtlennek tartom, hogy az 1391-ben *possessio*-nak jelzett *Ordományos* valóban falu lehetett, ezen itt csak birtokot, kisebb tanyaszerű települést kell értenünk. — A magyarókereki *Ordományos* már semmi körülmények között nem lehetett emberi településhely. 1941 nyarán végzett helyszíni kutatásom alkalmával tett megfigyeléseim szerint e hely két kopár, köves hegydomborulatot jelöl.² Az *ort* ~ *irt* igéből való magyarázat alkalmával itt kétségtelenül jó nyomon járunk, mert a hely és környezete valószínűsíti azt, hogy a ma kopár legelőként használt területen eredetileg erdő volt. A magyarókereki határnak nemesak ezen a részén, de másutt is a helynévanyag meg a szájhagyomány nagyon nagymértékű erdőirtásról tanúskodik.

Érdekes megjegyezni, hogy eléggé hosszú idő óta folytatott helynévgyűjtési munkálataim során, emlékezetem szerint, nem találok az *ort* ige ilyen származékával csak *Orotás*, *Ortás*, *Ortovány*, *Orotvány*-féle helynévalakkal. De az eddigi adatokból úgy látszik, hogy míg az *ort* ~ *ort* ~ *irt* ~ *ivot* többől *-ás* és *-vány* képzővel alkotott alakok egészen gyakoriak, szinte minden települési egység határán előfordulnak mind a történeti, mind a jelenkori adatokban, a *-mány* képzővel alakult **Ortományos* > *Ordományos* alak nagyon ritka.³ A most folyó helynévgyűjtés azonban alighanem vet majd felszínre újabb *Ordományos* adatokat is.⁴

Szta

² A kérdéses helyen a következő részeket különböztetik meg: *Ordományos alatt* ~ r. *Su Ordomańis*. *Nagyordományostető* ~ r. *Im Vírſu Ordomańis ſei mare*, *Kisordományos* ~ r. *Ordomańiſu ſél mńik*, *Ordományosóda* ~ *Kpſte la Ordomańis*, *Ordományosköz* ~ r. *Intre Ordomańiſurſ*.

³ Megjegyzem, hogy mikor először írtam az *Ordományos*-ról, még nem ismertem Kőrösfő történeti helynevei között ezt az 1813-ból való adatot, mely az előbb már évszázadokkal ilyen alakban említett helynevet a tölem eddig csak feltételezett *Ortományos* alakban közli (L. az alább i. m. 66. l.-ján).

⁴ Az itt felsorolt adatokra rézve l. tölem *Kalotaszeg helynevei. I. Adatok*. Kolozsvár. 1942. Helynév-mutató.

SZEMLE

A MAGYAR KATONAI HÍRLAPOK ÉS FOLYÓIRATOK KÖNYVÉSZETE

Czvittinger Dávid Specimen-jétől nagy utat tett meg a magyar bibliográfia, amíg eljutott mai állapotához, mikor legfőbb törekvése az összes magyar nyomdai termékeknek könyvészeti összefoglalása és így a minél tökéletesebb tudományos munka lehetővé tétele. Ma már az összefoglaló könyvészeti műveken kívül a szakbibliográfiáknak egész sora szolgálja ezt a célt. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ sorozatot nyitott az ilyen szakbibliográfiák számára, hogy ily módon ezek a szakmunkák minél előbb napvilágot lássanak és a kutatókat tájékoztassák.

Ezt a célt szolgálja *Lukács József* önálló vállalkozása is.¹ Ebben a műben Lukács összegyűjti mindazt, ami a magyar katonai irodalom multjára, jelenére vonatkozik.

Az előszó után, mellékletként, a Csiki gyutaes (a Hadi Lap melléklapja) 1. számának fényképmásolata következik. Nagyban emeli ez a munka értékét; a Hadilevéltárban csak a közelmultban fedezték fel a Hadi Lap mellékiadványának e számát. A bevezetésben a szerző a 236 esztendő magyar katonai hírlap és folyóiratirodalommal foglalkozik. A közvélemény irányítását a sajtó végzi és éppen ezért mindig, de különösen háború idején felbecsülhetetlen az a szerep, melyet betölt. Rövid visszapillantást vet a katonai sajtó multjára; ügyesen tájékoztat a magyar sajtó katonai vonatkozású termékeiről, főleg minőségi viszonyairól. Az ezután következőkben a magyar katonai sajtótudomány létének kérdésével foglalkozik. Összehasonlítja a külföldi fejlett állapotokat a hazai elmaradottsággal, majd a lendületes sajtóélet megindítását szolgáló tennivalókról ír. Legelső sorban egy magyar katonai hírlaptár megalapítását tartja szükségesnek.

A címjegyzék összeállítása képezi tulajdonképpen a mű gerincét és Lukács József munkájának igazi értékét. Névsorban, különböző forrásokból, könyvtárakból, levéltárakból előkeresve és tartalmukban átvizsgálva, közli mindazon folyóiratok és hírlapok nevét, melyek katonai szerkesztésében jelentek meg és a magyar katona-eszmény szolgálatában állottak, illetőleg állanak. A bibliográfia összeállításában az adatok felsorolásakor a következő rendszert találjuk. Először a folyóirat, illetőleg hírlap nevét, a megjelenési helyet közli, azután pedig alcímét, élettartamát, esetleges címváltozásait, a kiadó, a szerkesztő, esetleg a rajzoló nevét, a megjelenés időpontját, az alakot, terjedelmet és árat, legutoljára pedig a nyomdát. Külön értéke az is, hogy mindezek felsorolása után megjelöli a lelőhelyet, valamint a rávonatkozó irodalmat; egyszóval a szakbibliográfiáktól megkövetelt pontossággal és hűséggel minden lényeges adatot felsorol. Az időrendi táblázatban II. Rákóczi Ferenctől kezdve egészen napjainkig évről évre a hónapok megjelölésével pontos kimutatást ad a címjegyzékbe foglalt időszak termékeiről. Eszerint 1705—1849-ig 6, 1849—1914-ig 47, 1914—1918-ig 67 és 1918—1941-ig 66 magyar katonai folyóirat és lap jelent meg, tehát a világháború idején több lap látott napvilágot, mint az 1705—1914-ig, illetőleg 1918—1941-ig terjedő időben. A kimutatás adatait összesítve, II. Rákóczi Ferenctől napjainkig 186 katonai folyóirat és lap létezéséről tudunk; ezek közül 30 ma is él.

¹ I. A magyar katonai hírlapok és folyóiratok bibliográfiája II. Rákóczi Ferenctől napjainkig (1705—1941). II. Bibliographia deutscher Kriegszeitung und Zeitschriften 1914—1918. Auffindungsort in Ungarn. Budapest, 1942.

A megjelenési helyet, tábori postaszámot és harettereket (orosz, olasz, román) betű-, illetőleg számsorban szintén közli. Szemünkbe ötlük Budapest óriási vezető-szerepe; itt összesen 106, a többi városokban pedig 1-től legfeljebb 5 katonai lap jelent meg. Kolozsvárt mindössze 1, a Honvéd, az első magyar katonai napilap, melyet Bem tábornok engedélyével *Ocsvay Ferenc* szerkesztett. A katona-szerkesztők névsorának összeállítására elárulja az érdeklődőnek azt, hogy szakaszvezetőtől elkezdve egészen az altábornagyig a 236 éves múlt folyamán mintegy 144 lelkes ember állt ez eszme szolgálatában. A kinyomatást eszközölő nyomdák nagyrésze fővárosi, de Erdély sem zárkózott el az ilyen nyomtatványok terjesztése, kinyomatása elől. Az erdélyi nyomdák között szerepel a csíksomlyói, gyergyószentmiklósi, kolozsvári és marosvásárhelyi.

A bibliográfia második része német vonatkozású. A bevezetőben német nyelven általános képet nyújt a magyar katonai sajtó multjáról, azután pedig ugyancsak névsor szerint, az 1914–1918-as évekből származó és Magyarországon található német háborús újságok címjegyzékét találjuk. Külön név- és tárgymutatója van az első résznek és külön névmutatója a másodiknak.

A bibliográfia teljesebbé tételéhez járulok hozzá a következők megemlékezésével. A Kolozsvárt megjelenő Keleti Újság 1942. április 19-i számában *Hory Etelka* a magyar katonai sajtó multjáról ismertetést közöl és ezeket írja: „Az aránylag rövid életű katonaujságokat (itt gondol a Honvédre, az A Honvédre, a Komáromi Értesítőre, a Hadi Lapra) — a kiegyezést követő években a Kolozsvárt megjelenő Történelmi Lapok helyettesítette. Ha nem is volt kimondottan katonaujság... azért... önvédelmi harcunk eseményeinek állandó ismertetésével a béke nyugodt éveiben is ébren tartotta a lelkekben a hősi katona eszmény tisztelétét.” — A folyóiratnak már nagyjából való átnézése is meggyőzött arról, hogy a katonai bibliográfia pótfüzetében e folyóiratnak is ott a helye.

Egy másik besorolandó sajtótermék lenne még az 1941. október hó 11-én, Tusnádfürdön (Csík m.) megjelent *Kamó* a csőben című lap is, melyet Földi István szerkesztett. Egy („páratlan”) példány jelent meg belőle és létrehozója tisztán a katonahumor volt.

Az adatok felsorolásában a munka-megtakarítás, de főleg egyöntetűség szempontjából a közismert helységneveket (pl. Budapest), valamint a kiadást lehetett volna rövidítve jelezni (Lásd: A Bajtárs (1) és (2) 45. l.). A lap számát is fölösleges betűvel kiírni (Lásd: Bedrossfalvi Újság 46. l.). A névhasználat következetlen, illetőleg hibás a 40, 130, 140. lapon (Sgardeli De Caesar, Sgardelli De Caesar, De Sgardelli Caesar). A német bibliográfiában fölösleges a névelő hátravetése, ha azt a magyar részben elől feltüntetve találjuk [Armeeliferant, Der (167. l.), de Az Altiszt (45. l.)]. Tévesen írt címekkel is találkozunk, talán egy hibás bibliográfiából való átvétel következményeképpen: A cs. és kir. 3. Hadsereg katonai lapja (47. l.), ugyanakkor: Soldatenblatt der 3. Armee = A cs. és kir. 3. Hadsereg katonalapja (173. l.); Katona-nyomozó jegyzék = Soldatensuchliste (70–71. l.), ugyanakkor: Soldaten-suchliste = Katonanyomozó jegyzék (173. l.); Soldatenzeitung der k. u. k. 1. Armee = A cs. és kir. első Hadsereg katonalapja (173. l.), ugyanakkor: A cs. és kir. 1. Hadsereg katonalapja (46. l.). — Hiányosság mutatkozik a 175. lapon: Berlin 171, ami azt jelenti, hogy a Berlin helységnév a 171. lapon fordul elő, holott látom a német részben a 168, 170 és 172. lapon is.

Ez a rengeteg könyv, tanulmány, cikk, mely napjainkban országunk különböző nyomdáiból kikerül, hatalmas könyvtárakat tölt meg. Címfelvételezésük lehetővé teszi, hogy magáról a könyvállományról tájékozódhassunk. Ez a hatalmas anyag bizonyos elvek szerint csoportosítva, szakbiblio-

gráfiákban közölve, áttekinthetővé válik és lehetőséget nyújt arra nézve, hogy a tudományos és szépirodalmi törekvésekről általános képet nyerjünk és bizonyos részletkérdések tanulmányozásába elmerülhessünk.

Ebben van Lukács József könyvének is érdeme. A szerző hosszas, nagy türelmet igénylő munkájával hozzásegített a magyar katonai hírlap- és folyóiratirodalom teljes ismeretéhez.

Gyórbíró Jenő

A NAGYSZEBENI SZÁSZ NEMZETI LEVÉLTÁR ÚJABB MUNKÁSSÁGA

Erdély története kutatóinak, nemzetiségre való tekintet nélkül, örömmel kell üdvözölniök minden törekvést, mely ez országrész forrásanyagának megővését, hozzáférhetővé tételét célozza. Ha ugyanis a három erdélyi nemzet valamelyike áldozatokat hoz saját múltjának tisztázása érdekében, éppen az összefonódó szálak következtében, akarva vagy akaratlanul a másik két nép lepergett életének megismerését is munkálja. Bizonyára dőre kísérlet lenne Erdély múltját a benne lakó három népcsoport szerint ormótlan torzokra tördelni, hiszen a másik kettő fejlődésének figyelembevétel nélkül egyik natio sem remélheti önmaga múltjának teljes megismerését.

Az erdélyi múlt oszthatatlanságára legjobb példát a századok óta elzárkózó szászság forrásanyaga szolgáltatja. A szász levéltárak, népük minden önmagánakélese dacára fontos kincsesebányái az erdélyi magyarság és románság történetének is. Meggyőződésünk, hogy a múltban a magyar történeti kutatás nem kevesebb kárát vallotta a szász forrásanyag mellőzésének, mint a szász történetírás a magyar eredmények figyelmen kívül hagyásának. Újrainduló erdélyi kutatásunk feladata tehát felülemelkedni e partikuláris szemléleten, s a teljes forrásanyag magaslátáról törni az igazság megismerése felé. Népi körülzárttság zord valósága és hagyományos, megszokottatlan szellemi kapcsolat a német anyaországgal, indíthatta a szász történetírást a teljes befeléfordulásra és tompíthatta el érzékeit a nem német vonatkozások észlelésére. Természetesen a magyar Erdély-kutatás nem teheti magáévá a szász tudománynak idegenben élő néptestekre jellemző állásfoglalását, hanem — esetleges további elzárkózástól függetlenül — a nemzetiségek feletti teljes megismerésre kell törekednie. Mert így van ez rendjén. Az országban élő idegen néptestek önvizsgálatának eredményeit a fejlődés egészébe beállítani valóban az államalkotó nép feladata és kötelessége. Bár nemzetiségeink életének, határainkon túlra nyuló kapcsolatainknak vizsgálata jelentős munkatöbbletet jelent a magyar kutatásra, vállalása alól mégsem térhet ki és erre kellően fel is kell készülnie.

Különösen a fejlett szász szellemi és tudományos élettel való kapcsolatok fokozottabb kiépítése ígérkezik eredményesnek. Fontosnak érezzük tehát, hogy felhívjuk kutatóink figyelmét a magyar kézen levő levéltárak után legjelentősebb erdélyi forrásanyagot őrző szász levéltárak helyzetében bekövetkezett örvendetes változásokra.

Mintaszerű új rendezésével a szász levéltárügy az Erdélyben egyedül járható útra lépett. Bizonyára a szebeni Szász Nemzeti Levéltár kitűnő új igazgatójának, *Gündisch Gusztávnak*, tulajdonítható az a felismerés, hogy a szász forrásanyag csak úgy óvható meg, ha a régi szász universitas és Szeben város levéltárából alakult Szász Nemzeti Levéltár őrizetébe kerül a szászság zárt népi életével kapcsolatban termelődött minden iratanyag. Ide kerül tehát ezután a szász hivatalok, hatóságok, intézmények, egyesületek, közületek, céhek stb. iratai mellett a szász evangélikus egyház teljes

levéltári anyaga is. A Szász Nemzeti Levéltár munkakörének ezzel a kiterjesztésével a szász élet minden lényeges szervezetének iratanyaga elkerülheti a gondozatlansággal járó pusztulást és megnyílik a tudományos kutatás előtt.

A szebeni levéltárban 1937 óta folyó szorgalmas munkáról annak idején már beszámoltunk.¹ Most a levéltár 1940. évi működése felől kívánjuk tájékoztatni kutatóinkat, s ezzel kapcsolatban az erdélyi magyar levéltári kérdéseknél hasznosítható néhány tanulságra óhajtjuk felhívni a figyelmet.²

Az 1940. év eredményei a két levéltáros majdnem állandó katonai szolgálata következtében nem érik el az előzők rendkívüli teljesítményeit, de tanúskodnak az újjarendezés tervszerű folytatásáról. Levéltárunk gyarapodását most elsősorban a szász egyházközségek beszolgáltatott levéltárai teszik. A segesvári egyházkör kivételével mindenünnen befutottak a jelentések az egyházközségi levéltárak állapotáról, s az alábbi egyházak régebbi anyagukat már be is szolgáltatták: Beszterce 1435—1695, Szászkeresztúr (Deutsch-Kreuz) 1598—1698, Daróc (Draas) 1519—1635, Keresztyénsziget (Grossau) 1383—1570, Nagysink (Gross-Schenk) 1466—1589, Nagysajó (Gross-Schoggen) 1593—1627, Gerdály (Gürteln) 1687—1761, Százhalom (Hundertbüchel) 1475—1679, Kissink (Klein-Schenk) 1559—1815, Szászlekenca (Lechnitz) 1581, Keresztyénfalva (Neustadt a. H.) 1494—1668, Rádós (Radeln) 1620—1805, Sellenberk (Schellenberg) 1342—1801, Sárkány (Schirkanyen) 1583—1665, Leses (Schönberg) 1486—1631, Zsitve (Seiden) 1578—1828, Zselidváros (Seligstadt) 1563—1573, Prázsmár (Tarteln) 1675—1713, Baromlak (Wurmloch) 1460—1546.

A Bruckenthal Múzeum kéziratárából kerültek a Szász Nemzeti Levéltárba Kakasfalva (Hahnbach) 1433—1887, Nagydisznód (Heltau) 1453—1753, Fogaras 1597—1840, Prépostfalva (Propstdorf) 1577—1813, Szelindek (Stolzenburg) 1326—1694, Terpény (Treppen) 1433—1651. évből való oklevelei.

Az egyházköri-levéltárak (Landkapitelsarchive) osztyálynak gyarapodásából a beszercei egyházkör levéltárának Szebenbe szállított régi állaga emelhető ki. Ennek eredeti anyaga 1435-ben kezdődik és 1700-ig 757 darabból áll. Leíró jegyzéke van. Nagyban növeli a különben is becses levéltár értékét, hogy hozzátartozik *Lieb Imre* (Emericus Amicinus) malomárokai evangélikus lelkésznek a beszercei egyházkör történetére vonatkozó, 1599-ben készített másolatgyűjteménye. E kézirat negyvenkét, 1402—1524 között kelt oklevél másolatát tartalmazza. Közülük 28, többnyire erdélyi püspöki oklevélnek ma már sem eredetije, sem egyéb másolata nem ismeretes. *Körner András* terpényi evangélikus lelkész 1704-ben készült másolatgyűjteménye is több egyháztörténeti vonatkozású oklevél szövegét mentette át napjainkig.³

A beszercei egyházkör levéltára a magyar kutatók különös érdeklődésére számíthat, mert remélhető, hogy a „nagysajói káptalan“-t alkotó magyar református és szász evangélikus egyházközségekre is őriz adatokat. Szintén a Szász Nemzeti Levéltárba került a szászsebesi egyházkör levéltárának első részlete (1683—1700).

A szász evangélikus egyház és nemzetiség azonossága tette lehetővé egyházi levéltárügyük ilyen szerencsés rendezését. Bár a szászok körében egyházi levéltárak letébehelyezése a Bruckenthal Múzeumba vagy a Szász

¹ Levéltári Közlemények 1940—41: 549—554.

² Beszámolómat a Szász Nemzeti Levéltár 1940. évi jelentése alapján készítettem. (Vö. Siebenbürgische Vierteljahrschrift. 1941: 61—67.). Az utóbbi két esztendő munkájára — sajnos — a legnagyobb utánjálással sem kaptam adatokat, inthogy a Vierteljahrschrift legújabb számai könyvtárunkba nem érkeztek meg.

³ Vö. Archiv d. Verein für Siebenbürgische Landeskunde. 1884: 101, 106—7.

Nemzeti Levéltárba régóta szokásos volt, ez az általános rendezés még sem ment egészen símán. A jelentésekből látható, hogy különösen az egyházközségek, kelletlenül és vonakodva tettek eleget beszolgáltatási kötelezettségüknek. Jóllehet a magyar történetírásnak nem kevésbé értékes forrásai az egyházi levéltárak, sorsuknak a százszokéhoz hasonló rendezésére különböző egyházakra szabdaltságunkban aligha gondolhatunk. Minthogy azonban az egyházi tagozódás erdélyi magyar vonatkozásban elég pontosan követi a nemzetiségit, a római katolikus, református, unitárius és evangélikus egyházi levéltárügy rendezése az egész erdélyi magyarságot érintő kérdés. E levéltárak megvonása, vagy sorsukra hagyása a Királyhágón innen jóval több egy-egy egyház magánügyénél: a magyarság közös szellemi értékeivel való hű, vagy hűtelen sáfárkodással egyenlő.

Tudomásunk szerint eddig csupán a református egyház tett lépéseket levéltárügye korszerű rendezésére. Az alapelvek itt már adva vannak, de szakemberek, megfelelő épületek és a rendező, feldolgozó munkához szükséges anyagi fedezet biztosítása nélkül megnyugtató állapot kialakítása el nem képzelhető. Amíg egyházaink jóakaratói, de egyéb elfoglaltságokkal agyonterhelt érdeklődők által nobile officiumként kívánják múltjuk emlékeit megőriztetni, a mai siralmas helyzetnél jobbat várni hiú ábránd lenne. A kérdés rendezésének szüksége azonban fennáll, s az erdélyi magyar történeti kutatás jóakaratói érdeklődéssel, segíteni akarással várja, hogy mikor nyílnak meg előtte népe múltjának ezek a ma használhatatlan, értékes kincstárjai. Bárhogyan is igyekezzenek az illetékesek a mai lehetetlen állapotot jobbra fordítani, mindenféle rendezésnek legelső és nélkülözhetetlen feltétele az anyagnak jelenlegi őrzőhelyén való számbavétele. A megóvándó iratok mennyiségének, állapotának teljes ismerete alapján lehet aztán majd komolyan mérlegelni a megoldás kínálókozó lehetőségeit.

A Szász Nemzeti Levéltár által a szebeni céhek iratai összegyűjtésére indított vállalkozás szép eredményre figyelmeztet, hogy mennyi a tennivaló és mi minden várható még az ilyen természetű forrásanyag gyűjtése terén. El század első évtizedeiben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára által kezdeményezett gyűjtés, a gazdag eredmény dacára, hamarosan megakadt, s így éppen magyar polgárságunk, iparosságunk múltjára rendelkezünk a legkevesebb forrással. A mögöttünk levő évtizedek alatt sok céllevelesláda megcsönkulhatott és elpusztulhatott. Ez azonban csak még sürgősebbé teszi a megmaradtak tervszerű felkutatását és biztonságba helyezését. Bár a szászság polgári és a magyarok nemesi életformájának különbözősége megmagyarázza az egyik oldalon a céh, a másik oldalon pedig a családi levéltárak előtérbehelyezését, rendszeres gyűjtéssel azonban bizonyára még tovább növelhető volna a magyar polgári rétegek írásos emlékéanyaga.

Minden elismerést megérdemelnek a szebeni levéltár kezelhetőségét elősegítő regeztázások. Napjaink jellemző tünete ugyanis az ilyen fáradságos, de szinte véglegesnek tekinthető rendet biztosító levéltári munkák általános kerülése. Kár, hogy részletesebben nem ismerjük a Szász Nemzeti Levéltár nem hatósági anyagában folyó munka alapelveit, mert talán tanulhatnánk belőlük a céhlevéltáraknál kétségtelenül sokrétűbb, összetettebb családi levéltáraink rendezése tekintetében. Valóban alig képzelhető el családi levéltáraink minden kutatást kielégítő végleges rendje az elenchusok és indexek folytatása nélkül. Természetesen azonban ezeknek a munkálatoknak már tudományos, nem pedig jogi szempontokhoz kellene igazodniok.

A Szász Nemzeti Levéltárnak köszönhető több erdélyi kormányhatósági levéltárrésznek a pusztulástól való megóvása. Az abszolutizmus felszámolása után válhattak gazdátlanokká és felejtődhettek Nagyszombenben az

Akten d. Verwaltungsbehörden aus d. österreichisch-

neuabsolutistischen Aera Siebenbürgens 1849—1860. gyűjtőnév alatt kezelt sorozat részei. Örömmel értesülünk az erdélyi kincstári levéltár elpusztultnak hitt egyes részei épségéről is. 1940. év folyamán ideiglenesen rendezték is a kamarai számvevőség (officium exactoratus camerale) 1690 (1721)—1877 és a kamarai pénztár (officium solutorium camerale) 1786—1854 közötti, több mint hatvan folyómétert kitevő, Szebenben maradt iratait. Minden elismerésünk a Szász Nemzeti Levéltárné, hogy ezeket a nem szászvonatkozású kormányhatósági iratokat nemcsak megőrizte, hanem rendezése terhére is magára vállalta.

Szemlélnk talán csak a szakembereket győzhette meg, hogy a szász levéltárügy rendezésével olyan kedvező helyzet van kialakulóban, mely a magyar kutatás számára is megtermi a maga gyümölcseit. Ha majd ugyanis a háború és a szásztságot megrázó lelkiválság elmúlik, a teljes forrásanyag összegyűjtése folytán a szász történetírás fellendülése várható. Ez pedig éppen úgy hasznára lesz a magyar Erdély-kutatásnak, mint ahogy a szász levéltárügy megnyugtató rendezése is nagyban munkálja a két nép közötti történeti kapcsolatok alapos megismerését és e föld múltjának minél teljesebb feltárását.

Jakó Zsigmond

BESZÁMOLÓK AZ ERDÉLYI LEVÉLTÁRAK JELENLEGI ÁLLAPOTÁRÓL

Az erdélyi történeti kutatás különösen nagy hátrányát látja annak, hogy nem rendelkezik kellő áttekintéssel levéltári forrásanyaga felől. Az első világháború előtti kor érzéketlensége és az idegen uralom okozta változások a Királyhágón innen ma már bizonytalan értékűvé teszik a Magyar Történelmi Társulat erdélyi vándorgyűlései alkalmával készült jelentések adatait.¹ Az azóta lefolyt több mint fél évszázad alatt, különösen a román földbirtok-reform következtében, családok s velük együtt levéltárak egész sora ment tönkre. Az 1916. évi román betörés, majd a forradalom pusztításainak is több magánlevéltár áldozatul esett. Csak valamivel mondható szerencsésebbnek a törvényhatósági levéltárak helyzete, mert a román uralom többnyire képtelen „levéltárosai“ hozzá nem értésükkel sok esetben maguk lettek a gondjukra bízott iratanyag sírásói. A vándorgyűlési bizottságok beszámolóinál alig nyújtanak több támaszpontot az 1930-ig csak műzeális vagy könyvtári gyűjteményekkel foglalkozó Magyar Minervának az 1918-as összeomlásig történt változásokból vajmi keveset tartalmazó szűkszavú közlései.² Ezekből legfeljebb csak az állapítható meg, hogy a korábban vidéken őrzött levéltárak közül időközben melyek kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeum vagy az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. A román uralom alatt történt változásokról azonban még ennyi tájékoztatással sem rendelkezünk.³

¹ A Magyar Történelmi Társulat Erdélyben Kolozsvárott (1868), Marosvásárhelyt és Segesvárt (1879), Déván, illetve Hunyad megyében (1887), Máramarosszigeten és Nagybanynán (1889) tartott vándorgyűléseket. A helyi levéltárak átvizsgálására kiküldött bizottságok jelentései a Századok az évi folyamához csatolt vándorgyűlési külön számban olvashatók.

² *Magyar Minerva*. A magyarországi múzeumok és könyvtárak ezimkönyve. Budapest. I. (1900).

³ Nem tekinthető ilyennek *Lupaş János* kimutatása, mert *Thalóczy Lajos* 1885. évi adatainál (Századok 1885.) újabbakat nem tartalmaz (*Un tablou statistic-al arhivelor judeţene şi oraşeneşti din Transilvania*. Revista Arhivelor I. 73—70. 1.). *Metesz István* alábbi cikkei néhány levéltár pusztulásáról beszámolnak ugyan, általában azonban a régi magyar adatfelvételre támaszkodnak (*Arhivele din Ardeal după războiu*. Revista Arhivelor I. 85—87. 1. *Arhivele istorice româneşti din Budapesta*. Uo. III. 50—62. 1.). Egyedül *Milota I.* cikke tájékoztat Temesvár, Karánsebes, Lugos és Oravica levéltárainak mostani helyzete felől. (*Arhivele Banatului*. Revista Arhivelor. III. 79—93. 1.).

Ezért látja szükségesnek az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, hogy az erdélyi levéltári forrásanyag számbavétele és nyilvántartása során megismerlélt levéltárak mostani állapota felől az Erdélyi Múzeum hasábjain rendszeresen tájékoztassa a kutatókat. E beszámolók célja azonban nem csupán a már ismeretes levéltárak állagában, rendjében, őrzőhelyében történt változások nyilvántartása. Különös gondot kívánunk fordítani arra, hogy minél több ismeretlen, vagy elfeledett levéltárra hívjuk fel a figyelmet és minél több eddig kihasználatlanul heverő forrásanyagot kapcsoljunk be a történeti kutatás vérkeringésébe.

E beszámolók a számontartás és beszerzés megkönnyítése céljából az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára évi jelentéséhez kapcsolva különnyomatban is rendszeresen megjelennek.

1.

A kolozsvári Szent Erzsébet Aggház levéltára

Bár e levéltár eddig sem volt ismeretlen a kutatás előtt, most különös jelentőséget biztosít neki az a szomorú tény, hogy Kolozsvár város ó-levéltárának 1940 szeptemberében a románok által történt jogtalan elszállítása óta ez a kis levéltár őrzi városunk legrégebb összefüggő forrásanyagát. Kolozsvár és az Aggház — vagy régi nevén Ispotály — multját elválaszthatatlanul összefűző szálak magyarázzák meg e levelek értékét. Jelentőségük azonban, a városi levéltár elvesztése következtében történt helyi értékelmelkedésükön is túl, tovább nő, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar települési terület, különböző pusztítások következtében, mennyire szegény az ilyen jellegű forrásokban. Középkori szeretetintézményeink élete ugyanis eredetüktől napjainkig alig néhány városunkban követhető végig úgy, mint a kolozsvári Szent Erzsébet Aggház esetében.

A levéltár jelenleg az Aggház épületének egyik kamarácskájában, két szekrényben áll. Az iratok csomózva vannak, de e csomókon belül a régi rend teljesen felbomlott, egyes darabok penészedésnek indultak, minthogy az irattárat éveken át a pincében őrizték. Így először a régi rendet kellett visszaállítani, hogy a levéltár mostani állaga áttekinthető legyen. Ebben a munkában Szabó T. Attila volt segítségemre.

Rendezésünk során előkerült elenchesokból megállapítható volt, hogy a leveleket először 1718 körül foglalták külön jegyzékbe. Ekkor azonban csak 26 privilégiumot, adománylevelet lajstromoztak. Az 1827. évi számbavétel is e régi jegyzék alapján történt. Az időközben felgyűlt, jelzeteletlen iratanyag rendezését 1829-ben Barabás Mihály és Fikker Elek főkormányzói kancellisták végezték el. Az iratok általuk fontosnak tartott részét két — A. és B. jelzésű — fasciculusha rakták, s jó jegyzéket készítettek hozzájuk. Ezt a két fasciculust újabb darabokkal jelentősen növelve, az 1829-ben magalapozott rendszert fejlesztették tovább 1848-ban Székely János és Kolozsvári Imre guberniumi hites jegyzők. Az 1829-ben is lajstromozatlanul hagyott iratok egy részét C. jelzet alatt csomózták, illetőleg az általuk alakított III–VIII. fasciculusha tették. Bár akkor is bőven maradt elenchizálatlanul XVIII. századi anyag, a levéltár gerince mégis jó rendbe került. Még később — hihetőleg a hetvenes években — ezeket az iratokat is megkísérelték index — elenches — rendszer alapján rendezni, úgyhogy minden szerves rendet csupán a legújabb anyag nélkülöz.

A jogi vonatkozásokat szem előtt tartó rendezések következtében aránylag kevés az ispotály belső életére fénytvető adat. E hiány azonban nem

kiküszöbölhetetlen, mert, amint *Kelemen Lajos* főigazgató úrtól értesültem, a románok által elvitt városi levéltár bőségesen tartalmaz XVI., főként azonban XVII. századi adatokat az ispotályra, s különösen gazdálkodására (inventáriumok, számadások stb.). Az iratok egy részének a városi levéltárba kerülésével magyarázható meg, miért olyan hiányos az ispotályi levéltár XVII. századi anyaga.

A levéltár egyes részeiről az alábbiakban adható rövid áttekintés. Az A. jelzésű csomó az ispotály vagyoni ügyeire, birtokaira, kiváltságaira vonatkozó leveleket tartalmazza a legrégebbi időtől kezdődőleg. Első darabja egy 1366-ban kelt oklevél 1377. évi átírata. *Jakab Elek* még az eredetit használhatta, de ma már csak egy 1734. évi hiteles másolata van meg. Középkori anyagából elveszett a hármasszámú oklevél is, mely román vonatkozásánál fogva számíthatott volna érdeklődésre. Mivel 1525-ben mérái Dezső Antal Méra felém az ispotálynak hagyta (A. 5.), ettől kezdve a levéltár bőségesen őriz adatokat a kis kalotaszegi falu múltjára. 1557-ben Méra mentességet kap minden országos adó alól, s ezt a kiváltságát a fejedelmek sorban megerősítik. A XVI. századtól kezdődőleg határnevekben gazdag metálisok, jobbágyösszeírások, leltárak váltogatják egymást különböző birtokjogi levelekkel. 1628-ban novaji Szentpáli János mérái és andrásházi részét is az ispotály szerzi meg (A. 45., 46.). Ettől kezdve Andrásháza pusztára is sok iratot találunk a levéltárban. Külön is megemlítjük az ispotály 1591. (A. 53.) és 1601. (A. 41.) évi leltárát. Az előbbi rendkívül jó betekintést nyújt a szegényház életébe. E leltár tartalmazza fontosabb leveleik legelső felsorolását és eladandó könyvek jegyzékét, melyben breviáriumok, missalék között „Annales Hungarorum Regum” és „Magiar Cantionalis”-ok is szerepelnek.

Ebben az első csomóban vannak mind, egy kivételével (C. 2.), az 1541 előtti eredeti oklevelek. Szám szerint tizenkettő, melyekből *Jakab Elek* hatot tett nyomtatásban közkincsesé.⁴

A B. jelzésű fasciculus az ispotály birtokaival kapcsolatos különböző bírói ítéleteket, vallató-jegyzőkönyveket, szerződéseket, peres iratokat tartalmaz. Különösen sok iratot találunk e csomóban a Rédei családdal Andrásháza pusztá miatt folytatott perre, valamint a mérái református egyház anyagi helyzetére vonatkozólag.

A C. jelzetű, igen terjedelmes csomó az ispotály jogi helyzetére, a méráiak szolgálatásaira vonatkozó iratokat foglalja magába. Itt található a mostani szentpéteri templom építésére vonatkozó akták is. A Kagerbauer Antallal 1844-ben kötött szerződésből kiderül, hogy a középkori templom akkor még, omladozó állapotban ugyan, de megvolt (C. 186.).

A III-ik fasciculus az ispotály kamatra kiadott pénzeiről szóló XIX. század eleji kötelezvényeket, a IV-ik az ingatlan szerzeményjavakra, az V-ik a folyamatban lévő perekre vonatkozó iratokat, a VI-ik az 1844—48. évi ispáni számadásokat, a VII-ik az ispotály szegényeinek névsorát, a VIII-ik pedig az ingóságok jegyzékeit tartalmazza.

A mérái birtok XVIII. századi terjedelmes összeírásai, érdekes határperei mellett fel kell hívnunk a figyelmet a *Status Xenodochii Claudiopolitani S. Elisabethae nuncupatae* című, 1854 körül készült terjedelmes kéziratra, mely az ispotály történetére vonatkozó oklevelek, akták másolatát tartalmazza.

⁴ *Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. I—II* Budán, 1870. 1541 előtti okleveleket közölt az I. 55 (Jelzete: A. 1.), 307. (A. 2.), 363. (A. 5.), 371. (A. 7.), 378. (A. 8.), 384. (A. 11.), lapon. A későbbi oklevelekből közölt az I. 387. (A. 16.), 388. (A. 17.), 389. (A. 18.), 390. (A. 19.), 393. (A. 27.), 395. (A. 47.), 396. (A. 46.), 397. (A. 49.), 398. (A. 51.), II. 26. (A. 14.) lapon.

Kedves kötelességemnek tartom e helyen is megemlékezni arról a megértő szívességről, mellyel *Dsida Aladár*, ny. ezredes úr, az Aggház jelenlegi igazgatója, a levéltár áttanulmányozását számomra lehetővé tette. Az ő gondoskodásának köszönhető, hogy az erdélyi katolicizmus egyik legrégebbi szeretetintézményének Kolozsvár története számára is nagyértékű forrásanyaga a nedves pincében reávaró biztos pusztulástól egyelőre megmenekült. A nyirkos levegő rongálásai azonban szakszerű levéltári kezelést, az észlelt hiányok pedig gondos levéltári őrizetet kívánnak, ha azt akarjuk, hogy a századok óta megőrzött iratok ne pusztuljanak el szemünk láttára, mielőtt történetírásunk felhasználhatta volna őket.

Jakó Zsigmond

2.

Wass-Tarjányi Akos családi levéltára Cegén

A szolnokdobokamegyei Cege község gr. Wass-kastélya e nagymúltú erdélyi család levéltárának egy értékes töredékét őrzi. Az anyag részben a kastély ebédlőjében álló hatalmas vasládában, részben a kert fái között megbúvó toronyban található. Ez utóbbi helyen állt annak idején az Erdélyi Múzeum Levéltárában letétbe helyezett Wass-levéltár is. A jelenleg is Cegén lévő iratok három csoportba oszthatók.

Az első a gr. Wass-család erdélyi és Erdélyen kívüli birtokaira vonatkozik és Wass Dániel, Ádám és Ármin iratait tartalmazza. Wass Dániel révén a család egyik ága Kassára származott el, s így e csoportban a Felvidékre vonatkozó iratok is szép számmal vannak képviselve. A Szerencsyekkel való rokonság folytán Máramaros megyére, a Bárczay atyafiság révén pedig Abaúj- és Sáros megyére, elsősorban Kassára és Szinyére találunk a levéltár e részében bőséges anyagot. E levelek a Bárczayakon, Szerencsyeken kívül főként a Lányiakkal, Péchyekkel és Radvánszkyakkal kapcsolatosak. Az iratok legnagyobb része XIX. századi, de az előző század második feléből is maradt fenn, bár csekélyebb számban, gazdasági érdekű anyag. Wass Ádám iratai elsősorban Cegére, Szentgyedre, Noszolyra és Mohalyra szolgáltatókat adatokat. Túlnyomó részük pénzügyi jellegű, kisebb felük egyházi és gazdasági vonatkozású. Sok közöttük a számadás és az adóügyi irat a múlt század 50-es, 70-es éveiből. Wass Ádám és Ármin magánlevelezése is tekintélyes mennyiségű. E csoport különös értéke abban rejlik, hogy benne kell látnunk azt a töredéket, mely az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában letétbe helyezett Wass- és az Országos Levéltár múzeumi osztályán őrzött Bárczay-levéltárak anyagát kiegészíti. Így a három helyen található iratok teszik ki a teljes Wass-levéltárat.

A második csoport a kénosi Sándor-család igen érdekes és értékes iratait foglalja magába. Az anyag gr. Wass Ádámné, Sándor Berta révén a múlt század második felében került Cegére. Az iratok három birtokcsoportra vonatkoznak. Leggazdagabb a küüllőmegyei Sárdal és Újszékellyel kapcsolatos XVI—XVIII. századi rész. A mintegy 120—150 darab oklevél a Sándor, Buzogány, Lőrinczi és Török családokra vonatkozik. Különösen sok irat szól Sárdról. A második csoport a hunyadmegyei Guraszáda, a harmadik pedig Szamosfalva és Palatka birtokügyeit foglalja magába. Szamosfalváról egy XVIII. századi összeírás is fennmaradt. Mindezeknek az iratoknak megvannak regestrumai is. A Sándor-család későbbi, XVIII—XIX. századi iratai szintén jelzeteltek, de regestrumukat nem találtam.

A harmadik csoportot a Tarjányi-család kevésszámú irata alkotja. Az iratok főleg Tarjányi János és Ignác Csanád, Arad és Temes megyében játszott szerepére vetnek világot.

A jelenleg is Cegén lévő iratok közül néhány darabról külön kell megemlékezni. Találtam két XIV. századi oklevelet, melyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának Wass-anyagához tartoznak, amint ez a jelzetekből kitűnik. Meg kell jegyezni, hogy ugyancsak e jelzettel ellátott középkori okleveleket láttam Nagy Jenő dr. csíkszentmártoni közjegyző gazdag gyűjteményében. Egy borítékban mintegy 10—12 középkori oklevél töredékére bukkantam. Ugyanott a Wass-család történetét is megtaláltam. Ezt a XVIII. században állították össze a bécsi kancelláriai adatok alapján. Végül előkerült Széchenyi István grófnak egy 1858-ból származó és a Magyar Tudós Társasághoz intézett levele.

A cegei Wass-kastélyban őrzött változatos és értékes levéltári anyag beszédesen bizonyítja, mennyi történelmi emlék lappang még ismeretlenül Erdély eldugott vidékein. A tudományos kutatás egyik elsőrendű feladata ezek mielőbbi felderítése és lehető feldolgzása.

Entz Géza

ERDÉLY ŐSRÉGÉSZETI REPERTÓRIUMÁHOZ

Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában az archeológia tárgyköréből¹ ismét egy újabb hatalmas kötet jelent meg. Alig múlt el az a hatás, amelyet a Torma Zsófia-gyűjtemény megjelenése váltott ki a szakkörökben, egy — ha lehet mondani — még nagyobb jelentőségű munkával gazdagította irodalmunkat az a szerző, aki az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában megjelent előbbi kötetet is írta, és aki mint szakember egy egész élet munkásságának gazdag és bőséges eredményét adta jelen kötetben. Akik ismerjük őt régóta a tudományos munka mezején is, tudjuk egyebek közt azt is, hogy a román megszállás idején ennek a repertóriumnak megjelenését német és román szakkörök egyaránt szorgalmazták. A késés ezúttal is nyereség számunkra, mert magyarul kaptuk azt, ami egyébként a német vagy román irodalmat felesen gazdagította volna.

Az Erdélyi Tudományos Intézet hivatásának megfelelően nagy ráérzéssel kidolgozott munkaterv keretében vállalta a repertóriumok sorozatának kiadását; ehhez az alapot, az őskori részt, most, 1943 első napjaiban láthatóvá, valósággá tette. Ezáltal testet öltött nemcsak a szűkebb értelemben vett Erdély, hanem a hozzája közvetlenül csatlakozó nyugati, északnyugati, északi és déli vármegyék őskori leletanyagának és a nagyterjedelmű anyagirodalmának egyetlen könyvben való összpontosítása, hozzáférhetővé tétele. Felmérhetetlen előny, nyereség a szakember, a történész, etnografus stb. számára, de erőteljes biztatás az önérzet emeléséhez a Repertóriumban felsorolt lelőhelyek által képviselt közösségek számára is, mely utóbbi tény bizonyára sokban hozzá fog járulni a mű iránti érdeklődés szokatlan mértékéhez. Legalább is a jelentősebb, nagyobb, illetőleg a folytatólagos kultúrákat felmutató lelőhelyek könyvtárába — legyenek azok városok vagy községek — egyaránt kívánatos volna megszerzése nemcsak az önérzet táplálása végett,

¹ *Erdély régészeti repertóriuma I. Őskor.* — Thesaurus antiquitatum transilvanicarum. Tom. I. Praehistorica. Irta: Roska Márton. 4° 362 l. 376 képpel és 25 térképpel. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Megjelent az Erdélyi Múzeum-Egyesület támogatásával. Nagy Jenő és fia könyvnyomdájában. Kolozsvár, 1942.

hanem főleg a leletek fontosságának tudatosítása céljából. Ez utóbbi birtokban bizonyára annak az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek is meglenne, tárai révén, az erkölesi haszna, amelyik végeredményben ehhez a repertóriumhoz is azt az ősalapot szolgáltatta, melyre az erdélyi magyar kultúra épületének legújabb szárnyai is épültek, és amelyeknek berendezéséhez, csinosításához sokszor bizony erején felül is hozzájárul.

Repertóriumot minden jóra való szakember készít saját használatára. Ezek a mindennapi repertóriumok azonban csak itt-ott mondhatók teljesekeknek, még abban az esetben is, ha csak évszázadokat ölel fel a tárgykör. Jelen esetben azonban az erdélyi őskor repertóriuma a tárgyi emlékek terén tízezer évekkel mérhető rettenetes hosszú időszakot ölel fel, a hozzá tartozó irodalom pedig — ha a klasszikusokat nem is vesszük számításba — csaknem másfél százados múltra tekint vissza. Ilyen munkát csak egy élet szorgalmával lehet összehozni, még az esetben is, ha aránylag ilyen kis területről van szó, mint itten. Az 1931. évvel lezárt repertóriumot maga a szerző se mondja teljesnek, és ez érthető, hisz naponként kerülnek elő az emlékek, és szaporodnak a megfigyelések, ha a rejtve maradt emlékeket és irodalmi adatokat nem is tekintjük.

Annak szemléltetésére, hogy mit kaptunk a Repertóriumban — ez alkalommal nem a tartalmat és szakszerűséget, hanem csupán a számszerűséget véve tekintetbe — összehasonlítást végeztünk adjuk az Erdélyre vonatkozó ilyen irányú korábbi összefoglaló és jelentősebb munkákban szereplő lelőhelyek számát. *Kövári Lászlónak* 1852-ben Erdély régiségei címen megjelent művében a természeti kincsek tömkelegéből az archeologiai rész csak ügyel-bajjal választható el. *Goos Károly Chronikjában* 307 lelőhely szerepel. *Marțian Gyula* 1920-ban megjelent román nyelvű Repertóriuma 761 lelőhelyet ölel fel; az 1909-ben megjelent német nyelvű Repertóriuma ennél is kevesebbet. Roska Repertóriuma 23 vármegye területéről 2660 lelőhelynek adja betűrendes jegyzékét. Örvendetesen jelentős szám, ha meggondoljuk, hogy a szerző a nagyszámú lelet nagy többségét részint nyilvános, részint magángyűjteményben látta, tanulmányozta, korukat megállapította, és repertóriumában az őket megillető helyre sorolta, tehát a korszerű teljes szakszerűség jut érvényre a korábbi ingatag meghatározások helyett. A Repertórium az egyes lelőhelyek anyagát kor szerint úgy csoportosítja, hogy előre kerülnek a legrégebbi emlékek és a legvégén szerepelnek a legfiatalabbak. Minden leletsoportnál megnevezi a gyűjteményt, melyben őrzik és itt adja, ha van, a rávonatkozó irodalmat is. Ez utóbbinak teljes jegyzéke vezet be a Repertóriumot, mely után a 12. laptól a 313. lapig, tehát 300 lapon át a lelőhelyek felsorolása következik. A nagy terjedelem részbeni kitöltését szolgálja az a 376 kép, mely a szöveg közé iktatva lehetőleg úgy van csoportosítva, hogy szöveg és kép együtt fekszenek előttünk, tehát könnyűvé válik a könyv használata. A képek összeválogatása nagy szakszerűségre vall, de szívesebben vettük volna, ha a gyakran ismétlődő azonos típusok (csákányok) egy részének helyére a képekben elhanyagolt típusok is kerültek volna (bronzedények, övek, lakástípusok, rétegtani felvételek, stb.). Így is azonban a tiszta nyomású képek annyira üdén és tanulságosan hatnak, mintha szorakoztató képes újságaink valamelyikét forgatnók.

A paleontológiai lelőhelyeken kívül a Repertórium harmadik része 25 tanulságos térképet ölel fel; ezek összesen több, mint 3200 lelőhelyet rögzítenek. Tanulságosak, mert az azonos méretű térképeken, ha egymásra borítjuk őket, láthatjuk az időben egymásután következő kultúrák területi eltolódását, egyenként pedig áttekintő képét adják a különböző kultúrák földrajzi elterjedésének. A térképek használhatóságát a magyarázó szöveg és a számo-

zott lelőhelyek jegyzéke, a zárójelbe tett esetleges utalásokkal együtt, nagyon megkönnyíti. Egy térkép (I) öleli fel a barlangokat (154 lelőhely), egy pedig (XXV) az erődítményeket (470 lelőhely), egy térkép (XXIII) összefoglalóan adja az őskori aranyleleteket (125 lelőhely), míg két térkép (XXI és XXIV) a barbarus ezüst- és római hódítás előtti éremleleteket (49, ill. 113 lelőhely) sorolja fel. A többi húsz térkép Erdély őskorának 3 nagy fejezetéhez és alperiódusaihoz készült: 2 a paleolitikumot és mesolitikumot (II, III), 9 a neolitikumot (IV—XII), 4 a rézkort és bronzkort (XIII—XVI), 5 térkép pedig (XVII—XX és XXII) a vaskor két fázisát tárgyalja. Ott, ahol ez lehetséges volt, egy térképen egyesítve kapjuk a kor leleteit. Így kerültek egy térképre pl. a második vaskor (137 lelőhely), továbbá a bronzkor (547 lelőhely) leletei, de a több mint 600 újabb-kőkori lelőhely nem kaphatott egy térképet, hanem a kor különböző díszítő eljárásai szerint tagolt több térképre került az anyag.

És most engedje meg az olvasó, hogy elmondjak egyet-mást azokból a gondolatokból, melyek már korábban felvetődtek lelkeimben és amelyek egy aránylag ilyen kis területet, de igen hosszú időt felölelő összefoglaló munka ismételt és ismételt átlapozása közben is tovább értek pennahegy alá.

A neolitikum, vagyis az újabb kőkor tartamát európai vonatkozásban általában 4000—5000 évre szokták tenni (Obermaier). Az ezt követő nagy fémkorszakot, a bronzkort ezer esztendeig tartónak mondják; ehhez ennek előjátékát, az aeneolitikus és rézkort 500 esztendeig tartónak vehetjük fel. Ezt messzemenően indokolná 273 lelőhelyével a Repertóriumban szereplő rézkori térkép is, szemben az 547 lelőhelyet feltüntető bronzkori térképpel. Ha a vaskor kezdetét Kr. e. 1000—900 évekre helyezzük és végét Kr. e. 200—100 körülre tesszük erdélyi viszonylatban, tartama 900—700 esztendőre tehető. A neolitikum kezdetétől, tehát 6500—7500 esztendőre tehetjük az idő óráján lepergett időtartamot. Ezzel szemben ha a régibb kőkorhoz fordulunk és annak időtartama után érdeklődünk, azt találjuk, hogy utójátékával, a mesolitikummal együtt — az ide vonatkozó számítások átlag-értékében — több, mint tízszeresét öleli fel az újabb kőkorszak kezdete óta Krisztus születése tájáig eltelt időnek (Mortillet 222.000; Obermaier 96.000 év; Boule szerint a diluvium tartama 125.000 év.). De szállítsuk le az utóbbi korszak tartamát felére, akkor is hétszeres időtartamot kapunk. Ez a hosszú ideig tartó korszak — nyugat- és középeurópai viszonylatban is — több szakaszra tagolódva három nagy periodust tüntet fel: a régibb- (alsó), a középső- és a késői (felső) paleolitikum periodusait.

Ez a nagy időkülönbség és főleg a régibb kőkor hosszú időtartama kötöték le régóta figyelmemet. Majd az a jelenség ragadott meg, hogy az időben egymásután következő műveltség-periodusok a történelmi kor felé mind rövidebb és rövidebb tartamúak. Mikor pedig arról győződtem meg, hogy a középkor és újkor különböző *stilus-periodusainál* is hasonló időtartam-rövidülés esete forog fenn, szinte törvényszerűséggé vált elgondolásomban az a folytonosan rövidülő időperiódus. Amikor pedig a Biblia genezisést átolvastam és ott az emberek élettartamára vonatkozó évszámok adatoknál hasonló jelenséggel találkoztam, melyet sem a hold-évvél, sem a rendes polgári évvel nem tudtam megmagyarázni, támadt az a gondolatom, hogy az emberrel magával történt valami olyas, fejlődésének folyamán, ami magyarázatát adhatná elsősorban a paleolitikum aránytalanul hosszú tartamának.

Rövidre fogva, az ember hosszas fejlődését a Pithekanthropus Erectus-tól a Homo sapiensig a közbeeső, eddig ismert ember-típusokat lehangsúlyozottabban a heidelbergi (maurei), a neandervölgyi és cro-magnoni típusok képviselik. Ez utóbbi már Homo sapiens számba megy és a felső paleoli-

thikum alsó szintjéről — Obermaier szerint 25.000, Mortillet szerint 40.000 év távlatából tekint reánk, tehát a palaeolithikum utolsó negyedében jelenik meg. Jégkorszaki hideg és jégkorszak közötti melegebb éghajlat-változásokon át, biztosan nem mérhető hosszú idő alatt történt a fejlődés, melynek során joggal tételezhetünk fel egy olyan állapotot, melyben az ember közelebb állott az állathoz, mint a *Homo sapiens*hez. Ebben az állapotban az állatvilágra álló általános érvényű fejlődési és biológiai törvények az emberre vonatkozólag is érvényesebbek lehettek, mint napjainkban. Ilyen általános érvényű tétel az állatok világában, hogy születésüktől a teljes kifejlésig, a csontozat teljes kialakulásáig eltelt idő arányosan összefüggésben van az illető állatfaj élettartamával. Összehasonlítást téve a különböző állatfajokkal, ez a tétel az emberre vonatkozólag ma nem állja meg a helyét. A tisztavirág rövid fejlődési ideje arányos annak rövid életével. A kutyának, ha egy év alatt fejlődik ki, élettartama 10—13 év, a ló, mely két esztendő alatt lesz nagykorú, 20—25 esztendeig él. A papogály 12—15 esztendeig nő, élettartama 120—150 év. Az elefánt kicsinyéből 24—25 év alatt lesz nagykorú, él pedig 150—200 esztendeig. Stb., stb. (Ezek a számok a zoologusok szerint változhatnak, de a lényegét alig érinthetik). Ezzel szemben az ember csontozata 22—24 év alatt fejlődik ki teljesen, élettartama pedig az átlagon jóval felül is csak 50—60 esztendő. Hol itt az arány? Miért nem áll az emberre is az állatvilágra érvényes szabály? Olyan kérdések ezek, melyekre a felelet nem egyszerű, de különben feladatunkon kívül is esik. Egy azonban bizonyos, hogy az, aki ebben a tekintetben a palaeolithos emberét a kor egész folyamán, a ma élő természeti népek bármelyikével akarná összehasonlítani és az ott talált halálzási korhatárokból vonna le következtetéseket a régibb kőkor hordozóinak élettartamára vonatkozólag, nagyon téves úton járna, mert hisz a ma élő természeti népek egytől-egyig a *Homo sapiens* körébe tartoznak koponyatanilag és így egylényegűek a civilizált népekkel.

A palaeolithikum oly hosszú tartamát magam szívesen hozom összefüggésbe az ember fejlődésének azzal a szakaszával, amikor még fejlődés-tanilag közelebb állott az állathoz, mint a *Homo sapiens*hez és amikor rá is inkább állott az egyéb állatfajokra érvényes hosszabb élettartam. A *Homo Heidelbergensis* hatalmason fejlett, tagolatlan állkapcsában pl. egyebek között a hosszú élettartam bizonyítékát is fel vélem ismerni. Az így egymást követő nemzedékek lassúbb ütemében lelem meg elsősorban a feltűnően lassú és hosszason tartó fejlődés magyarázatát. Amely mag nem rothad meg, nem hoz gyümölcsöt. Ha megadatik, hogy a mag évenként kétszer rothadjon meg, kétszer aratnak utána. Amely mag megrothadásához évek kellene, az csak 2—3—5—10 évenként hoz termést. Ez a lassúbb és gyorsabb ütem, a tovább tartó és rövidebb tartamú égési folyamat az emberiség művelődéstörténeti fejlődésével is összefüggésben áll. Az orvosi tudomány mindenha igyekezett és ma is igyekszik meghosszabbítani ezt az égési folyamatot, mely törekvésével ilyenformán az emberiség művelődésbeli fejlődésére hatással van.

Roska Repertóriumának tanúsága szerint Erdély területén is — éppen úgy, mint európai és világvonatkozásban — élt a feltételezett hosszabb életű ember. Ha az alsó palaeolithikum erdélyi vonatkozású képviselője — a kívánatos fauna hiánya miatt — kérdésessé válhatna is, nem kétséges a középső és felső szint jelenléte. Az a tény, hogy a Repertórium térképén a régibb kőkor összesen 47 lelőhellyel szerepel, míg a fiatalabb kőkor több, mint 600 lelőhellyel, magyarázatát éppen abban leli, hogy a nagyon rég mult idők emlékei részben nagyobb számban mentek tönkre, részben jobban eltemetődtek és olyan helyen keresendők (barlangok), ahol nem esnek a mindennapi forgalom

útjába. Repertóriumunk szerint 7 olyan lelőhellyel rendelkezünk, ahol valamelyik szakaszával a palaeolithikum mindhárom szintje képviselve van: az udvarhelymegyei Bardóc, a szatmármegyei Bikszád, a hunyadmegyei Csoklovina és Ponorohába, az aradi Józshely, a bihari Körösbarlang és a kolozsmegyei Magyarsárd. Ez szép eredmény, ha meggondoljuk, hogy alig egy emberöltő óta kapcsolódott be Erdély az archaeológia ez ágának bensőségesebb művelésébe.

A középeurópai vonatkozásban még mindig kérdéses rézkor jelenlétét Erdély területén több, mint 150 lelőhely teszi kétségtelenné és ezzel bizonyossá válik, hogy a Kárpátok egész övében belől már ebben a korai időben azonos kultúra uralja a helyzetet. Még hangsúlyozottabban jut ez kifejezésre az emlékekben olyan gazdag bronzkor folyamán. Csak a vaskor két szakaszának folyamán találjuk Nyugat és Kelet kultúrájának és néparadatainak egymásba ékelődését, leghangsúlyozottabban éppen Erdély területén. A legkülönbözőbb irányból jövő művelődési hatásokról most nem beszélünk. Ez részletekbe vezetne.

Az erdélyi magyar tudományosság köszönete illesse a szerzőt azért, hogy méhszorgalommal összegyűjtött adatait szaktudománya rendszerében közkincsé tette. Köszönetünk szól az Erdélyi Tudományos Intézetnek és az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek is, hogy e két intézmény magára vállalta a kiadás nem könnyű feladatát és egy sokáig nélkülözött archeológiai repertóriumot adott kezünkbe. Köszönetet mondunk a munka szerkesztőjének és lelkes munkatársának, *László Gyulának* és *Pálffy Antalnak* is, hogy lelkiismeretes munkájukkal ilyen gondos, izléeses művet bocsátottak ki kezük közül.

A szerző a Repertóriumot azok emlékének szentelte, akik előtte és korábban legtöbbet tettek arra, hogy a Repertórium ilyen gazdag tartalommal és nagy terjedelemben jelenhetett meg. A kultúra imbolygó fátylafénye, melyet az elődök feje felett látunk, minket is arra kötelez, hogy meghajtsuk előttük az emlékezés és az őszinte elismerés egyszerű zászlaját.

Kovács István

MEGJEGYZÉSEK A GEREVICH-EMLEKKÖNYV ERDÉLYI ANYAGÁHOZ

A budapesti Pázmány Péter tudományegyetem egyik kiváló művészettörténelem tanárának, *dr. Gerevich Tibornak* születése 60 éves évfordulójára gazdag és értékes Emlékkönyv jelent meg. A hatalmas, díszes műben¹ három, részben vagy egészben erdélyi tárgyú tanulmány van. Az alábbi sorok az Emlékkönyvnek ehhez az anyagához szólnak hozzá.

1.

A Gerevich-Emlékkönyvnek sorrendben első erdélyi vonatkozású cikke a *Voit Páló* (*Adatok a magyar festő asztalosok munkásságának bibliográfiájához. 111—138 l.*)² Az író alapos és részletes ismerője tárgyának s olyan lelkiismeretes tanulmányozásról tesz bizonyosságot, hogy a magyar mennyezetfestmények irodalma legjobb ismerőjének bizonyul és most tanúsított felkészültsége alapján idővel méltán várhatjuk tőle az összes magyarországi mennyezetfestmények összefoglaló monografiáját is. E pusztuló em-

¹ Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének 60. évfordulójára. Irták tanítványai. Budapest, 1942. 8+303 l. 133 képtáblával (Franklin Társulat).

² Különlenyomatban is megjelent.

lécek mindenfelé feldolgozást követelnek. A legtöbbről nincsenek még színes másolataink és többségüknél fényképfelvételeink se teljeseek. Pedig anyaguk romlandósága miatt és mellett minden elmulasztott év új veszteségeket jelent. Valóban itt a tizenkettedik óra, hogy ezek általános feldolgozása és színes lemásolása megtörténjék. E tekintetben sokat várhatunk Voit Páltól, aki bemutatott hozzáértése alapján a legszebb reményekre jogosít.

Mostani tanulmánya az egész történelmi Magyarországra kiterjed, de ebből a nagy és szép anyagból csak az erdélyivel foglalkozunk, s néhány ide vonatkozó adatát helyesbítjük. A kolozsvári asztalos céh könyvét nem az Erdélyi Múzeum Régiség-tára, hanem Levéltára őrzi (118 l.). A széki gr. Teleki Adám által Kendilónán foglalkoztatott Pikinér Krausz Józsefnek — amint éppen a Művészetben közölt saját leveléből kiderül — rendes foglalkozása nem az asztaloság, hanem az arcképfestés volt és csak mellékesen festett gr. Teleki Adámnál butorokat is (119 l.). A magyar-fülöpösi mennyezet festője, Asztalos János, az 1642-i feliraton *Mensarius* és nem *Mensatorius* (120). Musnai Györgyről és családjáról *Ferencki Sándor* sok beces adatot közölt „Az enlaki rovásírásos felirat” című könyvében. A nyárádszentmártoni unitárius templom 60 táblás mennyezete nem remek, hanem inkább középszerű műve *gálfalvi Kozma Mihálynak* és *Havadi Andrásnak*. *Szombatfalvi János* és *András* 1670-ben készült felsőboldogfalvi mennyezetével azonos mintákat mutatnak a szomszédos székelyudvarhelyi Jézus-kápolna Malonyai Dezső által még színes hasonmásban közölt másolatai s ugyancsak tőlük, de legalább iskolájukból való az Udvarhelytől pár kilométerre, a Nyikó egyik kis mellékvölgyében fekvő Kecsetkisfalud református templomocskájának 1699-ből származó mennyezete. A XVII. század végén élt kalotaszegi mesterek közül *gyalui Asztalos Jánosnak* nem a bikali 1697-i, hanem a Debreczeni László által fölfedezett ketesdi mennyezet a legkorábbi műve, 1692-ből. E sorok írója tévedett, midőn a bánffy-hunyadi mennyezet 1705-ben készült részét is neki tulajdonította. Azóta újból megtekintvén, meggyőződött tévedéséről. *E mennyezetnek mind a mintái, mind a színei más, eddig ismeretlen mesterre valának.* *Umling Lőrinc*ről, Kalotaszeg s általában egész Észak-Erdély legtermékenyebb mennyezetfestőjéről a kiskapusi 1746-i mennyezetfestményének felirata megmondja, hogy Szászkezdtről származó mester volt. Így egészen bizonyosnak vehetjük, hogy a közeli Segesváron az erdélyi szász asztaloság régi, híres központjában tanult s onnan hozhatta magával kövéres, szászos mintáit, melyek egy része később a kezén megfinomodott vagy átfejlődött s utóbb magyarossá vált. *Kolozsvári Asztalos Lőrinc*, Magyardécsé 1785-i szószéképítője, akinek azonosságát Voit csak lehetségesnek véli, egészen bizonyos, hogy azonos volt id. Umling Lőrincceel (122 l.).

Külön ki kell emelnünk Voitnak a virágos renaissance stílusra vonatkozó megállapítása helyes elhatárolását (125 l.). Ezt az elnevezést Balogh Jolán használta legelőbb s az, mint Voit helyesen megállapítja, csak „az erdélyi renaissance kőemlékek egy csoportjára” vonatkozik és egyesek azután helytelenül alkalmazták más díszítésekre is.

A tanulmánynak beces összeállítása, a régi magyar festő-asztalosok műveinek lajstroma, az eddig legteljesebb ilyen összeállítás. Néhány adatát itt is kiegészíthetjük. Így *Szentmárton*, melynek unitárius templomában 1667-ből való mennyezet van, a marostordai Nyárádszentmárton és nem Csíkszentmárton régi neve. Az összeállítás tévesen helyezi Csík megyébe, hol van ugyan Csíkszentmárton, de ennek régi mennyezetfestménye nincsen. Egyébként a mennyezet Nyárádszentmárton nevénél is szerepel. *Darócon* (Udvarhely m.) az ág. ev. szász templomban a XVII—XVIII. századból karzat és festett padok gyönyörű sorozata van. *Dés* en az

1720-ból maradt mennyezet-töredékek nem id. Umling Lőrinc művei. Elenben tőle származnak ugyanitt az 1765-i karzatfestmények. Őt a kolozsvári polgárok könyvének tanúsága szerint csak 1742. június 23-án iktatták itt a polgárok sorába, a kérdéses időben (1720) tehát még csak gyermek volt. A feketehalmi (Brasó m.) mennyezet 1701-ből származik. Gyulakután (Maros-Torda m.) a nagybecsű festett mennyezet évszáma 1625. Kálnokon (Háromszék m.) a mennyezet és karzat a XVIII. század elejéről. Homorodkarácsonyfalván (Udvarhely m.) a mennyezetfestmény, felirata szerint, 1701-ből való. A kedei (Udvarhely m.) Kolozsvárra, az EKE múzeumába került. Magyaracsaholy (Szilágy m.) neve csak sajtóhibából lett Magyaracsaholy. Magyaraköblösön (Szolnok-Doboka m.) a református templom szószéke a híres kőfaragó Sipos David műve s csak annak koronája és a templom karzatfestménye való Umling Lőrinc-től. Magyarvalkón csak a mennyezetfestmények egy része és a szószék-korona az ifj. Umling Lőrinc 1778-i műve. Ugyanitt az id. Umling, de rajta kívül még két más, s köztük egy jóval régebbi, XVII. századi és jó mintákkal dolgozó mester működött. Az udvarhelymegyei *Nagygalamfalva* nevét kétszer is tévesen nyomtatták *Galampfalvának*. A nyárádszentimrei (Maros-Torda m.) karzat nem pusztult el a mennyezettel együtt. Homorodoklándon (Udvarhely m.) a templom a mennyezet és karzat festményei nemcsak 1712-ből és 1848-ból, hanem e két időpont között négyféle különböző mestertől és más-más évből valók. A Sövényfalván (Kisküküllő m.) elpusztult 1609-beli festmény nem a mennyezetet, hanem csak a 9 deszkából állott kis karzatot díszítette. A székeljudvarhelyi kápolna mennyezetének kora a XVII. század vége. Szucságon (Kolozs m.) Boka Jánostól nem mennyezet, hanem több padelő maradt. Vistán (Kolozs m.) pedig az 1767-ből való festett padelők éppen úgy Umling Lőrinc művei, mint az 1765-i mennyezet. Végül megemlítjük, hogy a LXVII. képestábla 99. számú képe alatt a felirat tévesen mondja azt a nagyercsei (Maros-Torda m.) helyett a körösfői (Kolozs m.) templom belsejének. — Mindezek az apró tévedések és hiányok nem vonnak le Voit munkája értékéből. Mivel minden kisebb tévedése vagy elírása csak a mennyezetfestmények helyszíni nem ismeréséből keletkezett, ezen az ügy érdekében úgy lehetne segíteni, hogy részére lehetővé kellene tenni az összes magyarországi mennyezetek megtekintését. Így bemutatott készsége és eredményei alapján benne az ügy kitűnő szakembert s a szakirodalom is egészen pontos munkát nyerne.

Munkája így is nemcsak hézagpótló, hanem pótolhatatlan mindazoknak, akik a mennyezetfestményekkel foglalkoznak s hálásak lehetünk érte.

2.

A másik már tisztán erdélyi tárgyú tanulmányt dr. Csabai István írta *Három maroszecki rokokó templom* címmel (160—170. l.). Már ez a cím helytelen, mert *a cikkben tárgyalt templomok közül egyik sincs a régi Maroszecken*. Még a legközelebbi falu, Erdőcsinád is, 5—8 kilométerre, a legtávolabbi, Marosvécs, pedig több mint 30 km-re fekszik Maroszecktől. Ez a helyrajzi tájékoztatlanság onnan származik, hogy Csabai Maros-Torda *megyét* Maroszeckkel azonosítja, holott ez annak csak déli, székelyrészét képezi és azt a vármegyék 1876-i országos új rendezése alkalmával egyesítették a régi Torda megye felső, keleti részével. A kettőből lett aztán Maros-Torda vármegye.

Szakba vágó súlyos tévedés azonban Csabainak az a megállapítása, hogy Erdély legnagyobb kastélyai rokokó-ízlésűek (160 l.). Marosvásárhely környéke, mely a szerző szerint a rokokó nézőszempontjából „sokat sejtet”,

egyáltalán nem igazolja sejtését, mert ott a Maros völgyén fel s le 100 kilométerre, Gernyeszegen kívül nincs több rokokó-kastély. Csupán a kerelő-szentpáli gr. Haller-kastély belsejének vannak részben rokokó berendezései s még a mezősámsondi, előbb gr. Rhédey, utóbb gr. Bethlen kastélynál beszélhetünk rokokóról. Több aztán nincs is. Ellenben a többiek közül Marosvécs részben XV. századi, csücsíves, XVI. századi renaissance s későbbi toldozás-foldozás, de a rokokó teljes hiányával. Radnót kastélya XVI. és XVII. századi, Alvincé XVI. századi renaissance; Vajdahunyad csücsíves és renaissance, Marosnémeti XIX. századi újklasszikus épület. A Kisszamos mellett Gyalu, Bonchida, Szamosújvár, Szentbenedek, a Kisküküllő mellett Bonyha, Küküllővár, Bethlenszentmiklós; a Nagyüküllő közelében Keresd, a két Küküllő egyesülésénél Balázsfalva kastélyai egészen vagy túlnyomóan mind renaissance építések, csak a gyalui 1850 utáni külső átalakításai újklasszikusok, s a rokokónak nyoma sincs bennük. Az Olt mellett és vízkörnyékén is Csíkszereda, Alsórákos, Fogaras kastélyai vagy a renaissance ízlés uralma idején épültek, vagy — mint az utóbbi — átalakítva vagy építve is annak nyomait viselik külsejükön, a rokokónak azonban egyetlen vonása nélkül. Az egyesült Szamos mellett Kaplyon és Zsibó nagy kastélyai barok épületek. A felsorolt példák eléggé igazolják azt, hogy az író felületesen általánosított s a messziről mutató, színes léggömbje közelebről szappanbuboréknak bizonyul.

A tanulmány tárgyát képező három református templom közül a nagyerecsinél teljesen ötletszerűen és megokolatlanul tételez föl a mainál nagyobb méretű templomot. Az általa idézett másfelsoros vizsgálati jegyzőkönyv-kivonat (162 l.) erre semmi alapot se nyújt. A templom építését pedig a stílusjelekből és a patronus család történetét ismerve, a XV. század közepe tájára tehetjük. Ekkor jut a különben ősrégi Toldalaghi család egyik tagja, Balázs, újra nagyobb szerephez, akkor kap címeres levelet. Előretörése és új fölemelkedése emlékére és hálából minden valószínűséggel akkor építtette ősi fészkében a nagyerecsi kis templomot, mely azután is a patronus-család állandó gondoskodása tárgyát képezte, amíg az ősi birtok a család kezén maradt.

E templom belsejének tárgyalásakor Csabai ismét megállapítja, hogy „az ercei menyezet nem fejlesztette tovább a reneszánszból kinövő virágos stílust“. Ez a megállapítás igaz ugyan, de ennek az igazságnak semmi köze sincs se az erdélyi virágos renaissancehoz, se más virágos stílushoz. A menyezetfestés hazai és külföldi példái egyaránt bizonyítják, hogy ennek a levél- és virágdíszítmény mindig uralkodó eleme volt. A renaissance tehát csak átvette és szelleme szerint alakította vagy cserélte és új motívumokkal bővítette a virág- és lombozatdísz, mely nem a renaissance szüleménye. A mennyezeteken is volt ugyan virágdísz, de a XVIII. század első felében a legjobb erdélyi mennyezetek — mint a homoródkarácsonyfalvi, marosszentgyörgyi, bögözi — kivételével, sőt ennek táblái nagy részén is nem a virág, hanem a levél és indadísz az uralkodó s a század legtermékenyebb erdélyi mennyezetfestőjénél, az 1740-es évektől kezdve éppen a virág- és levéldísz s ezzel az egész mennyezetművészet rovására túlságosan előretörnek a mértani és az alakos minták. A nagyerecsi mennyezetnek azonban semmi köze sincs mindezekhez, mert az a karzattal együtt barokos léckerettel tagolt, kevés színű díszítetlen síkokat nyújt és ahhoz a XVIII. század elejétől felbukkanó típushoz tartozik, mely a virágdíszt elejtve, csak színekkel és keretplasztikával dolgozik.

Csabai a tárgyalat három templom közül a marosvécsit tartja a legtekélyesebbnek (163 l.). Egy lappal hátrább azonban ugyanó megállapítja.

hogy kívül sivár. Adatainak hiányossága mellett a mai templom, aztán egy XIV. századi templomalap és a tanulmányban említett várkapolna szerepe és viszonya a cikkben nem elég világos. Az azonban bizonyos, hogy a mai — tehát a Csabai által feldolgozott — templom *kétségtelenül nem 1770-ben épült*, amint ő írja. Itt Csabait az általa a 166. lapon közölt felirat vezethette félre. Br. Kemény Simon, miután első felesége br. Wesselényi Póli 1764-ben meghalt, utóbb a templom építése közben czegei gr. Wass Katát vette feleségül s amint ezt a Csabai által közölt verses emléktábla mondja:

*„Kivel építését tovább is folytatta, És szent Istenének híven ajánlotta.“
És avel amint azt feltette s folytatta, Hátralevő részét végére hajtotta,*

Az emléktábla római számjegyes 1770 évszáma azonban, amint az alábbiakból kitűnik, csak a templom javításának, megújításának s vele az emléktábla elhelyezésének idejét jelöli.

A valóságot a kérdésben a görgényi református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei igazolják. Ezekről Csabai is tud. Azt írja, hogy „a görgényi egyházmegye 1750-es jegyzőkönyve egy nagy mértékben megromlott templomról beszél.“ — Nézzük meg és idézzük itt szóról-szóra a kérdéses jegyzőkönyvet. Ez 1750. januárius 29-én a 329. lapon a következőket mondja:

„Vagyon ezen vécsi szent ecelában a várból kijövő szekérúton által jobb kéz felől fenn egy dombon, a mester élete vagy fundussa felett *egy tisztességesen és ékesen elkészült kőtemplom, melyet is a mlgs idvezült Kemény Simonné asszonyom ő nga a fundamento in anno 1727 épített és ékesített*; magok adván istenes indulattyokban mind a templom, mind peniglen a ezinterem-helyet, mivel *annak előtte a templom alatt a faluba és az udvartul messze volt*. Mely templom jó magos, támaszos kerttel és azon jó záros ajtóval vagyon környül véve, mely ezinteremnek kerületi uln. 60, szélessége uln. 13, hossza uln. 21. Vicinussa napnyugot felől a várkert, napkelet felől a várból kijövő ország úttya.“

A jegyzőkönyv hely-leírásából és a templom szomszédaiból bizonyos tehát, hogy itt arról a templomról van szó, melyet a marosvécsi református magyarok ma is használnak. Ez tehát nem 1770-ben, hanem 1727-ben épült s 1750-ben a leírás szerint nem „*egy nagy mértékben megromlott*“, hanem „*tisztességesen és ékesen elkészült*“ kőtemplom. Tíz évvel később, 1760. március 5-én aztán a vizitációs jegyzőkönyv megállapítja, hogy „a templomban nagy hasadások vannak“ (364. l.). Majd 1767. február 13-án ugyancsak a vizsgálati jegyzőkönyv azt írja, hogy „a ruina itt annyi, hogy szenvedhetetlen; még a Mezőségeen sincs annyi“ (524. l.). Erre jött az építkezés, mely 1768-ban jól előhaladt s 1770-ben be is fejeződött. Kétségtelen, hogy a Kemény család tagjainak ebből az időből maradt levelezésében és a patronusok halotti beszédeiben említés található a templomépítésről, illetőleg restaurálásról s esetleg a szép rokokó berendezés készítettetéséről is. Maga a vizitációs jegyzőkönyv ezekről hallgat. Ellenben 1783. február 28-án újra fölmordul ezzel: „*Annai itt a ruina, az havas között, hogy a Mezőségeen is sok volna, de Szent-Péteren kívül ennyit sehol se találtunk*“ (824 l.). Világos hogy az állandó jókarbantartás gondja már ekkor újra hiányzott. Mindezek után kérdezhetjük, hogy honnan merítette Csabai a görgényi egyházmegyei jegyzőkönyv hivatkozott 1750-i adatait az akkor „nagy mértékben megromlott“ vécsi református templomról? Az eredeti jegyzőkönyvből semmiesetre se. Forrásokat így használni, idézni s így félreérthetemesen pedig messze esik a tudományos komolyságtól — és nem szabad.

Az írónak sokkal többet és mélyebben kell ismernie Erdély multjából,

széleméből és emlékeiből, hogy jobbat alkothasson. Akkor aztán pl. a maros-szentgyörgyi festett mennyezetben s Korda György gróf alighanem Schuchbauertől származó bögözi szőszék-koronadísz lovasszobrocskáján is aligha fogja „egy sajátosan erdélyi népies vonásokkal fűszerezett (!) XVIII. századi művészet megnyilvánulását“ látni, — egyszerűen azért, mert ezekben ily vonások — nincsenek.

E tanulmányához is összehasonlító anyagul hasznát vehette volna az Erdőcsináddal szomszédos marospéterlaki ref. templom hasonló, és Debreczeni László szerint egyszerűbb berendezésének, s még inkább a nagysajói református templom szép padjainak, és a pusztakamarási református templom rokokó kőszékének. Az utóbbiakat éppen úgy Kemény-patronusok készítették, mint a marosvécsi templomnak az író által különben szépen és szeretettel tárgyalt művészi emlékeit.

3.

A Gerevich-emlékkönyv harmadik tanulmányát a zsigódi kastélyról *Biró József*, az erdélyi barok emlékek legjobb ismerője írta. Alapos és értékes tanulmány. Kár, hogy adatszegénységgel kellett küzdelem, mert a szép és nagy zsigódi kastély építéstörténetére alig van adat.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába még 1896-ban letétbe helyezett br. Wesselényi-levéltárban e kastély építéséről annyira nincs semmi, hogy a hiányt csak e szép családi levéltárat két ízben is ért részleges pusztulással magyarázhatjuk. A zsigódi kastélyt építtető id. br. Wesselényi Miklósnak emlékét özvegye, Cserey Ilona tudvalevőleg mindenben a legnagyobb kegyelettel őrizte. Kétségtelennek tarthatjuk, hogy ezt a kegyeletet és gondosságot kiterjesztette férje irataira is. Mégis a 22.000 darabot meghaladó nagy családi levéltárban id. Wesselényi Miklósról és korára, illetőleg személyére nagyon kevés hozzá írott levelen, pár színészettörténeti adaton és néhány birtokügyi adalékon kívül nincs anyag. Id. Wesselényi Miklósné kegyeletét ismerve, valószínűnek tarthatjuk, hogy ő férje levelezését, hivatalos iratait és személyi adatait annak halála után külön tarthatta s haláláig maga kezelhette, őrizhette. Halála után aztán fia, ifj. Wesselényi Miklós br. már mint üldözött erdélyi politikus alig fordult meg Zsigón, s mikor 1842-ben csaknem teljesen megvakulva hazatérhetett, e testi fogyatkozása miatt se foglalkozhatott apja akkor már részére amúgy is idejét mult emlékeivel. A szabadságharc végén aztán a zsigódi kastélyt felforgatták és kirabolták. Wesselényi Miklós 1850-ben csak holtan került haza. Özvegyének nem volt érzéke soha se ismert apósa emlékei iránt. Az egykori kitűnő rendtartó jószágigazgató, Kelemen Benjámint, mint a kiskorú gyermekek egyik gyámja, csak időnként fordult meg Zsigón. Az iratoknak tehát — ha ugyan még az 1849-i felforgatás után megvoltak — nem volt igazi gazdájuk. Midőn végre a két Wesselényi fiú nagykorúsítva megosztozott és Zsigót a sorshúzás Bélának, az ifjabbnak juttatta: Miklós, a nagyobb fiú rögtön kiköltözött a kastélyból s görcsöni új kastélya megépültéig Zsigón bérelt helyiségekben tartotta a beköltözhetőségéig még bútorait is. A családi levéltárat Görcsönbe vitték át s az 1896-ban onnan került az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának őrizetébe. A híres zsigódi ménes iratai azonban a kiváló úrlovas, sportember Wesselényi Béla bárónál, Zsigón maradtak s még 1918 őszén is megvoltak ott egy ládában. Elpusztulásuk úgy történt, hogy az 1918-i forradalom idején a harctérről hazatérő, a kastélyba beszállásolt német katonák a ménes iratait tartalmazó ládát feltörték, az iratokat széthányták s azok a forradalom ismert lelkiismeretlenségében a cselédség és más jövő-menő, kártevő elemek kezén szétkallódtak és elpusztultak.

Ily körülmények és adathiány mellett Bíró három mester, ú. m. Blau-
man Eberhard János, s talán Gindtner Ferenc és Jung József, esetleges, de
adatokkal nem bizonyítható működésével vet számot, midőn Zsibó építése
ügyét tárgyalja; írásos adatok híjján azonban kénytelen a stílus-kritikai
alapon maradni. Fejtegetései kiváló kritikai s éles megfigyelő és külön-
bözlető készségről tesznek bizonyosságot, de még nyílt kérdéseket hagynak.
Csak az bizonyos, hogy a kastély, melynek első részletes leírásával egy
1810-ben fölvetett leltárban találkozunk, akkor rég készen volt. Bíró a XVIII.
és XIX. századforduló tájára teszi azt az időt, mikor Ugrai László, a
kiváló magyar építőmérnök is dolgozott a zsidói kastélyon. E tekintetben az
egykorú erdélyi levelezésektől még adatokat remélhetünk.

Bíró József mindenesetre így is derekas, szép munkát végzett, midőn
Erdély egyik legnagyobb és leghíresebb kastélya építéstörténetére fényt
igyekezett deríteni s méltatta annak művészettörténeti multját és szépségeit.

Kelemen Lajos

KOVÁCS ZOLTÁN KÉPEINEK KIÁLLÍTÁSA

Kolozsvár, 1943. március 7—15.

A kiállításon első benyomásunk az, hogy komoly igényű, nagy művészi
feladatokat vállaló, sokat küzködő ember alkotásaival kerültünk szembe.
Ez az érzés a képek tüzetes szemlélete során még jobban mélyül, s mintegy
alaphangját adja a kiállításnak. A képek külön-külön való nézésekor az itt-
ott talált kiforrotlanságokat és stílustöréseket feledtetik azok az erők, ame-
lyek valamennyi képén fel-felesillanó szépségükkel biztos mutatói Kovács
Zoltán mély művészi becsúgyának s tagadhatatlan értékű tehetségének.
Méltatlan lenne Kovács Zoltán művészi egyéniségéhez, ha első jelentkezése-
kor csak dicsérettel s erényeinek kiemelésével fogadnók. A képeiből sugárzó
tehetség és lendület szinte megköveteli a komoly szót, a becsületes, mélyre-
ható bírálatot.

Művei közt két, élesen szétváló sorozatot figyelhetünk meg, az egyikbe
falfestmény-sorozatai, a másikba önvalomás-szerű jegyzetei, kisebb képei
tartoznak. Ezt a két sorozatot nem csupán az választja el egymástól, hogy
a fal kötöttebb művészete más előadást kíván, mint a pillanatnyi hangula-
tokat engedelmesen követő olajfesték. Két olyan út áll előttünk, amelyek nem
érintkeznek egymással s az egyiket ismerve, nem alkothatunk magunknak
fogalmat a másik szépségeiről.

Nézzük elsősorban nagyigényű falképtervét, a Bencés szenteket.
Nagyvonalú, kiegyensúlyozott szép terv. Középen a paradicsomi négy folyó
szikláján áll Krisztus, a négy folyó vizét szomjas szarvasok szüresölik. Két-
oldalt a magyar király-szentek állanak, fent pedig (két kissé akartan egy-
ügyű mozgású) angyal röppen, a középtengely jobb- és baloldalán pedig
mintha ó-ikonokból léptek volna ki a komoly egyházatyák s a színes fa-
metszetekre emlékeztető, enyhebánatú apácák. A világosságban tartott nagy
képfelület alján a búcsúsok sötét tömbje alkotja az előteret. Az irreális
térben és méreteken tervezett falkép tiszta színezése s feltétlen biztonságú
rajztudása elsőrangú alkotássá emeli a kompozíciót. A néhány vonallal
megrajzolt jámbor szentek arca, mozgása igen jó s a kép egésze is szinte
követeli a nagy méreteken való megvalósítást. Kovács Zoltán határozott
művészi egyéniségét mutatja, hogy falképe mind építményében, mind pedig
részleteiben mentes Aba-Novák hatalmas ígézetétől. Itt-ott a rajz fölényes

biztonsága s a vonalak könnyedsége emlékeztet erre a rubensi méretű nagy magyar freskófestőre.

A Szent László legenda köré fűződő falfestménytervek, egy sajátos, felvett stílus jegyében születtek, s tegyük mindjárt hozzá, hogy ez a stílus nem egyéni s így ezek, az egyébként kitűnő szerkesztési képességet mutató tervek sokkal kevésbé értékesek, mint nagy templomi falképe. A legtöbb frissesség közülük a Nagy katonák című kaszárnyafal tervében van. A többiekben zsákszerű karokkal s lábakkal ellátott emberek ágálnak. Sajnos, a vonalak és tömegek egyszerűsége mögött nem érezzük azt a monumentális hatást, amelynek kedvéért érdemes lett volna a szabad csapongású lírai mozdulafűzés elhagyásával a zárt stilizálás útjára lépni. Papírizú tervek ezek, mind az ember, mind a lovak másodélményből születtek, nicsen meg bennük az átélés kényszerűségének ereje. Kétségtől igaz az, hogy ennek ellenére mind színekben, mind vonaljátékukban kellemes megjelenésűek, ez az artisztikum azonban csak az ízlés s nem a művészi átélés jegyében fogant. Mindenképen értékeljük Zrínyi Miklós'ának képi szimbolizmusát. A történeti gondolat újszerű s igen ötletes megfogalmazása. Mintha ennél a tervnél a kivitel merevsége is kevésbé lenne bántó. Összegezve azonban falfestményterveinek második csoportjáról mondanivalóinkat, mindenképen azt kell megállapítani, hogy stílusuk templomi falképéhez s kisebb képeihez viszonyítva is, szegényes. Nem szerencés dolog, hogy ez a mély színlátómásokkal s képi szimbolizmussal megáldott művész, önként vállalt élettelen dróthálóba sűríti alakjait s szegényes színzésével pállottá teszi a kép felületét. Van ugyan kisebb képei legyémelyikén is (nemes értelemben vett) művészi póz. Nyilván mindkét esetben arról van szó, hogy Kovács Zoltán túl hamar végleges formába akarja önteni látomásait, s így nem várja ki, míg belőle forrik ki stílusa, hanem egy — esetleg őszintének érzett — kész forma alakítgatásával igyekszik az utat megrövidíteni. Ez jó lehet epigonoknak, de nem jó út Kovács Zoltánnak. Megvan ereje s képessége ahhoz, hogy maga alkossa meg mondanivalói stílusát. Szép képeinek sora bizonyosság arra, hogy mélyből jövő élményei meg tudták teremteni saját színfűzésüket s formai építményüket.

A falképnek jelzett Farsang című hatalmas vászna egyike legkevesebbé sikerült alkotásainak. Képességeit itt csupán néhány remek részlet jelzi. A kép terét mulató, ivó s táncoló alakok töltik ki. A sötétben tartott, tiszta színekkel benépesített felületekben mintegy síkokban vág bele a fény s a kompozíció középpontjában, a táncoló pár alakjában, kigyulnak a színek. Az alakok mozgásértékét valósággal lefokozza, hogy emberek helyett emberforma zsákokat ábrázol, olyanképen, mint falképtervein. Ez azonban nem a leglényegesebb hiba. A nagy felületet rálátásból népesíti be a festő, az alakokban azonban nincsen meg az a dinamika, amelyet a felülről legyezőszerűen kibomló méretei kínálnak. Az alakok a kép síkjával párhuzamosan ülnek, állanak, vagy táncolnak, a talaj azonban a kép síkját szögben metszi. Ez a szerkesztési törés akár akarattal történt, akár elnézésből született, mindenképen felemássá teszi a kép egységét. Ha meg csupán a színeket nézzük, akkor igen szép, nyugodt színharmoniókkal benépesített felületet kapunk. Ilyenképen a színek is tompítják a sugallani akart sötét kavargást és zsufolttságot. Mindez nem írható a nagy méret számlájára, mert a vázlaton is tapasztalhatjuk ezeket az erőtlenségeket. Remélhető, hogy Kovács Zoltán nem tekinti végső fogalmazásnak ezt a képet s a magvában levő alvilági féktelenség és elgondolkozó szemlélődés (az előtér fonó alakjai!) szerencsésebb formában s nagyobb sugalló erővel érlelődik képpé és jelképpé benne.

Ezzel el is érkezünk Kovács Zoltán kis olajképeire, művészi természetnek legjava értékeihez. Különös, látomásokkal teli világ keres bennük kibontakozást. Néha meglepő tisztaságú a látomás, máskor emlékképek zavarják közvetlen hatását. Tiszta színeibe csak ritkán kerülnek megtört, piszkos foltok. Színfantáziája gazdag és meggyőző. Erőtéljes, összegező előadású képei s egészséges kompozíciói közt önellentmondásként hat *Önarcképe*. Ványadt, affektált mozdulata, beteges, sovány rajza, megtört színei a fin de siècle mindenáron beteges, önmaga emésztésébe fáradt pózában születtek. A fej modoros elhajlása, a nyak sablonos vonaljátéka mind olyan másodlány hatására mutat, amely nem méltó Kovács Zoltánhoz. Élénk ellentétben áll ezzel a képével *Feleségéről* festett arcképe, amelynek színei érdekes, távoli összhangokkal népesítik be a felületet s igen magasrendű módon értékelt, átköltött naturalisztikus alkotássá emelik a festményt. *Öregasszonya* igen jó tanulmány, a sötét színek egymásba való fokozása a kép alsó részén nagyon szépen sikerült, kár, hogy a vállak körül, unalomig megszokott eszközzel élt: világos-fehér felülettel emelte ki a felsőtestet a sötét háttérből. A fejet is túlrészletezte, mennyivel szebbek a kezek barna tömbjei! Az az ingadozás, hogy egy jó képet bevált eszközökkel igyekszik még jobbra tenni s közben megbomlik az egységes hatás, a munkásságuk kezdetén állók rokonszenves primitívsege.

Legszébb alkotásai közül való a *Pihenő* zöld, barna, rózsaszín és kék színösszhangja és nyugodt szép szerkezete. Ezt a komoly szépségű alkotást feltétlenül jobban ki kellene érlelnie, a formák tisztább rajza semmiképpen nem ártana meg. Közvetlenül mellette látjuk a piszkos színekkel s affektált mozgásélménnyel a meg nem emésztett német expresszionizmusban gyökerező *Küzdelem-jét*. Rossz kép, nélküli a színeknek szép, tiszta esengését, a beléjük vegyített fehér festék megöli erejüket.

Tiszta, közvetlen líra a *Szénaboglyák* piros színharmóniája. Látomássá érett természeti kép. Az ilyen jellegű fokozásban van Kovács Zoltán tehetségének sajátossága, ez jelenthet további útján is különleges értéket alkotásaiban. A *Tejesasszonyok* félelmetes víziója, vagy a *Betakarítás* ki-kigyuladó színei mellett *Kolozsvár* című kis vázolata tűnik fel. Mindhárom a festőben élő csodavilágról árul el titokzatos látomásokat. Ezt a mágikus világot, amelynek összefüggései nem azonosak a szemmel látható világéval, néha valami rémület járja át. Önkénytelenül Sinka István egy sora jut az ember eszébe: az élők félnék. Néha távoli emlékképek idéződnek fel ebben a légkörben. A *Nő* című igen szép képe (roppant finom a fej kifejezése s a test ragyogó sárgája!) Gauguint idézi, egy-két tájképe Henri Douanier Rousseau-t juttatja eszünkbe, egy-egy alakja meg Seurat és Signac képeiből lép be ebbe a világba. Mindez zavaró és szükségtelen. Milyen szép pl. a *Nyár* nagy, sötétzöld hegyének tövében s patakja mellett dolgozó három alak környezetük aranyló melegsárgájába ágyazva!

Néhány tájképének gobelines színeit a túl sok fehér okozza. Ez a tompított, atmoszféra nélküli színharmónia a lehiggadt futurismo utáni olasz művészet sajátja. Kovács Zoltán az égből előtörő fénnel fűrészt meg a táj elkínzott fát. Fénye azonban még nem eléggé testetlen, túlságosan érzik még rajta a fehér festék meszes volta. Pedig a látomás igazán szép. A *Kapások* című képe mind szerkezetében, mind színeiben s művészi tartalmában egyike legjobb képeinek. A mozgást nem a körvonalakkal heroizálja, hanem a képfelületbe állított két alak mérete emeli a művet mélyértelmű jelképpé. Bivalyos képe sötét színhangulatával megkapó szépségű kép, színbeli ellentétéként az *Október* és a *Hazafelé* piros színhangulatai s

mély zöldje kínálkozik, mutatva azt a széles skálát, melybe Kovács Zoltán egyéniséget s gazdagságot visz.

Kissé unalmasak a hátterekben névjegyszerűen ismétlődő elkínzott fák s hullámzó egek. Tisztán irodalmi jelképek ezek, nincsen mögöttük a tépott fák vonalában tényleg meglevő szenvedés. Jó lenne a csupasz fákról egy esomó tanulmányt készítenie, mert így az egyhangúság fenyegeti. Erőteljes, szép alkotás, bár nem ment némi modorosságtól a Zsidók és én című képe.

Ha talán e beszámoló aránytalannak tűnik fel, mert több benne a bíráló megjegyzés, mind a szépségek felsorolása, akkor szolgáljon mentségül, hogy a hibák jobban elemezhetők, mert összetettek, a szépségek azonban ősi egységűségükben sokkal nehezebben megközelíthetők.

Kovács Zoltán látomásokkal teli világban él s látomásainak megvan sugallóerje. Ez legértékesebb művészi tulajdonsága. Igen fejlett kultúrával bánik a színekkel s új meg új összhangokat talál bennük. Emberségének tiszta megnyilatkozását sokszor zavarja az, hogy stílusa még ingadozó s nem mindig a maga lábán jár. Néha mintha művészi önfegyelme is megmeglazulna. Csak ennek tulajdoníthatjuk, hogy két silány vázlatát (E m b e r p á r, T e s t g y ő z e l m e) is kiállította. Remélhető, hogy képességei megóvják őt attól, ahová, sajnos, sok fiatal festőnk jutott, hogy önmaga minden vonását eleve értékek tartsa.

A kiállítás egységét nézve örvendetes eseményként könyvelhetjük el, hogy Kovács Zoltánban egy új, gazdag reménységgel s sok tehetséggel induló művészembert ismerhettünk meg. Elszomorító volt látni, hogy e tagadhatatlan értékű kiállításon a közönség jóformán nem vásárolt. Sürgősen szükség van közönségnevelésre, mert a nemrég marosvásárhelyi példa is mutatja, hogy a jól felkeltett érdeklődés a vásárlási kedvet is magával hozza.

László Gyula.

A RUMÉN-MAGYAR NYELVI HATÁS KÉRDÉSÉHEZ

A több évszázados erdélyi magyar-rumén együttélés még a több, mint két évtizedes rumén megszállás következményeképpen az erdélyi magyarság nyelvébe számos rumén szó került bele. Egészen a közhatalomváltozásig ez a hatás csak a túlnyomó többségű rumén vidékeken, tehát csak szórványosan jelentkezett. Tiszta magyar lakosságú vidéken alig egy-két rumén eredetű szó terjedt el. A közhatalomváltozás után a helyzet lényegesen megváltozott: a szórványos népnyelvi hatáshoz járult a rumén hivatalos- és köznyelv hatása is. A közhivatalokkal való mindennapi érintkezés, újságíróink hanyagsága s rumén közép- és felsőiskolát végzett ifjúságunk nemzeti öntudatának gyengülése következtében nap-nap után belopózott nyelvünkbe egy-egy idegen szó. Hogy mennyire nem vertek gyökeret nyelvünkben, s hogy mennyire nélkülözhetők volna őket, eléggé bizonyítja az, hogy a visszatért keleti és erdélyi részekben máról-holnapra eltűntek. Annak idején azonban komolyan fenyegették (s a megszállt területeken fenyegetik még ma is) nyelvünk tisztaságát. A népnyelvbe átkerült szavak sokkal mélyebb gyökeret vertek, s ezek, mivel a rumén hatás ezeken a területeken ma is érvényesül, valószínűleg végképpen meghonosodnak.

A rumén hatás kérdésével többen foglalkoztak. A Magyar Nyelvőr és a Magyar Nyelv hasábjain számos ilyen természetű közlés jelent meg. Írtak több összefoglaló tanulmányt is. Az 1918-előtt írt ilyen tanulmányok ter-

mészetesen elsősorban a népnyelvi, a kisebbségi évek alatt írtak viszont a köznyelvi hatásra hívják fel a figyelmet. E két irányú hatás összefoglalására nemrég megjelent doktori dolgozatában *Blédy Géza* vállalkozott.¹

Blédy dolgozata bevezetésében célkitűzését s a kérdés irodalmát ismerteti. Célja a szókinészet ért hatás bemutatása. Feladatát két részben oldja meg. Az első részben az 1918 előtti, a másodikban az 1918 utáni hatást dolgozza fel az eddig megjelent közlések és összefoglaló tanulmányok alapján. A második rész anyagának kiegészítése céljából átnézte az Aradi Hírlap (később Erdélyi Hírlap) 1930-ig terjedő évfolyamait is. — A szerző célkitűzése ellen nem emelhetünk semmi kifogást. Elkövette azonban azt a hibát, hogy a dolgozat címét nem a célkitűzéshez szabta. A főcímet is úgy kellett volna megfogalmaznia, hogy abból kiténjék, hogy a hatás kérdését csak a szókinés szempontjából vizsgálja.² A dolgozat tagolása, két részre osztása teljesen jogos, megfelel a kérdés természetének. A rendelkezésre álló irodalmat jól ismeri. Nem helyeselhető azonban, hogy a világháború utáni hatással foglalkozó közlések és tanulmányok anyagát³ éppen az említett vidéki hírlapból „egészíti ki”. A dolog ugyanis valahogy úgy áll, hogy nem mindenik erdélyi újság írt olyan zagyva nyelven, mint az Aradi Hírlap, különösen nem az 1920-as években. Tiszta kíváncsiságból belenéztem az Ellenzék 1923-i évfolyamának néhány számába. Csodálkozva tapasztaltam, hogy a Blédy említette vidéki hírlap zagyva, szinte egész soros román szó szerkezeteivel, címidezeteivel szemben az Ellenzékben alig akadt egy-egy román szó.⁴ Az említett évfolyam január 3. számának első lapján pl. mindössze néhány idegen kifejezéssel találkoztam (kancellár, szenzáció, pacifizmus, fix, garancia, akta, panama, szubvenció, lej, detektív, szenzáció, tendenciózus, akció, prefektus és budget), de ezek közül is alig egy-kettő került be román hatásként az erdélyi köznyelvbe. Alljon itt példaként egy rövid idézet is ugyanabból a számból: „Az új polgármester kizárólag román nyelven megtartott beszédében a következőket mondotta: „Számoltam azokkal a nehézségekkel, melyekkel küzdenem kell, mikor ennek a városnak *primári* székét elfoglalom. Egy részről fájtsz szakadnom régi munkatársaimtól, akikkel négy év előtt a román honvédek védelme alatt a román közigazgatást átvettem, mikor a román csapatok Budapest felé meneteltek. Ha mégis elegyet tettem a megbízásnak, abban az erős meggyőződésben tettem ezt, hogy szerzett tapasztalataimat, amelyeket a román Kolozsvár adminisztrációjá-

¹ Blédy Géza: *Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Studiu lexicologic. Teză de doctorat. Sibiu, 1922+2 l.

² A mondattani hatás kérdésének vizsgálatát is hiányolhatjuk, bár e hatás sokkal jelentéktelebb mérvű. Vö. Horger Antal: *A magyar nyelvjárások*. Bp., 1934.

³ Csúry Bálint: *Erdélyi magyar nyelvünk állapota*. MNy. XXVII, 233—58. Kosztolányi Dezső: *Anyanyelvünk*. A helyes és tiszta magyarság kézikönyve, idegen szavak szótára. Az erdélyi részt szerkesztette Kacsóh Sándor. Brassó, 1934. — Ebben található a Szécsi Sándor összeállította *Kisebbségi (román-magyar) szótár* (37—42.). — György Lajos: *Anyanyelvünk védelme*. (ErdTudFüz. 81. sz.).

⁴ Nehogy azt higgyük azonban, hogy az Ellenzék a másik végletet, a nyelv épsége, tisztasága felett buzgón őrködő, a román szavakat tüzzel-vassal üldöző irányzatot képviselte. Csak arra törekedett, hogy olyan nyelven írjon, mely egyik olvasótáborra ízlésével és nyelvhasználatával. S hogy a közönség ekkor még nem a legbarátságosabb szemmel nézte a megszállókat, s nem szívesen hallgatta és olvasta, illetőleg ejtette ki a román szót, az természetes. Csak hosszú évek során, az első román iskolát végzett nemzedék megalkuvóbb nyelvérzéke s a román hivatalos nyelv tanításának, használatának szigorú elrendelése következtében kezdtek a román hivatalos kifejezések és hivatalnevek elterjedni a magyar közönség körében. Egyébként ezt bizonyítja az is, hogy az erdélyi magyar nyelv gondozói is csak a harmincas években kezdtek tiltakozni a román kifejezések jogtalan betolakodása ellen, mikor a veszély már kezdett fenyegetőbb méreteket ölteni.

ban a konszolidáció terén szerezttem, ebben a városban is érvényesítsem, az ország és a polgárság hasznára. Ha Kolozsvár most jobban *van adminisztrálva*, mint azelőtt, mikor nem tartozott Nagyromániához, ha pénzügyi helyzete annyira konszolidálódott, mint sehol ebben az országban, ezt annak köszönheti, hogy a felsőbb fórumok mindenkor kellő támogatásban részesítették a városi hatóságot.“ Azért választottam éppen ezt a részt, mert ruméniából fordított beszédet tartalmaz. Egy-két idegen szó és idegenszerűség ellenére is mennyivel szebben és valószínűbben hangzanak ezek a sorok, mint az Aradi Hírlapnak jórészt 1921–22-i évfolyamából idézett ezen sorai: „(a kéréseket) a *Comandantul Zonei de Supraveghere*-hez kell felterjeszteni.“ (102). „Délután a *liga constitutională* és a *liga populară*, Averescu pártja tartottak gyűlést.“ (I. h.). „*A Casa Cercuala pentru Asigurările Sociale din Arad* pályázatot hirdet... kérvények a *Casa Cercuala* főorvosához nyújtandók be.“ (I. h.) Elképzelhető-e, hogy éppen a megszállás első éveiben valaki is így beszélt volna magyarul, mikor a magyar közönség nagy része még húsz év múlva is csak törte a hivatalos nyelvet? Nyilvánvaló, hogy itt egy vidéki újságíró hanyagságáról, egyénieskedéséről van szó. Híreit rumén lapokból és rumén hivatalos közleményekből ollózta össze, s siettében, vagy esetleg azért is, hogy a közönség tájékozódását elősegítse, ruméniul közölte a címeket s a hivatalok nevét. Hogy ez utóbbi lehetőség is fennáll, bizonyítja az a körülmény, hogy a rumén kifejezés mellett gyakran közli a magyar kifejezést is, vagy fordítva (L. erről 122–32). Blédy hangsúlyozza ugyan a bevezetésben, hogy biztonság kedvéért más erdélyi hírlapot is átnézett, s hogy bennök is megtalálta a közölt kifejezéseket,⁵ de ennek a dolgozatban semmi nyoma. Eleitől végig kizárólag csak az Aradi Hírlapra hivatkozik. A dolgozat első részében az 1918 előtti közlések alapján összeállított szójegyzékét közli. Ezt megelőzőleg röviden érinti a rumén hatással kapcsolatos fontosabb hangtani, alaktani, szótani és jelentéstani kérdéseket. Ezeket a kérdéseket szerintem vagy a bevezetésben, vagy inkább a dolgozat végén kellett volna tárgyalnia s az egész anyag alapján, hisz az egész kérdést érintik, nem csupán az 1918 előtti részt. Az 1918 utáni szóközlésekkel kapcsolatos ilyen természetű jelenségek szintén érdekesek. Egy kis összevetés sem ártott volna: hogyan viselkednek a magyarban az 1918 előtti, hogyan az 1918 utáni rumén jövevényszavak? Ezt az összehasonlítást természetesen csak abban az esetben végezhetné volna el, ha a második rész anyagát nemcsak hírlapból gyűjti, hanem az élő, beszélt nyelvet is megfigyelte volna. Az összefoglaló áttekintés után közli 571 szóból álló gyűjteményét. Gazdag, szép anyag, közlési módjuk azonban nem nevezhető a legkifogástalanabbnak. E résznek súlyos hibája az, hogy az adatok felvételi helyét nem jelöli meg pontosan, csak így: egy adat a Székelyföldről, erdélyi adatok stb., jöllehet forrásai, egy kivételével,⁶ a községet is jelzik. Pl. „*ágyike*, egy példa Szolnok-Doboka megyéből: Nyr. XLII, 70“ (18)). Ha utánanéznünk, látjuk, hogy adata *Németh Sándornak* A domokosi nyelvjárás című tanulmányából való. Vagy: „*alivor, árió* — néhány adat Csík megyéből: Nyr. XXVIII, 142, MNy. XXVIII, 165“ (19). Itt is nem néhány,

⁵ „Pentru a avea la îndemână o materie mai bogată și mai sigură, am consultat peste trei mii de exemplare ale unui ziar aradean, Aradi Hírlap, apărut mai târziu și sub titlul Erdélyi Hírlap. Drept control, am luat în considerare și alte ziare din Transilvania, dar am găsit în ele fapte nouă.“ (Hogy még gazdagabb és biztosabb anyag legyen kéznél, megvizsgáltam egy erdélyi újságnak, az Aradi, később Erdélyi Hírlap-nak több mint három ezer számát. Az ellenőrzés érdekében más erdélyi újságot is tekintetbe vettem, de nem találtam bennük újabb tényeket) [I. m. 4].

⁶ Moldován Gergely: *Alsófehér vármegye román népe*. Nagyenyed, 1895. 78.

hanem csak két adatról van szó s mindkettőt a csikmegyei Gyimes népnyelvéből közölték. Vagy: „*ákuj*, egy példa Maros-Torda megyéből: MNy. I, 139.“ (18). Ez az adat Lőrincfalváról való. Vagy: „*árdéj, árgyéj, árdély, árdél, árdé, árgyé* ~ Erd.: MTsz. I, 53, M. 78, Nyr. XXIX, 431, XLII, 112, MNy. IV, 42, MFl. 947; és egy adat Tolna-megyéből: MNy. I, 281.“ (19). Ha megnézzük Blédy forrásait, ott ezt találjuk: MTSz. I, 53: (Brassó m. Hétfalu Hoffmann Frigyes; *árdé* Brassó Hoffmann Frigyes; *árdél* [?] Brassó m. Tatrang Nyr. II, 476; *árdély, árgyéj* Brassó m. Hétfalu Hoffmann Frigyes); paprika; M.: *árdéj*; Nyr. XXIX, 431.: *árdéj* — Kézdivásárhelyről; Nyr. XLII, 112: *árdé* — Fogaras; MNy. IV, 42: *árdéj* (árdél) Brassó vid., Hétfalu, Németh Sándor; Székelyudvarhely, Éhenné Keményfi Katinka; *árdé* Kézdivásárhely, Barcsa János): paprika, szerb paprika; MFl. 9747: az *árdéj* szó nem található az idézett helyen; MNy. I, 281.: *árgyé* — Szekszárd (Tolna megye).“ — A szó tehát nem egész Erdélyben, hanem csak az említett helységek népnyelvében található meg. — Máskor a szóra vonatkozó irodalom felsorolását végzi felületesen. A *brinza* szóról pl. így ír: „*brindza, bronza, bronzda, boronza, borondza, boroncza, boronca, brinza, brinca, brenca, brenza, berenza* — nagyon elterjedt szó; az első adat a XVI. századból: OklSz 94, NySz I, 314, CzF I, 813, H. 527, MEtSz I, 538.“ (27—8). A szóra vonatkozó irodalmat a Gombocz—Melech-féle Magyar Etymologiai Szótárban (EtSz. I, 538) is megtaláljuk így: „*brindza* [első adat 1546: *bronza* OklSz.; alakv.: *bronza* OklSz., NySz., (így is *bronza-túró*), PP. (tyrotarichus a.), Kr.; *bronzda* NySz., SL, Kr., Gyarm. Voc.; *boronza* OklSz.; *borondza* Rusesák, Magy. Kurzivschriftb. 7; *boroncza* OklSz.; MNy. II, 23—4; *boronca* NySz.; *brinza* Gyarm. Voc.; *brinca* OklSz.; *brenca* OklSz., Kr.; *brenze* NySz.; *brenza* Kr.; *berenza* OklSz., NySz., Kr.; *borza-túró* (népetym.) NySz. MFL 273, MNy. II, 24.]... A hangalak alapján nem lehet eldönteni, hogy a m. szó az oláhból (>oláh *brinzá, brindzá*),... vagy a szláv-ságból való-e... Újabban elfogadott nézet, hogy a szó az oláhság tulajdona...“ Láthatjuk, hogy az EtSz. gazdag forrásanyagát Blédy mindössze Hermann Ottó művével egészítette ki, ugyanakkor azonban a források egy részét önkényesen elhagyta, más részére pedig úgy hivatkozik, mint az EtSz.-tól független forrásra. Az EtSz. felsorolta forrásokot még egyszer felsorolni felesleges lett volna. Nem helyeselhető az sem, hogy az EtSz. említette alakváltozatokat elválasztotta forrásaiktól. Így az előtte dolgozók munkáját csak összezavarta, de tovább nem vitte.

A szójegyzéket követő összefoglalásban elterjedtségük és fogalomkörök szerint csoportosítja szóanyagát. Elterjedtségük szempontjából a kifejezéseket öt csoportba osztja: 1. nagyon elterjedt (köznyelvbe átkerült) szavak,⁸ 2. Erdélyben elterjedt szavak (83 szó), 3. a székelység használta szavak, 4. provincializmusok és 5. ritka alakok, ruménes szavak. Fogalomkörök szerint tizenkét csoportot különböztet meg. Végeredményként megállapítja, hogy a

⁷ Dr. Jávorka Sándor: *Magyar flóra* (Flora Hungarica). Magyarország virágos és edényes virágtalan növényeinek meghatározó kézikönyve. Budapest, 1925. 974: „VII. *Capiscum L. Paprika*, A levelek tojásdad-hosszúak vagy tojásdadok, hosszan kihengyesedők, kopaszak. A pártá fehér. A bogyó eleinte húsos, később száraz, megpirosodó, csipős ízű, különböző alakú. Egy-kétéves növény, 7—8. *Nagyban termesztik*. — Dél-Amerika, — R. Török-, kerti-, pögány-, spanyol-, magyar paprika. 3218. C. annum L. Nálunk különösen a következő kultúr-változatait termesztik: *pyramidale* (Mill.)..., *szegeciense* Augusztin... *longum* De., *grossum* L..... *abbreviatum* Fingerli...“ — Jávorkánál tehát elő sem fordul a szó.

⁸ Ezek: *berbács, boér, brindza, cáp, cigány, cimpora, csoma, esztrenga, ficsót, ficsúr, furulya, góbé, palacsinta, poronty, rumuny, tokány*.

magyar nyelv legtöbb rumén jövevényszava a pásztorkodásra vonatkozik; ez egyben a legrégebb réteg is.

Dolgozata második részében az 1918 utáni rumén hatással foglalkozik. E rész első felében tizenhárom fejezetben *Texte* címen közli az *Aradi Hírlap*-ból, majd *Erdélyi Hírlap*ból kiírt példamondatokat, illetőleg mondattöréseket.

Az első fejezetben (Cuvinte românești „reproduce“) a pontosan közölt, idézett rumén szavakat sorolja fel. Ilyenek pl.: *Banca Națională* (Nemzeti Bank), *CFR*. (Căile ferate române — román államvasutak), *Comandantul Zonei de Supraveghere* (az ellenőrzési terület parancsnoka), *Comandantul Cercului de Recrutare* (a hadkiegészítő parancsnoka) stb. Nyilvánvaló (s ezt a fejezet címe is kifejezi), hogy nem kölesőnszavakkal állunk szemben, hanem hanyagságból, esetleg túlbuzgóságból átvett rumén szavakkal, melyeket ilyen alakban (az egy CFR. kivételével) magyar ember még 1939-ben sem használt, pedig akkor a rumén hatás jóval erősebb volt. — A második fejezetben (Cuvinte neîntelese) helytelenül értelmezett, félreértett szavakat sorol fel. Pl. „Szabad a Maros-hídon való átkelés mindazok részére, akiknek „Certificat“ elnevezésű igazolványuk van.“ (103). Az újságíró tehát azt hitte, hogy a *certificat* (=igazolvány) szó neve az igazolványnak. Ez esetben tehát éppen nem lehet rumén nyelvi hatásról beszélni. — A harmadik fejezet sokkal tanulságosabb. Ebben (Cuvinte internaționale) egész sereg nemzetközi szót sorol fel azzal az állítással, hogy az erdélyi magyar köznyelvben megőrzésük a rumén nyelv hatásának is tulajdonítható.⁹ Elköveti azonban azt a hibát, hogy állítását, tételét még csak nem is próbálja bizonyítani, mintha a legtermészetesebb dologról lenne szó. Utána kellett volna néznie annak, hogy a szóbanforgó nemzetközi jövevényszavak, mint pl. *honorarium*, *idea*, *normális*, *respektál* s még egész sereg ehhez hasonló,¹⁰ Csonka-

⁹ E fejezet bevezetésében erről a kérdéstről ezt írja: „In limba maghiară există un număr mare de cuvinte internaționale, Ungurii caută să le evite, înlocuindu-le prin cuvinte create din propria lor limbă, fără încă ca acelea să fi dispărut. Vitalitatea acestor cuvinte internaționale din limba maghiară este interită prin influența limbii române.“ (A magyar nyelvben nagyszámú nemzetközi szó van. A magyarok megkísérik kiszorítani, saját nyelvük keretein belül alkotott szavakkal helyettesítve őket, anélkül azonban, hogy ezek eltűnének. A magyar nyelv e szavainak életképességét a rumén nyelv hatása erősíti) [I. m. 104.].

¹⁰ Blédy a következő szókat sorolja fel: *abszolút* (112), *adminisztratív* (108), *agrár* (reform) (111), *agrikultur* (110), *akceptál* (106), *akció* (112), *aktuális* (113), *aktualitás* (108), *alarmíroz* (110), *amnesztia* (111), *ankét* (107), *apparátus* (111), *approbál* (111), *approbálás* (106), *argumentum* (108), *arrogál* (114), *asszisztál* (111), *autentikus* (108), *autoritás* (108), *barbarizmus* (105), *bon* (109), *brosúra* (109), *brutális* (114), *centrum* (111), *decentralizáció* (112), *degradál* (115), *deklarál* (112), *dekorálás* (107), *dekrétum* (108), *delegáció* (113), *delegál* (110), *delegált* (108), *delegátus* (110), *deliktum* (111), *differencia* (106), *dinasztia* (106), *diszkreditál* (110), *diszponál* (110), *divízió* (105), *doktrína* (109), *dossier* (107), *dotál* (113), *effektuál* (114), *effektus* (113), *elektrizál* (115), *eminens* (111), *emissió* (108), *entuziazmus* (105), *evakuál* (108), *evolúció* (106), *export* (109), *expozitúra* (109), *extrém* (114), *financiális* (112), *forszíroz* (109), *funkcionál* (109), *generális* (110), *gravitál* (110), *harmónia* (112), *honorarium* (111), *humanitárius* (105), *humanitás* (105), *idea* (105), *ideál* (105), *immunitás* (111), *import* (109), *impresszió* (105), *informál* (107), *információ* (108), *informálódik* (110), *iniciativa* (114), *instrukció* (110), *integritás* (111), *intenció* (107), *interpretáció* (112), *intervenció* (109), *interveniál* (107), *interveniálás* (109), *intranszigen* (114), *izolált* (111), *kabinet* (108), *karakterisztikum* (112), *kolportál* (107), *komissió* (113), *komplikáció* (107), *komplott* (109), *konzediál* (105), *konzesszió* (106), *kongresszus* (106), *konstatál* (108), *konstelláció* (114), *konstitúció* (110), *konzolidál* (113), *kontaktus* (107), *kontrollál* (110), *kooperáció* (107), *kooperál* (106), *kritizál* (106), *krízis* (111), *kurzus* (105), *legátus* (112), *likvidálás* (114), *limitál* (114).

Magyarország köznyelvében csakugyan nem vetették-e meg annyira lábukat, mint nálunk? Össze kellett volna vetnie a rumén megszállás alá nem került magyar területek köznyelvét az erdélyivel, elő kellett volna vennie egy-két csonkamagyarországi hírlapot s utána kellett volna néznie, hogy az anyaországi újságírók használták-e ezeket a kifejezéseket, ha igen, melyiket milyen gyakran. Nyomon kellett volna követnie legalább egy-két kifejezés sorsát, s ha látta volna, hogy a nyelvtisztító mozgalom hatása alatt az anyaországi lapokból e jövevényszavak hamarabb eltűntek, mint az erdélyiekből, akkor állításának lenne valami alapja. E jövevényszavaknak azonban semmi közülük a rumén hatáshoz. Pintér Jenő Magyar nyelvvédő könyvében (1940-i kiadás), Tolnai kis szótárában (L. Kosztolányi Dezső: *A Pesti Hírlap nyelvére*. 98—224) négy kivételével (*modifikálás, agrikultúr, szeptatizmus és elektrizál*) valamennyit megtaláljuk. Abból, hogy a harmincas-negyvenes években még az anyaországi nyelvapolók is hevesen tiltakoztak használatuk ellen, nyilvánvaló, hogy ott is ép oly elterjedtek voltak, mint Erdélyben. — A negyedik fejezetben (*Latinizarea cuvintelor*) olyan rumén eredetű szavak ismertetését tűzi ki célul, melyeket az erdélyi magyar köznyelvi használat latin köntösbe öltöztetett. Minden félreértés elkerülése végett szószertint idézem Blédy tanulmányának idevágó sorait: „Am văzut la partea I, că cea mai mare parte a cuvintelor românești trecute în limba maghiară au fost adaptate sistemului fonetic ungurească. La adaptarea cuvintelor intrate mai recent observăm un alt procedeu interesant: latinizarea cuvintelor românești” (Láttuk az első részben, hogy a magyarba (értsd: 1918 előtt) átkerült rumén szók legnagyobb része a magyar hangrendszerhez alkalmazkodott. A legújabbban átkerült szavak alkalmazkodásának esetében más érdekes folyamatot figyelhetünk meg: a rumén szavak latinosítását) [I. m. 115]. Kétségtelen, hogy e jelenség elvéve csakugyan előfordult. A r. *municipiū* (törvényhatósági joggal felruházott város) pl. *municipiūmmá*, az *inspectorat* (tankerületi főigazgatóság) *inspektorátussá* vedlett az erdélyi magyarság beszédében. Nem kétséges azonban az, hogy *ártikulus, delegátus, prēmium, abuzus, mániákus, permanens, referatum* stb. jövevényszavunk nem rumén hatásra került be nyelvünkbe. Hogy egyebet ne mondjunk, Balassa József is felsorolja őket szótárában (*A magyar nyelv szótára*. I—II, Budapest. 1940), tehát korántsem csak az erdélyi, hanem az egész magyar köznyelvben elterjedt s így ezek esetében nem rumén, hanem latin, francia, német hatásra visszavezethető jövevényszavakkal van dolgunk. E fejezettel kapcsolatban megjegyezhetem még azt is, hogy többek közt Blédy felsorol két olyan szót, melyek a harmadik fejezetben is előfordulnak (*instrukció* és *prēmium*). Most már, ha meggondoljuk azt, hogy a harmadik fejezetben „internáció-

manifesztáció (105), *manifesztum* (106), *manőver* (106), *matematika* (113), *misszió* (105), *modifikálás* (107), *momentán* (106), *momentum* (114), *normális* (105), *notabilitás* (109), *okkupálás* (104), *oppozíció* (110), *organizáció* (111), *organizál* (106), *orientáció* (111), *orientátódiák* (113), *pacifikus* (115), *paralizál* (114), *parallel* (111), *perfid* (106), *pozíció* (108), *prakszis* (112), *prēmium* (113), *principium* (111), *produktál* (109), *produktum* (107), *professzor* (111), *proklamáció* (105), *proklamál* (104), *propagál* (114), *proponál* (114), *prosperál* (112), *protekcionista* (110), *provizórikus* (110), *provokál* (106), *publikál* (112), *publikum* (109), *radikális* (107), *ratifikál* (107), *receptió* (115), *redükál* (110), *referál* (115), *referens* (111), *reflektál* (107), *rekonstruál* (108), *rekonstrukció* (109), *reorganizál* (110), *repatriál* (109), *reprezentál* (112), *respektál* (107), *reszort* (106), *rezsim* (106), *rigorozitás* (108), *spekuláció* (108), *stabilizálódik* (110), *státus* (105), *szelekció* (105), *szeptatizmus* (112), *szeptarál* (106), *szeptatizmus* (113), *szociális* (109), *tendencia* (109), *tendenciózus* (105), *teoretikus* (111), *terminus* (108), *tolerál* (105), *tolerancia* (106), *tradíció* (105), *transportál* (105), *unifikálás* (108).

nális“, a negyedikben pedig latin köntösbe öltöztetett rumén szavakat sorol fel, joggal kérdezhetjük, mit keres a két szó mind a két csoportban.

A dolgozat következő öt fejezetével (Cuvinte cu forme oscilatorii, Cuvinte între semne de citație, Cuvinte în paranteză, Cuvinte explicite, Paralelizme) kapcsolatban nincs különösebb megjegyzésem. Szépen bemutatja a magyar újságíróknak a rumén szavak lefordítására irányuló törekvését, de nem a rumén nyelvnek a magyarra tett hatását. A tizedik fejezetben (Cuvinte internaționale cu înțeles special românesc) mondottakkal azonban már nem érthetők mindenben egyet. Az itt felsorolt szavakról ugyanis Blédy azt állítja, hogy nemzetközi szavak ugyan, de jelentésük az erdélyi magyar nyelvben a rumén nyelv hatása alatt bővült, gazdagodott. Az *asszisztál* szó pl. Blédy szerint (132) a magyarban csak azt jelenti, hogy orvosi műtétnél segítkezik. Az erdélyi magyar nyelvben már „jelen van, résztvesz“ jelentése is ismeretes. Pl. „Kívánatos, hogy a kormány, amely a koronázásnál *asszisztálni* fog, ne kinevezett kormány legyen, hanem parlamentáris“. Az *asszisztál* szó jelentésbővülése szerinte a rumén nyelv hatásával magyarázható, mivel a ruménben a szónak ez a jelentése általános. A helyzet azonban az, hogy a szó „jelen van, résztvesz“ jelentése a magyar köznyelvben is közkeletű (Vö. Pintér, i. m. 120, Kosztolányi i. m. 107). Az *analizál* szerinte (132) a magyar köznyelvben azt jelenti, hogy valamit vegyileg elemez. A „boncolgat, törvényt, javaslatot elemez“ jelentés szerinte rumén hatás eredménye. Sajnos ez alkalommal sem adhatunk igazat a szerzőnek. Törvényt, javaslatot is *analizálhatunk* (Vö. Pintér, i. m. 115, és Kosztolányi, i. m. 193). A *dominium* szóról így ír: „A magyarban a „dominium“ szót csak az Angol birodalom gyarmatbirtokainak megnevezésére használják.“ (132). Az erdélyi magyar köznyelvben használatos „birtok, tulajdon“ jelentése rumén kölcsönzés. Pintér (i. m. 143) és Balassa (i. m. 141) szerint azonban a magyarban ilyen értelemben is használatos. Ugyanez a helyzet az *operáció* szó esetében. A magyar nyelvben nemcsak orvosi műtétet jelent, amint azt Blédy állítja (133), közkeletű „művelet, hadművelet“ jelentése is (Vö. Pintér, i. m. 233 és Balassa, i. m. 107). Tovább haladva, ezt írja: „A magyarban a *provincia* szónak csak „római tartomány“ jelentése ismeretes“ (133). Pintér (i. m. 242) tanúsága szerint azonban „kerület, tartomány, vidék“ jelentése is ismert, tehát ebben az esetben sem hivatkozhatunk rumén hatásra. Vagy itt van pl. a *szolid* szó. Szerinte a magyar nyelvben csak szerénységet jelent, „erős, szilárd“ jelentése a ruménból került az erdélyi magyar nyelvhasználatba. Ugyanakkor Pintér ezt mondja (i. m. 270): „megbízható, szilárd, tisztességes“; Balassa pedig (i. m. 256): „1. erős, szilárd; ~ épület, ~ tudás; 2. tisztességes, esendes, illedelmes; ~ életmód, ~ ifjú.“ Ezek szerint a következő Blédy idézte mondat *szolid* szava egészen jól megmagyarázható a magyarból is: „A román kormány is óhajtja az évszázados jó szomszédság újból való helyreállítását s minél *szolidabb* megalapozását“ (134). Ugyanígy folytathatnók tovább az *instruktor* „házi tanító“, *parlamentar* „képviselő“, *gárda* „őrség“ és *deklaráció* „írott nyilatkozat“ szóval. A *revizor* „tanfelügyelő“ és *kordon* „rendszalag“ szavak esetében azonban igaza lehet, bár a *revizor* „ellenőr“ esete is kétes, hiszen a banknyelvben a *revizió*, *revidéál* és *revizor* szó általános.

A tizenegyedik és tizenkettedik fejezettel kapcsolatban kevés a mondanivalónk. Az elsőben *Diverse* címen olyan szavakat sorol fel, melyeket egyik csoportba sem tudott beleilleszteni.¹¹ Ruménból való származásuk egy-

¹¹ *Adeverința* „bizonyítvány“ (136), *adminisrator* „intéző“ (135), *agronom* „földmérnök“ mellett dolgozó tisztviselő (137), *aprobál* „jóváhagy“ (136), *bakkalaureatus* „érettségi“ (136), *bani* „pénzegység“ (137), *bodega* „falatozó“ (134), *bon* „elismervény“ (134), *cercul de recrutare* „hadkiegészítő“ (136), *certificat* „igazolvány“ (136), *detasál* „áthelyez“ (136),

kettő kivételével kétségtelen. Itt is elköveti azt a hibát, hogy több olyan szót is felsorol, mely más fejezetben is előfordult. Ilyen pl. *evakuál* (3. fej.), *szekció* (4. fej.), *aprobál* (3. fej.), *bakkalaureatus* (4. és 7. fej.) stb. A következő fejezetben a rumén szavak magyarosítási törekvésére hoz fel több példát: *segélybélyeg* (tímbru de ajutor), *közigazgatási kerületi igazgatóság* (directiune regională administrativă), *kormányzótanács* (consiliu dirigent), *egységítő bizottság* (consiliu de unificare), *ókirályság* (regat) stb. A tizenharmadik fejezetben az alakváltozatok harcával foglalkozik. Nem egy rumén kifejezés két, három, sőt még ennél is több alakban került bele a megszállás alatti Erdély magyar nyelvébe. Az egyik beszélő így, a másik úgy, a harmadik megint másképp ejtette, illetőleg fordította ugyanazt a rumén szót. Bizonyos ideig mindenik alakváltozatot használták, míg végül a nyelvvezék valamelyiket kiválasztotta s meghonosította a többi rovására. A *comisie interimară* pl. a következő alakváltozatokban fordul elő a megvizsgált újságban: *comisia interimara*, *comisia interimare*, *interimar bizottság*, *interimaris bizottság*, *interimáris bizottság*, *átmeneti vezetőség* (140), *átmeneti tanács*, *ideiglenes tanács*, *átmeneti bizottság*, *időközi bizottság* (141). E sok alakváltozattól az *interimár bizottság* kifejezés terjedt el. Ugyanez figyelhető meg a *siguranța* 'államrendőrség' szó esetében is (141–2).

E meglehetősen hosszú rész végére érve, úgy érezzük, hogy a szerkezet kissé széteső, a fejezetek közt nincs meg a kellő összefüggés. Ennek oka szerintem a harmadik fejezet. Mi is a célja e fejezetekkel? Az 1918 utáni rumén hatással kapcsolatos szótani jelenségek megvilágítása. Kezdetben az *Aradi Hírlap* tájékoztalan újságírója szőröstől-bőröstől átvette a rumén közigazgatásra és állami életre vonatkozó kifejezéseket. Nem egy kifejezést tévesen értelmezett, egy-egy kifejezést hol így, hol úgy írt. Később mindinkább érezhető az újságírónak az a törekvése, hogy kerülje a rumén kifejezéseket. E törekvésnek első megnyilvánulási formája a rumén szónak idézőjelben való közlése. Ugyanakkor nem egyet le is fordított. Egy-egy szót többféleképpen is lefordíthattak. Az alakváltozatok közül természetesen legtöbbször egy honosodott meg, a többi feledésbe merült. E gondolatfűzésbe sehogysem illeszthető bele a harmadik fejezet, mely a nemzetközi eredetű szavakkal foglalkozik. A rumén hatás kérdéséhez tartozik ugyan ez is, de a helye nem itt van, mivel megszakítja a dolgozat fent vázolt gondolatmenetét. Ezt a kérdést jelentőségéhez mérten mindössze egy-két mondatban kellett volna érintenie, de akkor sem itt. Nagy hibája e rész felépítésének az is, hogy a többalakú kifejezéseket két, egymástól elég távol eső fejezetben is tárgyalja: *Cuvinte cu forme oscilatorii* (5. fejezet) és *Lupta între variante* (13. fejezet). Igaz, hogy az elsőben inkább a többalakúság, a másodikban pedig az alakok harcával foglalkozik, de lényegében egy és ugyanazon jelenséggel van dolgunk. Mihelyst megvan a többalakúság, mihelyst egy

direktor 'igazgató, főnök' (134), *doszár* 'irattartó' (137), *dováda* 'igazolvány' (138), *etnikai* 'népi' (135), *evakuál* 'kiűrit' (135), *faktura* 'számla' (135), *fruntás* 'örvezető' (137), *graniczár* 'határőr' (135), *grefier* 'törvényszéki írnok' (138), *inspektor* 'tanterületi kir-főigazgató' (135), *interimár* 'bizottság, időközi bizottság' (138), *kamionás* 'gépkocsifutározas' (136), *komiszár* 'rendőrfelügyelő' (138), *konceszsió* 'engedély' (137), *kontrolor* 'ellenőr' (138), *lej* 'rumén pénzrem' (136), *livret* 'katorai igazolvány' (137), *monopol* 'egyeduralítás' (137), *percepzia* 'adóhivatal' (135), *perceptor* 'végrehajtó' (135), *permis* 'engedély' (134), *plutoner* 'őrmester' (137), *portarel* 'hivatalrızolga' (136), *prefektura* 'vármegyeháza' (134), *pretor* 'szolgabíró' (134), *primar* 'polgármester, községi bíró' (134), *primpretor* 'főszolgabíró' (135), *rapid* 'gyorsvonat' (139), *regát* 'ókirályság' (134), *revizor* 'tanfelügyelő' (137), *sergent* 'szakaaszvezető' (137), *stát* 'fizetési jegyzék' (137), *subșef* 'főnökhelyettes' (136), *szekció* 'tagozat' (135), *szektor* 'negyed' (137), *taxa* 'díj' (135), *taxator* 'díjszedő', *trimeszter* 'évharad' (136).

szót két-, esetleg háromféleképpen is ejtünk, illetőleg írunk, megkezdődik az alakváltozatok harca is. Vagy, ha már mindenképpen külön fejezetben akarta tárgyalni, a két fejezetet feltétlenül egymás mellé kellett volna helyeznie. Egyébként már itt megjegyzem, hogy a dolgozat második felének ezt a részét egészen szépen beolvashatta volna az utána következő szójegyzékbe. A példamondatnak ugyanis mindig a címszó alatt a helye, mert a szó értelmezése így sokkal könnyebb és biztosabb.

A *Texte* című rész után a Csűry Bálint, Szécsy Sándor, György Lajos közölte és az *Aradi Hírlap*ból, illetőleg *Erdélyi Hírlap*ból kiírt s az előbbi rész tizenhárom fejezetében ismertetett anyag betűrendes szójegyzéke következik. Bevezető soraiban hangsúlyozza, hogy csak az általánosabban használt kifejezéseket sorolja fel. Ez a szempont helyes is, de az író, sajnos, most sem elég következetes. Mindjárt a következő lapon (144) ugyanis egy olyan kifejezést említ a betűrendes jegyzékben, mely egyáltalán nem volt közkeletű (*apostolátus*). Zárójelben maga Blédy jegyzi meg a címszó után: „formă izolată, creația incidentală a unui Român (!) vorbind ungurește.” Nem helyeselhető az sem, hogy szójegyzékébe a nemzetközi, tehát tőle is nem rumén eredetűnek feltüntetett szavakat is belevette (Vö. a dolgozat második részének harmadik fejezetéről mondottakkal). Hisz arról volt szó, hogy ezek csak erősítették az erdélyi magyar nyelvben is elterjedt nemzetközi szavak életét! Azonban most sem eléggé következetes. A harmadik fejezetben említett *humanitás* (105), *delegáció* (113), *momentán* (106), *szeperáció* (112), *szeperál* (106) és *unifikálás* (108) kifejezések megtalálhatók a jegyzékben, az ugyanabba a csoportba tartozó *decentralizáció* (112), *szeperál* (106), *impresszió* (105) és *ideál* (105) azonban már nem. Ugyanígy a *Cuvinte internaționale cu înțeles special românesc* című fejezetben tárgyalt *provincia* és *dominium* szó is benne van, a *szolid, operáció* és *gărda* viszont hiányzik. Baj van a források megjelölése körül is. Lépten-nyomon hivatkozik Kosztolányi Dezső idézett művére, az *Anyanyelvünk*re. Első pillanatra ezen nem is esodálkozunk, mivel azt hisszük, hogy e kiadvány néhány lapos *Kisebbségi (román-magyar) szótárára* hivatkozik. Blédy azonban nemcsak erre a részre hivatkozik, hanem Tolnai Vilmosnak *A tisztia magyarság szótára* című nemzetközi szavak jegyzékére is. A szójegyzék első lapján (143) felsorolt tizenöt szó közül pl. hét esetében (abszolút, abuzus, akceptál, akció, aktuális, alarmiroz, amnesztia) hivatkozik az *Anyanyelvünk*re s minden egyes esetben Tolnai szótárára. Ha a magyar nyelvbe 1918 után átkerült rumén kifejezések felsorolását tűzte ki célul, miért hivatkozik Tolnaira?

Visszatekintve megjegyzéseim sorára, sajnálattal kell megállapítanom, hogy a dolgozatról egyetlen dicsérő szót sem szólhattam. Célkitűzése, nem tekintve egy-két meggondolatlan kijelentését, helyes ugyan, a kitűzött feladatot azonban csak részben és kritikátlanul oldja meg. Az 1918 előtti hatást, melyet már az előtte járók kidolgoztak, elég jól összefoglalja, az 1918 utáni hatást tárgyaló rész azonban hiányos és gyenge. Legszembeötlőbb hiányossága az, hogy az élő nyelv megfigyelését teljesen mellőzte. Teljes mértékben elhanyagolta az erdélyi magyar tudományos nyelv s az egyes szaknyelvek vizsgálatát is. A rumén hatás egyik legfontosabb tényezőjét, a rumén közép- és felső-oktatást meg sem említi.¹² Milyen tanulságos lett volna pl. egyik

¹² Magam annak idején a kolozsvári egyetemi hallgatók nyelvét figyeltem meg s írtam össze a tőlük használt kifejezéseket. A diák köznyelvben is, különösképpen azonban az egyes szaknyelvekben számos rumén szót figyeltem meg [Vö. *Román szavak a magyar egyetemi hallgatók nyelvében*. EM. XLVI (1941), 381—4.]. Igaz ugyan, hogy ezek nagyrésze az egyetem elhagyása után feledésbe merült, a nyelvérzék azonban

részről a beszélt erdélyi magyar köznyelv és az írott erdélyi magyar nyelv, másik részről az irodalmi nyelv, a tudományos nyelv, a szaknyelv és az újságok nyelvének összevetése a rumén hatás szempontjából! Ha mindezeket bevonta volna vizsgálódási körébe, akkor jogosan adhatta volna delogozatának *A rumén nyelv hatása a magyar nyelvre* címet s nem kellett volna a befejezést ezekkel a sorokkal kezdenie: „Se pare poate arbitrară confruntarea influenței române de dinainte cu cea de după războiu, pe bază materialului cercetat, fiindcă partea I-a arată mai mult influența limbii vorbite, iar partea II-a se bazează pe texte scrise“ (158).¹³ Láttuk továbbá azt is, hogy adatközlési módszere meglehetősen felületes. Az 1918 előtt közölt rumén jövevényszavak felvételi helyét nem jelöli meg pontosan, jóllehet forrásai közlik azt; egyes forrásokat önkényesen elhagy, az adatot elszakítja forrásától, más esetben viszont olyan műre vonatkozik mint forrásra, melyben a közölt adatnak semmi nyoma. A dolgozat második része jóval gyengébb az elsőnél, szerkezete laza, széteső, nincs összefüggő gondolatmenete, az egyes fejezetek közt nincs semmi összefüggés. A harmadik fejezet jelentőségéhez képest aránytalanul hosszú. Véleményem szerint e fejezetek példamondat-anyagát felesleges volt külön felsorolni. A helyük a szójegyzékben lenne a felsorolt rumén eredetű szavak alatt. A szó jelentését meg kell ugyan röviden határozni, de ez nem elég, rögtön közölni kell egy-két találó példamondatot is, hadd lássa az olvasó, hogy csakugyan az a jelentése. Még mindössze annyit, hogy a második rész szójegyzékének anyagát gondosabban kellett volna kiválogatnia. Így tekintélyes részét e tárgyalás körébe semmiképpen nem vonható nemzetközi szavak alkotják. — Különben a második rész elé a szerző legfeljebb ilyenféle címet írhatott volna: *Adalékok egy vidéki magyar hírlap magyar öntudat nélküli nyelvhasználatában megfigyelhető rumén-magyar nyelvi hatás kérdéséhez.*

Mindenesetre sajnálható, hogy a szerző tiszteletreméltó nyelvészeti készségét és hosszú évek munkájában megnyilvánuló szorgalmát ilyen egyoldalú és hiányos anyaggyűjtésen alapuló, tisztázatlan szempontú, hibás szerkezetű munka megírására fordította. A tudományos szempontból kifogásolható részekkel, sőt általában magának a kérdésnek ilyen felületesen általánosító beállításával a szerző egyáltalán nem használt a rumén-magyar hatások elfogulatlan, tárgyilagos vizsgálatának sem.

Ha komoly tudományos megismerési vágygal közeledünk a rumén-magyar hatás kérdéséhez, senki sem tagadhatja, nincs is ok reá, hogy letagadja a rumén nyelvnek a magyarra, főként az erdélyi magyar nép- és köznyelvre tett hatását. De olyan mérvű hatásról beszélni, mint amelyet Blédy igyekszik kimutatni, olyan mérvű hatásról beszélni csak érthetetlen kritikátlansággal vagy — ugyancsak érthetetlen — elfogultsággal lehet.

Márton Gyula

megalkuvóbbá vált s az új életkörülményekkel kapcsolatos rumén kifejezéseket már sokkal könnyebben vette át s kezdte használni az illető. Mint gimnáziumi tanárnak módomban állt megfigyelni az öt-hat évig rumén középiskolába járó középiskolások nyelvét is. A második bécsi döntés után megindult magyar nyelvű oktatás hatása alatt az idegen kifejezéseket hamarosan elhagyták, de nyelvérzékük évekig küzdött még a sok idegenszerűséggel. Ha ez a nemzedék is rumén egyetemre került volna, nyelvérzéke nem egynek teljesen elromlott volna.

¹³ „Önkényesnek tetszhetik a vizsgált anyag alapján a háború előtti rumén hatásnak a háború utánival való egybevetése, minthogy az I. rész inkább a beszélt nyelvre, viszont a második az írott szövegekre támaszkodik.“ — Az író itt, helyes érzékkel saját, alapvető módszertani tévedésére tappintott rá!

ÉVI KÖZGYŰLÉSÜNK

Mint mindig, ebben az évben is ünnepélyes keretek között folyt le az Egyesület évi rendes közgyűlése február utolsó vasárnapján az Egyetemi Könyvtár előadótermében. A teljes számban jelenlevő elnökségen, a tárgyszakosztályi elnökökön, a nagyszámú igazgató, alapító és rendes tagon kívül szépszámú közönség tette ünnepélyessé az ezévi közgyűlést. A közönség soráiban foglalt helyet az éppen Kolozsvárt időző *dr. Bárdossy László* ny. miniszterelnök is.

Negyedtizenkettőkor vonult be az egyetemi könyvtári előadóterembe báró *Jósika János* elnökkel az élén *dr. Tavaszgy Sándor* és *dr. gróf Bánffy Miklós* alelnök, *dr. Bíró Vencel* főtitkár, *Nagy Géza* titkár és *dr. Ottlik László* egyetemi ny. r. tanár.

Báró *Jósika János* elnök meleg szeretettel üdvözölte az Egyesület megjelent tagjait, az érdeklődő közönséget, valamint az Egyesület közgyűlését jelenlétével kitüntető *dr. Bárdossy László* ny. miniszterelnököt. Megnyitó beszédében először is kegyelettel emlékezett meg az Egyesületnek az utolsó közgyűlés óta elhunyt két régi harcos tagjáról: *dr. Ruzitska Béla* igazgatóválasztmányi tagról és *dr. Tusa Gábor* egyesületi ügyészről. Szavait a közgyűlés felállva hallgatta végig. Ezután az elmúlt évben élvezett állami támogatásról emlékezett meg az elnöki megnyitó.

„Hálás köszönettel tartozunk kormányunknak és különösen a vallás- és közoktatásügyi miniszternek gondoskodásáért és bőkezű támogatásáért — mondotta —. Ezt legjobban mi tudjuk értékelni, akiknek a megszállás alatt nagyon is szűkös eszközökkel, minden állami támogatást nélkülözve, sőt gyakran üldözötve kellett az erdélyi tudományos élet fenntartásáról és folytatásáról gondoskodnunk. Annál nagyobb örömünkre szolgál most, hogy egy olyan évet zárhatunk le, melyben Egyesületünk minden tekintetben megfélemlített nagynevű alapítója célkitűzéseinek, sőt fokozott mértékben teljesíthette feladatait.“

Báró *Jósika János* elnöki megnyitó beszédének további részében röviden beszámolt a tárak, a szakosztályok, az igazgatóválasztmány munkásságáról, a vándorgyűlés és az erdélyi tudományos intézményekkel fennálló szoros kapcsolat örvendetes eredményeiről, majd a következő szavakkal fejezte be beszédét:

„Tisztelt Közgyűlés! Egy világháború közepén állunk, és egy latin közmondás azt mondja, hogy ha Mars szól, a múzsák elhallgatnak. Egyesületünk bebizonyította, hogy a fegyvercsörtetések közepette is meg tudta szólaltatni a tudományosság múzsáit. De kérjük Istent, hogy adja meg mielőbb vitéz honvédeink fegyverének a győzelmet és a várva-várt béke áldásait, hogy nyugodtan tudja Egyesületünk kifejteti és folytatni tudományos működését a magyar tudományosság fejlesztésére és egy szebb magyar jövő érdekében! E kívánsággal a közgyűlést ezennel megnyitom.“

A nagy tetszéssel fogadott elnöki megnyitó után a közgyűlés *Nagy Géza* titkár jelentését hallgatta meg az Egyesület 1942. évi működéséről.*

Az egyhangúan tudomásulvett titkári jelentés elhangzása után *Dóczy Ferenc* számvizsgáló bizottsági tag olvasta fel az 1942. évi számvizsgálatról szóló jelentést. Javaslatára a közgyűlés egyhangúan megadta az Egyesület pénztárosának és az Egyesület összes szerveinek a szokásos felmentést.

Ezután *Szabó Márton* pénztáros olvasta fel a pénztári jelentést és mutatta be a vagyonmérleget. Jelentésében megállapította, hogy az Egyesület 1942. évi működése pénzügyileg is eredményes volt, különösen örven-

* A jelentést egész terjedelmében a hivatalos részben közöljük [A szerk.].

deies az, hogy a tagok egyre teljesebb számban tesznek eleget tagdíjfizetési kötelezettségüknek. Ez is szép bizonyítéka annak, hogy a felszabadulás utáni kényszerű átmeneti idő elteltével a tagokban megint felébredt és megerősödött az a tagsági öntudat, amely nélkül nem képzelhető el egészséges és eredményes egyesületi élet.

A pénztári jelentéssel le is zárult a közgyűlésnek a múlt évvel foglalkozó része, és most az 1943. munkaévvvel kapcsolatos igazgatóválasztmányi előterjesztések és javaslatok meghallgatására tért át a közgyűlés.

Először *dr. Bíró Vencel* főtitkár terjesztette elő az Egyesület 1943. évi munkatervét. Az alapszabályokban kitűzött egyesületi célok szigorú szem előtt tartásával vizsgálta meg azokat a lehetőségeket, amelyeknek kihasználásával még eredményesebbé válhat az Egyesület tudományos és közművelődési munkássága. Hangsúlyozta annak szükségességét, hogy az Egyesület terei, szakosztályai és a közönség közötti kapcsolat minél élénkebb legyen. Ebből a célból javasolta, hogy a terek gondoskodjanak rendszeres tárlatvezetésről, a szakosztályok pedig foglalkozzanak a népszerűsítő előadások újramegindításának gondolatával. A munkatervet a közgyűlés elfogadta, és végrehajtásával megbízta az igazgatóválasztmányt.

A következő tárgyszorzi pont az Egyesület 1943. évi költségvetésének előterjesztése volt. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum bérösszegéből, az évi államszegélyből, az egyesületi ingatlanok bérjévedelméből és a tagdíjakból befolyó 170.000 pengő bevételből a költségvetés elsősorban a terek gyarapításáról, a megszállás alatt a terekben előállott károk és hiányok pótlásáról, valamint a szakosztályok tudományos munkásságának támogatásáról gondoskodik, de természetesen megfelelő összegeket irányoz elő az általános egyesületi célok megvalósítására, valamint az Egyesület igazgatási költségeire is. Az igazgatóválasztmány által készített költségvetési tervezetet a közgyűlés egyhangúlag elfogadta.

A továbbiak során a közgyűlés az alapszabályokban előírt bizottságok kiküldéséről intézkedett. A számvizsgáló bizottság tagjaiul a közgyűlés, eddigi számvizsgáló bizottsági munkásságuk feletti legteljesebb elismerése mellett ismét Dóczy Ferenc és Gálffy Zsigmond igazgatóválasztmányi tagokat küldötte ki. A tárvizsgáló bizottságokba a következő tagokat választotta meg a közgyűlés: Könyvtár és Levéltár: László Dezső rendes és dr. Szabó T. Attila igazgatótag; Érem- és Régiségtag: dr. Kántor Lajos igazgató- és Orosz Endre alapítótag; Állattár: dr. Karl János rendes és Bodrogi János rendes tag; Növénytar: dr. Tulogdy János igazgatóválasztmányi és Török Zoltán rendes tag; Ásványtar: Xántus János igazgatóválasztmányi és Török Zoltán rendes tag; Föld- és Őslénytani tár: Török Zoltán rendes és dr. Tulogdy János választmányi tag.

Ezután a közgyűlés az üresedésben levő egyesületi ügyészi tisztséget töltötte be, és az igazgatóválasztmányt egészítette ki. A dr. Tusa Gábor elhunyt folytán megüresedett ügyészi tisztségbe a közgyűlés egyhangúan *dr. Hegedüs Sándor* ügyvédet, városi tiszti ügyészt, rendes tagot választotta meg. Dr. Hegedüs Sándor hosszú gyakorlattal rendelkező ügyvéd, aki a felszabadulás után két évig városi tanácsnok volt, jelenleg városi tiszti ügyész. Évek óta résztvesz az erdélyi szellemi mozgalmakban.

Ezután a közgyűlés *dr. Herepey Árpád* egyetemi könyvtári igazgatót vezette be az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának igazgatói tisztségébe, majd tudomású vette a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi szakosztály tisztújítását, amelynek folytán a szakosztályi közgyűlés elnökké *dr. Balogh Artúr* eddigi elnököt, a lemondott *dr. Oberding György József* helyébe pedig szakosztályi titkárrá *dr. Martonyi János* egyetemi ny. rk. tanárt, az Egyesület rendes tagját választotta meg.

Végül az igazgatóválasztmány kiegészítésére került sor. Az alapszabályok értelmében minden évben az igazgatóválasztmány 21 választott tagja közül kilép az a hét tag, akit három évvel azelőtt választott meg a közgyűlés. A kilépettek újra megválaszthatók. Ebben az évben dr. Bíró Vencel, dr. Boga Alajos, Gálffy Zsigmond, Márton Áron, Vári Albert és dr. Vékás Lajos 1940-ben megválasztott igazgatóválasztmányi tagok lemondására került sor. Ugyancsak most járt le az 1942-ben elhunyt dr. Ruzitska Béla igazgatóválasztmányi tagsága is. Dr. Bíró Vencel igazgatóválasztmányi tagot az Egyesület 1942. évi rendes közgyűlése főtitkárrá választotta, és így hivatalból lett a választmány tagja. Az igazgatóválasztmány javaslatára a közgyűlés az 1943-tól 1946-ig terjedő ülésszakra a következő rendes tagokat választotta meg, illetőleg választotta újra az igazgatóválasztmány tagjaiul: *dr. Baráth Béla, dr. Boga Alajos, Gálffy Zsigmond, dr. Kristóf György, Márton Áron, Vári Albert és dr. Vékás Lajos.*

Az indítványok, javaslatok során a közgyűlés tudomásul vette a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi szakosztály, valamint a Jog- és Társadalomtudományi szakosztály új ügyrendjét, az utóbbi szakosztály közgyűlésének kérésére pedig kimondotta, hogy az egyesületi alapszabályok módosításának végleges tárgyalása során a szakosztály nevét Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályra fogja változtatni.

A közgyűlés az Egyesület multévi működésének számbavételén és folyó ügyeinek elintézésén kívül — a hagyományokhoz híven — egy ünnepi értekezésnek is helyet adott a tárgysorozatban. A közgyűlés keretében a Jog- és Társadalomtudományi szakosztály felkért előadójaként *dr. Ottlik László* egyetemi ny. r. tanár tartott magas színvonalú, értékes ünnepi előadást *A politikai géniusz* címen.

A közgyűlés báró Jósika János elnök zárószavaival ért véget.

Nagy Géza

TÁJKÉRDÉSEINK ÉS A KOLOZSVÁRI SZEMLE JELENTŐSÉGE

Mai szakosztályi ülésünkön Apáczai Csere János idejének kolozsvári scholabeli állapotairól hallunk előadást, szakavatott tudóstól, bizonyára egészen új adatok megvilágításában.* A kérdés igen vonzó egyrészt a hozánk közel álló Apáczai Csere János személyénél fogva, kit a magyar tudomány és műveltség történetében kivételes megbecsülés illet meg, másrészt azért is érdeklődéskeltő, mert Kolozsvárról van szó, amelynek multjához és jelenéhez mindnyájunkat eltéphetetlen kötelek kapcsolnak és meleg érzelmi szálak fűznek. Az újabb történetírás felismerte az egyes városok, vidékek, tájak kiemelkedőbb szerepét a nemzeti művelődés szolgálatában, s ezzel jelentőséget nyert a kisebb tájegységek irodalmi, tudományos, művészeti, népi, társadalmi, gazdasági, egyházi és politikai multjára vonatkozó adatokból annak a lelkeségnek és szellemiségnek a kifejtése, mely az illető helyek történeti színét és kulturális jellegét az idők folyamán kialakította. A városokat, tájakat, melyekben az egymást váltogató nemzedékek soha meg nem szűnő törődéssel munkálják a lelki és anyagi jólétet, élő személyiségeknek foghatjuk fel, ennél fogva beszélhetünk a közművelődés fejlesztése terén szerzett érdemeikről, sőt ezt bizonyos rangsorral is kifejezhetjük.

A városok azonban, mint a közművelődés közismerten fontos tényezői, a jelenben is feladatokat vállalnak és váltanak valóra a szellemi élet vona-

* Ez az elnöki megnyitó elmondott a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály f. évi március 17-i szakülésén, mikor Apáczai Csere János korának kolozsvári scholabeli állapotairól *Herepei János* adott elő.

lán a műveltségjavak felvételében, termelésében és tovább sugárzásában. Ma már — jól tudjuk — nemzeti érdeket szolgáló elsőrangú művelődéspolitikai követelmény az egyes városok kiépítése művelődési gócpontokká azzal a rendeltetéssel, hogy a főváros mellett hátrányosabb helyzetben levő vidék is tevékeny szerepet kapjon a szellemi élet szervezetében a nemzetiség védelme, megerősítése s a lelkiség öntudatosítása céljából. Ebben a művelődéspolitikai elvben tulajdonképpen az a törekvés jut kifejezésre, hogy a fokozatosan kiépített kulturális központok útján, amelyeknek gondoskodniok kell bizonyos körzetekben a szellemi javak egyenletes elosztásáról, a kultúra ne maradjon csak a szerencsésebbek számára elszigetelt jelenség, hanem legyen az egész ország egyetemesen élvezett és közösen gyarapított nemzeti kincse.

Ha Kolozsvár kulturális szerepét és önállóságát összehasonlítjuk a magyar vidéki városokéval, várákosásunknak megfelelő igen előnyös helyzetképet kapunk. Ezt figyelemre méltatni annál is inkább időszerű, mert a folyóiratok és hírlapok hasábjain éppen napjainkban élénk ütemű megbeszélések és vitatkozások folynak az ország fővárosa és a vidék kultúrája közt támadt szakadékról, nagy városainknak a fővárossal egyenrangú kulturális kiképzésének módozatairól, a városegyniségnek kiformalásáról és beillesztéséről a táji egységekbe, hogy a szellemi és kulturális erők egyforma elosztódásával és egyensúlyba állításával meg lehessen szüntetni egyik helyen a veszedelmes vértolulást, másik helyen pedig a beteges pangást. Mindezeket a törekvéseket és a még mindig csak az elmélet síkján mozgó megfontolásokat nagy megértéssel kíséri, bár bizonyos egykedvűséggel szemlélheti Kolozsvár, mert úgy érzi, hogy a manapság közüggé növekedett kulturális decentralizációt elsőnek és legteljesebb mértékben éppen ő való-sította meg az összes magyar vidéki városok között. Vannak olyan városképző művelődési intézményei és szervei — évszázados múltú egyeteme, színháza, iskolái, könyvtárai, nyomdái, folyóiratai, tudományos egyesülete, irodalmi társulata, közművelődési alakulata, stb. —, amelyek országos viszonylatban is számottevő tényezői a magyar kultúrának. Érthető ezekből, hogy jelentős tudományos és irodalmi élet a magyar vidéken egyedül Kolozsvárt eresztett állandó és mély gyökeret, de az igazság érdekében állapítsuk meg mindjárt azt is, hogy ez a gyökérverés nem ma jött létre, hanem a lelkek mélyén elevenen élő százados hagyományok erejével még abban a próbára tevő válságos két évtizedben történt, amikor Kolozsvár mentette meg a magyar szellem elhalását az idegen világ nyomasztó légkörébe került erdélyi tereken.

Az elhatalmasodott kulturális központosítás, amelyet annak idején még Kármán Józsefék, Kisfaludy Károlyék és Széchenyiék sürgettek türelmetlenül, hogy az 1867 utáni évtizedekben túlságos sikerrel merev formát ölt-sön, bizonyos lenéző és gúnyosan fölényeskedő árnyalattal emlegette a vidéket és lenézte mindazt, amiben helyszíni megnyilvánulást vett észre. Manapság aztán, amikor a népi szellem előretörése is megköveteli a magyar kultúra egységének helyreállítását, sokkal helyesebb szemlélettel a művelődé-spolitika egyik legfontosabb feladatának érezzük a vidék szellemi felemelését és a nemes értelemben vett lokalpatriotizmus helyes érvényesülését. Igen örvendetes, hogy ez az eszmei felismerés, mielőtt még nálunk problémává szélesedett volna, szinte meglepetésszerűen gyakorlati keresztülvitele talált abban a helytörténeti és kulturális folyóiratban, melyet Kolozsvári Szemle címmel ez év elején Kolozsvár thj. sz. kir. város indított meg Kolozsvár és a környékét alkotó táj kultúrájának szolgálatára. A város mindnyájunktól tisztelt és a legszélesebb körökben nagyra becsült polgár-

mestere a kiadvány előszavában helyesen állapította meg, hogy a Kolozsvárt megjelenő folyóiratok és munkás törekvések az egész erdélyi életet ölelik fel, s e mellett hiányzik a „kolozsvári, kalotaszegi táj, mezőségi és szamosmenti szórványvidék kulturális, gazdasági életének, multjának, jelenének és jövőbeli lehetőségeinek olyan vizsgálata, amely a tudomány eszközeivel az értékeknek megőrzését, megtartását és fejlesztését kívánja szolgálni.“ Ennek a hiánynak a pótlására vállalkozott a Kolozsvári Szemle, mely a Győri Szemle, Vasi Szemle, Debreceni Szemle, a pécsi Sorsunk és a szegedi Délvidék párjaként hivatva lesz arra, hogy a város jellegét és a nemzeti életben egyedül szükséges létcélját kidomborítsa. A kezdeményezés őszinte elismerést érdemel, mert Jakab Elek bámulatos anyagot tartalmazó hatalmas monográfiája után is sok feladat vár még elvégzésre, kiegészítésre, új módszerű, mai szemléletű újraértékelésre, hogy Kolozsvár multjának gazdagságát minél kimerítőbben feltárva szemlélhessük, kulturális jelentőségét igazi méreteiben és teljes megvilágításban láthassuk.

Az új folyóiratot s vezető gondolatát, amely voltaképen a mi honismereti célkitűzésünket követi Erdély legtermékenyebb művelődési pontjára vonatkoztatva, éppen nekünk kötelességünk észrevenni és megértéssel méltányolni. Ezért méltóztassék egyetérteni abban, hogy a Szakosztály nevében bizalommal üdvözöljem a Kolozsvári Szemle fontos feladatvállalását, őszinte örömünk kíséretében, hogy Kolozsvár thj. sz. kir. városnak a mai megnehezült élet ezer gondja között időszerű tudományos feladatok szolgálatára is vannak gondolatai és szempontjai.* Kérem a Szakosztályt, hogy ezt a vállalkozást kísérje rokonszenvvel és sikerét mozdítsa elő a tárgykörbe vágó tudományos eredményeivel.

György Lajos

SEPRÓDI JÁNOS ÉS TUDOMÁNYOS HAGYATÉKA

Ez év januárjában Seprődi János özvegyének és gyermekeinek megértése végre az arra legilletékesebb helyre, az Erdélyi Nemzeti Múzeumba juttatta kora legjelentősebb erdélyi népzenei gyűjtőjének és a magyar zenetörténet országos viszonylatban is elsőrangú művelőjének, *Seprődi János*nak népzenei és zenetörténeti hagyatékát.

Az a nehéz időszak, melyben Seprődi János eltávozott az élők sorából, mint annyi magyar intézmény, úgy az EME életében is a szinte teljes tehetlenség dermedt időszaka volt. Az EME tudományos munkásságában és egyesületi életében élénk részt vevő Seprődi iránt *akkor*, 1923-ban nem rohatta le az Egyesület még futó megemlékezés formájában sem háláját. Így most, mikor Seprődi hagyatéka a Múzeum őrizetébe került, legalább néhány sort szentelünk az ember és a tudós emlékének.

Seprődi János 1874. augusztus 15-én a marostordamegyei Kibéden szegénysorsú szülőktől született. Az elemi iskolát itt és Makfalván, a középiskolát Székelyudvarhelyen, az egyetemi tanulmányokat Kolozsvárt végezte. Már

* A szerkesztő az idősebb testvér őszinte örömeivel csatlakozik az üdvözléshez, s maga is melegen köszönti az új folyóirat megértő létrehívóját, *Keledy Tibor* polgármestert és szerkesztőit, *Csizmadia Andor* és *Katona Lajos* városi tanácsosokat. Az, amit az Erdélyi Múzeum eddig egyedül végzett, egyebek között Kolozsvár meg közvetlen vidéke multjának és jelenének kutatását, ezután egy külön csak e célt szolgáló folyóirattal karöltve végezheti. Amellett, hogy ez bizonyos könnyebbséget jelent az EM. munkája számára, nagy lépésekkel visz előre közvetlen környezetünk, szűkebb hazánk múltbeli és jelenkori kérdéseinek megismerése felé.

középiskolai tanulmányai vége felé, tehát nagyon korán megnyilatkozott lelkiében az az érdeklődés, mely őt élete végéig a szépirodalom és a zenetudomány komoly munkássává tette. Hatodik gimnázista korában már országos szépirodalmi pályázaton dicséretet nyert, VII. és VIII. osztályos korában meg már olyan kiváló zenész volt, hogy a kollégium reá, diákjára bízta heti két órában a II. és III. osztályban az ének- és a zeneelmélet tanítását. A középiskolai tanulmányok elvégzése után a Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karán magyar és latin nyelvi irodalmi meg nyelvészeti előadásokat hallgatott, és ezzel párhuzamosan a kolozsvári református kollégium gimnáziumában egyházi éneket és zeneelméletet tanított. Ilyenirányú munkát még 1898-tól kezdődő helyettes tanári időszaka alatt és azután is végzett. A tanári oklevelet 1899-ben szerezte meg; három esztendei helyettes tanárság után 1901-ben választották meg a kolozsvári református kollégium rendes tanárának. Ettől kezdve 1922 őszén bekövetkezett súlyos betegségéig, illetőleg 1923. március 6-án 49 éves korában történt haláláig, tehát mintegy negyedszázadig nevelte, tanította a kollégiumban kiemelkedően szigorú, puritán szellemben az ifjúságot.

Bár Seprődi éppen lelkiismeretessége, igazságossága és nem utolsó sorban tudása miatt is kiváló nevelő, oktató volt, munkássága nem korlátozódott csak az iskolai munkára. Résztvett Kolozsvár, sőt az ország nagyon sok közművelődési és tudományos mozgalmában, munkájában. A kolozsvári zenekonzervatóriumhoz mint a zenekar tagja, majd a konzervatórium alelnöke kapcsolódott hozzá, a Nemzeti Színház munkájában mint zeneíró és az ifjúsági előadások felolvasója vett részt. Egyesületünk munkájában főként akkor kapcsolódott bele, mikor 1909-től 1912-ig a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály titkárságát töltötte be. Népzenei kutatásában az EME támogatta Seprődit.

Minde munkásságáról csak kortársai és a kor történeti forrásai őriznek szép emlékeket. Munkásságának van azonban két olyan oldala, amely a magyar tudománytörténetben örökre maradó nevet szerzett neki. Egyik: zenetörténeti kutatásai, a másik: népzenei és népdal-gyűjtései. A Kájoni-kódex dallamairól, a magyar népdal zenei fejlődéséről írt tanulmányai, illetőleg a magyar világi és egyházi zene kérdésében folytatott kemény hangú, hatalmas készületségről tanuskodó vitatkozó tanulmányai sok zenetörténeti kérdésben a végleges irányt jelzik vagy a végleges döntést jelentik. A népdal-gyűjtés terén, Bartók Bélát és Kodály Zoltánt megelőzve, járta nemcsak Erdély, különösen Maros-Torda és Szolnok-Doboka magyar községeit, hanem a magyarországi rutén területeket is, mert meggyőződéssel vallotta, hogy a magyar népdal és népzene kérdését a nemzetiségek ilyenirányú megnyilvánulásainak ismerete nélkül lehetetlen megoldani. Milyen korszerű gondolat ez még ma, Bartók és Kodály után is!

Hagyatéka is főként munkássága e kettős irányának eredményeiből tevődik össze. Az előbb említett munkásság egyik részlete a Régi magyar zenetár 10 doboznyi jegyzetanyagában, a másik irányú munkásság, a népdallamkincsére vonatkozó Magyar népzenei gyűjtemény ugyanolyan terjedelmű jegyzetanyagán kívül az Idegen népek zenéjének 4 doboz jegyzetében, nyomtatásra előkészített, de ki nem adott kéziratokban és 56 drb. fonográf-hengerben maradt ránk. Ezenkívül a hagyatékkal még mintegy 20 doboznyi más természetű jegyzetanyag, kézirat került a múzeumi kéziratárba. Sajnos, könyvtárának csak töredékét sikerült megmenteni és beszállítani. Az így megmenekedett anyagból kétségtelenül a magyar egyházi éneklés történetének vizsgálata céljából összegyűjtött nyomtatott énekeskönyvek a legjelentősebbek. Az egész hagyaték minden részlete magánviseli a rendszeres, pontos, céltudatos ember és tudós keznyomát.

Amit annak idején, Seprődi halálakor nem írhattunk meg az Erdélyi Múzeumban, mert e folyóiratnak *akkor* szünetelnie kellett, most az egykorú nekrológ írójával, ha kissé késetten is, de mégis alkalmoszerűen leírhatjuk: Seprődi János „a közéletben éles és kemény szóval, a tanári katedrán az ifjúságért lelkesülő szeretettel és csodálatos előadásművészettel, az egyházi és iskolai szakirodalomban bátor és ékes tollal, a zeneművészetben kiváló esztétikai tudással és finom hozzáértéssel dolgozó, nagyon hűséges, nagyon őszinte, nagyon becsületes, harcos egyéniség volt... Vele a drága múlt egy eleven, immár e világban magát otthon alig találó darabja szakadt ki életünkéből. Munkáséletének áldásai azonban továbbmunkálnak mindenütt, ahol az ő mélyreszántó ekéje barázdákat húzott magvetés és aratás számára.”¹

Szta

ÚJÍTÓ RÉGIESKEDES

Március folyamán a kolozsvári városháza épületének piac felőli hármastagozású főbejáróján új, vasrácsos ajtókat helyeztek el. Egyszerű, szinte szintje jelentéktelen esemény lenne ez, ha az ajtószárnyak feliratain és a diszítésre felhasznált címerek rajzában nem láthatna a hozzáértő, sőt az avatatlan városlakó is olyan értelmetlen és érthetetlen hibákat, amelyeknek elkövetését egyáltalában nem követelte meg a díszítő szándék. Nem egyeztetetők össze ezek azzal a történeti hagyománytisztelettel sem, amelynek a város vezetősége a visszatérés óta immár számtalanszor tanújelét adta. Minthogy ezek a címerek és feliratok, gondoljuk, történeti hagyománytiszteletet és öntudatot szándékoznak terjeszteni, bármennyire kellemetlen feladat, fel kell emelnünk szavunkat az *ilyen* régieskedés és az *ilyen* címerhasználat ellen.

Az az épület, a városházának régen Tanácsház néven ismert épülete, amelyre az új ajtókat felszerelték, alig száz esztendőes épület. Az újklasszikus, kissé már az újreneszánsz felé hajló alkotást 1843–46 között építette Kagerbauer Antal.¹ Komoly homlokzatát az újklasszicizmus tartózkodó, finom egyszerűsége jellemzi. A homlokzaton lévő címer összhangosan simul bele a puritán egyszerűséggel megalkotott épület homlokzatának képébe.

A 40-es évek nagy nemzeti fellendülésének idején, az erdélyi országos múzeum, a nemzeti nyelvet művelő színház ügyének a magyar nyelvet előtérbe állító idején emelték tehát ezt az épületet, akkor, mikor, legalább is Erdélyben, a nemzeti fejedelemség korának letűnte után a bécsi udvar erőszakolta latin nyelv uralma már teljesen megszűnt. Nem lett volna *akkortól* a híres 1841/43-i erdélyi országgyűlésen egyetlen magyar- vagy székelyföldi követ sem, aki — ha egyáltalában feliratot akartak volna elhelyezni ezen az épületen — ne a *magyart* választotta volna a felirat nyelvéül. Kolozsvár akkor már Erdélynek magyarföldi részén a legmagyarabb város volt; az idegen, nem őslakó elemek valamelyes számbeli erőrekapása csak a század második felében, számszerűleg meg éppen csak Kolozsmonostornak Kolozsvárhoz való csatolása után következett be.

Ilyenformán igazán érthetetlen és értelmetlen régieskedés, hogy ma, mikor a latin nyelv még inkább idejét multa nyelvnek tekinthető, az újonnan

¹ Református Szemle. XVI (1923), 88.

¹ Vö. Balogh Jolán: *Kolozsvár műemlékei*. Bp., 1935. 40. l. — Képe a műemlékek között a 114.

felszerelt ajtók félköríves részében a következő latin feliratos szövegeket helyezték el:

A baloldali ajtón	A középső ajtón	A jobboldali ajtón
A R M A	TRANSSYLVANIÆ	MAT HIAS
TRA NSSY	CIVITAS * PRIMA	REX H V N
LVA NIÆ	RIA * A * D * 1943	GAR I A E

A latin feliratos szöveg alatt magukon az ajtószárnyakon (balról jobbra idézem) viszont már a *JOG, TÖRVÉNY, IGAZSÁG* szó, tehát magyar nyelvű felirat áll. Meg kell különben jegyeznünk azt is, hogy Kolozsvár polgárságának jó része nem értve a középső ajtón lévő latin feliratban a *PRIMARIA* szó jelző voltát, a megszállás alatt e szóhoz tapadt, érthetően kellemetlen emlékei ébrednek fel. Mire való ez, és mire az a nyelvbeli felemás kettősség, mely a felső és alsó felirat között van, nehéz eldönteni.

A felirat latin nyelvű volta elleni kifogás mellett igen súlyosan kifogásolhatók a címerek. A feliratok a baloldali ajtón Erdély, a jobboldalon a Hunyadi-ház címerét fogják közre. A középső ajtó felső részében meg (szemben állva) balról Kolozsvár, jobbról pedig a magyar államcímer fogja közre a feliratot.

Lássuk hát egyenként a címereket.¹

I. *A középső, nagy kapun:* 1. A magyar állam címerében: A címerpajzs pereméről hiányzik a magyar szent korona és a kettőskereszt aljáról, illetőleg a hármás halom középsőjéről a kis, leveles, nyílt korona. Mindkét koronát az 1918. évi, októberi forradalom első napjaiban távolították el az országcímerről; a tervező tehát az országcímert forradalmi megváltoztatásában kívánja a városháza kapuján megörökíteni. A *kettőskereszt* pálcaszerűségében nehezen ismerhető fel, holott az egyedül helyes, ú. n. talpaskereszt is könnyen elkészíthető lett volna technikailag, szilárdsága ú. n. tartása biztosításával. Egyébként meg kell jegyezni azt is, hogy a magyar kettős kereszt címermező e nyílt, leveles koronanélküli, tehát forradalmi formájában ment át a Csehszlovák köztársaság címerébe, s ma a szlovák köztársaság címere. A v á g á s o k csak osztóvonalakat tüntetnek föl, vagyis az Árpád-ház sötét (vörös) és világos (fehér) csíkjai nincsenek érzékeltetve, pedig ez könnyen és artistikusan elérhető lett volna, ha a vörös (páratlan számú: 1, 3, 5, 7) csíkok egymástól 2 cm-re alkalmazott függőleges pálcákkal berácsoztattak volna; így az országcímer erőteljesen hatna és valóban az országcímer lenne.

2. A v á r o s c í m e r e n a fal oromsora nem lekerekített ormókból áll, hanem erőteljes, magas négyszögüekből. Ezek is könnyen alakíthatók lettek volna. A kapú pedig sem a XIV, sem a XV. századi eredeti pecsételőn nem volt esúcsíves, hanem köríves. A pajzs peremére a lilomos koronát kellett volna elhelyezni.

A középső kapun heraldikai rangsorolás tekintetében a városcímer megelőzi az országcímert, t. i. a városcímer heraldikailag jobbról (a természetben pedig balkézfelől), az országcímer balról (vagyis jobbkezfelől) van. E két címer okvetlenül felcserélendő, a már említett hibák és hiányok kijavításával.

II. *A jobboldali kapun:* A H u n y a d i - h á z címerképe, a esőrével gyűrűt tartó, legalyazott faágon álló holló mintha telegráfróton állana, holott a

¹ A címerrajzok heraldikai hibáinak felsorolását *K. Sebestyén József* volt szíves rendelkezésemre bocsátani; ezt szóról-szóra az ő szövegezésében közlöm.

legalyazott, tehát ágcsonkos ág vasból könnyen alakítható lett volna. Így nem ismerhető eléggé föl, és teljesen idegenszerű ábrázolás.

III. *A baloldali kapun:* Erdély címerének a szász székeket jelentő alsó mezejében a hét bástya helyett hét csúcsostetős házikó szerepel. Ezek helyett hét olyan bástya volna e mezőbe helyezendő, melyek minde-
nikének peremén három ormós oromsor van. Műszakilag ez is könnyen meg-
oldható lett volna.

E vaskapuk kívülről, a sötétség felé nézve alig tűnnek föl; belülről — a világosság felé — annál erőteljesebben jelennek meg. Így pedig mind a címerek, mind az amúgy is nehezen olvasható latin feliratok fordítva lát-
szanak, s még talányszerűbbek lesznek.

Mindezeket annál is inkább kötelességünknek tartottuk megírni, mert hiszen mikor az év elején a városi műszaki hivatal egyik vezető tiszt-
viselője felkereste az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárát, hogy ott *Kelemen Lajos* főigazgatótól és *K. Sebestyén József* heraldikustól a bemutatott terv-
ről szakvéleményt kérjen, az itt megnevezettek a fennebb felsorolt észrevéte-
leket megtették és felhívták a kérdéstevő figyelmét azokra a nemzeti szem-
pontokra is, amelyek alapján a kapuk feliratán való változtatás is szüksé-
gesnek látszik. Nem tudjuk megérteni, miért nem vették tekintetbe ezt a
szakvéleményt, melyet két ilyen kiváló szakember, Erdély legnagyobb törté-
nése és Magyarország legjobb címerszakértője adott.

A múlt tisztelete szép dolog, de azt *így*, ilyen hamisan újító régieskedés-
sel nem lehet szolgálni. Éppen a múlt *helyes* tisztelete, az ilyen és hasonló
emlék-szerű alkotásokon a célszerűségnek, az egyéni művészi munkának a
történeti, heraldikai és nem utolsó sorban nemzeti követelményekkel való
szerencsés összeegyeztetése akadályozza meg azt, hogy céljatévesztett alkotá-
sok *ilyen* módon idézzék elénk történelmünk letűnt századait.

Szabó T. Attila

ADATTÁR

A csomakőrösi szitaszövés

Ha a háromszékmegyei Kovászna községből Papolc felé haladunk, útunk a Kárpátok egyik völgykeblére lapuló színszékely falucskán vezet keresztül. Nem gondozott, nem gazdag község. Neve ma: Csomakőrös. E helység kedvező gazdasági fekvése korán magára vonhatta a leteleplők figyelmét. Erdők alatt, mezők felett fekszik. Fát, búzát egyaránt terem lakóinak. A falura vonatkozó első hiteles feljegyzés csak az 1567. regesztrumban tűnik fel, ahová *Keoreos* néven írták be. Ekkor 14 kapuszámból állott. Az 1713-i rendi összeírás a falu népének kiváló katonavoltáról tanúskodik, mivel nagyrészüik székely lófő. Történetének érdekességéhez hozzátartozik az is, hogy az utóbbi századokban itt sem főnemesek, sem jobbágyok nem laktak. Lakói egyenrangú birtokos határőrkatonák voltak, kik termőföldjük soványságát kitaró és szívós munkával pótolták. Testileg-lelkileg szívósak és erősek ma is, munkájukban fáradhatatlanok és állhatatosak, akár csak nagy szülőttjük: Kőrösi Csoma Sándor, kinek életében a szülőfalu szigorú katonai jellege és testi szívósága napról-napra megnyilvánult.

A kőrösiek a multban kiváló szitaiparukkal tették nevüket ismertté. A gazda a maga által kieszelt és tökélesített eszközökkel elkészítette a szitakérget, felesége a szitavásznat az urától összeállított *osztovátán* megszölte, a gazda kéregre tette s együtt elszekerettek készletükkel messze földre: az egész ország területére, Romániába, Törökországba, de különösen Oroszországba. A nagy Csoma Sándor családja is foglalkozott szitakészítéssel.¹ Ma a szitaipar teljesen kihalt, megölte a gyári előállítás. Még csak egy 60 éves ember, Bán Sámuel foglalkozik vele, ki a kéregfáragást atyjától s felesége Tamás Mária, ki a szövést anyjától tanulta. Nem lesz érdektelen, ha ezt a végóráját élő ősi székely háziipari foglalkozást a teljes enyészettől megmentjük.

A **kéreg**. A szitakéreg a legjobb minőségű *hangszerfa*-nak nevezett 40—50 éves *szemerkefából* (vörös fenyő) készül. A nyers fatörzset másfélméteres hasábokra fűrészelik (mert nagy szitának 1.5 m a hossza) és a *szátaló vas*-sal s a fából készült *hasító ékkel* 4 és fél collra *lebelezik* (a kéregkészítésre alkalmatlan középrészt kivágják). A lebelezéskor a fának egyenes vonalban történő hasadását fejszeélllel irányítják. Ezután következik az *elszálolás* (kettőbe hasítás). Az így nyert 7 cm hasábot a *fokoló inas* segítségével egyszerű kézzel *megfokolják* (megtisztítják). Itt arra kell vigyázni, hogy a fa beférjen a fokoló inas bevágásai közé, mert a

¹ Egy 1844. március 16-án készült községi jegyzőkönyvből ezt olvashatjuk: „Amikor Ns. Törvényünk eleibe szolitatott Gy. K. Ferentz Jossef Csoma Gábor (Sándor öccse) ökegyelme által ily okon, hogy Csoma Gábor ökegyelme e jeleni Holnap 15.dik napján hatgyukér szita vásznokot el ejtett Dants Andrásnál, a hol irt Ferentz Jossef is jelen volt és azon szitákat Ferentz Jossef Debretzy Zigmund láttára fel vette, melyet el is vitt.“ — A jegyzőkönyvnek csak a ténymegállapító részét közlöm, a *deliberatum*-ot nem.

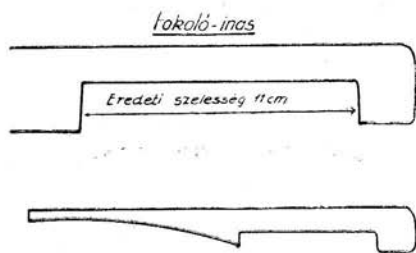
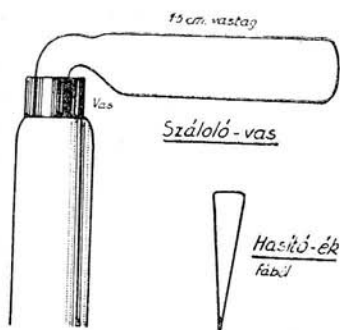
két bevágás közötti szélesség a szitakéreg egyenletes szélességét biztosítja. A fahasáb megtisztítása után a *pelenkőzés*-re kerül a sor, azaz a megtisztított hasábnak apró, vékony lemezekre való felhasogatására. Ez a sok közügyességet és óvatosságot igénylő munka szintén a szálaló vas segítségével történik, ez *vezérli egyenesbe*. A fának munka közben nem szabad hiedegnek lennie, mert akkor *kiszakad*, nem *megy mentire*. A pelenkőzés munkája széken ülve megy végbe. A fahasábot térdeik közé veszik, és a szálaló vassal lassan-lassan a hasábot feszítik, térdjükkel és balkezükkkel mintegy kitapintva a hasadás helyességét. Az utolsó két pelenkét már kezükkel csinálják, szálaló vas nélkül, ott feszítik, ahol szükséges. Ezzel a kéreg meg is van. Ezután csak finoman vékonyítják. Ezt nevezik *simittás*-nak; ez a *faragó estempely*-en történik. A faragó deszkára ráerősítik a pelenkét. Felül a pelenkét létrafokszerű beszorítással rögzítik, alul a testük súlyával. A kézvonóval addig tisztogatják, simítgatják, vékonyítják, amíg a pelenke karikába hajlik. Simítás közben kidolgozzák a kéreg fokát, azaz felső felét, és a kéreg *csináló*-ját, azaz alsó részét, melyre a vásznat teszik. Miután a kérget *megpuhogatták*, következik a kéreg-*hajtás* (hajlítás, begörbítés). A jó kéreghajtásnak előfeltétele az, hogy a pelenke közepén vastagabb, míg két szélén vékonyabb legyen. A hajtás nem darabonként történik, hanem egyszerre 6—10 darabot marokra fognak s ugyancsak a faragó estempely két foka közé beszorítva a nyalábot egész hosszában háromszor-négyszer behajlítják, karikába felgöngyölitik. A kész kérget hármásával az ú. n. *színkéreg*-be teszik (ez egy keményebb behajlított kéreg) mindaddig, amíg a színkéreg teljesen megtelik, azaz csak egy kis tenyérnyi kör marad a közepén. A kész kérgek addig maradnak a színkéregben, amíg teljesen kiszáradnak. Ezt az időt *szoktatás*-nak nevezik.

A szitavászon. A vászon lófarokból készül. Az anyagot először is tincsekbe szedik. A tincseket azután a *héhelő* segítségével *meghéhelik* (a szőr apraját kifésülik). Ezután következik a mosás. Erős lugban és bő szappanozással. A megszáritott anyagot újra héhelik s minden tincset végig spárgával csavarnak körül. Ezután végzik a *legsziporátlanabb munkát*: az *arányított*-t. Ez abból áll, hogy minden tincsből 3—4 szálanként a szőrt kiszedik, illetőleg a szőrt hegyétől számítva hosszúság szerint arányítják. Ennek elvégzésével a tincseket újra összekötik, s a szőrt a tövétől számítva ismét arányítják. Innen kezdve a munka gyorsabb ütemben folyik. A tincseket *elhasogatják* s az egyes apró tincseket *hegyüknél fogva csepiével* betekerik, s aljukat megbogozzák. Munka közben az anyagot állandóan nedvesíteni kell, hogy a szálak ne *sovadjanak* ki. Következő lépés a tincseknek *nyügre való felbogozás*-a. A tincseket elegyengetik, s végüket ollóval *elbetűzik*. A nyügzés általában arra szolgál, hogy a szőrszálak ne kulcsolódjanak egyik a másikba. Végül felső végénél fogva a tincseket kirázzák, hogy az apróbb szálak hulljanak ki. A rövidebb szálakat *ontok*-nak használják fel. A szőr ezzel *meg van vetve*. Ezután következik a *fogdosás*. A tincseket nyüstbe fogják, azaz a *gyakorszitánál*: egy szál nyüst — egy szál szőr. *gyírszitánál*: két szál nyüst — egy szál szőr, a *passzirszitánál*: két szál nyüst — négy szál szőr. Ezt követi a *bordába való befogás*. Ez úgy történik, hogy a *fogdosó*-val a bordába a *prém* szélén (erősség) négy szál szőrt, tovább a belseje felé két vagy egy szál szőrt fűznek be. A gyakorszita befo-

gása bordába: két szál szőr egy bordába párjával, és pedig: első és hátulsó, a gyírszítánál: minden bordába egy szál szőr, csak a szélén dupla, a pasz-szírszítánál: négy szál szőr megy be a bordába. Ilyen hosszas előmunkálat után következik az osztovátára való feltétel. Ez gyors munka. A tincseket hegyüknél fogva zsineggel a *kötözőfához* erősítik és megbogozzák, azután tövüknél fogva (a nyügbe kötött fele) a *ponkstorhoz* erősítve kifeszítik. Csak most értünk el a szövés tulajdonképpeni munkájához. Ez nagyjában a következőképpen történik: az *ontokot* (ez adja a vászon szélességét), vagyis a csépre kötözött tincset vízbe mártják, valamint a *mejéket* is (ez a vászon hosszúságát adja) megnedvesítik, hogy mind a vászon, mind a szőr-szál síma maradjon. Az ontokból, mely a mejékbe sikol, kihúznak két vagy három szálát (aszerint, milyen szitafajtát készítenek) s a bordával ráütnek a kifeszített vászonra, hogy az a kellő tömörséget megkapja. Ugyanekkor a *lábítóval* a mejéket szétnyitják. Minden szítavásznat külön tesznek fel, fognak be s végül szőnek meg.

A vászon feltétele a kéregre. A vásznat *felsirittik* a kéregre. A kérget egyik végénél *csíptetővel* összefogatják, majd a varrásra szánt *szádokfa-hársot* meleg vízbe mártva, letisztítják, lehúzzák róla a *famezsgét*, hogy ne legyen durva. Ezt a munkát *elszálalás*-nak nevezik. Az elszálalás után következik a varrás. Először a *lekötő kés*-sel lyukat hasítanak, majd a kéreg egymáson levő végeit összevarrják körülbelül négy öltéssel. (Minél tömöttebb az öltés, annál szebb a munka). Ezután a kérget átvarrják a másik végénél is úgy, hogy *lefoglalják* a hárs végét is. Itt csak arra kell vigyázni, hogy a lekötő kés ne hatoljon lehetőleg évgyűrűbe, mert ott könnyen hasad, hanem két évgyűrű közé, ahol a kéreg ellenállóbb. Miután a kiálló végeket a varrásnál levágják, a csináló felet egyenletessé teszik, lesímítják egy éles késsel. Szintén lesímítják a *csíptető-t* is, amely nem egyéb, mint egy keskenyebb kéreg; ezt *dupla csíptető*-nek is nevezik. A csíptető belső, alsó felét kivékonyítják, hogy tapadjon a kéreg belső falához. Így a szítalendő liszt nem hull be a kéreg és a csíptető közé. Ezen kívül a csíptető erősségül is szolgál. Ezt a csíptetőrendszert kizárólag csak Kőrösön alkalmazzák, feltalálója éppen Bán Sámuel. Találmányát *belső csíptetős, erős szítá*-nak nevezi. A belső csíptető két végének egy magas üllőn való lenyitolása után következik a külső csíptető lesimítása. A külső csíptető már nem feszül szorosan a kéreg falára. Nem egy szintben helyezik el a kéreggel és a belső csíptetővel (E két utóbbi egy szinten van). A külső csíptető a kéregnél egy jó ujjnyival fennebb van. A külső csíptetőt külön összekötik hárssal, de ezt nem varrják, hanem a hársat egyszerűen rácsavarják. A lyukat árral hasítják, s csak egy helyen foglaltatják össze. A kérég elkészítése a külső csíptetőnek a kéregre való szoros ráillesztése után ér véget. Ha a csíptető netalán igen szoros, feszes, akkor belső feléből faragnak le vagy a végeiből vágnak ki.

A vásznat a külső csíptető és a kéreg közé szorítják be. A vásznat feszesre kihúzzák, hogy a széleken *buggy* ne maradjon. A vásznat a külső csíptető felett szorosan háncsallal *lekötik* s azután a háncs alatt keresztül húzva egy újabb háncsszalaggal és egy *sirittő*-tővel feszesen körülvarrják. Munka közben a háncs állandó nedvesítése szintén szükséges. A szítakészítés utolsó állomása: a *lekötés*. Lekötik a külső csíptetőt. Még pedig

Az alsó kép jobboldali felén a baloldali alak a **pelenkés**, a jobboldali a **kéreghasítás** műveletét végzi. — A bal alsó képen az asszony az osztóvátán sző, a férfi a vásznat teszi fel a kéregre.

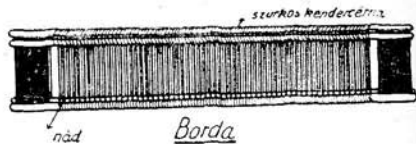
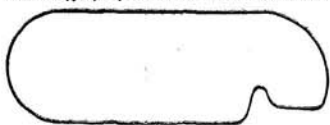
Héhelő

Vastagság hosszúsága 20cm.

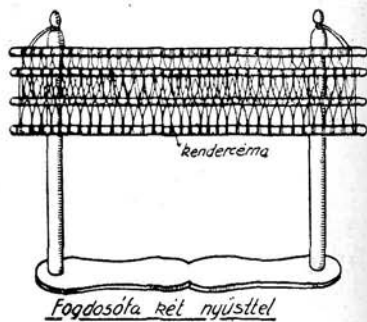
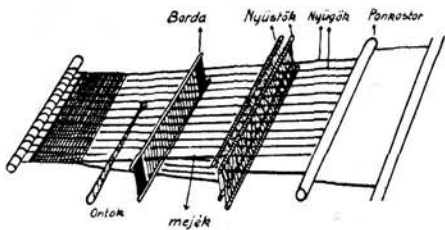

Fogdosó

Eredeti nagyság, Gyümölcstábi készül (Szilvafából)

Csép az ontókkal

Lekelő-kés

Hindia mel' felől éles

Eredeti hosszúság 13 cm. Nyélvélesség 22 cm.

Orító-ló

hegye fele vékonyodik

Eredeti hosszúság 8 cm

Csipele-fa

Eredeti szélesség 2.5cm., eredeti hosszúság 23 cm.

Ár

Eredeti hosszúság 14cm. Eredeti szélesség 2cm.

négy helyt hárssal összevarrják a kéreggel, miközben megadják a külső csíptető végleges helyét s ezzel végérvényesen kifeszítik a szítavásznat. A lekötés négy helyt kereszt alakban történik. Szintén Bán Sámuel újítása az is, hogy a külső csíptetőt, a kérget és a belső csíptetőt vagy két helyen rövid vasszeggel összefogatja, s két helyt ugyanezt faszeggel végzi. Az utolsó simítás már nagyon egyszerű munka: egy éles késsel a siritést (a szőr- és háncsvégeket) levágják, letisztítják.

Ime, így készült századokon keresztül a kőrösi szita. Bel- és külföldi kelendősége bizonyítéka volt annak, hogy „a fáradhatatlan szorgalmatosság olyan gyümölcsöket érlelt, melyet az emberek dicsőségnek hívnak. Minekünk, magyaroknak pedig nemcsak dicsőségünk, hanem maradásunk is abban vagyon“ (Zrinyi: A török áfium...).

Debreczy Sándor

Gróf Kemény József és Mike Sándor levelezése

A múlt év június 21-én¹ volt századik évfordulója annak, hogy *gróf Kemény József*, korának legnagyobb erdélyi oklevélkutatója és unokatestvére, *gróf Kemény Sámuel* a Kolozsváron ülésező erdélyi országgyűlésen tizenötezer kötetet meghaladó könyvtárukat, több ezer darabból álló oklevél és kézirat, valamint gazdag ásványgyűjteményüket a hazának felajánlották s ezzel a nagyszerű elhatározással megvetették a már régóta tervbe vett² Erdélyi Nemzeti Múzeum alapjait. Ennél több ezen az országgyűlésen a Múzeum létrehozásának ügyében nem is történt. A következő lépés még ugyanezen év december 23-án az volt, hogy egy erre a célra kiküldött bizottmány előzetes tárgyalása nyomán az országgyűlés a Múzeum alapítására vonatkozóan kidolgozott törvényjavaslatot elfogadta és nyomban szentesítés végett felterjesztette Bécsbe. A szászok ellenzésére a bécsi hivatalos körök addig húzták-halasztották a törvény szentesítését, míg 1848 május 30-án a két magyar haza egyesülése bekövetkezett s ezzel az erdélyi országgyűlés is megszűnt. Ez a tény és a reá következő forradalmi idők lehetlenné tették ennek a nagyra hivatott intézménynek a felállítását. A Múzeum eszméjét azonban már nem lehetett Erdély magyarságának a lelkéből kioltani. A szabadságharc után bekövetkezett minden nemzeti megmozdulást elfojtó Bach-rendszer alatt a Múzeum eszméjének megvalósítása a vezető emberek előtt még sürgetőbben szükségesnek látszott. Egyre többen csatlakoztak ahhoz a gondolathoz, hogy a magyarság szellemi művelése érdekében meg kell teremteni a tervezett Múzeumot. Végre *gróf Mikó Imrének*, Erdély Széchenyijének négy évi áldozatos munkája eredményeképpen, több mint másfél évtized múlva 1859. november 23-án sikerült az eszmét valóra váltania, a Múzeumot felállítania.

Az új intézmény legértékesebb gyűjteménye Kemény József hagyatéka lett. Kemény ugyan nem érthette meg nemes eszméje valóráválását, mert már négy évvel azelőtt³ meghalt, de amit fáradhatatlan szenvedéllyel egész életén át gyűjtött és írt, kincseket érő gyűjteménye rendeltetése helyére került, s forrása lett a magyar történelemnek. Gyűjteményében a legkülönbözőbb tudományágak, történelem és irodalom, egyházi és jogtörténet, régészet és ásványtan, föld- és néprajz, sőt még az orvostudomány is képviselve

¹ A két Kemény 1842. június 21-én ajánlotta fel könyvtárát a Kolozsváron felállítandó Erdélyi Múzeum alapjául.

² Az EME megalakulását megelőző mozzanatokra és a Kemény-gyűjtemény sorsára vonatkozólag l. Kelemen Lajos: *Törekvések egy erdélyi Múzeum alapítására*. EM. 1909: 353 kk. — Ua.: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története*. [Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére. 1859—1909. Kolozsvár, 1909—1942. 5—79.]. Ua.: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelenje*. Kolozsvár, 1909. — Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai*. Kolozsvár, 1942.

³ 1855. szeptember 12-én halt meg Gerenden. Ott is van eltemetve.

volt. Ez a gazdag gyűjtemény és sokrétű munkásság nemcsak bámulatos szorgalmáról tesz tanuságot, de arra a széleskörű ismeretre és tudásra is fényt vet, amelyet kutatásai közben szerzett. Egész életén át a tudománynak és nemzetének élt.

Kemény a szó legigazibb értelmében szenvedélyes gyűjtő és kutató egyéniség volt. Korának a neveltje abban az értelemben, hogy a mult emlékeit törekedett felkutatni és összegyűjteni s ugyanakkor a tudomány számára is hozzáférhetővé tenni. Kemény mint gyűjtő méltó társa Battyhány Ignácnak, a gyulafehérvári könyvtár és Teleki Sámuelnek, a marosvásárhelyi Teleki-téka alapítójának. Ők mindhárman a század tudományos szellemét magukévá téve, egyéni kezdeményezésből, pusztán tudományszeretettel hordták össze gyűjteményüket azzal a céllal, hogy így segítsék elő a fejlődésében megakadt magyar tudományos életet. Míg azonban a Battyhány-könyvtár és a Teleki-téka fejlődése alapítójuk halála után úgyszólván teljesen megakadt és a tudomány fejlődésével nem tudott lépést tartani, addig Kemény gyűjteménye azzal a ténnyel, hogy a nemzetnek adományozta, szerencsésebb helyzetbe került. Ennek köszönhető, hogy országos jellegű intézménnyé fejlődött. Hogy Kemény miképpen hozta össze hatalmas gyűjteményét, arra a feleletet egyénisége adja meg. Utazásait és ismeretségét, levelezését és baráti összeköttetéseit egyaránt felhasználta, hogy gyűjteményét újabb értékes adatokkal gazdagítsa. Gyűjtő természete nem egyszer tulzáskokra is ragadta. Ilyenkor ezzel vigasztalta magát: „Így szerzett régentén a Spanyol király is magának várakat és országokat” — írja 1855. január 4-én kelt levelében.

Széleskörű levelezést folytatott korának több tudós egyéniségével. Életrajzírója,⁴ Veress Endre, több mint kétszáz levelét gyűjtötte össze. Levelei közül több nyomtatásban is megjelent, nagyrészüket azonban még kiadatlan. Keménynél a levélírás nem műfaj, hanem egyszerű érintkezési eszköz. Leveleiben vagy valamilyen tudományos adat után érdeklődik, vagy pedig valamilyen tudományos kérdéstről, kutatásról számol be. Kemény idejében még hiányzott az időszakonként megjelenő folyóirat s a tudósok közötti levelezés, és így Kemény levelezése is, mintegy a folyóirat szerepét töltötte be. Ezért Kemény levelei tudományos szempontból is nagyon értékesek.

Mély baráti szeretet fűzte Keményt altorjai Mike Sándorhoz, az erdélyi főkormányzók levéltárosaéhoz. Ezt az őszinte barátságot tükrözi vissza az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában, Mike Sándor iratai között fennmaradt az a tizenhat levél, melyet Kemény a tisztelet és szeretet meleg hangján „Mike bácsi”-hoz intézett. Mike már munkakörénél fogva sok adattal és másolattal gazdagította Kemény gyűjteményét, de ezenkívül lelkiismeretesen és készségesen elintézte a gróf bizalmas családi ügyeit és feleségének kolozsvári megbízatásait is. Egyik levelében ezt írja Kemény: „annyi barátságot tapasztaltam már Mike Bácsitól, hogy azt nem vagyok képes eléggé meghálálni.” Kemény Mikének minden szívességéért nagyon hálás volt. Bárhol utazott, itthon vagy külföldön, egy-egy levélben mindig meg-

⁴ Veress Endre: *Gróf Kemény József (1795—1855)*. EM. 1933: 3 kk. és kny. Erdélyi Tudományos Füzetek 55 sz. Kolozsvár, 1933.

emlékezett róla. Egy alkalommal meg is mondja: „Ezen (bármilyen rövid és kicsi levelemet is) csupán azért írom Mike Bácsinak, hogy Mike Bácsi lehessen meggyőződve arról, hogy távol a külföldön is nem tudok jó Barátaimról elfelejtezni“, de Mike Bácsi se felejtkezze el „szíves tisztelő kutyabőrös barátjáról Kemény Jósefről“.

Mike Sándorhoz intézett levelei, sajnos, csak 1847 július 7-től maradtak fenn a gróf haláláig, 1855 szeptember 12-ig. Számra kevés, de ez a kevés is elegendő ahhoz, hogy fogalmat alkothassunk Kemény önfeláldozó egyéniségéről és munkaszeretetről. Érdekes bepillantást nyerhetünk Keménynek a gerendi kúria csendes magányában töltött utolsó éveire is. Öregedő napjait gyengélkedő egészsége, ahogy leveleiben emlegeti „nyavalyája“ megnehezítette. Gyakran panaszskodik, hogy kezei elnehezedtek és szemei elgyengültek. Humoros kedélyét azért soha nem veszítette el. Itt-ott a levelek végén a sorok mögül némi szelíd humor csendül ki. Mikor a „Párizsi Tudós Társaság“ tagjává választotta, humorosan jegyzi meg: „E bizony szép dolog, — de ennél még is jobb lenne egy jó Recept fájdalomaim ellen. — De „Sic itur ad Astra“. — Az az: „Így pusztul el az ember.“

A szabadságharc után Keményt otthon találjuk a gerendi ősi kastélyban, amint gyűjteményét szedi rendbe, „mert azok is érezték a szomorú forradalmi dúlásoknak pusztító csapásait“. A románok 1848. november 28-án megrohanták és feldúlták a kastélyt, szerencsére azonban nagyobb kár sem a könyvtárban, sem a levéltári gyűjteményben nem esett. E szerencsés véletlennek köszönhető, hogy Kemény hatalmas gyűjteménye az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulása után szinte hiánytalanul kerülhetett be az Erdélyi Múzeumba.

A Kemény-gyűjtemény arányaira jellemző, hogy mikor 1857. augusztus 26-án Gerendről Kolozsvárra hozták, a szállításhoz harminchat ökörszekérre volt szükség. Az egész gyűjteményt így sem szállították be,⁵ mert a kastély padlásán még ott maradt mintegy huszonnégy mázsányi régi irat, melyet az utódok csomagolópapíros gyanánt adtak el. Ebből a hatalmas régi irat-garmadából mindössze csak két ládányit sikerült 1907-ben a tudomány számára megmenteni. A szállítmányt éppen az alább közlendő levelek címzettje, Mike Sándor levéltáros vette át. Ő volt az első rendezője is a Kemény-gyűjteménynek.

Gr. Kemény József erdélyi kutató és gyűjtő munkája minden erdélyi kortársánál nagyobb. Jelentőségét, munkásságát legszebben Jakab Elek jellemezte. „Dolgozott — írja — egyedül egész osztálya helyett, kipótolta egy század mulasztását, jóvátette lethargiába merült nemzete hibáját, megmentett sok veszendőbe ment régiséget, iratot, egyedül volt ébren a nagy álom korszakában; jós lelke látta, hogy be fog következni az az idő, midőn a nemzet újjáteremtése eszközeit a régi irodalmi és történelmi hagyományáiból merítendő. És ez a nagy provizorium alatt szószerint bekövetkezett.“⁶

Kemény alább közlendő levelei a Mike-gyűjteményben, Mikének a levelekre írt válaszai pedig a Kemény-gyűjteményben vannak; mindkettő az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában található. Kemény három levelét

⁵ Századok 1909: 136—7.

⁶ Magyar Polgár 1881. október 17-i számában.

már Mike is kiadta az Új Magyar Múzeum 1856. évfolyamában.^{6a} Most csupán a teljesség kedvéért közöljük őket ismét. Mike összes levelei és Kemény kilenc levele negyedív, a többi nyolcadív nagyságú papíron van.

I.

Gr. Kemény József levelei

1.⁷

Pest 26/7 847.

Édes Kedves Mike Bácsi!

Julius 23 dikán ide szerencsésen megérkeztünk, — mái nap azonnal elmentem Majerhez a tudvalévő Hyacinthus gyökerekért, de Majer azt a választ adá nékem, hogy magának személyesen Hyacinthus gyökerei nincsenek, hanem azokat minden évben Harlemből ezerenként hozatja, — mivel pedig azoknak megérkezését csak September végére várja, ennél fogva azokkal September vége előtt nem is szolgálhat, de akkorra bizonyosan fog szolgálni, — így lévén tehát a dolog, mostan a kívánt gyökereket le nem küldhetem, de october elején azokat Mike Bácsi biztonnyal meg fogja kapni, még pedig külön kis Ferslagba pakolva a Kolosvárra menendő gyors-szekérrel. —

Malomné^{7a} ő Nagyságának mondja meg Mike Bácsi, hogy tegnap magam voltam Budán Döbrönteit (!) felkeresendő, de ő jelenleg nincsen Budán, mert feredőre utazott, — de a mint hazajövend, azonnal fogja megkapni azt, a mit ő Nagysága átalom felküldött. —

Pest két évtől fogva nagyon gyarapodott, főleg a Duna felé, — egy új ház éri a másikat, és mindegyik olly roppant nagy, mint egy kaszárnya. — Tegnap itt olasz operát hallottunk, — remekül énekeltek, — de Alboni⁸ nincsen köztök. — Holnap az Akademiába fogok *ágálni*, — holnap után gőzösön megyek Esztergomba kevés időre, — onnan visszajöve megyek vas uton Vácra, ott is csak keveset fogok mulatni, — Augustus 8-dikán pedig reggel megyek a Tudosokkal Pozsonyba gőzösön és onnan Sopronba a gyűlésre. — Herczeg Eszterházi roppant költséges készületeket csináltatt elfogadásunkra, — fél-Magyarország meg fog ott jelenni, — bezzeg jó lesz ott dolgunk.

A magyarországi dietának itt semmi híre, — és Erdélyyel nem is igen bibelődnek. — A vas-ut Szolnok felé Abonyik már elkészült, de még nem járnak azon, — az idevaló nagy hidis nagyon emelkedik ki a Dunából, — valójában hámulni lehet, hogy Pest mennyire halad, — ha így megyen a dolog, ugy Bécs Pestnek alig lehet hostátja. —

^{6a} Az erre vonatkozó megjegyzést maga Mike írta rá a 8., 9. és 10. levél címzés feletti részére.

⁷ Az eredeti levelekben aláhúzott részeket *dűlten* szedettük [A szerk.].

^{7a} Malom Zsigmond kormányfőtanácsos felesége, született Farczádi Simó Rozália.

⁸ Alboni Marietta olasz operaénekesnő (1826—1894). Tizenhatéves korában lépett először a színpadra a bolognai színházban. Nagy sikereket aratott Bécsben, Párizsban, Milánóban és Szentpéterváron.

Máli⁹ Mike Bácsit ezer meg ezerszer köszönteti, — én pedig Kovács Bácsinak¹⁰ azt izentetem, hogy esmerősei szívesen emlékeznek rolla. —

Ha Mike Bácsinak még valami commissioja volna, úgy kérem frjon nékem csak Bécsbe *post restante*, mert csak ott kaphatom meg levélét. — Bécsbe Augustus 18-dikán leszek, — ott csak 8 napot fogok mulatni, onnan Velenczébe, vagy talám máshová is utazandó, — szeretnék franciaorszába is átrándulni, — de e még bizonytalan, mert minden a pénztől függ, a pénz pedig nem szokott úgy teremni, mind a gomba, — egyébiránt „homo proponit, Deus disponit.“ — Hej! be jó volna a Luterián egy tüzes menköt, zsíros térnot nyerni! —

Minden esetre maradjon Isten velünk addig is, míg újra megláthatnók egymást.

tisztelő barátja.

Kemény József.

Címzés: *Pest 26/7, 1847. Erdélyi főkörmányszéki allevelél Tárnok, Al Torjai Mike Sándor Urnak egész tisztelettel, per Varad Kolosvárt.* A posta pecsétén: *Pest 27 7.* Alatta: Kemény vörösviaszba nyomott gyűrűpecsétje.

2.

Dresda. Aug. 30. 1847.

Édes Kedves Mike Bacs!

Ezen (bármí rövid, és kicsi levelemet is) csupán csak azért iram Mike Bácsinak, hogy Mike Bácsi lehessen meggyőződve arról, hogy hazámtól távol, a külföldön is nem tudok jó Barátaimról elfelejtkezni. —

Utazásom Bécsből (Olmüczen, Prágán és Töplíczen keresztül) eddig szinte repülve esett, mert a vas-utnak, és a gőzösnek sebességét nem lehet leírni. — Bécsből Prágáig 61 mértföld, — és ezen distantiát 13 ora alatt utoztam által. — Már most itt vagyok Dresdában, — megjártam Pilniczbe a Szászkirály' nyári lakát, kertjeit s. a. t. — itt láttam magát a királyt is. — Egy pár nap mulva megyek Lipcsének, Hálának s. a. t. — Két hét mulva pedig Velenczébe akarok lenni (ha az Isten éltett) — majd onnet is írok egy levélkét Mike Bácsinak, — de most nem írhatok többet, mert képzelheti Mike Bácsi is, hogy egy báméskodó utazónak kevés ideje szokott maradni a levélírásra, — de majd ha haza kerülök elég elbeszélni valóm leszen. — Kovács Bácsit köszöntse, kérem, nevembe. — Addig is pedig, a míg újra megláthatnok egy-mást, légyen Isten velünk, — Mike Bácsi pedig el ne felejtkezzék addig is

szíves tisztelő, kutyabőrös barátjáról

Kemény Józsefről

P. S. Máli, a ki maga is itt vagyon, köszönteti Mike Bácsit.

Címzés: *Dresde. A Monsieur Morsieur Alexandre Mike de Al-Torja Vice directeur de l'Archive Guberniale. a Clausenburg en Tansilvanie.* Par Prague, Vienne, Bude. — A postapecsét: ráírva: *Dresden 30. Aug. 47.* — Alatta: Kemény J. vörösviaszba nyomott gyűrűpecsétje.

⁹ Steinau Amália, Kemény Józsefné rokona, az öreg gróf kedvence, aki őt többször külföldi útjaira is elkísérte.

¹⁰ Nagyajtai Kovács István történész (1799—1872); Kemény őszinte barátja és munkatársa volt. Együtt adták ki „Erdélyország Történetei Tárá“ 1837-ben.

3.

Édes Tekintetes Úr!

Kedves régi jó Barátom!

Szándékom lévén gyűjteményeimnek töredékeit össze-szedni, (mert azok is érezték a szomorú forradalmi dúlásoknak pusztító csapásait) — ennél-fogva kérem: azon esetre, ha következő kézirataimra továbbra szüksége nem lenne, Barátom Uramnak, azokat nékem Tekintetes Kolosvári *Hutter* Úr szíves alkalmatossága által visszaküldeni, u. m. *Regestra Archivorum Tomus 3tius*,¹¹ — és *Lexicon*, vagyis *Repertorium Nobilitatis Tranŋiae*,¹² alphabethumi renddel.

Bocsánatot esdekelvén e béli alkalmatlankodásomért szíves régi indu-lattal maradtam

tisztelő barátja.

Grof Kemény József.

Gerenden Nov. 6. 1852.

Mike Sándor kezével: *E 13 November 852 elküldöttem 1. Codex authenticus atriculo-ru(m) Decret 13. Tomi VI. 2. Regesira Archivorum Tomus 3-us 3. Repertiorum Nobilitatis Tomus 1-us.*¹³ — Címzés: *All-Torjai Tekintetes Mike Sándor Úrnak barátságosan K o l o z s. v á r.* — Kemény Józsefnek vörösviaszba nyomott gyűrűpesétjével.

4.

Kedves Tekintetes Úr!

Bocsánat, ha becses levelére olly későre válaszolok, — de eddigi nya-valyás létem oka ennek, mert még most sem mondhatom, hogy egészségem helyre állatt volna.

Az eredeti *Diaetalis Articulusa*imnak négy első darabjait igen is kaptam, — de úgy emlékszem, hogy Kovács István barátomnál az *ötödik darabja* is ezen gyűjteményemnek (az *1632-beli diaetalis articulustól* kezdve *1706-ig*) volt, mert azon *ötödik* darabot itt semmiképpen meg nem kaphat-tam, — sajnálnám nagyon, ha ezen *ötödik* darab elveszett volna, mert szinte kipótolhatatlan, — a Tekintetes Úr legjobban tudja megítélni, minő becsesek az olly eredeti gyűjtemények, — de ilyen keserves litteráriai károsításokhoz már hozzá szoktattak a Román (Oláh) atyafiak, mert számtalan azon rombolás, és pusztítás, mellyekkel könyveimet, és irományai-mat *1848-ban* Novemberben itt Gerenden megcsonkították. —

De már most egyébrül, mert ezek nem igen kedves emlékezetű dolgok.

A *Petki*¹⁴ családról írt értekezésemet azon kéréssel vagyok bátor ide zární, hogy (mivel Barátom Uram az illy színű tárgyakban jelenleg Erdély-ben a legcompetensebb bíró) szíveskedjék azt átolvasni, — és ha valahol a genealogiában hibáztam volna, engemet helyre igazítani, mert most se vagyok egészen bizonyos abban, ki lett légyen *Cancellarius Petki János*nak

¹¹⁻¹³ Ezek a kéziratok megvannak az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában a gróf Kemény József-féle gyűjteményben.

¹⁴ Kis Bálint: *A Petki-család*. Turul XIII, 97 kk.

az apja? — Petki Farkas é? vagy más? — helyes-é mindenütt a genealogiám? — Kimerítve vagynak é egyes személyekről való jegyzéseim? — szándékom, ezen értekezésemet újra magyarul leírni, — de ezt meg nem tehetem bízást a mig ezek iránt Barátom Uramtól felvilágosítást, és nyugtatást nem kapok. — Mivel pedig akkor, midőn ezen értekezésemet írtam, nem volt kezemnél a „Repertorium Nobilitatis Tranŷiiae“ nevű kéziratomnak azon darabja, mellyben a P betű vagyon, (mert az jelenleg Barátom Uramnál vagyon) azért kérem abból azokat, mellyeket a *Petkiekről* jegyeztem, értekezésembe belé jegyezgetni. — Ezen „Repertorium Nobilitatis Tranŷiiae“nek első darabját igen is Barátom Uramtól visszakaptam, — de ha vagy egy Tomussára ezen Repertoriumomnak, Barátom Uramnak nem volna szüksége többé, ugy kérem azt nékem a kolosvári Pater Guardián¹⁵ által ide Gerendre küldeni, mert arra azért volna szükségem, mert annak hővítésére igen sokat írtam öszve most Bécsben apró czédulákra, mellyek könnyen elveszhetnek apróságok miatt. — De ezen visszaküldést csak azon esetre kérném, ha ezen „Repertoriumra“ Barátom Uramnak nem volna szüksége, *mert különben el nem fogadhatom az egyes Tomusoknak rendre való visszaküldését*, mivel örvendek szívemből azon, *ha azokat Barátom Uram használja, és használhatja.* —

Tudtomra a Gróf Székely család leveleinek lajstroma meg vagyon a Gubernium levéltárában. — Bizony „opus misericordia“t csinálna rajtam a Tekintetes Ur, ha azt számomra leíratatná, — (!) de írja meg nékem Barátom Uram, hogy a leírásétt mit kell fizetnem, hogy az árát előre béküldhessem.

Ezen kéréseimet régi barátságunknak nyomán ezennel megújítván, — s kedves nőjét köszöntetvén, maradok örökre

régi tisztelő barátja
Kemény József.

P. S. Szándékom a tavaszon, ha megbomlott egészségem megengedi, és ha nem kellek visszamennem Bécsbe, Kovács István barátomat Beszterczén meglepni. — Képzelem, ő is velem együtt megvénült.

Gerenden. Febr. 16. 1853.

A levél hátsó lapjának felső részén olvasható Mike alábbi bejegyzése: *E 20 Febr. 853. visszaküldöttem a Petki Családot és a Repert. 2. és 3. kötetét.*

5.

Tisztelt, — régi jó Uram Barátom!

Idei Februarius 20-dikárol becses levelére ezennel rögtön felelek s még pedig örömmel, mert a hányszor magára, Kedves jó régi Barátom! vissza gondolkozom, annyszor az elmúlt régi jó idők jutnak eszembe. —

Írja Barátom Uram, hogy nem *négy*, hanem *hat* darabot küldött légyen nékem vissza a „*Codex Authenticus Articulorum Diaetalium*“ című gyűjteményemből egy régi pléh ládába zárva, — de, jó Barátom! e nincs ugy,

¹⁵ A következő levélben szereplő P. Antalfi Boldizsár Szent Ferencrendi atya, Kemény udvari papja volt.

mert ezennel küldöm köszönettel vissza ezen pléh ládát, és annak bizony-ságául, hogy az említett pléh ládában *csakis négy darabat* kaphattam légyen vissza érintett gyűjteményemből, — ugyan ezen pléh ládába újra beléltetem az akkoron nékem vissza küldött *csak is négy* első darabjait ezen gyűjteményemnek, de nem is lehetett ezen pléh ládában több darabja ezen gyűjteményemnek, mert azok, uti figura docet, abba belé sem férhettek, — tehát hibázik említett gyűjteményemnek 1637-kén tuli való folytatása, — hogy pedig azt is Kovács István Barátunknak által adtam légyen (mert arra akkoron szüksége volt) azt bizonyosan tudom. — Itten egész udvaromat, és minden szobáimat, kasteneimet s. a. t. szinte fel-dultam keresésemmel, — de ezen gyűjteményem folytatására nem akadhattam, — igaz tehát, a mit Horatius írt: „*Et habent sua fata libelli*“.

Mivel pedig fenemlített gyűjteményemnek négy első darabjait csak azért küldöm vissza Barátom Uramnak az érintett pléh ládában, hogy meggyőződve lehessen arról, hogy ezen pléh ládában *csakis négy*, nem pedig hat darabat küldhetett nékem sokszor említett gyűjteményemből, — azért kérem, data occasione szíveskedjék ezen négy darabat a kolosvári Tisztelendő Pater Guardián, Tisztelendő P. Antalfi Boldisár által nékem vissza küldeni.

A „Repertorium Nobilitatis Transsylvaniae“ czimú munkámnak II. és III. darabját minden hiba nélkül vissza kaptam, — s ennél fogva ezen munkámnak három első darabjai (usque Literam D inclusive) már nállam vagnak, — szivemből örvidenek, ha abból Barátom Uram akár mit is maga számára ki-jegyezgethetett volna; — ezen munkám is olly munkákhoz tartozik, mellyekről méltán mondatik: „*Defuit et scriptis ultima lima suis*“.

A „Petki Családról“ írt értekezéseimet is vissza kaptam, köszönöm, hogy Barátom Uram arra figyelmét fordítani szíveskedett, — és beces észrevételeit, és jegyzéseit örömmel s mohon kaptam, — nagyon szívesen venném, ha Barátom Uram Cancellarius Petki Jánosnak (†1612) Epithaphiumát in copiis velem közölhetné. — Ezen szó „*deserta conjux*“ (melly egy 1637 beli statutorio-relatoriában így fordul elé: „*Magnifico olim Sophia Telegdi, Magnifici dudum Stephani Kovácsoczi relicta, ac Catharina Kovácsoczi, Francisci Petki deserta conjugis e. c. t.*“ (könnyen érthető mert Petki Ferencz, nótáztatása után, Oláh-országba futván, oda hagyá „*deseruit*“ nőjét s. a. t. — Ezen Kovácsoczi Kata, férje Petki Ferencz általi „*repudia*“ lása, és Petki Ferencz halála után lett Bálintit György' nője, — s ettől szármoznak az újabb Bálintiék, (!) és innen vagon, hogy a Kovácsoczi családnak régi levelei máigis Bálintitiéknél (!) vagnak. — Barátom Uram beces levelének értelme szerént *Clara Sidonia Petkit* (kinek férje Révai Imre 1713-ban elhala) *Gróf Petki Dávidnak* leánnya, de e lehetetlen, mivel G. Petki Dávidnak, „*Clára*“ nevű leánnya, B. Apor Péter kéz-irata szerént 1727-ben még hajadon ifju leány vala, tehát 1713-ban nem lehetett már Révai Imre' özvegye. — Azt gondolom, hogy a fen említett *Clara Sidonia Petki*, Révai Imre özvegye, Gróf Petki Dávidnak leány-testvére, s következőleg Petki Jánosnak, és Haller Krisztinának volt leánnya.

Ide zárva küldöm Barátom Uramnak négy más nem-ágozati értekezéseimet a *Baussner, Conrád, Fleischer*, és *Mélás* szász-családokról. — Bámulni fogja Barátom Uram, hogy még, az erdélyi szász-családokról

is firkálok, — „sed habent et eruditi suas nugas, quibus nonnunquam inter otia delectantur.“ (Justus Liptius szerént) — szíveskedjék Barátom Uram ezeket „inter otia“ el-olvasgatni, és észrevételeit velem közölni. — Most bajlodom üres óráimban (mert sok egyéb nevezetes irogatásaim is vagynak Erdélynek mult, és jelenlegi állapotjáról) a *B. Rauber* (német-honi) — és *B. Löwenthal* (Dániai) családokkal, mellyekről sok nevezetes adatokat kaptam Bécsi-létem alkalmával, — ha ezek általom ki léendenek dolgozva, azokat is közleni fogom Barátom Urammal.

Irja Barátom Uram, hogy a Gróf Székely család' leveleinek Regestruma 25 $\frac{1}{2}$ ívet foglal magában, és hogy 30 váltó krajczárokért ívjét számítva, azt le lehetne iratni, — ime! ide zárva küldök 15 *Váltó forintokat** és az ahhoz való papirost azon kéréssel, hogy szíveskedjék ezen Regestrumat számomra in 4-e leíratni.

Ami ezen levelem elején említett „Codex Authenticus Articulorum Diaetalium“-at illeti, — azon semmit se busuljon Barátom Uram! a még későbbre elékerülhett, — és ha még se kerülne idővel vissza, — úgy azzal vigasztalhatjuk egymást, hogy szegény nemzetünk, mások nyugtalansága, holdogtalansága, és esztelensége miatt, ennél még sokkal többet veszített. Addja Isten, hogy már valahára a csendet, és rendet elérhessük!

Isten velünk, Kedves jó Barátom!

tisztelő szolgája, barátja
Kemény József.

Gerenden. febr. 29. 853.

* Az az 6 pengő forintat.

6.

Kedves jó régi Uram Barátom!

Két rendbéli becses leveleit u. m. Aprilis 17 dikéről, és Majus elsőjéről, tiszteltem, — hogy azokra csak is most válaszolok, annak csak nyavalyjás létem, és csoportosabb irogatásaim az oka. — Köszvényes szenvedéseim, és testi gyengélkedéseim még azt sem engedik, hogy Bécsbe, a hová Május 22 dikére pénz-ügyi minister Baumgarten Ur által hivatalosan meg vagyok híva, sőt az uti költségre kívántató Diurnumom is már assignálva vagyon, mostanság felmenyek. — Szándékom mindazonáltal Május 18 dikán innen Megyesre, Segesvárra, és Udvarhelyszékre kirándulni, de ezen egész utam egy-két hét mulva bevégeződik, s vissza jövök Gerendre írásaim, és könyveim közé.

Hac mihi curarum requies, hac nocte vel atra.

Lumen; — et in solis hac mihi turba locis. —

Különös köszönettel vettem a Petki családról való újabb közléseit Barátom Uramnak, — Petki János 1612 beli Epitaphiumát küldöm ezennel vissza, — azt le-írtam magamnak.

A „Repertorium Nobilitatis“ nak 4. 5. 6. és 7 dik darabját minden hibánélkül kezemhez kaptam, — nem külömben a Gróf Székely család leveleinek lajstromát is, — de meg vallom, hogy abból igen keveset tanultam; — ha ezen családról más egyéb adataim nem volnának, — bizony szinte

semmit se tudnék ezen lajstrom bírtoka mellett is, — de azért még is örvendek, hogy annak birtokába vagyok, mert vagyon benne olyas is, a mit „Stemmatográphiámban“ igen is használhatok.

Említi Barátom Uram levelében, hogy az országos levéltárban legyen; „*Consignatio familiarum in I. Natione Saxonica nobilitate gaudentium*“. — Nem lehetne azt számomra le-iratni? hány ívből áll? — a le-írása mennyibe kerülne? —

Az elveszett „Codex Authenticus Articulorum Diaetalium Tranñiae“ köteletért ne aggódjék tovább Barátom Uram, — „Habent et sua fata libelli,“ — Barátom Uram nem oka, hogy azok elvesztenek, — ha azokat valaki el is fuczinkálta, — azért azok végképpen még el nem enyésztek, — a késő maradék még megkaphatja egyszer ezen köteteket, — mert reméllem, hogy mostani orgazdája azokat csak eltette, s halgat vele mint a süket disznó a török-buzában. — Vétek és háládatlanság volna tőlem, ha azért gyanusítanám Barátom Uramat a kitől gyűjteményeim számára oly bőkezűleg annyit kaptam, hogy azt nem tudom eléggé meghálálni, — azért, édes Kedves jó régi Barátom! ne is említse többé e dolgot mert inkább fájlalom Barátom Uramnak ez iránti aggodalmait, hogy sem ezen Articulusok elvesztésemet (így). — Úgy is a mostani időben a Diaeta és a Diaetalis Articulusok merő Luxus-portéka, — a nélkül is élhetünk, csak legyen csendességünk és egészségünk, — az elsőről provideál a kormány, — a másíkról Pataki Dániel¹⁶ barátunk, és orvos-társai, — és a Patikák. —

„*Ad vocem Pataki*“ — A Pataki család deductióját Barátom Uram kivánságára el-készítettem, és azt ide mellékelve küldöm. — Kérem Barátom Uramat potolgassa az abban lévő hiányosságokat, — a Szolnok megyében bírtokos Patakiakat a kolosváriakkal nem tudom egybe-fűzni, ha bár mind a kettő egy törökü is. — a Pataki családról való azon jegyzéseimet, melyek a „Repertorium Nobilitatis“ című munkáimban vagynak, nem használhattam, mert az Barátom Uramnál vagyon, — kérem azon jegyzéseimet egy czédulára kiírni, és nekem data occasione kiküldeni. — A szolnok megyei Patakiak genealogiáját éppen nem tudom, — hát nincsen é meg Barátom Uramnál? —

Orvos Pataki Dániel ural, a kit szívesen köszöntetek, közölje Barátom uram ezen értekezésemet, de úgy, hogy annak netalámi használata után, azt Barátom Uramnak adja vissza, hogy azt maga idején bővíthessem, és jobbítgathassam. Sietve irogattam ezen értekezésemet, azért meg eshetik, hogy imitt amott vagy egy szó pennámban maradt, — „*corrigit haec amica manus.*“ —

Küldök ez uttal egy más nemzéki értekezésemet is a *Köpcsényi Listi családról*, nevezetes ezen család azért, mert leányágon egy eredetű a nagy Hunyadi János, és Mátyás király családjával.

Bocsánatot kérek rosz írásoméért, — de hej! — elnehezdedtek kezeim, — s elgyengültek szemeim. —

Máli a küldött 30 pengő forintokat kamatul percipialta, — a többivel jószívvel várakozik Szent Mihály napjáig, — hiszem! nincsen veszedelem, vagy kár a dolokban.

¹⁶ Pataki Dániel erdélyi országos főorvos (1804—1871). Jó barátja volt Keménynek.

Kedves nőjét szívesen köszöntetem, — én pedig more solito maradtam.
 tisztelő szíves régi barátja.
 Kemény Josef.

P. S. Majus 25 dikén újra Gerenden leszek. — Éppen most kaptam levelet Parisból, melyben nékem hivatalosan jelentik, hogy a Parisi Tudós Társaság engemet tagjává nevezett. — E bizony szép dolog, — de ennél még is jobb lenne egy jó Recept fájdalomaim ellen. — De „Sic itur ad Astra.“ — az az: „Igy pusztul el az ember.“ —
 Gerenden Majus 7. 1853.

7.

Gerenden Jun. 3. 1853.

Édes Kedves Mike Bácsi!

Ma délután érkezett meg ide Hutter Ur azon levéllel, és azon paketával, melyet nékem május 29 dikén szíveskedett vala a Tekintetes Ur átküldeni, — holnap 5 orakor reggel megyen vissza Hutter Ur, — ennél fogva csak is röviden válaszolhatok ez uttal. —

A Liszti családról való jegyzéseit vagy is inkább ahoz való pótlékokat, s nem különben a Szász-Nemes családokrol való irományos könyvet különös örömmel, és köszöntettel kaptam, — de az utóbbit csak két hét mulva küldhetem vissza, mert most is sok a dolgom, s irogatásom. —

a Repertorium Nobilitatisnak 8. és 9 dik kötetjét is vissza kaptam, — bár azt a Tekintetes Ur használhatta volna! — e lenne nékem nagy örömemre. —

A Lázár család iránti kérdésre majd a jövő alkalommal felelek, — de rövid lévén most az idő, — utánna nem buvárkodhatam. —

Küldök újra egy csomó szomorú jelentést, — erre nincsen szükségem, mert meg vagyok a duplicatuma.

Az elveszett eredeti Diaetalis Articulusok némülegi kipótlására éppen most vagyok alkuba egy Urral, a kinek illyes régi articulussai vagynak, — azok ugyan rongyosok, de talám még is meg veszem, és azután az egész csomót béküldöm a Tekintetes Urnak, hogy azokat nézegesse meg, — és azt, a mi az elsőbbi Tomusokba már meg lenne, onnan kidobja, mert duplumokra nincsen szükségem. — Reméllem, egy pár nap mulva meg ejthetem a vásárt. —

Égy külön kis pakétban kívánok Mike Bácsinak egy pár jó angol borotvával kedveskedni. — No! ezt csak el kell töllem fogadni, — hiszem annyi barátságot tapasztaltam már Mike Bácsitól, hogy azt nem vagyok képes eléggé meg hálalni.

Engedelmet kérek rossz írásoméért, de rossz a pápaszemem, és még rosszabbak a szemeim.

Kedves nőjét köszöntetem, — és maradtam

szíves, tisztelő barátja.
 Kemény Jósef.

P. S. A Pataki családról kaptam még énis nemü datumokat, — azokat is data occasione közölni fogom.

8.

Kedves Mike Bácsi!

Idei nov. 14 dikéröli becses levelének tárgyaira égszerre rögtön nem felelhetek, mert azok kutatásokat, s következöleg időhaladékat kívánnak, — de egyébiránt is úgy el vagyok foglalva minden féle, okkali, s ok nélküli irogatásaim által, hogy néha szinte nem tudom hol áll a fejem. — Most tehát tisztelt levelének csak is első tárgyát ölelem-fel, — és csak is tudós Szacsvai Sándor¹⁷ iránt tészem-meg breviter et confuse feleletemet.

Nem bámulhattam eddig azon eléggé, hogy magyar, és erdélyi tudós honfiaink mostanig semmit se tettek Szacsvai Sándor emlékének fenn tartása iránt; — nincsen biographussa, — holott a maga idejében a jele sebb, eszesebb, és gényialisabb honfiaink sorában tündökölt, — Sándor István: „Magyar Könyves ház. Györött. 1808.“ pag. 277 rolla szigoruan csak ennyit emlitt: „Szacsvai Sándor háromszéki Székely.“ — Ennyiből áll tehát égy oly embernek literaturai emléke, a kinek neve, ha német lett volna, égy Blumauer,¹⁸ Weber¹⁹ s. a. t. sorában a „Conversations, — Lexiconokban fen-maradott volna. — Nem oknélkül említem Blumauert, mert Szacsvainak satiricus versei épp oly csipösök, és szeszesekek mind Blumauernek német költői munkái, — s nem is oknélkül hozám elé Weberet, mert Szacsvainak „Az Izé“ czimű irata szint oly elmés, mind Webernek el-hirelt „Demecritussa“ s. a. t.

Szacsvai Sándor literaturai päljáját kezdette meg 1786 Bécsben, ott szinte a leg-első magyar ajku ujságlapokat bocsátván közre, a melyeket 1792-ig folytatott.* — Ezen Ujságnak lapjai már igen is ritkák; — erről bizonytságot tehet Burián barátunk. — Könyvtáromban meg-voltak egészen, de az 1848 beli pusztító, s rabló idök csak is az 1791 beli részét hagyák-meg nékem. — A ki Szacsvainak ezen lapjait át-olvassa, meggyözödhetik könnyen, hogy ő nem volt csak mázólo ujságíró, hanem égy szeszesen gondolkodó, és az akkori politikát (s némely helyeken csipöleg) rostáló Journalista, s Publicista, — de a minek végre a leve az eredménye, hogy Ujságát azon szellemben 1792 tul többé nem folytathatta, gáncsok, és akadályok tétetvén journalisticai, és publicistikai működése ellen.

Le-jövéen Erdélybe Szacsvai, — 1794 ben írta azon igen eszes, de az akkori erdélyi nagy Urakat nagyon sértő pásquillusát, melynek ez a kezdete:

„Hideg fagyas nagy Ur, hazánk Elephántja,
Nehéz sorka földünket tapodja, nem szántja.“ s. t. b.

(Másolatban meg-vagyon gyűjteményemben, — udvarolhatok vele) — Gróf Kemény Farkas (a Statuum Praeses) 1805 ben el-halálozván, — ezen

* 1793 folytatta ezen ujságát Décsi Sámuel. — Erdélyben jelent-meg a legelső magyar hírlap 1790-ben Szebenben (Kemény megjegyzése).

¹⁷ A felvilágosodás korának legnagyobb ujságírója (1752—1815). 1786-ban megindította és 1792. év végéig szerkesztette Bécsben a „Magyar Kurir“ című újságot. Több satirikus költeményt írt. Heves vallási vitát folytatott Seitz Leó szerzetessel.

¹⁸ Blumauer Aloys német költő (1755—1798).

¹⁹ Kemény itt Weber Károly (1767—1832) német írónak Demokritos oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophien (Stuttgart, 1832—40. 12 kö.) munkájára céloz.

pasquillusnak eredeti példánya megtaláltatott irományai között, melyre Kemény Farkas saját kezével ezeket írta vala:

„Szacsvai Uram ficzkádozó elméjének piszkos szüleménye.“ — Ezen példány jutott későbbre Konyo Ur birtokába, a ki aztat azután Döbrentei Gábornak ajándékozta.

Szabad szellemű, s tollú ember lévén Szacsvai Sándor, és az idejébéli papi Obscurantismus ellen harczolván, — az által magának sok papi, és egyéb ellenséget is szerzett.

Leg-első alkalmat nyújtott erre azon körülmény, hogy 1786-ban egy névtelen szerzetes Barát ily czimu könyvet „Pápista Oktatás“ bocsátott közre, és abban a más vallásuakat kárhoztatván, Szacsvai Sándor igen eszesen, de egyszersmind igen sujtólag, és a romai vallás némű hit-ágazatait meg-támadólag felelt-meg ily czimű, és akkor a Censura által keményen el-tiltott röpirata által; „Az Izé' Purgatoriumhoz-való utazása“. — Közlöm itt ezen röpiratnak példányát, mely már jelenleg igen is ritka, s szinte felejdékenységre merült; — méltó, de sött érdekes ennek át-olvasása, — tegye-meg ezt Barátom Uram, és átfogja látni, minő szellemű volt Szacsvaink, és miért lettek papjaink Szacsvainak kibékülhetetlen ellenségei.

Nem sokára azután közre bocsátott egy *Leo Zeitz* nevű posonyi Dominicanus, vagy Cisterczita Barát (a ki magát Máriafi Istvánnak elkeresztelte) négy darabban következő czimű munkáját: „Igaz Magyar az az: az igaz Magyaroknak Máriához, az ő nagy asszonyokhoz való különös ájtatosságairól. Párisban, és Berlinben (valójában pedig Posonyban) 1785—1790.“ 8 rétbén. — Ezen munkájában Zeitz, Szacsvait szabad szelleméért, és penájáért vallástalannak nevezte. — Erre Szacsvai 1787-beni Magyar Kurirjában Seitzat Baálám szamarának gunyolta. — Haragba jöven tehát ezért Zeitz Szacsvaira, annak, az itt alább említendő verseit küldötte által Bécsbe oly czéllal, hogy Szacsvai azokat Magyar Kurirjában adná ki, — de Szacsvai ezt nem tévén Seitz „Igaz Magyarjának“ negyedik darabjában (a Toldalékban pag 39) kinyomtatatta említett verseit, melyek (elég furcsán) így kezdődnek:

„Köszönti Máriafi a szép fülű Kurirt,
S köszöni, mit rola ez a drága Ur irt.
Igaz Magyaromat ez úgy meg-dicsérte,
Hogy a nagy dicséret majd az eget érte.
Még pedig azt benne leg-jobban nevette,
Hogy őtet tréfából számárnak festette.
De első kezdője ő volt a tréfának,
Midőn engem festett Bálám szamarának“ s. a. t.

De itt félbe szakasztom ezen verseknek további lemásolását, mert ide mellékeiwe küldöm Barátom Uramnak magát az egész „Igaz Magyar“ — abban megelleheti mind azt a mit Szacsvai Seitzrol írt, mind pedig Zeitznak enlített verseit.

Mind-ezeket tudni szükséges, mert bizonyos lévén az, hogy Szacsvai csipős, és kiméletlen tollával sértegetvén nem csak a papságot, hanem az erdélyi nagy Urakat is, — könnyen megérthető már, hogy Szacsvai Sándor minden éles esze, és tudományos műveltsége mellett is miért vont légyen

magára annyi ellenséget, és miért halt-el azon méltányos dicséret, és koszoru nélkül, melyet valójában meg-érdemlett volna.

Volt néhai atyámnak égy Hunyadi nevü praefectussa, a ki lelki barátja lévén Szacsvainak, annak különböző versezeteit szorgalmasan gyűjtögette. — Olvasgattam én azokat tanuló körömben, — sokat nevettem rajtok, mert nagyon szeszések, és satiricusok voltak, tele tüzzel, észszel és egészen Blumauer szelleműek, — de volt benne néha szenzálitás is, — egynehányat lopva le-is irogattam magamnak, — de hová lettek másolataim? — azt már nem tudom. — De emlékszem, hogy az égyiknek e vala címje „Mise-mondás“ — a versek pedig így kezdődtek:

„Misézik a Páter,
Ministrál a Frater.
Billeg a Páter,
Csuszik a Frater.

Pökik a Páter,
Csenget a Frater.
Iszik a Pater,
F...ik a Frater“ s. a. t.

Egy más versezetnek ez volt a címje: „Gyónás“, — és így kezdődött:

„B...ik a Páter,
Gyonik a Frater“ s. a. t.

Aranka György írt, és sajtó alá is bocsátott egy „Budai Basa“ címü regényt, melynek ön maga vala szerzője. — Ezt Szacsvai át-olvasván, a könyv táblájára ezeket írta:

„Gyenge legény a Budai Basa,
Mert nagyobb volt eszénél a hasa.
Sokat firkált Aranka felőle
De hej! lám mi szült végre belőle? —
Aranka cifrán bizonyította,
Hogy vékony esze csak híg rátotta.“ —

Apró adatok ugyan ezek, de még is caracterizálják Szacsvai satiricus elméjét.

Ennyit tudok Barátom Uramnak Szacsvai biográphiájából közölni, — használja ezen adatokat tetszése szerént; — örömemre szolgálna, ha hasznát vehetné. —

Bé kell rekesztenem e soraimat, mert posta-legényem nyomba megyen Thordára.

Tisztelendő Vas József urat ab invisis köszöntetem, — leszen mentől elébb égy pár szavam hozzája (Mike Bácsi közbe-járása által) a „Béldi Codex“, — és a „Benkő József“ kézírata, vagy az oláhokról nyomtatott munkája iránt, mely előttem éppen nem esmértem, — de ezekről bővebben mádszor, — most már ki fogytam az időből.

Örömmel értetem az eredeti diaetalis Articulusok elékerülését. — Az Olá-perhadi irományokat köszönettel fogadtam, — de erről is bővebben mádszor, — mert, „Tempus abit, — fortuna volat, — perpende Viator“. — Isten velünk Kedves jó Barátom

Kemény József

Gerend 19. nov. 1853.

Kedves Mike Bácsi!

Ime! — Következik utolsó levellemnek folytatása.

Barátom Uramnak, idei nov. 14 röli becses levelében, e sorait olvasom: „Benkő Jósefnek egy, leg-alább előttem, s még biographussa előtt is isméretlen munkájából három ívet láttam itten Pákai Lajosnál, melyek a néhai Sala Mihály írásai között találtattak. Czimje ez: „Az Erdélyi Oláh Nemzet Képe. Le-festé III könyvekben Benkő Jósef. s. a. t. Posonyban. 1785“. 8 rét. — Az Egyvelegem III kötetében bővebb jegyzékre fog Ngod találni. — Közelebbről a Liceumi Könyvtárnok Vas Jósef Urat is figyelmeztetve felírt Toldi Ferencznek, s gondolom, az uj Muzeum Octoberi füzetében leszen rolla említés. Nincsen é meg Ngodnak egész ki-terjedésében?“ —

Barátom Uramnak e soraira való válaszom ez:

Benkő Jósef" említett munkájának czimje Barátom Uram levelében hiányos, mert annak hív, és egész czimje ez: „Az erdélyi Oláh Nemzet Képe. Le-festé III könyvekben Benkő Jósef. Közep-Ajtai Prédikátor, Erdővidéki Esperest, és Harlemi Tudományos Társaságbeli Tag. Első Könyv (!) Posonybann. Nyomatattott Patzkó Ferentz Ágoston által. 1785.“ — 8 rét. — Ezen munkának első nyomtatott íve előttem igen is már 1836-ban ismeretes vala, mert akkor ezen első ívre Bécsben akkori erd. udvari titoknok Jancsó Imre barátomnál, egy könyvborítékon mind haszon-nélküli papirosra akadtam, s én figyelmeztettem őtet ezen Curiosumra, — és arrol gyűjteményem számára jegyzéseket is írtam Bécsben még 1836-ban, melyeket Benkő Jósefnek az „Oláh Zenebonáról“ írt, és itt alább bővebben említendő munkájához írt előjáró-beszédembe (Praefatio) foglaltam. — (Lásd ezen levellemnek záradékját) — Mivel pedig Jancsó Imrénének könyvei gróf Teleki Jósef által az Akadémia' Könyvtára számára meg-vétettek, azért hihető, hogy az említett nyomtatott ív azok között meg-található. — Ezt Toldi Ferencz barátunk könnyen fel-keresheti az említett Jancsó-féle könyvek és gyűjtemények között. — Le-jövéen 1837 ben Bécsből, történetesen említém Benkő Jósefnek ezen munkáját néhai Göbbl Fridrik barátomnak († 1845), a ki azt jelenté nékem, hogy ezen munkának nyomtatott négy első ívei meg volnának Bonczidán néhai kormányzó gróf Bánfi György könyvtárában, — de én azokat soha se láthattam, pedig meg-ígérte vala Göbbl barátom, hogy azokat számomra meg-fogja szerezni. — Bonczidán kénne tehát ezen négy ívet felkeresni. — Göbbl szavainak hitelt lehet adni, mert ő életében egy szenvedélyes bibliographus volt, a mit talám Barátom Uram is tudhat. — Minő vélekedésem lett légyen pedig már 1836 ban Benkő Jósefnek ezen munkája iránt? — azt itt nem emlitem, mert a fenn említett előjáró-beszédemből Vas Jósef barátunk (kit igen szívesen köszöntetek) könnyen megértheti. — Emlitém pedig itt még azt is, hogv Benkő Jósefnek ezen csonkán kiadott munkája, és annak példányai oly ritkák, hogy annak létezése még Sándor István előtt is, a ki minden magyar nyelven nyomtatott könyvek czimjét vas szorgalommal öszveírva azokat ily czim alatt „Magyar Könyvesház. Györött. 1803“ közrebocsátott vala, isméretlen maradt, — (Lásd az említett könyvnek 162. 163 és 164 lapjait).

A mi pedig Barátom Uramnak azon kérdését illeti: „Nincsen é meg

gyűjteményeimben Benkőnek ezen munkája egész kiterjedésében? — Arra feleletem ez:

Benkő Józsefnek „az erdélyi Oláh-Nemzet Képe“ cím alatti munkája gyűjteményeimben nincsen meg, — de talám egyebütt se található. — A mi pedig az említett című, Benkő-féle munkának azon részét illeti, melly a Hora-világ' leírását érdeklí, — arra *talám* égy „Igenne!“ felelhetek, — s még pedig a' következendőkben:

Szászvárosi reform. tanár, azután pap *Kerekes Ábel* (a ki 1815 ben ily című munkáját kívánta sajtó alá bocsátani: „Historiai darabok, és apróságok. Öszveszedte, s kiadta Kerekes Ábel, Tanító a Reformatusok Szászvárosi Gyimnasiumában 1815“* — fáradhatatlan gyűjtő lévén meg szerezte volt magának Benkő Józsefnek ily című eredeti kéziratát: „Az 1784 ben támadott Oláh-Zenebonának le-írása. Készítette Benkő József.“ — Ezt közölvén velem Kerekes Ábel (a kinek én is több eredeti, historai tartalmu fejedelmi leveleket közöltem vala), — én Benkő Józsefnek említett kéziratát még akkor híven lemásoltam, és azt ide mellékelve küldöm is Barátom Uramnak. — E lehet tehát Benkő József fen-érített munkájának azon része, melyet említett című munkájában: „Az erdélyi Oláh Nemzet' Képe“ kívánt kiadni, — Ha pedig Uram Barátom azt kérdezné tőlem: „hol vagyon jelenleg Benkő Józsefnek e tárgyóli eredeti kézírata?“ — ugy arra is meg tudok felelni. — Kerekes Ábel halála után, annak minden gyűjteményeit meg-vette volt báró Naláczí József (azutáni erd. udvari tanácsos), — későbbre pedig b. Naláczí József is Bécsben elhalván, annak könyvei, gyűjteményei s. a. t. ugyan ott licitáltattak, és névszerént Kerekes Ábel gyűjteményét meg vette azon alkalommal udvari tanácsos báró Apór Lázár, — s következőleg ott vagyon jelenleg is Benkő Józsefnek csak most említett, de általam már az előtt lemásolt kézírata. —

De volt Benkő Józsefnek a Hora mozgalmairól még égy más kézírata is ily cím alatt: „Az 1784-beli Oláh-támadásnak történeteit érdeklő adatok, akkori eredeti levelekben, és hivatalos irományokban, melyeket le-írt, és rendbeszedett Benkő József.“ — Ezen kéziratnak eredeti példánya meg volt néhai Demény Sámuelnél, a ki azt velem közölvén, én azt saját kezemmel írtam vala le; — de ezen másolatomra még nem akadhattam, — félek, hogy az is az 1848-beli gerendi pusztítás alkalmával semmivé tétetett. — Említett Demény Sámuel gróf Kemény Sámuelnek volt praefectussa, — leányai ma is élnek Kolosvárt, — ott kellene ezen kézirat iránt puhatolni.

Tisztelendő Vas József Ur mit írt légyen az új Muzeum számára Benkő Józsefnek „az erdélyi Oláh Nemzet' Képe“ című munkája felől? — azt nem tudom, de meg fogom majd olvasni az új Muzeum későbbi füzeteiben, — addig is pedig közölheti Uram Barátom vele ezen levelemnek egész terjedelmét; — ha azt akár minémüleg is használhatná, azon nagyon örve-denék, mert jó szízzel szolgálók csekély tudomással mindenkinek, de főleg olyanak, a ki hazánk történeteit alaposan s hitelesen felvilágosítani törekszik. — Sajnálom, hogy csak most tudám meg, hogy oly közel hoz-

* Ennek eredeti kézírata meg volt gyűjteményemben, de az 1848-beli pusztító román esordák azt itt Gerenden öszve-szakasztották oly annyira, hogy ezen kéziratoknak csak is címlappja, és előjáró beszéde maradt meg, a mint ezt Barátom Uram az ide mellékelt töredékből láthatja.

zám lakik égy oly egyén, aki szereti, és tudja hazai történeteinek kutforrásait felkeresni, és a köz jora használni, (értem itt Vas József Urat), — s most kezdem sajnálni, hogy a sors engemet tölle nem sokára messze földre el fog vinni, mert elébb, vagy hátrébb még is csak Bécsbe kelletik vissza mennem, — onnan vissza jövök é többé? — azt csak az egek tudják, — napról napra gyengülök, — vénülök,

Singula de nobis anni praedantur enuter:
Eripiunt oculorum aciem, gustumque legendi;
Iam caput, et nervi, defessaque dextra tremiscunt,
Ipsa etiam mecum laszata (!) Minerva senescit. —

De nem említem többé ez úttal a jövendőt, hanem visszatérek jelenlegi levelem tárgyához.

Barátom Uramnak „Egyveleg“ czim alatti gyűjteményét örömmel vettem, és még nagyobb örömmel olvasom jelenleg is, — meg vallom, néha irigységgel tekintem nemű ritka tartalmát, — becses égy gyűjtemény ez, — s valójában kár volna, ha az valaha rabló kezekre jutna. — Reménylem, hogy azt leg feljebb égy hét mulva vissza küldhetem, — addig Barátom Uram szivességéből holmi jegyzéseket fogok belőle készíteni, addig is pedig a következőkre figyelmeztetem Uram Barátomat:

A Hora-porhada történetét érdeklik még a következő kéziratok, és könyvek:

a) — „Hora támadásnak története, akkori levelekben, s írásokban. Gyűjtötte *Aranka György*“ — mintegy 300 lapból álló kézirat. — (Máskor látban meg vagyok nállam, de úgy veszem észre, hogy ezen kéziratnak nagyobb része le vagyon írva a fen említett „Egyveleg“ III darabjában, — ha kivánná Uram Barátom, örömmel közölni fogom ezen kéziratot.)

b) — 1784 ben jelent-meg Bécsben a Hora por-hadának története ily czim alatt: „Umständlicher Bericht von den in Siebenbürgen entstandenen Unruhen aus wahrhaften Nachrichten gesammelt von G. M. Wien, mit von Ghelenschen Schriften. 1784“ — 8 rét. (meg vagyok könyveim között)

c) 1801 ben Lipszén jelent-meg égy ily czimű könyv: „Denkwürdigkeiten zur Geschichte der Jakobinismus von Abbé Barruel. Münster und Leipzig bey Peter Waldeck 1801. — Ezen munkának második kötetében meg vagyok a Hora-támadásnak története, a melyben II József császár nem ilyen kiméltetik. — (meg vagyok nállam)

d) — „Collectio Ordinationum Imperatoris Josephi II. — Pars I. Dioszegini. 1790.“ 8 rét. Ezen könyvnek (mely nagyon ritka, de meg vagyok nállam) 148 lapján találtatik: „Species facti de lanienis per gentem Valachicorum in I. Comitatu Hunyad cum Zaránd unito, Anno 1784 sub decursu mensis Novembris commissis, Commissario Regio Comiti Antonio Jankovich exhibita.“

e) „Gróf Sztárai Mihálynak tiszti igyekezete, és a nemességnek kész ajánlása Hora támadása lecsendesítésére.“ — Lásd: „Tudományos Gyűjtemény. 1821“ II. p. 73—86.

f) — „Dévai mezőn a Horákkal történt csatáknak rövid, de igaz leírása.“ — lásd: „Tudom. Gyűjt. 1821.“ XII. p. 81—91.

g) — 1790 ben jelent-meg Szebenben Hochmeister Márton sajtójában

égy német Kalendarium, és abban az említett olá-támadásnak története. — az ezen Kalendariumban közre bocsátott története a Hora-lázadásnak a legnagyobb ingerültséget okozott az akkori erdelyi országgyűlés alatt ugy annyira, hogy ezen Kalendariumnak példányai confiscáltattak, és Hochmeister Márton köz-kereset alá esett. — Figyelmeztetem Uram Barátomat a „Protocoll Diaeti Anni 1790/1“. 98—99. 104 és 105 lapjaira, a honnan erről bővebb, és hiteles tudomást meríthet. — Én ezen Kalendariumat eléggé keresttem mindenütt, de soha se láthattam, — adja Isten, hogy Barátom Uram akadhassan arra, — mert ugy talám valaha még is megláthatom ezen ritka Kalendariumat. — Ennyit ez úttal a Hora világról, mely tragédianak második editioját in natura értük 1848-ban. —

De hogy levelemet ott végezzem-bé a hol kezdettem, — vissza térek Vas József barátunk kedvéért, Benkő Józsefre. —

Ezen tudós honfinknak „Transilvaniáját“ (melynek „Generalis“ része két kötetben Bécsben 1778-ban jelent-meg) mindenki isméri, — de ki tudja azt, hogy Benkő Józsefünk ezen munkáját égy más czim alatt, és Mária Theresiának ajánlva akarta kiadni? — Adja által Barátom Uram Vas József Urnak Benkő József saját kéziratát, melyet ily czim alatt „Princeps Dacicus“, levelemhez mellékeltem. — Csekélység ez ugyan magában, de érdekes, mert Benkőnek saját kezeírása. — Miért nem ajánlhatta Benkő Transilvaniáját a Császárnénak? — azt nem tudom, — de hát a néhai, boldog emlékezetű Guberniumnak levéltárában nem lehetne é ennek nyomára akadni? —

Benkő Józsefet még életében azzal vádolták, hogy „Transilvaniája“ csak *fuxtum literarium* nem pedig valami eredeti munka lenne, — és hogy azt enyedi ref. pap *Hermányi Diénes József** (a ki Benkőnek gyámolitoja vala, s kinek irományai, halála után Benkőre maradtak) készítette és írta volna. — Ezen vád ellen terjedelmesen védelmezte magát Benkő következő kéziratának előjáró beszédében: „Synodi Erdödienses gemina, prior Generalis anno 1545, altera Partialis anno 1555 celebrata“. — Ezen kéziratnak eredeti példánya birtokomban vagyon, és annak említett előjáró beszédében foglaltatik Benkő József saját authobiográfiájának égy része, — e nélkül Benkő József életrajza csak hiányosan iratik-meg. — De akár hogyan is mentegette magát Benkő József az érintett vád ellen említett előjáró beszédében, de azért „Transilvaniájára“ nézve még is plagiatust követelt-el. — Tudom, hogy midőn ezt erősítem, akkor égy *nagy-szól* mondok, — de az azért még is úgy vagyon. — Benkőnk ugyan nem Hermányi kézírásából merítette, s lopogatta „Transilvaniáját“, — hanem „Transilvaniájának“ két első darabját sajtó alá adván egyebet sem tett, hanem 1679-ben született tudós Hállai tanár *Schmeitzel Mártonnak* ily czimű kéziratát: „*Notitia Principatus Transilvaniae geographice, historice, et politice adumbrata*“ — mutatis mutandis, et additis, addendis saját nevére átruházta s átformálta. —

* Kár, hogy tudós honfiaink ezen tudós reform. papról szinte semmit sem tudnak, pedig Bod Péter, elhírelt „Szent Polikárpussát“ Hermányi kéziratából merítette, (vagy is inkább lopogatta). — Régi szándékom, ezen tudós férfiúnak biographiáját megírni, és tudós, hazai működéseit, munkáit, és kézirateit elé számlálni. — Majd szakasztok magamnak erre időt.

A ki ezen állításomnak hitelt nem adna, az vesse öszve Benkő „Transilvániáját“, és Schmeitzelnek említett kéziratát, — és alig hiszem, hogy Benkőnek a plagiatusi vád alól merőben kimenthesse. — Hogyan juthatott Benkő ezen Hállai kézírathoz, azt nem tudom, talám meg volt a Hermányi Dienes József gyűjteményében, — de hogy Schmeitzelnek most említett kézírata *jelenleg birtokomban vagyon*, az bizonyos. — De azért még is fejet hajtok Benkő József előtt, mert érdemei a hazai történet mezején *számtalanok*, — bizonyítják azt gyűjteményeimben nagy számmal meglévő kézíratai. — „Suum cuique“.

De már ideje, hogy bévégezzem ezen leveletem, melyet pár nap mulva folytatni fogok, — mert vagyon még egy pár szavam Vas József Barátunkhoz a „*Béldi-Codex*“ tárgyában.

Bocsánat Kedves Mike Bácsim! ezen hosszú, és unalmas levelemért, — de bizony! nem tehetek rolla, mert a mit ezen levelemben pennára tettem, a már régtől fogva döglött bennem, — ilyes tárgyakról még sokat mondhatnék, — írhatnék, — de nincsen arra időm, holott egész nap mind írkalok, firkalok, — fogom é életemben még örömet élni irogatásaimnak? — azt nem tudom, — de tudom, hogy halálom után kifogtúnni, mennyit dolgoztam életemben. — Hej! sokat tudok a multrol s talám a jelenvalorol is, — de jobb most ezekről hallgatni. —

Isten velünk jó Barátom.

Gerenden nov. 21. 1853.

Kemény Josef.

B. *Vertatur.*

P. S. Szacsvai Sándor biograpiájához (!) még közölhetek egy adatot. — Idősb gróf Teleki Domokos M.-Vásárhelyről Szept. 12. 1790 Aranka Györgynek Kolosvárra ezeket írta vala: „Ezekben a napokban megküldé nekem Szacsvai Uram, Kurirjával egy Pesten nyomtatott nagyon czifra titulusu könyvét: „*A Hazafiak tüköre. Magyarok! a ki jól kött, jól old*“.* — Nem tudom olvasta é a Méltóságos Ur ezen czifra munkát, de mégis megküldöm. — Szacsvai Uram szeretné ott fen a concipistoságot elnyerni, de ha úgy ír, a mint firkál, ugy bajosan fog czélt élni. Sámuel bátyám (Teleki Sámuel canclár) sem igen kedvelheti ökemét, pedig esze elég vagyon. Bizony jó, ha az ember moderate mártja tollát a kalamárisban. Hiszem! én is irogatok néha verseket, de meghuzom ott, ahol kell a bagariát (igy!) Ezt teszi a Méltóságos Ur is, et quidem recte, et prudenter id facimus. — De lássa hitvány feje, mit ér vele“.

10.

Kedves Mike Bácsi!

Bocsánat, ha gyakorti leveleim által ne talám terhére vagyok, — de nem tehetek rolla, — nem jut nekem is már minden mindjárt eszembe, — Kezdek már én is, mint hajdan a néhai Csucsuj nevű cigany musikus, minden nap egy egy notat felejteni, — de utánna gondolva, ki kell azt

* Ezt a könyvet soha se láttam, — említi mindazonáltal azt Sándor István „Magyar Könyvesház“ pag. 179. — Ninesn-é meg Barátomnál? — szeretném elolvasni.

potolnom, a mi akkor rögtön eszembe nem jutott vala. — Azért, ime! még valami *Szacsvai Sándorrol*. —

Szacsvai biographiájában figyelmeztesse Uram Barátom az olvasót, hogy Szacsvainak a „Magyar Kurir“ kiadásában kettős az érdeme, — 1°. hogy ő volt a leg első a ki Bécsben (égy merőben német szellemű nagy városban) akkoron egy magyar érdekű, szellemű magyar ujságot merészlett, és tudott huzamos időre alapítani, — ez a mostani időben alig, ha sikerülhetne, — 2°. hogy Szacsvai a „Magyar Kurir“ írása és kiadása által, a magyar nyelvet nem csak sok idegen ajku szavaktól megtisztította, hanem a magyar helyesbb írást is előmozdította. — Tudos Eder Károly a következő czimű könyvben „Siebenbürgische Qurtal-Schrift“ IV. pag. 283 igen helyesen ezeket írta vala: „Seit dem Herr Sacsvai den Magyar Kurir, die erste ungarische Zeitung in Wien schrieb, fangt mit der ungrischen Sprache eine neue Periode an. Er fühlte die Armuth derselben an Worten, und Wendungen zu sehr, als dass er nicht nach dem Beispiel anderer Nationen neue Wörter gebildet, alte hervorgesucht, einstweilen auch fremde geduldet, oder, wie es mit den Wendungen, und Verbindungen meistentheils der Fall war, ihnen das Bürgerrecht gegeben hätte.“ — De voltak Szacsvainak mindjárt eleintén e tárgyban irigyei, — így p. o. ellenére adatott ki az illy czimű magyar újság: „Magyar Mercurius“, és azután a „Magyar Hirmondó“, melynek kiadoi valának Görög (később Ferdinánd császárunknak magyar nyelv-tanítója) és Kerekes, — de ezek el nem nyomhatták a „Magyar Kurir“ tisztább, és helyesebb magyar írásbeli kedvességét, és érdemét. — Nem ezek, hanem Szacsvainak csipős tolla buktatta-meg a „Magyar Kurirt“, — és Szacsvainak az utáni működéseit, — a miről előbbeni leveleimben adatokat is mutattam már. — Sokat ártott az utáni Szacsvainak az is, hogy Aranka Györgyöt nem igen kedvellette, — nem igen dicsérgette. — Aranka György hizelkedett az akkori erdélyi nagy uraknak, a mit tenni Szacsvai nem tudott, s nem is akart, — Aranka ez által szerzett magának költői, és tudós hírt, de még hivatalt is, — a sokkal tudományosabb Szacsvai pedig a hivatalnak küszöbébe se tudott bé hatni. — „Fortuna non omnibus accidit eadem“. —

Hora-világról való gyűjteményét Uram Barátomnak három nap mulva Hutter Ur által vissza fogom küldeni, — abból a szükséges excerptákat már meg-tettem. —

De már szemtelenkednem kell; — nem lehetne-e Steinnál Kurznak²⁰ a Hora-zendülésről nyomtatott német munkáját (ugy tudom egy ívnel több ki nem nyomtathatott) a Hora és Kloska képével meg kapni? — ha igen, ugy mi az árra annak? — ezt írja-meg Uram Barátom nékem, hogy a pénzt rögtön küldhessem meg. — Nem találkozik-e valaki Kolosvárt, a ki Uram Barátom gyűjteményéből a Hora-féle pénzeinek képét nékem lerajzolgatná, — jó szívvel fizetek érte, csak tudjam, mi a díjja. — Albáknak képe nem kell, mert e meg vagyon nállam sokkal csinosabban lerajzolva. —

²⁰ Kurz Antal (1799—1849) történétíró és lapszerkesztő. Keménynek belső barátja; sokat levelezett vele.

Kolosvári Piarista *Pater Jezonovskinak* (a ki, ha nem csalatatom Kolosvárt halt-meg circiter 1806-ban, — és a kinek szép régi pénzek gyűjteménye vala) meg volt 1805-ben Horának fen érintett pénze, — ezt én tulajdon szememmel láttam akkor, — pedig mostani Numismaticusink tagadják annak valódi létét, és azt csak koholmányoknak mondják, — be érdekes lenne kipuhatolni, hová lettek P. Jezonovski régi pénzei? — Hora pénze minden esetre *nagyon nagy* ritkaság. — Báró Bruckenthal Samuel gyűjteményében Szebenben bizonyosan nicsen-meg, mért én azt ott magam siker nélkül kerestem, — holott Bruckenthal az akkori időket tettelesen, és hatalmason érte. —

Hogy Kurz Antalnak fen említett német könyve egészen ki nem jöhött, — abban nicsen sok kár, mert ő ezen könyve által nem maga munkáját, hanem csak *Hermann Mihály* a Hora világroli leírását akarta kiadni, annak csak is egy bévezetést készítvén. — Hermann Mihálynak (a ki Brassoi szász vala, — a Hora világot érte, — és 1807-el-halt) most említett leírása meg vagyon kéziratban nállam ily című, négy vastag kötetből álló munkájában: „Das alte, und neu Cronstadt“, — ebből akarta Kurz a sokszor érintett leírást sajtó alá bocsátani. —

Horának csákánya (uti praetendebatur) meg volt gyalakuti gróf Lázár Jósefnél, — ezt én magam láttam Gyalakután, — de most hová lett? — azt nem tudom. — Emlékszem, hogy annak teteje gyengén meg volt aranyozva. — Néhai atyámtól hallottam, hogy látta volna ő Fejérvári Tábornok Gróf Piklernél Horának réz nagy gyűrűjét, melyre e vala metzve „Hora, caesarigratia Rex Olahorum“. —

A Béli Codex iránti észrevételeimet, és a pataki család genealogiáját, és irományait pár nap mulva el fogom küldeni Uram Barátomnak, — meg tettem volna ezt eddig is, — de el valék foglalva holmi bécsi terjedelmesebb tárgyú irományokkal, — levelekkel. s. a. t.

Isten velünk, jó Barátom!
Gerenden, nov. 23. 1853.

Kemény József.

11.

Édes Kedves Mike Bácsi!

Bizony talám azt gondolja Uram Barátom, hogy a hazai dolgokat égy tüzes-menkős nagy ón leveses kalánynyal már mind felhörpingettem? — az igaz ugyan, hogy égszer is mádszor is sokat faltam-bé, — de héj! még sok vagyon a habsolásra, a minek bűzit, s izit sem esmérem, — s ez az oka, hogy idei majus 5kéröli szives levelében említett „Kenyérmezei viadalnak magyar verses *régi* leírása“ felől *lényegesen* semmit sem mondhatok. —

Meg volt ugyan 1848 előtt gyűjteményeim között égy kisedd nyomtatott röpirat, melynek tartalma, minden előjáróbeszéd nélkül, az említett viadalnak minden izlésnélküli magyar kadenciás versekben foglalt leírása vala, — kivála pedig Debreczenben 1770 és 1780 között, vagy talám valamivel előbb is (mert az esztendő számra nem emlékszem tisztán) rosz, majd itatós papirra, — durva tisztátlan betűkkel, — nyolczadrétü formá-

ban, s mint egy ivre nyomtatva; — de ennek semmi különös bel becse nem vala, — és a sokadalmakra járogató könyvkötők és tót képáru-lók által még gyermek koromban is, égy két rosz garasért árultatott; gyanítom, hogy ezen, népdali mintára készült költemény égy akkori debreczeni tanulónak lehetett gyenge munkája. — De most jutott eszembe még az is, hogy ezen viadalnak magyar verses leírását égy XVIII századbeli régibb Kalendárumban is láttam, — de mely évbeliben? — s égy volt é az a Debreczenben nyomtatott röpirattal? — arra már nem emlékszem. — De nincs is miért törni, s gyötörni ez iránt emlékeztető tehetségünket, — mert vélekedésem szerint, nem ezeket keresheti fáradhatatlan tudós Toldy Ferenc barátunk, hanem a kenyérmezei csatának valami, *sokkal régibb magyar verses leírását, melynek léte előttem merőben esmeretlen.*

Tisztelt Toldy barátunk leveléből (melyet ezennel a Ráduly Ur levelével égyütt vissza küldök) láttam leg elébb is, hogy ezen viadalnak magyar verses leírása 1840 ben állítólag Tisztelendő Benedek Istvánnál (n. szebeni gimnázialis tanárnál) égy régi kéziratban meg volt. — Én Benedek Istvánt nem esmértem, — s ennél fogva az állítólag nálla létező régi kéziratot sem láthattam, sőt semmit sem hallottam is felőlle, — valamint arról sem, a mit Ráduly Ur levelében e szavakkal említ: „in quaestione positum carmen vix aliud fuisse, quam copiam inscriptionum illarum, quas de pugna in Kenyérmező hortus Baronum Orbán in Benczencz prope hunc campum exhibet“. — Megvallom tudatlanságomat: ezen inscriptio is eddig elé előttem tudva nem volt. — Csudálom, hogy tudós Benkő Józsefünk Specialis Transsilvaniájában Benczencz alatt ezen inscriptiorol említést nem tett, — talám csekélységnek, s nem is valami hitelt, vagy különös figyelmet érdemlő tárgynak tartotta azt. — Hát Kővári barátunk „Régiségeiben“ (e munkáját valaki elkérte töllem) nem teszen é emlékeztet ezen inscriptiorol? — hiszen ő is fáradhatatlan buvár, s nyomozó. —

Én sem tudhatok mindent, ha bár hazámnak régiségei, történetei s. a. t. után kinemfárasztható figyelemmel, s némü tudományi előkészülettel is (salva venia) évek óta kutattam. — Sokat tudok ugyan, de még sem eleget. —

A tudásomnak szűkebb határai felöl meg kellett győződnem a mult héten is, midőn erdélyi fejedelem Kemény Jánosnak saját kezével írott azon verseire akadtam, melyeket első nője, Kállai Susánna halálára készített. — Én, a ki meglehető genealogus vagyok, — én, a ki ugyan ezen Kállai Susánnának, és fejedelem Kemény Jánosnak egyenes maradékja vagyok, — én, a kinek számos nem csak általános hazai, de még magános családokroli gyűjteményeim is vagynak, — én, mondám, a fejemre állva sem tudtam még kikurkázni, hogy Kállai Susánna ősaným mely évben halt meg? — s következőleg mely évben próbálgathatta meg Kemény János költői lantját? — De hát nem nagy szégyen-é e réám nézve? — eleget bosszankodtam ezért, — de czélt még sem érhettem.

Ha már én is ily dologban, melyet „*qua indubitatus susculus, et immediatus successor Celsissimi Dñi Dñi quondam Transilvaniae Principis Johannis Kemény, felicissima, et pientissima recordationis*“ tudni plane kötelességem lenne, tudatlan öszvér vagyok (mert éppen számárnak nem akarom magamat nevezni), — mit busuljon más, ha néha minden jó aka-

ratja mellett is felvilágosítást olyas dologról nem adhat, a mely hivatásának és tudhatásának határain messze túl megyen? —

De mivel már bene, male, — s nolenter és volenter a régi magyar versek emlékét megpendítettük, — s mivel Vas József barátunk is ezek után kutat, — ide mellékelve közlöm erdélyi főkörmányzói segéd és cs. k. altábornagy *Bordoló János* urnak hozzám intézett hivatalos levelét, mely által az *Ilyefávi vár' 1658 beli ostromának ugyan azon évi magyar versekben való leírását velem hivatalosan közölte.* — A verseket, ha tetszik megtarthatja Vas barátunk magának bárminő czélből is, — *de a Bordoló Ur levelének mentől előbbi visszaküldését ugyan kérem, mert a tisztelt Urnak éppen most akarok válaszolni.*

De ennél még valami nevezetesebbet is tudok ez uttal Vas József barátunk fülébe sugni, ha t. i. azt szívesen fogadja. —

1846-ban hosszabb időig N. Enyeden mulatván, és az odavaló könyvtárt figyelmetesen vizsgálván, történetesen a következő című könyvecske kére akadtam: „*Fr (Fratris?) Arnoldi de Bavaria liber singularis de arte poetica ejusque laudibus, et usu, delectamineque.*“ — A második lapon kezdődik „*Prologus*“, a melyben a többi között a következő olvasható: „*Poesis est signum vitae, et hinc est, quod gens, quae sua caret poesi, ipsa quoque careat vita nationali, et hinc est denique, quod celebriores quae gentes suos habuerint, et habeant poetas in signum vitae nationalis. Nemo est, qui ignoraverit poetarum graecorum latinorumque elegantiam, quam imitare sudent omnes gentes nostrae aetatis cultiores, quin et ipsi quoque Pannonae, inter quos memorari meretur Gabriel ille Ungarus, qui elegantissimas quasque cantilenas, versusque nativa sua lingua in delectamen concivium suorum adeo feliciter concinnavit, ut iis ipse quoque serenissimus D. D. Matthias Pannonum Rex eruditissimus semet saepius inter oia recreasse feratur. Idem, uti mihi ex ea regione per confratres nostros relatatum est, nititur nunc invictissimi dicti Domini Regis sui virtutes, bellaque suo, et latio sermone de cantando, memoriam tanti Regis, nunquam emorituram futuris transcribere seculis.*“ — Ezen egész könyvecske állott negyedréti 16 lapokból, melynek utolsójában bérekesztőleg e vala nyomtatva: „*Impressum Colonie MCCCCLXXXII.*“

Ezeket még 1846-ban jegyeztem vala fel számomra, még pedig in loco N. Enyeden, — és ezen akkori jegyzésem most is meg vagyok irományaim között; — de meg vagyok é még jelenleg is a N. Enyedi könyvtárban az említett könyvecske? — azt nem tudom; — de tudom azt, hogy 1848-ban nem pusztítatott merőben el az említett könyvtár, és hogy egymásra halmozva, minden rend nélkül ma is még számos könyvek léteznek az Enyedi Collegium épületében. — Bár lenne valaki, a ki azokat újra rendezné. — Ha bár sok is pusztítatott el 1848-ban ezen nevezetes könyvtárból, de azért még meglehetnek sok becses ritkaságai, — miért hevernek ezek póc alatt minden haszon nélkül? — Bár lehetne ezeknek Vas József barátunk gondnoka, és rendezője! —

De ki lehetett azon *Gábor mester*? — hol lehetnek magyar verses munkái? — Erre, a ki meg akar felelni, ugyan kösse is fel gagyáját. — Én erre nem vagyok képes, ha bár fejemre is állanék, — de még ezt sem tehetem, mert lábamon is alig állhatok olykor, midőn a köszvény kinozza

csontjaimat. — Pár nap óta jobbacskán vagyok, pedig bizony szinte elpusztultam ez előtt rövid idővel. — De meg ujult már a természetnek éltető ereje, — talám (s hiszem is) meg ujulok én is a nyáron, — s akkor újra derék legény leszek, addig pedig csak tengünk, lengünk.

Uram Barátomnak azon szíves levelére pedig, melyet még április 18-kán írt vala nékem, de a melyet a volt udvari káplányom, jelenleg pedig kolosvári Pater Guardián csak is ez előtt *égy pár nappal* a könyvekkel együtt személyesen Gerendre hozott a jövő postán fogok válaszolni *hálás köszönetem* kijelentésével, — mert ha azt most tenném, jelenlegi levelem igen hosszas lenne, mivel sokra kéne felelnem; — addig is Isten velünk édes kedves jó Mikém! — parancsoljon, a mikor tetszik, mert *örömmel* szolgál mindenkoron.

tisztelő régi szíves barátja
Kemény József.

Gerenden, majus 10. 1854.

12.

Édes Kedves Mike Bácsi!

Bocsánat! — nem irhatok sokat, mert igen kedves vendégem vagyok. —

Küldök gróf Lázár Miklós öcsémnek égy levelet régi irományokkal, — nem pecsételtem le ezen levelemet, hogy Uram Barátom is olvashassa annak tartalmát, s a szerént jobbíthassa netalám ki a Lázár családi geneológiáját gyűjteményében.

Hát utóbbi levelemet a kenyérmezei viadal verses leírása felől kapta é Uram Barátom a postán? —

A Pataki család geneológiáját 3 nap mulva bizonyosan vissza küldöm, s azután a diaetalis articulások indexét is. —

Szeretnék egyebekről is jelenleg bővebben írni, — sőt a kolosvári Pater Guardián által nékem küldött igen becses diaetalis articulásokért, — s Horaianumokért *hálás köszönetemet* terjedelmesebben ki jelenteni, — de éppen most úgy vagyok elfoglalva minden félével, hogy szinte nem is tudom hol áll a fejem. — A *Béldi Codex* felől is ideje volna már ígéretnek eleget tenni, — de ez is meg leszen nem sokára. — Addig is pedig örökre maradtam

tisztelő *háládatos* barátja
Kemény József.

Gerenden. 13/5 854.

13.

Kedves Mike Bácsi!

Mivel holnap után Bécsbe indulok, ennél fogva nem tehetem, hogy bucsut ne vegyek. —

Hirtelen esett elindulásom, de a magam, és feleségem betegeskedése megkívánta, hogy bécsi orvosok tanácsához folyamodjunk, s onnan pár hetek mulva külföldi feredőbe menjek; — de reménylem, hogy 9 vagy 10 hetek mulva jobb egészséggel visszajöhetek Erdélybe, addig is pedig nem

akarván restantiarius maradni, azért különös köszönet mellett a következőket küldöm vissza:

- a.) — a Diaetalis articulusok Indexét,
- b.) — a Pataki családroli irományokat.

Tisztelendő Vas József ur számára pedig (a kit ugyan lelkesen köszöntetek) küldöm az ugynevezett Béldi-Codex végéből hiányzó eredeti íveket. — Ezek ugyan nem lényegesek, mert historiai adatokat nem foglalnak magokban, de még is oda tartoznak — de hogyan jutottam azokhoz? — ez iránti rövid nyilatkozatom ez:

Az ugy nevezett Béldi Codex eredetileg a tordai Paulinusoké volt. — II. József császár alatt eltöröltetvén ezen szerzet, a tordai paulinusi residentiának irományai, oklevelei, könyvei s. a. t. a fiscus által elfoglaltattak, s égy ideig a tordai sohivatal levéltárába tétettek, — későbbre pedig csak is az oklevelek, conscriptiók s. a. t. átküldettek Szebenbe a fiscale archivum számára, — az említett Codex pedig (mely így vala regestralva: „vetus manuscriptum monasticum historicum, vetustissimas historias, et nonnulla carmina latina insula in se continens, de caetero nihil quo ad jura dictae residentiae complectens, laceratum, ac lecta difficillimum“) holmi egyéb könyvekkel az akkori tordai kamaraispálynál maradt, — elhalván pedig a kamara-ispány megrendeltetett 1798 ban a Thesaurarius által, hogy ezen könyvek is küldetessenek a Thesaurariusnak, de a válasz a leve: hogy azok elvesztek, és csupán csak valami rongyolt Breviariumok, és az említett Codexből kiesett pár ívek (melyeket jelenleg küldők) küldettek Szebenbe. — Ezek az odavaló archivumba „inter inutilia“ heverték 1831 ig. — ekkor rendeltetett, hogy a szükségtelen irományok az archivumból hányatassanak-ki, mert meg szűkült volt a sok currens actak miatt a hely. — Ezen alkalommal jutottak az említett Codexnek ezen ívei birtokomba.

Néhai kormányiszéki tanácsos Béldi István Ur néhai atyámnak jó barátja lévén, és Gerend mellett fekvő Veresmarti jószágát olykor olykor meg látogatván, több versen említé nékem, hogy nálla meg lenne a Anonimus Béla notariusnak eredeti kézírata, s meg is ígérte nékem, hogy azt egyszer megmutatja nékem. — Egyszer pedig történetesen említém néki, hogy a tordai Paulinusoknak is volt égy régi historiai Codexek, de az, az akkori tordai Kamaraispány ügyetlensége miatt elveszett, és hogy abból égy pár ív nállam meg volna. — Az otától fogva pedig, hogy ezt említém néki, szüntelen került az e tárgyiránti további beszédet, s a Codexet soha se mutatta nékem, ha bár annak mutatását számosan is kértem. — Gyanítom tehát, (s még pedig nem egészen ok nélkül, mert vagynak erre *egyébb adataim* is, melyeket most meg nem írhatok) hogy az ugynevezett Béldi Codex ugyan az, a mely régentén a tordai Paulinusoké volt. — Quidquid sit, ezen Codexnek általam most küldött néhány potlék ivei legyenek Tisztelendő Vas Ur tulajdona, mert tudom, hogy *jó helyre* adom azokat. — Magában a Codexben található és Vas Ur által is említett latin versek (ha bár azok némüleg lascis a sok is) Aeneas Silviusnak (a ki az után II. Pius név alatt romai Pápa lett) munkái, — ezt be tudom bizonyítani, de nem most, mert kifogytam az időből.

Többet ez uttal nem irhatok, mert annyi a dolgom, hogy alig tudom hol áll a fejem. —

Isten velünk addig is, míg újra haza kerülök.

tisztelő régi barátja
Kemény József.

Gerenden maj. 26. 1854.

14.

Kedves Mike Bácsi!

Midőn ezennel valódi hálámat az iránt jelentem-ki, hogy az 1768 beli „Titulare Calendariumom“ czímlapját szives vala kipótolni, — egyszersmind köszönettel ide vissza rekeszttem azon kis könyvecskéjét, melybe apro nyomtatott röpiratok foglaltatnak, — de ezt nem tehetem a nélkül, hogy ezek iránt némű észrevételeket ne irogassak, melyek így következnek:

Aranka Györgynek (kinek ügyekezete örökké nagyobb volt tehetségénél) ily czímű munkája: „Egy Erdélyi Magyar nyelv-mívelő Társaság felállításáról való Rajzolat. Kolosv. 1791.“ — valójában csak egy *pium desideriumat* foglal magában, — de alaposabban fejtegette-ki, és mint egy létre hozta a magyar nyelv-mívelő társaság tárgyát ugyan Aranka György ily czímű kis munkájában: „*Magyar nyelv-mívelő Társaság*“ mely 1791-ben Kolosvárt in 8-jött sajtó alá, és találtatik könyvtáromban. — Ezen munkájában elé-adja Aranka ezen Társaság' alapvonásait, — örömmel közölni fogom e könyvecskét, a mely reánk nézve nem érdektelen. — az Erdélyi Philohistoriai, és Magyar nyelv-mívelő Társaság eredetéről, működéseiről s. a. t. érdekes az is, a mi valamivel bővebben mondatik ily czímű könyvben: „*Siebenbürgische Quartal Schrift. 1798*“ VI. pag. 280—286. — Az Erdélyi Magyar nyelv-mívelő Társaságról, mely 1819 újra fel-állat, lásd „*Tudományos Gyűjtemény. 1820*“ III kötet. pag. 206—208. — Ezeket azért jegyzém ide fel, mert talám azokat Vas József közös jó barátunk használhatja.

Azon munkácskának, melynek czímje, „*aki jól köt, jól old*“ szerzője Gróf *Gvadányi*, a „*Peteskei Notarius*“ szerzője. (vagy helyesebben irva gróf *Gvadányi József*, — szület. 1725. Oct. 16. † 1801. Dec. 21)

Kulcsár Istvánnak (1814 ben a pesti magyar nemzeti Színház igazgatója, — 1817 ben a „*Hazai Tudósítások*“ szerzője) ily czímű munkája „*Szóllás a magyar nyelv innepéről*“, ki állat nyomtatott légyen újra 1818 M. Vásárhelyt? — nem tudom. — Eleintén sejdítém, hogy Aranka György 1818 már nem élt mivel már 1817. Mart. 11. elhala.

Hogy Mike Bácsi Lehoczki Stenmatografiáját Vas Jozsef barátunk (kit szivesen köszöntetek (!) át-adva, azt nagyon jól tette, — bár többet is szolgálhatnék neki! —

De már újra kudukgatni, és alkatlankodni (!) kellek nekem a következő két kérésem által:

I. — Meg vagon könyveim közt „*Sándor Istvánnak Magyar Könyvesháza. Györött 1802.*“ — Ezt én in 4° kötettem, mivel minden nyomtatott lap közé, égy üres fehér papir lapot tetettem, — és ezen üres quart-lapokra irogattam jegyzéseimet, s bővítéseimet. — Ugyan ezen in 4to bekötött köny-

vemből az oláhok 1848 égy nyomtatoit foliust, ugy mint 13 dik, és 14 dik lapot kiszaggatták; — ezen kiszaggatott nyomtatott lapot kiakarván potolni, — és tudván, hogy ezen könyv meg vagyon Könyvárus Burián Urnál, — azért kérem Mike bácsit, irassa-ki ezen hiányzó lapot égy quart-író papírra, mely ne legyen nagyobb ezen levelem papírjánál, — az író számára accludálok ide mellékelve 1 forintat, — csak legyen ezen másolat pontosan, és hiba nélkül leírva. — Legyen pedig ezen quart-lapnak bal részén égy kis margoja, hogy annak segedelmével csirizelhessem ezen lapot említett könyvembe.

II. — Régi jegyzéseimből látom, hogy a kolosvári lycaeam könyvtárban létezik az ily című könyv: „*Pernezi Andrasnac valasztetele a Bornemisza Peter levelere, mellyet az ü ördögi kesertetekről irot könyve eleire nyomtatott. Proverb. 26. Meg felely a bolondnac, az ü bolondsaga szerent, hogy ne latassec maganac bölczncz lenni. Nyomtattat Nagy Szombatba 1579 Esztendőben.*“ — in 4° paginarum 30.

Ezen könyvnek átolvasására nagyon szükségem volna, mert éppen most irogatom Bornemisza Péternek életét. — Nevezetes ember volt ez magyar literaturánk mezején, — tanult a bécsi universitásba, — nagy magyar szónok, és költő vala, — magyar verseit említi Lampe „*Histor. Eccles. Reform. in Hung.*“ pag 740. — Pázmán Péter „*Kalauszában*“ pag. 218 (editionis Anni 1613) nagyon haragszik reája. — Lutheranus pap volt, — Pestifi — † 1585.

Kérem tehát Mike Bácsit biztassa Vas József barátunkat, hogy legyen oly szíves ezen könyvet bárcsak égy pár napra Mike bécsinak átadni, hogy azt azután Mike Bácsi nékem ki küldhesse, — alkalmatosság erre vagyon bőven gróf Kemény Sámuel kolosvári házábanál.

Ha Kolosvári P Guardian Antalfi Boldisárt casu quo látná, kérem mondja meg neki, hogy alig várom Aranka György' Báthori László állitolagi magyar biblia iránti nyugtatóványának másolatát. — Meg volt é valaha igazán a csiki klastromba a Báthori féle leg első magyar biblia, — és hol? — arról szándékom bővebben értekezni, — mert sokan emlegetik ugyan ezen bibliát, — de mese é ez, vagy valódiság? arra hitelesen megfelelni alig képes valaki mostani időben. — Ezt telyesíteni czélom.

Bocsánat rosz irásomért, mert rosz a szemem, kezem pedig, és testemnek egyébb részei (nulla et ceptà) a szünteleni köszvény fájdalmi által ugy el vagynak ványolva, hogy azoknak semmit hasznát sem vehetem néha.

Ezer meg ezer köszöntés Vas József barátunkhoz, — bár már ujra kijöhetne hozzám, még pedig Mike bácsival együtt!

Isten velünk!

régi tisztelő barátja
Kemény József

Gerenden. Jan. 4. 1855.

P. S. Figyelmeztetem Mike Bácsit a következő czimű, s igen is érdekes oláh könyvre: „*Istori'a Romaniloru din Dacia Superiore, de A. Papiu Ilarianu. Vienna 1851.*“ in 8. két kötetben. — Szerzője e munkának az 1849 meg öletett Bodoni Olá papnak fia. — Érdekes ezen könyvnek főleg 2 dik kötetje, mert ebben bőven iratik le az 1848 beli Balasfalvi olá

gyűlésnek, és a Szebeni olá Comitének működése az akkori hivatalos actákkal együtt s. a. t. — Ezen könyv jelent meg (főleg Püspök Ságuna költségén) Bécsben 1851-ben, — de alig jelenhetett meg, példányai confiscáltak, — s ott nem kaphatók többé, mert sok olyan említetik e könyvben (p. o. Puchnerről s. a. t.) a mit minden embernek tudni nem igen tanácsos. — Eleget hajháztam e könyvet Bécsben leg utjabb ott létem alatt, de minden siker nélkül; — de meg tudván, hogy ezen könyvnek confiscálása előtt, már 30 példány Erdélybe hatolt egyes olá pap kezébe. — Vissza jövén most Bécsből, addig jártam utánna, míg egy példányra per tercias, quartas manus akadtam. — A példány nem az enyim, de enyim lesz, mert vissza nem adom. — Igy szerzett régentén a Spanyol király is magának várakat, és országokat. — Illyen formálag szerezzem meg Mike Bácsi is vagy egy olá paptól (mert azoknak osztogatottatott-ki e munka Erdélyben) e könyvnek példányát maga számára, mert meg nem fogja banni. — Jó volna e könyvre gróf Mikó Imre Urat is figyelmeztetni, mert ő is nagy barátja honi historiánknak. — De tám jó volna báró Kemény Ferenc Urat is e könyvre figyelmeztetni, mert talám ő is használhatná bizonyos tekintetben e munkát.

Ujra kineveztettem Bécsben egy *titularis* tudós hivatalra s elnökségre, s még pedig Erdélyre nézve, — kár, hogy a *titulus* mellé nem ragasztattak (!) egy kis *vitulust* is, — de hej! „Sic itur ad astra“.

Mike kezével: Popovics Augustin Laurean. A Transumentbe Tanult Kolosvárott br. Szt.kereszti László mellett Instructoroskodott.

15.

Édes Kedves Mike Bácsi!

Alig írhatom e soraimat, mert beteg vagyok már időtől fogva, — de feleségem kérésének engedvén, mégis tollat vettem kezembe.

Mike Bácsi oly szíves vala ez előtt egy néhány évvel, feleségem' kérésére, az ugy nevezett Czirákiana 1819 és 1820-beli országos Conscriptio Operatumból a jószágaim conscriptioját kiiratatni, és feleségemnek által küldetni. — Mivel pedig jelenleg az ilyen Conscriptio az Urbéri kárpótlás kidolgozására nagyon szükségesek, — más részről pedig minden jószágom akkor az említett operatumból ki nem irattak, tehát most suppletorie a következő jószágaim conscriptioi szükségesek, u. m.

Mező Örkei (Thorda megyében), *Kis Dersidai* (Közép Szolnokban), *Zálnoki* (Közép Szolnokban), *Lompért* (Kraszna megyében), *Kövesd* (Közép Szolnokban), *Felső Répa* (Kolos megyében), *Czikud* (Thorda megyében).²¹

Kérem tehát, Mike Bácsit, legyen újra oly szíves, irrassa azokat is valaki által számomra le, de írja meg elébb, hogy mennyiért, fogják azt leírni, hogy a pénzt érette előre azonnal megküldhessem. Becses válaszát örömmel elvárom, — de most többet nem írhatok, mert ezen soraimat is nagy kínok s fájdalmak között írja

tisztelője régi barátja

Kemény József

Gerenden 15 maj 1855.

²¹ E felsorolás tagjai az eredetiben községenként egymás alá vannak írva.

P. S. Ezen jószágaim' conscriptio' copiájában legyenek nem csak földdek, kaszalók s. a. t. hanem (ha lehet) az is belé írva, adnak é az emberek szöllődézmát a földös Urnak?

Címzés: *Kormányzéki levéltári Gondnok* Tekintetes Al-Torjai Mike Sándor Urnak Kolozsvárt. Zöld pecsétgyűrűvel lepecsételve. Mike kezével: *Kis Dersida 2 év, Kövesd 2, Mező Örke 2, Lomper 1, Felső Répa 3 év, Mező Cziku 1, Zálnok 2 év. — 13 év. Die 26. Maj. 1856, posta: 54.*

16.

Édes Kedves Mike Bátsi!

Köszönettel vettem az elküldött és tegnap kezemhez vett conscriptionalis kivonatokat, — melyek le írási díjját, és Posta költségét, ezennel még ma küldüm. —

Engedelmet kérek egy uttal, hogy személyesen magam nem írhattam, minek is egyedül betegségem oka.

Egyébaránt maradtam

Kedves Mike Bácsinak

Gerend Junius 1-én 1855

tisztelő régi barátya
Kemény József.²²

II.

Mike Sándor levelei

1.

Nagyságos Grof Ur,

Kedves jó akaro Uram!

Az Új évet midőn Nagyságodnak áldással köszöntöm, sók új örömetboldogságot ohajtok; "Di Tibi dent annos a Te nam caetera summes!., —

Különösnek tevezhetik Nagyságodnak üdvezlő levelem, a' ki tudom megvan győződve külömbenis mindenkori jó kívánatomrol, — Nemis egyedüli célja a' hálálkodás iratomnak, — egy szíves kéresem van: Közélebb Schuster Károly Titoknoká lett kineveztetésével az üresült fogamszolóí állomásra Unitarius van ki jelelve, egy, Kovács barátunknál sokkal fiatalab, s vele semmi esetben nem mérközhető egyén; ezen meg előztetéssel Kovácsnak minden előmeneteli út örökre elleszen zárva, mely méltatlanságon ő bizanyal elfog kedvetlenül, s méltánis; egy illy méltatlan bánás nem egyedül a' kormányznak, de egész hazának kissebségire leszen. — a' mint sejdítem ezen méltatlan meg előztetés Kovácsal közlebbbről fog meg esni, mig némelly Őt becsülni képesek, — mint Gr. Miko sat. nemlesznek Kolosvárt. — Ha Nagyságod azt az áldozatot tehetné, hogy néhány órára

²² Ennek a levélnek csak az aláírása származik a levélírótól. — A kötet utolsó levele már gr. Kemény Józsefnétől való; ezért és jelentéktelensége miatt nem közöljük.

Kolosvára jönne, a Kormányzo Országos Elnök és másoknalis igen sokat tehetne a' mü barátunkért, Én tárt karokkal, peneszes betűkkel tölt marék-
kal várom Nagyságotat
Nagyságodnak

alázatos szolgálja
Mike Sándor

Kolosv: December 31^{dik} 1847.

2.

Nagyságos Grof Ur!

Ez alkalommal küldöm az *Articulusok* gyűjteményét melyeket Kovács István Ur hagyott volt a' levéltarban ügyeiletem alatt. — „*Regestra Archivorum*„ 3^{dik} kötetét, és a' *Repertorium* első darabját, a' többit — ha jószágával vissza nem élnék — még rövid üdőre magamnál tartanám — 1847 tavaszán költöztem ki házomból, az olta sem üdöm sem kedvem a' becses jegyzetek át nézésere nem volt. — de ha Nagyságodnak szükségesegek parancsára rögtön át küldöm, egyéb aránt igyekezni fogok át-nézetekkel. Bocsánatért könyörögve maradtam

Nagyságodnak

alázatos szolgálja
Mike Sándor

Kolosvárt Novemb 13. 1852.

3.

Nagyságos Grof Ur!

A' Circumspectusok nem sok érdekekkel bírnak lelkiütemre, azért haszaltám illy hosszú üdőre észrevételemet, külömben is nagyon kevés az a' mit rolluk tudok.

Az Országos Levéltárban lévő „*Consignatio Familiarum in I. Natione Saxonica Nobilitate gaudentium*“ in Sede Cibiniensi: 53. de Bauszern. huius primus fundator erat *Simon* de Bauszern per multos Annos Consiliarius Aulicus, et ex post Comes Nationis Saxonicae, qui unicum reliquerat filium, *Samuelem* de Bauszern, aequae Comitem Nationis et Consiliarium Gubler-niallem, haud pridem de mortuum (ezen relatio dat. 6° Augusti 1784 költ) e cujus prosapia unus itidem super est filius. *Simon Fridericum* de Bauszern, munus Perceptoris Regis et Senatoris Cibiniensis modo sustinens.

Meg jegyzendő továbbá pag. 4 ad f: hogy miért Bauszern Simon meg választása után 2 évvel erősített meg: — A' kormányzék azon tekintett-ből, mivel a' Szebenszéki k. Biro egyszersmind a Nemzet grofja és kormányzédi tanácsos, helyben hagyható é hogy ezt egyedül a Szebeni közönség válassza? vagy mint kormányzédi tanácsost az Ország válassza? Az udvar-tól erre bővebb fel világosítást kéretett, s azalatt Bauszern meg erősített, és itt van eredete az 1837 Országgyűlési versengésnek. Végre Anna Maria Bauszern a' kit Rosenfeld vett nőül — volt az a szász leán a' kit Lázár János nőül akart venni, melly a' Családban nagy mozgást okozott, meg nem egyezhetve benne hogy Családjokot el korcsosicsa. Az Öszvér házossá-g ritkán adandó jó hazafiakat! —

— *Heidendorfi Conradokrol* nincsen a' fel hozott "*Consignatioban*., a' mi a Nagyságod értekezésiben meg ne lenne, hanem van még Szászsebesben egy Conrád Család mellyről a többekközött ez ál:

"*Mater Familiae Conradinae longa serie descendit a Gallo Simon, qui Anno 1575 Principi Stephano Báthori contra Gasparum Békes auxilio fuit. Fleiserről és Melasrol az irás halgat.*

Petki Janos Epitaphiumat ezennel küldöm Clara Sidonia — nem Petki — hanem Pekri Révai Imréné. Petki Klára 1754^{ben} szűz volt, a' mit tanusit az ezen évből a Csiki Tiztséghez irtt kormányszéki rendelet. dat 2° Sept. "Csik Szereda Várossa itt accludált Instantiaját., a' végre közöljük kegyelmetekkel, hogy mind két felet meg halggtatván Groff *Petki Klára kis asszony* maga ott lévő sellérét mennyiben és mi okból kívánnya a' közön-séges ado és tereh viselés aloll eximalni.

A' Gr Lázár Család levéltárából küldök két töredék másolatot, ha mi hasznát vehetné! — Az eredetiből irattak. —

Dr. Pataki Daniel arra kért hogy Családjáról ha mi jegyzetem lenne közöljem mivel fel vanszólítva az "*Ujabb Esmeretek Tára* ki adoitól a' Protomedicus és Családja élet irására. — én a' Genealogián kívül nem sokkal tudtam szolgálni, hanem Nagyságodhoz utasítottam. de ő engemet kért, hogy megemlísem és kérjek Nagyságodtol valami adatokat, nevezetesen az első Pataki Samuelről a' kinek Dálnoki Mária volt nője, és ennek fiáról a kolosvári professorrol, kinek nője Szathmári Papp Sára volt.

Könyörgök, azért ha egy kevés üdöt szakaszthatna Nagyságod jámbor Atyánkfíának adjon valami utasítást.

A' Grof Székely Család regestruma a' napokba beleszen végezve.

A' Repertorium Nobilitatis IV. és V. Tomussait ezennel küldöm a' ki maradtam Nagyságodnak

alázatos szolgálja
Mike Sándor

Kolosvárt April 17. 1853.

4.

Nagyságos Grof Ur!

Közelebről az eredeti Articulusokrol semmi említést sem tettem levelembe, sem a' fel küldött négy kötetet, vissza nem küldöttem; Meg vagyok győződve a' Nagyságod lelkébe hogy reám nincsen gyanuja: de más felől sajnosan érzem: hogy azok mégis az én kezeim között vesztenek el — a' szobába melyben néhány nap — míg el küldhettem asztalomon voltak, senkinek másnak, csak nekem és Bíró Pálnak van bejárásunk: — Én ez előtt Bíró Pálnak a' Biro Család leszármozását ki dolgoztam, s ebbe az 1678. januar 22.—18. 1687 febr 13. — 11. Articulusokat megemlitem. Most azon gondolatra jöttem, hogy ő Szobámban midőn magára maradt meg kapta a' két utolsó kötetekre nyomot Év számokat, és nékie kellett eldugni. Midőn előfogtam tagadta ugyan de én reméllem hogy megfogja vetni. — bárcsak az 5^{dik} kötetet kaphatnám vissza mivel a' 6^{kat} a' magam gyűjteményemből ki tudom potolni. — de nem az 1663^{tol} 1707. valokat! — s ez fáj nekem rendkívül. —

Egy újabb adatra akadtam melly ugy emlékezem nincsen meg a Petki Család tábláján: 1549. Lázár Orsolya Petki Janosné bizonyítványai a gr. Lázár család levél tárában.

Máli kisazont méltoztat irányomban kiengesztelni hogy ez uttal csakis a' 30 Rhf: kamatot küldem, énis meg csalattam: penzemet — de még kamatját sem kaphattam meg. s ez az oka hogy tett ígéretemnek meg nem felelhetek.

Dr. Pataki Daniel újból hozzám folyamodott családja ügyében, én Nagyságodhoz utaltam, de azt mondá szégenli maga családja ügyében alkalmatlankodni, tenném meg én a' magam nevébe. — a' velem közlött jegyzéketicz ezennel közlöm Nagyságoddal, alázatosan kérve dolgozna egy *Baussner* forma deductiot.

Isten áldja Nagyságodat sok joval, hosszú egészesegs élettel. „*a Te nam cetera summes*“ Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Mike Sándor

Kolosvart Majus 1. 1853.

Repertorium Nobilitatis Tr. VI és VII. köteteit és a' le irtt Székely család levelek laistromát ezennel küldöm.

5.

Nagyságos Grof Ur!

A' küldött Szomorú jelentéseket alázatosan köszönöm, mihelyt üdöt vehetek a' magamé' rendezésére, gondolom énis szolgálhatok némely példányokkal. — de köszönöm különösen a' Sársaspatakiak (!) le-írását, melyel Dr. Patakinak igen nagy örömet okoztam.

Ezennel küldöm a Liszt Családról irt értekezést — mellécsatoltt némely kivotatokkal, mellyek hatalán Nagyságodnak egész kiterjedségekben meg nem lennének, méltóztasson parancsolni — egészebis szolgálhatok.

A Pataki Család kiegészítésére a' 3^{dik} Pataki István — az Apafi nevelője ágozatával fogok szolgálni, melyben a' ki maradtakis helyt fognak találni; illen Moses a' br Veselenyi Miklos nevelője etc... etc

A „*Consignatio praecipuarum Patriciorum in Natione Saxonica familiarum*“ ezennel eredetiben küldöm, vissza várás mellett, mivel vesztegetésnek tartom az egész' leírását. Nagysád jegyzéki közzé a' szükségesekeket írja ki. ebben mindegyik kéczerfordul elő. a' mutatoban följegyztettem a később nemitetteket is. —

Ha Timon csudálta Apor Peterrel. Cs[ík]-Lázárfalvát, szabad leszen nekem is fen akadnom gr Lázár Miklos azonvéleményén, hogy a' 15^{dik} században Lázár Bálint fogta hálául kapni azon darab helyet, melly a' Nyer-gesen innen terjed a' Szent Anna tóváig. a' mellyre később Lázár Bálint vagy fia telepítette Lázár falvát. de ez csak vélemény, semmi alapos adattal nem bír; könyörgök azért Nagyságodnak ha valamit adhatna ezen vélemény meg erősítésére. vagy el rontására. közölje vélem!

Gr Lázár Miklos arrakért: szollanék Nagyságodnak nincsen é valami adat arról: hogy Csík Szent Tamáson a Sándorok és Borsok mi jógal? és miolta birtokosok? —

Engedelmet kérek alkalmatlan kérdéseimért. de ha Nagyságodhoz nem folyamodom, ki adhat nékem fel-világosítást! — Tisztelettel maradtam Nagyságodnak

Kolosvárt Majus 29. 1853.

alázatos szolgája
Mike Sándor

6.

Kolosvár Julius 27. 853.

Nagyságos Grof Ur!

Mindenek előtt a' jó Angol borotvákért fogadja szíves köszönetemet; Nőm azzal boszant, hogy ezt Nagyságod élczből küldötte, tudva hogy nem igen szeretek borotválkozni. — annyi való, hogy azolta gyakrabban vetkezem le szakállomat. —

Valahára a' Pataki Család nemzéki értekezését küldöm. Orvos Pataki Daniel Urat több versen fel szolítottam: hogy azon „*itt amott kevés igazitani 's porolni valót*“ közölje Nagyságoddal, de még eddig csak a' készüllet, és ígérettel vagyunk. — Szeretem az embereket! — mig ezen értekezést nem ismerték aztsem tudták ki volt szüleapjok — s most igazítani valójokis van. —

A' másik Pataki ággal eppen olly kevésé boldogultam, a' mit Pataki Jóséftől a' volt Kolosvári tanácsostól kaptam, ezennel visza várás mellett közlöm, valamint ide melléklem a' magam származási ágazatát a' Pataki Családnak, ha az első ágazatrol meg jegyzette Nagyságod, hogy az az orvosi tudományban tüntette ki magát, erről el lehet mondani hogy valóságos Áron ivadék — az egész Erdélyt el öntötte Lelkészekkel. —

A' mit a' Szolnok megyei Patakiakrol irhatok csupa homály, magok sem tudják honnan vették származatokat, azon Pataki Mósesnek a' ki Pataki Kristinát birta nőül (a 7^{dik} hasáb) testvéreit föl jegyeztem, hiteles adatok után, de hogy ezeknek ki volt az attyok? magok a család tagok sem tudják. — 1770. Pataki Dániel a' Déesi productionora szorittatott, most exmissiot, — majd dilatiot kért, végre a' királyi Táblára apellalt. de itt sem látatott el — hanem 1811 ben December 12^{dik} a' 2^{dik} Daniel a' Szolnok megyei Generalis széken el láttata ügyét, melly a' Gubernium elő fel küldetett és ittis helybe hagyatott, meg jegyezve hogy a görbe lelkesmeretű Sebes Antal pennáján menit keresztül a' nélkülöt hogy az Udvarhoz fel küldetett volna. — ebből ezt a fel világosítást vagyis öszezavarást tanuljuk: „Néhai Pataki Péter a' Pataki Familiának első törsoke (?) Apafi Mihály által 1677 ben November 23. jollehet akkoris nemes ember volt — ujra meg nemesitetett, ezen nemességet nyert Pataki Péternek fia volt első Pataki István, hajdanában a' Görgényi várban lakozó népnek Papja. ennek fia iffiabb Pataki István 1738 ban Görgény Szent Imrei Esperest. továbbá első Pataki Istvánnak nem csak második Pataki István hanem idösb Pataki Sámuel Medicinæ Doctor; — Pataki Ferenc, és első Pataki Dániel a' mostani nemessége meg bizonyítására elő szolított Al-peresnek ugyancsak Dánielnek — édes attya, — fiai voltak g: e: d: és ezekből Sebes Pataki Danielt Donatarius nemesnek meg ítélte helybehagyta.

Ezennel küldöm a' Repertorium Nobilitatis 10, 11. és 12. ugy a' Suple-

ment kötetit: Isten áldja meg érettek igensokat használtam — alázatosan engedelemért könyörgök olly hosszú üdőkig magamnál tartásukért! leg több hasznát vettem a' Czímerekre nézve. Ha Nagyságod méltóztatna ebéli szomjamat az Erdélyi Vármegyék, Székek, Grof-Bároi és Fő Nemesi Családok Czimerei', le írással enyhíteni vajmi nagyon le lennék kötelezve! — én csak a Kolos megyeit bírom magából a' Diplomából. a több megyéket csak hogy mikor nyerték Paisokat -- de leírásokat nem láttam.

Sehematismusi (!) vesztésiben kár potlást adhatok e, következőkben: 1809. 810. 812. 813. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 840. 841. 842. 844. 846. 848. — (a 839. 843. 845 és 847 Nagyságodnak meg vannak —) külömben ezekkelis szolgálhatok. ezeket közelebről fogom el küldeni

alázatos szolgálja
Mike Sándor

7.

Nagyságos Grof Ur!

Nem elég hogy magam részéről annyiszor vissza élek jóságával, hanem mások ügyébenis fárasztani béketűrését, kéntelenítetem. — Grof Lázár Miklos az ide zárt Családi származatot azon kéréssel küldé hozzám, hogy ha lehetséges a' Nagyságod — *altissima revisiojara* küldeném el. Noha tudva van előttem a' Nagyságod sok oldalú el-foglaltsága, gyengélkedő egészsége, mégis könyörgök szakasszon üdöt át nézésére. Nagyon elkötelezve leszek én is a' ki örökös tisztelettel vagyok Nagyságodnak

alázatos szolgálja
Mike Sándor

Kolosvart Aug 5. 853.

8.

Nagyságos Grof Ur!

Hanyog vagyok! — szintefélëve miolta könyveit magamnál tartom. — bocsánat érette! —

Ezennel küldöm a' „Codex Authenticus Articulorum Diaetalium Transilvaniae“ 5 kötetit. A 6 még nem került meg ennek némi potlására az 1744-752 2 példányban: 753-57. 791-792. 837 2 péld. 841. 2 péld. és az 1846^{bol} 2 magyar, és 1 német példányokat. a' 848^{béli} ből a' kor szellemét magán hordó példányait. — az 16 cikket ki véve melynek birtokában nem vagyok. — Hiányzanak még a' 747-748 és 751^{béliek} de gyűjteményem öszve hánva léve nem kaphatom. ha Nagyságodnak meg leszen — vagy magam fel találom — be fogom köttetni a' többihez hason kötetbe. —

Küldöm az „Igaz Magyar két kötetit Benkőnek az 1784^{be} támadt Oláh Zenebonáit és a' Transsilvaniához irtt praefatioját. A Kerekes Abel Historiája fonsikáját, és a' Szacsvai-Izé-purgatoriumba valo utazását.

Kurznak a Hora Zendülésről egy nomat (!) ivét — több nemis jött ki — küldöm a' magam gyűjteményéből, mivel Steinnál nem kapható többé. ugy a' Hora és Kloska képeit is. a' Hora pénzeit is el fogom küldeni de még nem rajzoltathattam le. —

A' Béldi-codexre ígért *pár szovait* Nagyságodnak Vass Josef barátom még mind várja.

Torma József — a néhai Comes de Zonuk vetély társa Nagyságodnak — b[le]lsől Szolnok megye leírását sajtó alá készíti — gondolom több lesz a' Hodor Dobokájánál. — arra kér hogy *Lehotzky*-t rövidüdüre szerezzem meg számára: azért könyörgök Nagyságodnak küldgye által nékem, — hogy így szolgálhassunk véle. itten egyedül az Unitarium Collegium könyvtárában létez a' hunnen falura nemlehet ki adni. —

Index Articularum Diaetalium Tr. mely a Levél táré, kérem vissza küldeni, eddig gondolom leis iratta Nagyságod. — Birro Pál gyakran jutattya eszembe, mivel a' *Scripturistics Fundusbol* vétettem volt meg a' Czirjek Dienes könyvei közzül.

Máli kisasszonnak köszönet és tisztelet mellett ezennel küldöm az évi kamotját. Ötszáz forint után 30 Rhforintokban azon vagyok teljes erőmből, hogy ki fizethessem az egészet. — de még eddig énis csalódtam. — el adott jószágom árát nem tudom fel-venni.

Szinte ki feledém a „Bonfinius Élete és Munkái. olvasásából merített örömemért köszönetet mondani. — Noha jobbszeretek Nagyságodtól tisztán hazai tárgyat olvasni mint Philologico-bibliographiat — millyen a' Miko Ujvar sat. — Isten áldja meg Nagyságodat, — s tartson meg továbbrais tapasztalt kegyében a ki maradtam Nagyságodnak

alázatos szolgája
Mike Sándor

Kolosvárt April 18. 854

9.

Nagyságos Grof Ur!

Küldöm a' Malí kisasszony hátralékát — 500 Rhforintokat, — sajnálom hogy itt keresztül utaztakor nem tudhattam személyes köszönetemmel átadni, fogadja betűinben hálás köszönetemet. — ha mi kamattal még tartoznám méltóztat tudatni hogy után potolhassam!

Ugy emlékszem: hogy Nagyságod az én kérésemre a' Benkő Specialissa ki igazításához fogott volt, s talán 1 vármegye helységeit kiis javította, de mi után tapasztalta hogy a' ki potlás több lesz az egész munkánál félbe hagyta; ha ezen kezdett munkája el nem tevedt, könyörgök közölje velem. Nekem Erdely helyégeiről (!) igen sok jegyzeteim vannak, s nem tudom el határozni potlolag a Benkő munkájához csatoljam? vagy külön mutokban foglaljam? — az elsőt azért szeretném inkább választani mivel ahoz a' mutató nagyobb részével már készenis vagyok, — ezért szeretném a' Nagyságod rendszerét látni s annak folytatásán rendezni a' magam gyűjteményétis. — Itten beszélük hogy a levéltárt 30 évig — az ujjabb évekből Sebenben határozták át vitetni. ha valami bizonyost hallott erről kérem tudassa, hogy eleve némely dolgaimmal rendelkezhessek. —

A "Liber Aureus., bevégezése felől azon följelentést tettem volt a' ministeriumhoz hogy az Udvari Cancellaria Liber Regiussa nélkült be nem végezhetem — nem tudé errőlis valamit Nagyságod? mert nagyon hasznos lenne az Osztrák ház alatti Okleveleket ismernünk. Nehány Czimeres levél a'

Nagyságod gyűjteményéből, s néhány productios perből esmeretes ugyan előttem de e' nem minden.

Tervünk volt gr. Lázár Miklossal és P. Was Joseffel Nagyságodnak egy latogatást tennünk. de a' grof közbe jött sürgős dolgai, melyek Magyar Országgra késztetik kimenni, alig ha ez évről el nem marad. Tisztelettel maradtam Nagyságodnak

Kolosvárt Octob. 16. 1854.

alázatos szolgája
Mike Sándor

U: I. Torma Josef Ur még mind halgat *Lehoczky*val. könyörgök nem neheztelni reám a ki több versen már sürgettem vissza küldését. de csak válasszára sem méltatott a' Méltóságos Ur. —

10.

Nagyságos Grof Ur!

Ezennel küldöm a' Titularét a' hiányzott címnap ki egészítésével. — Tehát nem 1762^{beli}, hanem 1768^{beli} Tudtomra 1767^{ben} nyertt Sardi Titulare ki adhatási szabadalmat és így az ezen évi az első, a' Szécsényi Biblioteca Catalogussában ezen első sem található, az itt felhozottak közül egyedül az 1770^{beli} nincsen meg gyűjteményemben a' többit birom. — Gyanitom hogy minden évben nem volt Uj Titulare. legalább nékem az említett 1770^{belin} kívül még hiányzanak: 1772. —73. —74. —75. —76. —77—78—79. —781. 83. 85. 86. 88. 790. 91. —92. —93—95—96—97—98. 99. —801—2—3. —5. és az 1811^{beli} őszvesen 28 évekről. Kővári mint nagy *Kalendaristát* mutatott be az 1855^{dik} Naptárában. Valóban unom és restellem az e'féle aproság dolgokat. — Talán hízélgés akart lenni, de nállam ugyan el téveszté hatását. — Kovács István Tanácsos Ur a' napokban Kolosvárt volt. — még a forradalom előtt elkérte volt töllem az 1630 Julius 17: Megyesi hiteles Articulusaimat — most vissza kívántam, de azzal menté magát; hogy az Erdely Történeti Tára harmadik sajtó alá készített darabja mellett Nagyságodnál vannak. ha így! jöhelyen vannak, Nagyon örvendez midőn csekély gyűjteményemből a' Nagyságod gazdagságának kis-hiányait potolhatom! —

A szorgalmas Vass Josef barátunk leirta a' Gerenden töltött boldog óráit, a' jövő hó beli Uj Museumban olvasni fogja Nagyságodis. El-ragadtattvaszol a' Nagyságod Gyűjteményéről, mint illik egy Poetához — sok élvezetem van ezen jó Paterrel. Adna az Isten sok ilyen Pápista Papot. — Mondá: hogy Nagyságod a' Lázár Családott be végeztte. vágyom olvasni. — Gondolom eztis a' Museumba fogom olvashatni!

Tormától vissza kaptam *Lehoczkit*, hanem most a' Nagyságod szavával a Páter Vass: vitte el, — mihelyt megszületend Rédei Lászlója, azonnal vissza fogom küldeni;

Kővári ujbol neki tüzközött az „Erdely Nevezetesebb Családi“ folytatásának. — Vásári munka, de jobb mint semmi. legalább felzaklatja a szunyadó kedélyeket. midőn 1853^{ban} felszólítását ki adta magasem hitte, hogy csak ennyitis adhasson. —

Magamat Nagyságod kegyében ajánlott. maradtam

Nagyságodnak

Kolosvárt November 19. 1854.

alázatos szolgája
Mike Sándor

Kolosvár. Január 19. 855

Nagyságos Grof Ur!

1853^{ba} Nov. 24^{dikéről} irtt levelében azt méltóztatott volt írni hogy: A' Hazafiak Tükrét: „Magyarok! a' ki jól köt, jól old: Idósb grof Teleki Domokosnak MVásárhelyről Sep: 12^{dikén} 1790 Aranka Györgyhez irtt levele nyomán — Szaecsvai Sándor írta volna, — Idei Január 4^{dikéről} irtt levelében grof Gvadányi Josefének tulajdonítja. melyik az igaz szerző? — Ugyan ezen levelében Nagyságod a' „Sándor István Magyar könyves házát Győrött: 1808^{ba} ki jöttek írja, az előttem fekvő pedig 1803^{beli} kiadás. Én ugyan nem tudok más kiadást — de mi sokat nem tudok én! azért ha a kivánt 13^{dik} és 14^{lap} melyeket ezen 803^{ki} kiadásból másoltam nem egyezne a' Nagyságod hiányzó lapjával, méltóztat meg írni, s utána fogok keresni; noha ezen említettem kiadásis csupán két példányban létez: Gedő Josef, és a' Nagy Casino könyvtárakban, ellemben sem Burján Pálnál, sem a' Lyceum és két Collegiumok könyvtáraikban nem találtató.

A' „Perneszi Andrasnak valasz tetele“ is megy — mellyet Nagyságod huzamosab üdeig — egy pár napnál — használhatja, annyivalis inkább, mivel a' „Telegdi Miklosnac Peechi pispökneec felelete. Bornemisza Péterneec feitegetés nevű könyvére“ és több Theologicumokkal egyben vannak kötve.

A' P: S: figyelmeztetett könyvre gondom leszen. aligha — legalább olvasás végett meg nem fogom kapni, egyéb aránt *Papiu Ilarianut* Szeben vidékinek tartottam, tanolt Szebeni Transumentben, Kolosvára jött *Popovics* név alatt, itten br. Szentkereszti Lászlónak correpetitora lett *Augustin* név alatt. Később Bécsbe vetődött Laurean nevet vévefel. Itten laktában szorgalmatos nyelv tanuló volt Francziául is itt kezdett tanulni. — az ezennel Nagyságodnak küldött Bukurestben 846 ki jött darabot Francia Oláh Német és Deák nyelveken egyszerre adta ki, az Oláh nyelven irtat Baricznak a' K Peterdi Olahpapak adtam. magamnak tartva a' Déákat. ezen német ki adást Nagyságodis tarcsa magának. küldöm Kövaritól Erdely nevezetesebb családi első felét, — Kövaritól nevárjan Nagyságod nyomosabb munkát. Ő nem szeret bajlodni a' Diplomakkal, inkább hitelt ad bármi könyü halotti beszédnek mintsem komolyabb Criticaalá venni valamit béketűró lenne. — kezdetnek valami; — „a' ki többet tud írjon többet“ ez az ő elve. —

A' Páterrelis beszéltem. A Báthori László magyar-bibliája iránti nyugtatványáért Arankának a' mult Decemberbe irtt a' Csiksomlyoi klastromba, még nem látja késettnek a választ, azomba ujbol fog írni: a' Bibliat Természetesnek hiszi Antalfi mivel a' Tatár járás után a' Csiki Klastromot Bátoriak építették ujra, s ők adták a' kérdéses Bibliát az új alakult zárdának.

A mult Vasárnap Theara voltunk meghiva gr. Miko Imre ő Exciájához — mű tudosokul! — Tunyogi Nagy Ferencz, Kriza, Vas, — Jakab Elek és csekelységem. Értekeztek a' Magyar Történetirok ki adatásuk felett. — én ajánlattam a' Nagyságod által már meg indított Történeti Tár

folytatását, annyivalis inkább mivel Nagyságodnál a' 3^{dik} kötetis készen várja a Sajtót. — Külömben is elég csonka megszakadtt darabokkal bírunk az eddig meg kezdett, de be-nem végzett kiadásoknak de nem fogadtatott el — Ujat-kelet ki adni — ugyláczik a' hazaszeretet mellet mindég jó darab nyomtatékot tesz az egoizmusis. Természetes: Nagyságod közre munkálata nélkül, nemsokra mehetünk, ezért első én voltam föl szólítva Nagyságodtól ki nyerni az írásban találtato történeti írókat. de érettebb meg fontolás után illőbb, sikerdusabb eredményűnek találtatott, ha egész bizotmány alakban fel kerestetik Nagyságod: Tehát a' jövő ho az az Február 2^{án} gr Miko Imre, Wass Josef és a' kedves Tunyogi tanár Ur fognak Nagyságodnak udvarolni, — mit sub rosa eleve kívántam Nagyságoddal tudatni, és pedig annyivalis inkább, mivel Toldyis hasonló fel kérdésben foglalkozik azért nem árt egy futo gondolat a' teendőik meg fontolására!

Szabo Károlynak az 1533^{diki} Székely kronika hitelességének védelme, igazi lelki gyönyör volt a' Novemberi Uj Magyar Muzeumban olvashatnom alig várom a' Decemberi folytatását, — Képzelem Nagyságodis neki túrkózik öszve rontásához, pedig alig hiszem ha sükerül? Nagyságod koholtnak hiszi e kronikát, én pedig keves hozzá adásnál egyebet nem látok benne koholtnak. Többet azon keves adaléknál, melyet a felső Országi Minerva 836-i 4 köte 16 lapján fordítva nem talállok.

Isten áldja Nagyságodat, erőben hosszú étellel hogy sok homályost történetünk mezején — földéríthessen.

Mike Sándor

A' Sándor Istv: Magyar könyvesházát, keresve a' Ref Collegium Könyvtárában Tanár Salamon Urhoz kellett folyamodnom, elő adva miokból keresem az említett könyvet: Salamon Ur meg kért juttassam emlékiibe Nagyságodnak hogy nekie két prédikatioi vannak a' XVII. századból Nagyságodnak: az egyik czimjén elé jön: *Oszlo vágatás* — A másik az ifju Apafi fejedelemmé választásakor mondatott Nagyásitol Fogarásban. Melyeket némely fel világosítá végett nehaz Incze bácsi által küldött volt által, nevezetesen mit tesz az a' *Oszlo vágatás*? — megvallom magamis szeretném tudni értelmét.

12.

Nagyságos Grof Ur!

Küldöm a' kívánt Urbéri Öszve iratokat, az el vesettek helyett 1847^{ról} az írónak minden helységért átállában 1 R forintot ígértem = 7 Rf, mivel szerfelett szorgos a' kiiratás — képzelteti Nagyságod az egész hazából — minden nyakra főre iratya — és három Cancellistánkknál — több nincsen — ezekközzül is egyik honorarius a' gr Lázár számára irandók másolatára használom. Tehát nesokalja Nagyságod mert mások többetis fizetnek csak hogy czélt érhessenek.

Nagyon szomorit a' Nagyságod betegsége, valjon a Kolosvári Gőzferdő nem használná? itt sok reumában szenvedők szabadultak meg fájdalomuktól. jó lenne próbát tenni. Az alakulandó Történeszi egyesület belől-

lemis okvetetlen Tudost akar faragni. — el-késtem — de valamit csak illenék hogy énis adjak, az 1683^{diki} kéziratánál gr Kornis Gáspárnak — egyebbel nem bírak eztis Nagyságod másolatban már meg adta. — Szeretném ha azon magyarlevelek melyeket Nagyságod Döbrentei számára le-másolás végett át vett volt töllem, ha meg lennének. — ezekkel leg alább kis üdöre le-csilapittanám a` Tudos barátimat

Isten adjon Nagyságodnak egészséget ez minden Hazafinak Nagyságod irányában valo ohajtása!

alázatos szolgája
Mike Sándor

Kolosvárt Majus 26. 1855.

Közli: *Gazda Ferenc*

Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben, a bécsi döntés utáni időszakban és 1941-ben

Románia magyar irodalmának bibliográfiáját az 1940 előtti években György Lajos, Ferenczi Miklós és Valentiny Antal állította évenként össze. Az 1940-i bécsi döntéssel munkája félbeszakadt és így reánk hárult az a feladat, hogy az új korszakba jutott romániai magyar könyvtermelést számontartsuk. Ez a munka az új körülmények között sok nehézségbe ütközött, mert a Nagyszebenbe költözött Egyetemi könyvtárnál nincs olyan tisztviselő, aki ezt elvégezhette volna. A romániai magyar könyvkiadás azonban az új körülmények között szűkebb kerületre zsugorodott és lényegesen visszaesett. Így azután személyes utánjárással is meg lehetett szerezni a magyar kiadványok nagy részét. Ezen kívül *Muşlea János* igazgató úr szíves engedélyével módomban állott a nagyszebeni Egyetemi Könyvtár kötelempéldány jegyzékének áttanulmányozása is, és így bibliográfiámat a hivatalos adatok alapján állíthattam össze. A köteles példányok jegyzékét a Bethlen-kollégium könyvtárának újabb magyar anyagával összehasonlítva, megállapíthattam, hogy az előbbi nem teljes. A kisebb vidéki nyomdák ugyanis nem küldik be kiadványaikat rendszeresen. Így például a nagyenyedi kiadványok eddig egyáltalán nem szerepeltek Valentiny Antal bibliográfiájában. A Bethlen-kollégium könyvtárának segítségével most ezt a hiányt is sikerült pótolni, és így különösen egyházi kiadványaink jegyzékét tudtuk teljesebbé tenni.

Az 1940-i bibliográfia a bécsi döntés után négy hónapra vonatkozik. Az előző hónapok magyar irodalmának bibliográfiáját nem állott módunkban összeállítani, de az új korszak irodalmi termelését helyesebb is egész külön kimutatni. E bibliográfia 1940-i részlete 18 kiadványról számol be és a romániai magyar irodalom újabb tapogatózásait mutatja. Ennek a könyvtermelésnek legnagyobb részét (8 darabot, azaz 50%-ot) a naptárak teszik ki. Az egész időszaki irodalom 47%-ot, vagyis a könyvtermelésnek szinte felét teszi ki. Ez természetes, mivel a négy hónap éppen az év végére a naptárak kiadásának idejére esett és azt mutatja, hogy a megnehezedett könyvkiadási lehetőségek között a romániai magyarság hamar fölismerte a naptárak népszerű jelentőségét. Második helyen állnak a tudományos és ismeretterjesztő művek 5 művel (29,4%). A szép irodalom csak két művel (11,7%) szerepel. Ez, ha tekintetbe vesszük, hogy tulajdonképpen egy műnek két változatlan kiadásáról van szó, rendkívül kis szám. A szépirodalom az új helyzetben szinte teljesen elnémult. Végül egy-egy művel szerepel a vallásos és a tankönyv irodalom.

A megjelent munkákat megjelenési helyük szerint is csoportosítottam. A helységek szerinti megoszlás híven mutatja azt, hogy a bécsi döntés utáni romániai magyar irodalomnak nincs egyetlen kiadvállalata és központi jellegű nyomdávállalata sem; nincs irodalmi központja. A leg-

több munkát — ötöt (29.4%) — Temesvárt adták ki, azután következik Nagyenyed négy (23.5%), Brassó három (17.6%), Arad két (11.7%), Lugos két (11.7%) és Gyulafehérvár egy (5.8%) művel. A temesvári munkákat a Victoria könyvnyomdában nyomtatták. Ez a magyar jellegű nyomda adott lehetőséget naptáraink jó részének a kinyomatására.

Táblázatos kimutatás.

I. Szépirodalom			
Széppróza	2	11.7%	
II. Tudományos és ismeretterjesztő művek	5	29.4%	
III. Vallásos irodalom	1	5.9%	
IV. Tankönyvek	1	5.9%	
V. időszaki irodalom			
a) Évi jelentések	1	5.9%	} 47%
b) Naptárak	8	41.2%	
	Összesen: 18	100.0%	

Helységek szerint:

1. Temesvár	5	27.8%
2. Nagyenyed	4	22.2%
3. Brassó	3	16.7%
4. Arad	3	16.7%
5. Lugos	2	11.1%
6. Gyulafehérvár	1	5.5%
	Összesen: 18	100.0%

1941-ben a romániai magyar kiadványok száma 48-at tett ki. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy az 1940 előtti években a romániai magyar könyvek száma évenként 250 körül mozgott, ezt a számot nem tarthatjuk meglepő csökkenésnek. Ha azonban nem csupán a megjelent könyvek számát, hanem terjedelmüket is megnézzük, akkor mindjárt feltűnő a nagy csökkenés. A megjelent munkáknak ugyanis 20.8% a Magyar Kisebbségnek 8—21 lapos különlenyomata és a többi munkák jelentős része is csupán 1—2 íves kiadvány. A legnagyobb terjedelemben és a leggazdagabb irodalmi anyaggal még most is a naptárak jelentek meg.

A bécsi döntés után, 1941-ben a romániai magyar könyvkiadás még nem szerveződött meg és önálló szépirodalom is alig alakulhatott ki. A 48 munkából szépirodalmi alkotás 8, azaz 16.6%, ebből azonban 2 gyermek számára való gyűjtemény, nem új irodalmi munka. A múlt évihez képest a szépirodalmi alkotásokban jelentős növekedést vehetünk észre. A tudományos és ismeretterjesztő művek száma 19-re, azaz 36.5%-ra emelkedett. A bécsi döntés után tehát a romániai magyar irodalom legnagyobb részt ismeretterjesztő lett. Emelkedett a vallásos irodalomnak és a tankönyveknek is az arányszáma. Az előbbi 10 (19.2%), az utóbbi pedig 3 (5.7%) munkát tesz ki. Ezzel szemben lényegesen csökkent az időszaki irodalom, főleg a naptárak arányszáma. A 4 (7.7%) évi jelentés és jegyzőkönyv mellett csak 6 naptár (11.5%) jelent meg. Az 1942. évi naptárak egy része ugyanis csak később, az 1942. év folyamán jelent meg.

A különfélék rovatában 2 munkát soroltam. Az egyik egy temesvári képsorozat, a másik pedig egy kotta.

Ha a megjelent munkáknak helységek szerint való csoportosítását megfigyeljük, érdekes változást vehetünk észre. Az első helyet 17 munkával (32.7%) Nagyenyed foglalja. Ennek oka egyrészt az, hogy Nagyenyeden szerveződött meg a református egyházkerületnek, az EMGE-nek és a Hangyának központja, itt jelentek meg tehát fenti szervezetek hivatalos kiadványai, másrészt pedig az, hogy a már régebb idő óta működő Corvin és Keresztes Nagy nyomda mellett 1940 őszén felállították a Bethlen-nyomdát is. Nagyenyed eszerint 1940-ben a romániai magyar könyvkiadásban magához ragadta a vezető szerepet. A második helyen Temesvár áll 15 (28.9%), a harmadikon pedig Lugos 10 (19.3%) művel. A többi városokban már lényegesen kevesebb munka jelent meg. Arad három, Torda két, Bukarest, Petrozsény, Déva, Gyulafehérvár és Kisjenő pedig egy-egy művel szerepel.

Végül érdemesnek tartottam magyar szerzőknek román munkáit is felsorolni, mert ezzel is kiegészíthetjük a romániai magyar irodalmi munkásság képét. Igaz, hogy itt sokszor csak a névből kellett ítélnem, de legtöbbször közelebbi ismereteim voltak a szerző magyarságáról. Megjegyzem, hogy a magyar nyelvű munkák szerzői között is van magyar eredetű, de nem magyar nemzetiségű (Ferenczy György).

Az egyes szakcsoportok százalékarányának megoszlását az alábbi kimutatás tünteti fel:

I. Szépirodalom:			
a) Verses művek	2	15.3%	
b) Széppróza	6		
II. Tudományos és ismeretterjesztő művek	19	36.5%	
III. Vallásos irodalom	10	19.2%	
IV. Tankönyvek	3	5.7%	
V. Időszaki irodalom:			
a) Évi jelentések, jegyzőkönyvek	4	7.7%	
b) Naptárak	6	11.5%	19.2%
VI. Különfélék	2	4.1%	
	<hr/>		
Összesen:	52	100.0%	

A helységek szerinti megoszlás:

1. Nagyenyed	17	32.7%
2. Temesvár	15	28.9%
3. Lugos	10	19.3%
4. Arad	3	5.7%
5. Torda	2	3.9%
6. Bukarest	1	1.9%
7. Petrozsény	1	1.9%
8. Déva	1	1.9%
9. Gyulafehérvár	1	1.9%
10. Kisjenő	1	1.9%
	<hr/>	
Összesen:	52	100.0%

1940. év

I. SZÉPIRODALOM

Széppróza

1. *Gyulafehérvári Farkas Sándor*. Aforizmák. Aiud-Nagyenyed 8°. 16 l. A szerző kiadása. Keresztes Nagy Imre ny.

2. *Gyulafehérvári Farkas Sándor*. Aforizmák. Második változatlan kiadás. Aiud-Nagyenyed. A szerző kiadása. 8°. 16 l. Keresztes Nagy Imre ny.

II. TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ MŰVEK

1. *Balogh Artúr*. A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. Kny. a *Magyar Kisebbség* 1940. évi 18—19. számából. Lugoj. 8°. Husvéth és Hoffer ny.

2. *Fekete György*. Hogyan alakítsunk fogyasztási szövetkezetet? Kiadja a Hangya Szövetkezetek Szövetsége. Aiud-Nagyenyed. 8°. 16 l. Corvin ny. (Szövetkezeti könyvtár 6. szám).

3. *Jakabffy Elemér*. Krassó-Szörény vármegye története különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre. Lugoj. 8°. 111 l. Husvéth és Hoffer ny.

4. *Juhász Attila*. Remeg a Föld és az ember. Arad. 8°. 48+1 térkép. Vasárnap ny. Minorita Kultúrház.

5. *Korányi Barnabás*. Az endocrindermatosisosokról. Arad. 8°. Lovrov ny. 21 l.

III. VALLÁSOS IRODALOM

1. *Erdélyi Gyula*. Az Evangélium szerinti élethivatás. Aiud-Nagyenyed. 8°. 7 l.

IV. TANKÖNYVEK

1. *Római katolikus kis katekizmus*. Az elemi népiskolák III—VI.

osztálya részére. Jogositott kiadás. Timișoara I. Missio-k, 8°. 132 l.

V. IDŐSZAKI IRODALOM

a) Évkönyvek, évi jelentések

1. *Circulares Litterae ad venerabilem Clerum almae diocensis Alba Juliensis Anno 1940 dimissae*. 4°. 55 l. Ex. Officina Typografica Lycei Episcopalis Albae Juliae.

b) Naptárak

1. *A Kis Ujság Népnaptára az 1941. esztendőre*. Szerkesztette: Papp Andor. Kiadja a Kis Ujság lapvállalata, Arad, 8°. 148 l. Lipova, Beer kny.

2. *Evangélikus Élet Naptára*. 1941. Kiadja az Evangélikus Élet baráti munkaközössége. Szerkeszti: Gillich Fülöp, felelős kiadó: Mátyás Béla. Baciú, jud. Brașov. Brașov. 8°. 176 l. Bodor Vilmos ny.

3. *Hangya Naptár*. 1941. XIX. évfolyam. Szerkeszti és kiadja: a „Hangya“ Szövetség, Aiud-Nagyenyed, az Erdélyi Római Katolikus, Református és Unitárius Egyházak közremunkálásával. Timișoara. 8°. 184+LVI. l. „Victoria“ ny.

4. *Katolikus Naptár*. 1941. XVIII. évfolyam. 8°. 111 l. Timișoara. Victoria ny.

5. *Legjobb Naptár*. 1941. Szerkesztette és kiadja: az „Ágisz“ általános gazdasági szövetkezet közművelődési szakosztálya. Brașov. Str. Mihail Weiss 5. 8°. 176 l. Brașov. Erdélyi Sajtóvállalat ny.

6. *A Magyar Gazda Naptára*. 1941. LXXI. évfolyam. Szerkesztette: gr. Teleki Ádám, az „Erdélyi Gazda“ főszerkesztője. Kiadja: Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület. Brașov. 8°. 192 l. Erdélyi Sajtóvállalat ny.

7. *Magyar Népnaptár.* 1941. XIII. évfolyam. Szerkesztette: Betsky István. Timișoara. 8°. 152 l. Victoria ny.

8. A *Római Katolikus Népszövegség Naptára.* 1941. XII. évfolyam. Timișoara. 8°. 148 l. „Victoria“ ny.

1941. év

I. SZÉPIRODALOM

a) Verses művek

1. *Szavalkönyv* elemi iskolás és vasárnapi iskolás gyermekek számára. Kiadja: A Romániai Erdélyi Református Egyház Nőszövetsége. Aiud-Nagyenyed. 8°. 32 l. Keresztes ny.

2. *Walter Ilona.* Verses könyve. Arad. 8°. 20 l. Lovrov ny.

b) Széppróza

1. *Farkas Sándor. Gyulafehérvári.* Érett kalászkok. Aiud-Nagyenyed. 8°. 16 l. Bethlen ny.

2. *Farkas Sándor, Gyulafehérvári.* Érett kalászkok. Második változatlan kiadás. Aiud-Nagyenyed. 8°. 16 l. Bethlen ny.

3. *Dr. Horváth Jenő* (összegyűjtötte). Virágoskert. Mesék, versek. Aiud-Nagyenyed. 8°. 16 l. Keresztes Nagy Imre ny.

4. *I. Kubán Endre.* Reszket a lelkem, mert eszembe jutottál (Petőfi és Szendrey Julia). Timișoara. 8° 176 l. Voința ny. A fedőlapot és rajzokat Szubotha Ottó festőművész, a könyv emblémáját Gallasz Nándor szobrászművész készítette.

5. *Molnár Sándor,* Vallomások könyve (Jegyzetek és novellák). Petroșeni Petroșény. 8°. 168 l. Az író kiadása. Berger ny. Hatéeg.

6. *Papp Andor.* A ma nője és más figurák. Arad. 8°. 100 l. Lovrov ny.

II. TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ MŰVEK

1. *Bányai Géza.* Janova. Falutanulmány. A „Magyar Kisebbség“ különlenyomata. Lugoj. 8°. 8 l. Husvéth és Hoffer ny. (Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek 10. szám).

2. *Bányai Géza.* Medves. Falutanulmány. A „Magyar Kisebbség“ különlenyomata. Lugoj. 8°. 10 l. Husvéth és Hoffer ny. (Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek 4. szám).

3. *Erdélyi Gyula és Nemes János.* A nevelő tanítás (Gyakorlati módszeres utasítás az elemi iskolai tantárgyak tanításához). Csefő Sándor tanítóképző-intézeti igazgató előszavával. Aiud. 8°. 124 l. Keresztes ny. (Tanítók Pedagógiai Könyvtára. 1. szám).

4. *Erdélyi Gyula és Nemes János.* Vezérkönyv a „Betűerdő“ (I. oszt. abécé és olvasókönyv) használatához. Aiud. 8°. 24 l. Bethlen ny. (Tanítók Pedagógiai Könyvtára. 2. sz.).

5. *Farkas László.* Detta magyarsága a bánsági magyarság sorskérdéseinek tükrében. A „Magyar Kisebbség“ különlenyomata. Lugoj. 8°. 21 l. Husvéth és Hoffer ny. (Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek 7. szám).

6. *Ferenczy György.* Golgota Transsylvániában. București. 8° 131 l. Eminescu ny.

7. *I. Kubán Endre.* Irodalmi kis-katé (Timișoara-Temesvár). 8°. 128 l. Ex Libris könyvkiadóvállalat. A szerző arcképével. A fedőlapot Gallasz Nándor szobrászművész, a szerző arcképét Szőnyi István festőművész, a grafikai munkát Szubotha Ottó grafikuművész készítette.

8. *Nagy Endre.* Május a mező-

gazdaságban (Kézirat gyanánt). Aiud, 8°. 32 l. Corvin ny.

9. *Nagy Zoltán*. Az iskolaszövetkezetek vezetése. *Balázs András*: Gyakorlati útmutató az iskolaszövetkezetek elemi iskolában való szervezéséhez. Második kiadás. Kiadja a „Hangya“ szövetkezetek szövetsége, Aiud. 8°. 78. l. Corvin ny. (Szövetkezeti könyvtár 5. szám).

10. *Péntek Árpád*. A karánsebesi régi és új református egyházköz-ség és temploma. A „Magyar Kisebbség“ kny. Lugoj. 8°. 9 l. Husvéth és Hoffer ny. (Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek 6. szám).

11. *Schiff Béla*. A „Temeschburg“ név a történelem megvilágításában. A „Magyar Kisebbség“ kny. Lugoj. 8°. 8 l. Husvéth és Hoffer ny. (Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek 5. szám).

12. *Schiff Béla*. Régi idők, régi emberek. Timișoara. 8°. 124 l. „Victoria“ ny.

13. *Szikrény Vilmos*. Fibiș (Temesfüves). Falutanulmány. A „Magyar Kisebbség“ kny. Lugoj. 8°. 16 l. Husvéth és Hoffer ny. (Délerdélyi és Bánáti Tudományos Füzetek 8. szám).

14. *Szikrény Vilmos*. Ötvösd. Falutanulmány. Kny. a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle 1941. évi 3—4-ik számából. 8°. 11 l. Husvéth és Hoffer ny. (Délerdélyi és Bánáti Tudományos Füzetek 2. szám).

15. *Teleki Mihály*, dálnoki: A tordaszentlászlói református egyházköz-ség története. Aiud-Nagyenyed. 8°. 44 l. Keresztes Nagy Imre ny.

16. *A törvényes rendelkezéseket ismerni kell*. A gazdákat érdeklő újabb rendeletek és törvényes rendelkezések ismertetése. Az EMGE

tájékoztatója kizárólag az Egyesület tagjai részére (Kézirat gyanánt). Aiud. 8°. 23 l. Corvin ny.

17. *Vita Zsigmond*. Erdély művelődési törekvések száz évvel ezelőtt. Kny. a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle 1941. évi 1-ső számából. Lugoj. 8°. 16 l. Husvéth és Hoffer ny. (Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek 1. szám).

18. *Vita Zsigmond*. A „Kolozvári Nevelői Kör“ története. A „Magyar Kisebbség“ kny. Lugoj. 8°. 19 l. Husvéth és Hoffer ny. (Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek 3. szám).

19. *Vita Zsigmond*. Nemzet és sors a Bánk Bán-ban. A „Magyar Kisebbség“ kny. Lugoj. 8°. 16 l. Husvéth és Hoffer ny. (Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek 9. szám).

III. VALLÁSOS IRODALOM

1. *Egybegyűltünk*. Ima és énekfüzet gyermekek részére. Negyedik kiadás. Timișoara-Temesvár, 8°. 48 l. Victoria ny.

2. *Horváth Jenő*. „Vigyázzatok és imádkozzatok!“ Imakönyvecske. Kiadja: a Vasárnapi Iskolai Vezetők Lapja. Aiud. 8°. 16 l. Keresztes Nagy Imre ny.

3. *Imakönyv* Pádúai Szent Antal tiszteletére. Kiadja: P. Soós István, kármelita atya könyvecskéje nyomán, a Temesvári Egyházme-gyei hatóság engedélyével a Missió könyv- és kegytárgyüzlet. Timișoara. 8°. 102 l., egy képpel. Victoria ny. (A borítékán: Pádúai Szent Antal Imakönyv).

4. *„Itt az Isten köztünk“*. Biblia-olvasó Kalauz 1941. év második negyedére. Kiadja: a Romániai Erdélyi Református Egyház Biblia-

és Iratterjesztése. Aiud-Nagyenyed. 8°. 32 l. Keresztes Nagy Imre ny.

5. „*Itt az Isten köztünk*“. Biblia-olvasó kalauz 1941. év harmadik negyedére. Kiadja: a Romániai Erdélyi Református Egyház Biblia-Iratterjesztése. Aiud. 8°. 34 l. Keresztes Nagy Imre ny.

6. „*Itt az Isten köztünk*“. Biblia-olvasó kalauz 1941. év utolsó negyedére. Kiadja: a Romániai Erdélyi Református Egyház Biblia-és Iratterjesztése. Aiud. 8°. 32 l. Keresztes Nagy Imre ny.

7. *Kis Énekeskönyv*, zsoltárversek, dicséretetek, temetési és hozsánna-énekek gyűjteménye. Chişineu-Criş (Kisjenő). 8°. 72 l. Mayer J. ny.

8. *Koncz Ferenc*. Válasz a „Megszerveződésünk“-re. Turda. 8°. 13 l. Minerva ny.

9. *Szent Judás Taddeus élete*. 8°. 14 l. H. n. (Temesvár, Victoria ny. A borítékon: Szent Judás-Taddeus, a nagy segítő.)

10. *Thurneysen Eduard és Barth Karl*: Adventi, karácsonyi, passio és husvétii áhitatok. A Romániai Ref. Anyaszentegyház kiadása. (Nagy József fordítása Nagy Ferenc előszavával). Déva, 8°. 92 l. Corvin ny.

IV. TANKÖNYVEK

1. *Erdélyi Gyula és Nemes János*. Betűerdő. ABC és olvasókönyv az I. elemi osztály számára. Aiud. 8°. 93+34 l. Bethlen ny.

2. *Pokorny Emánuel*. Kis Biblia az elemi népiskolák 3—6. osztályának róm. kat. tanulói részére. Timişoara I. 8°. 127 l. „Missio“ ny.

3. *Római Katolikus elemi Katekizmus* a Biblia elemeivel az elemi népiskolák második osztálya ré-

szére, az első osztály anyagával. Timişoara I. 8°. 47 l. „Missio“ ny.

V. IDŐSZAKI IRODALOM

a) Évi jelentések, jegyzőkönyvek stb.

1. *Circulares Litterae* ad venerabilem Clerum almae dioecesis Alba Juliensis anno 1941 dimissae 2°. 22 l. Ex. Officina Typographica Lycei Episcopalis Albae Juliae.

2. *Hivatalos Körlevelek*. Kiadja a Romániai Református Egyház Intézöbizottsága. Aiud. 8°. 12+12 l. Keresztes Nagy Imre ny. és Bethlen ny.

3. *Kivonat* az Aiud-nagyenyedi ref. egyházmegye lelkészi értekezleti gyűlésének a Turda-nouă-újtordai ref. templomban 1941. március hó 17-én a lelkigyakorlatok alkalmával felvett jegyzőkönyvből. Turda. 2°. 3 l. Minerva ny.

4. *A Romániai Erdélyi Ref. Egyház* Aiudon, 1941. évi május hó 20. napján tartott intézöbizottsági gyűlésének *jegyzőkönyve*. A Romániai Erdélyi Református Egyház hivatalos kiadványa. Aiud. 8°. 79 l. Keresztes Nagy Imre ny.

b) Naptárak

1. *A Magyar Néplap Kincses Naptára*. 1942. Timişoara. 8°. 128 l. Gummozit ny.

2. *A Római Katolikus Népszövetség Naptára*. 1942. XIII. évfolyam. Timişoara. 8°. 160 l. „Victoria“ ny.

3. *Hangya Naptár*. 1942. XX. évfolyam. Szerkeszti: Fekete György. Kiadja a Hangya Szövetség Aiud (Nagyenyed) az Erdélyi Római Katolikus, az Unitárius, a Magyar Evangélikus és a Bánsági és Alföldi Református Egyházak közremunkálásával. Timişoara. 8°. 240 l. Victoria ny.

4. *Katolikus Naptár*. 1942. XIX. évfolyam. Timișoara I. 8°. 176 l. „Victoria“ ny.

5. *Leányifjúság zsebnaptára 1942. évre*. Kiadja a Kat. Női Misszió Ifjúsági szakosztálya, Alba-Iulia. Timișoara. 8°. 79 l. Victoria ny. (A borítékán: Ifjúsági zsebnaptár. 1942.)

6. *Magyar Népnaptár*. 1942. XIV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezete. Timișoara. 8°. 208 l. „Victoria“ ny.

VI. KÜLÖNFÉLÉK

1. 8 *Oszub*. Tablouri din Timișoara. Bilder aus Temeschburg. Timișoarai kép. h. sz. 1 l. 8 melléklettel [Temesvár].

2. *Záray Ódön*. Ave Maria. Énekhangra orgona- vagy zongorakísérettel. H. n. 2°. 4 l. [Arad].

VII. A GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK ÖSSZEFOGLALÓ UTALÓI

Az egyes művek feldolgozását l. a megfelelő csoportokban

Délerdélyi és Bánsági Tudományos Füzetek. Szerkeszti: *Jakabffy Elemér*. A „Magyar Kisebbség“ kiadása. 1. sz. *Vita Zsigmond*. Erdélyi művelődési törekvések száz évvel ezelőtt. — 2. sz. *Szikrény Vilmos*. Ötvösd. — 3. sz. *Vita Zsigmond*. A „Kolozsvári Nevelői Kör“ története. — 4. sz. *Bányai Géza*. Medves. — 5. sz. *Schiff Béla*. A „Temeschburg“ név a történelem megvilágításában. — 6. sz. *Péntek Árpád*. A karánsebesi régi és új református egyházközség és temploma. — 7. sz. *Farkas László*. Delta magyarsága a bánsági magyarság sorskérdéseinek tükrében.

— 8. sz. *Szikrény Vilmos*. Fibiș. (Temesfüves). — 9. sz. *Vita Zsigmond*. Nemzet és sors a Bánk Bán-ban. — 10. sz. *Bányai Géza*. Janova.

Tanítók Pedagógiai Könyvtára. 1. sz. *Erdélyi Gyula és Nemes János*: A nevelő tanítás. — 2. szám. Erdélyi Gyula és Nemes János: Vezérkönyv a „Betüerdő“ használathoz.

Szövetkezeti könyvtár. Kiadja a „Hangya“ Szövetkezetek Szövetése. 5. szám. *Nagy Zoltán*: Az iskolaszövetkezetek vezetése. Balázs András: Gyakorlati útmutató az iskolaszövetkezetek szervezéséhez. Második kiadás.

VIII. MAGYAR SZERZŐK ROMÁN NYELVEN ÍRT MUNKÁI

1940.

1. *Józsa Joan*. Piaristii și Români până la 1918. Aiud. 8°. 115 l. Keresztes ny.

2. *Kövesi Tiberiu*. Sudarea ca flacăra oxi-acetelină a rosturilor de șine în România. Kny. a „Sudura“ III. 1940. 3. számából. Timișoara. 8°. 4+1. „Tipografia Românească“ ny.

1941.

1. *Nagy Elisabeta*. Considerații asupra lamboului conjunctival în operația cataractei senile și asupra diferitelor metode de creare a lamboului (Doktori dolgozat). București. 8°. 23+1 l. Bucovina ny.

2. *Nagy Stefan*. Cetățenia în cadrul Constituției și a legiurilor românești (Doktori dolgozat). Aiud. 8°. 82 l. Keresztes ny.

Összeállította: *Vita Zsigmond*

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM

a Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata. Mint ilyent az 1943. évtől kezdődőleg az igazgató-választmány határozata értelmében a fenti két szakosztály tagjainak tagilletményként küldjük, az Orvostudományi, valamint Természettudományi Szakosztály tagjainak fél-előfizetési díj, 8 pengő ellenében járhat. Kérjük e két utóbbi szakosztály tagjai közül azokat, akik meg óhajtják rendelni a folyóiratot, hogy ilyen szándékukat lehetőleg postafordultával jelentsék be a kiadóhivatalnak, mert a papirkorlátozás miatt a folyóirat példányszámát szigorúan a tagilletményesek és az előfizetők számára kell szabnunk, így tehát a később jelentkező a folyóirat ez évfolyamát csak hiányosan kaphatja meg. Régi előfizetőinket természetesen nyilvántartjuk és számukra a folyóiratot küldjük.

A folyóirat raktári anyagában 1905 előttről és 1930-tól kezdődőleg nagy hiányok vannak. Minthogy sok tudományos intézmény fordul hozzánk az Erdélyi Múzeum hiányainak kiegészítése végett, felkérjük régebbi előfizető tagjainkat, hogy ha az alább felsorolt évfolyamokból a jelzett számok birtokukban vannak és nélkülözhetik őket, szíveskedjenek raktári példányaink, illetőleg az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárainak példányaiban levő hiányok pótlása céljából hozzánk eljuttatni. Raktárunkból a következő füzetek hiányoznak:

Az 1930. évf.-ből a 4—6. füzet.

Az 1938. évf.-ből az 1. füzet.

Az 1937. évf.-ből a 3. füzet.

Az 1939. évf.-ből az 1, 2, 3. füzet.

Az 1940. évf.-ből az 1. füzet.

E füzetek bármelyikét a kiadóhivatal 4 pengőért visszaváltja.

* * *

Megjelent az EME kiadásában a következő kiadvány:

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
D É S E N
1942. október hó 18—20. napján tartott
TIZENHETEDIK VÁNDORGYŰLÉSÉNEK
EMLÉKKÖNYVE

Ara 10 pengő.

E 188 lap terjedelmű kiadványt az Igazgató-választmány határozata értelmében megküldöttük azoknak az EME-tagoknak, akik 1942. évi tagdíj-kötelezettségüknek eleget tettek.

Keressük megvétel céljából az EME XV. (tordai) és a XVI. (gyergyószentmiklósi) vándorgyűlésének Emlékkönyvét. E két kiadványt 6—6 pengőért váltjuk vissza.

Tagjaink a tagdíjat az Egyesület pénztára címére (Kolozsvar, Erdélyi Kereskedelmi Bank) küldhetik be. — Az Egyesület összes kiadványai ügyében a titkári hivatal (Kolozsvar, Mátyás király-tér 11., I. Tel.: 29—68), az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Tudományos Füzetek dolgában az Erdélyi Múzeum kiadóhivatala (Kolozsvar, Király-u. 14.) tájékoztat.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűlési emlékkönyvei

I. Marosvásárhely 1906	— — —	7.—	XI. Nagybánya 1932	— — —	6.—
II. Nagyenyed 1906	— — —	7.—	XII. Sepsiszentgyörgy 1933	— — —	8.—
III. Zilah 1907	— — —	5.—	XIII. Brassó 1934	— — —	7.—
IV. Brassó 1908	— — —	6.—	XIV. Székelyudvarhely 1937	— — —	8.—
V. Dés 1910	— — —	4.—	XV. Torda 1938	— — —	6.—
VI. Vajdahunyad 1911	— — —	5.—	XVI. Gyergyószentmiklós 1939	— — —	6.—
VII. Gyulafehérvár 1911	— — —	9.—	XVII. Dés 1942	— — —	10.—
VIII. Torda 1913 (nem jelent meg)	— — —	—	A IX. emlékkönyv negyedáron, 3 pengőért kapható; a XV. és XVI. emlékkönyv teljesen elfogyott.		
IX. Marosvásárhely 1930	— — —	12.—			
X. Nagyenyed 1931	— — —	6.—			

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület újabb kiadványai

Önálló kiadványok

ERDÉLYI PÁL: Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület fél-százados ünnepére. 1859—1909. egyszerűbb papíron	— —	10.—
finom műnyomón	— —	15.—
GYÖRGY LAJOS: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése	— — — —	10.—
MEZŐKÖVESDI UJFALVI SÁNDOR emlékiratai. Sajtó alá rendezte Gyalui Farkas	— — — —	9.—
NYÁRÁDY ERASMUS GYULA és BEREI SOÓ REZSŐ: Kolozsvár környékének flórája (8 füzetben; eddig megjelent 5 füzet). Az egyes füzetek ára	— — — —	5.—
SZABÓ T. ATTILA: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai egyszerűbb papíron	— — —	—50
finom műnyomón	— — —	1.—
VALENTIN ANTAL és ENTZ GÉZA: Az Erdélyi Múzeum névérszékének története 1874—1917 * 1930—1937.	— — — —	12.—

Folyóiratok és sorozatos kiadványok

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának Értekezései. Szerk.: MARTONYI JÁNOS.

Ára számonként változó.

Erdélyi Múzeum. Szerk.: SZABÓ T. ATTILA: A központ, a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata. Megjelenik évenként négy számban. Előfizetési ára — 16.—

Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról. Szerk.: VITÉZ BERDE KÁROLY és KROMPECHER ISTVÁN.

Előfizetési ára a kötetek nagysága szerint változó.

Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerk.: SZABÓ T. ATTILA.

A sorozat számainak és az egyes számok árának jegyzékét l. a külön mellékleten.

Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Erem- és Régiség-tárából. Szerk.: ROSKA MÁRTON.

Megjelenik évenként 2 füzetben. Előfizetési ára

belöldön — — — — 20.—

külföldön — — — — 22.—

Scripta Botanica Musei Transilvanici — Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Növénytárának Közleményei. Szerk.: B. SOÓ REZSŐ.

Megjelenik évente 10 özszevont füzetben. Előfizetési ára — — — — 10.—

A fenti kiadványok megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatála (Kolozsvár, Király-utca 14.) útján.